

Σάββα Χρ. Άγουρίδη

Καθηγητῆ Πανεπιστημίου

ψυχολογία

καί

θρησκευτική

ζωή

Μετάφραση από τὰ Ἑγγλικά

Ἐκδόσεις "Π. Πουρναῶ.. Θεσσαλονίκη

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΥΡΝΑΡΑ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

**ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ**

**Πρόλογος και μετάφραση
Καθηγητή Σάββα Άγουρίδη**

Copyright: Π. Πουρναρά, Καστρισιού 12, Θεσσαλονίκη, 1978

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
1978**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὰ ψυχολογικὰ θέματα πού ἀναλύονται σ' αὐτὸν τὸν τόμο εἶναι μεταφρασμένα ἀπὸ δύο ἐκλεκτὰ ἐγχειρίδια Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 2, 3 καὶ 4 εἶναι ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Karl Stolz «Pastoral Psychology» Cokesbury Press, Nashville. Τὰ ὑπόλοιπα μεταφράσθηκαν ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Eric Waterhouse, «Psychology and Pastoral Work», Abingon - Cokesbury Press. Φυσικά, στὸ ἀναμεταξὺ ἔχουν γραφτεῖ στὸ ἐξωτερικὸ πολλὰ καὶ ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος βιβλία σὲ θέματα τῶν ἐφαρμογῶν τῆς ψυχολογίας στὸ ποιμαντικὸ ἔργο. Δυστυχῶς, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία εἶναι σ' ἐμᾶς ἀκόμη πολὺ πενιχρή. Γι' αὐτὸ αὐτὴ ἐδῶ ἡ ἔκδοση, γιὰ μᾶς, καλύπτει ἀσφαλῶς πραγματικὸ κενό.

Τὸ 1959, στὴ Θεσσαλονίκη, πρὸς χάριν κυρίως τῶν φοιτητῶν τῆς Θεολογίας, ἐξέδωκα σὲ μετάφραση τὸ ἔργο τοῦ W. L. Northridge «Ψυχολογία καὶ τὸ Ἔργον τῆς Καθοδηγήσεως τῶν Ψυχῶν». Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐξαντλήθηκε πρὸ πολλοῦ. Ἐκδόθηκε δὲ στὸ μεταξὺ σὲ τρίτῃ ἀγγλικῆ ἔκδοση, ἐπανημημένη καὶ ἀρκετὰ ἀναθεωρημένη, τοῦ ἴδιου ἔργου ἀπὸ τὸν ἐκλεκτὸ συγγραφέα του, ἔτσι πὺν μιὰ καινούργια ἔκδοση στὰ ἑλληνικὰ θᾶπρεπε, φυσικά, νὰ στηριχθεῖ στὴν τελευταία ἀγγλικῆ πληρέστερη ἔκδοση, καὶ αὐτὸ θὰ γίνεῖ, ὅταν ὑπάρξει ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος.

Τὰ θέματα πὺν ἐξετάζει ὁ παρὼν τόμος εἶναι τῆς ἐκλογῆς τοῦ μεταφραστῆ καὶ τῆς κρίσης του πὺν ὄλα

ένδιαφέρουνε άμεσα τὸ ἔργο τοῦ ποιμένα, γιατί τὸν βοηθᾶνε νὰ γνωρίσει καλύτερα τοὺς ἀνθρώπους, τὸ ἀντικείμενο τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου. Ἀσφαλῶς, ἔτσι γνωρίζει καλύτερα καὶ τὸν ἑαυτό του.

Τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ κλάδος τῆς γενικῆς Ποιμαντικῆς στὸν τόπο μας ἔχει κάνει σοβαρὲς προόδους. Δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο γιὰ τὸν εἰδικώτερο τομέα τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Οἱ ὑπερβολὲς κι' ἐκτροπὲς τῆς ὑπερτροφικῆς καλλιέργειας τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ κλάδου ἀπ' τοὺς Προτεστάντες καὶ τοὺς Καθολικοὺς Θεολόγους, ἐδημιούργησε σ' ὠρισμένους δικούς μας κύκλους ὑπερβολικὴ ἐπιφύλαξη καὶ δυσπιστία ὡς πρὸς τὴν ἀξία τῆς ψυχολογίας γενικὰ γιὰ τὸ ποιμαντικὸ ἔργο. Ἀλλὰ ἐμεῖς ἐδῶ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς καλλιέργειας τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν ἐκτροπῶν τῶν διαφόρων μονομερειῶν στὶς τάσεις τους Σχολῶν δὲν εἴμαστε οὔτε Ἀμερικὴ οὔτε Δυτικὴ Εὐρώπη. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, καθὼς φαίνεται, γιὰ ν' ἀποφύγουμε τὴν ἐνδεχόμενὴ κάποια ζημιὰ, χάσαμε τὸ μεγάλο κέρδος μιᾶς ἀπαραίτητης sine qua non γνώσης γιὰ τὴν ἀσκηση ἀποτελεσματικοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου. Δὲν μιλάω ἐδῶ γιὰ κάποιες ἀξιέπαινες ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ γιὰ τὴ γενικώτερη τάση στὰ 20 τελευταῖα χρόνια. Βέβαια, πρέπει μὲ ἱκανοποίηση νὰ σημειώσει κανεὶς πὼς ἡ στάση μας, πὸν περιγράφω παραπάνω, ὤθησε στὴ βαθύτερη μελέτη τῶν θεολογικῶν προϋποθέσεων, τῆς θεολογίας τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ Ποιμαντικὴ ἔχει στὸν τόπο μας σωστὴ ἀφετηρία. Ὁ ποιμένας πρέπει νὰ ἔχει βαθειὰ συνείδηση τοῦ θείου χώρου τῆς Ἐκκλησίας, μέσα στὸν ὁποῖο τελεσιουργεῖται τὸ ποιμαντικὸ ἔργο σὰν ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, κι' ὄχι σὰν ἔργο ἐνὸς ψυχιατρικοῦ ἐρασιτεχνικοῦ συμβουλευτικοῦ γραφείου. Ὅση ψυχολογικὴ γνώση κι' ἐπιτηδειότητα κι' ἂν

ἀποκτήσει ὁ ποιμένας, κι' ὅσο μόχθο κι' ἂν διαθέσει γιὰ τὴν θεραπεία τῶν ἐνοριτῶν του ἀπὸ ἄγχη, συναισθηματικὲς καὶ ἄλλες διαταραχὲς, δὲν πρέπει νὰ ξεχάσει ποτὲ ὅτι ὅλα αὐτὰ παίρνουν τὴν ἐννοιά τους ἀπ' τὸν τελικὸ σκοπὸ, πὸν προσδιορίζει τὸ ποιμαντικὸ ἔργο του στὸ σύνολό του: Τὴν οἰκοδομὴ καὶ αὐξηση τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας στὴν πορεία πρὸς τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ὑπὸ τὴν ἔμπνευση τοῦ Παναγίου Τοῦ Πνεύματος. Χωρὶς συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ θεμελιώδους παράγοντος, ἡ ποιμαντικὴ ψυχολογία, πραγματικά, πολὺ μικρὴ ἢ καμμιά βοήθεια δὲν μπορεῖ νὰ προσφέρει στὸν ἄνθρωπο ἀπὸ χριστιανικὴ σκοπιὰ. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογήσει κανεὶς πὼς ἡ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα, τοῦ ἀντικείμενου δηλ. τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου, ματαιώνει κάθε ἀσκηση τέτοιου ἔργου, ὅσο καλὴ γνώση τῶν θεολογικῶν ποιμαντικῶν προϋποθέσεων κι' ἂν ὑπάρχει στὸν ποιμένα. Ἄν π.χ. ὁ ποιμένας δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ξεχωρίσει τίς ψυχολογικὲς ποικιλίες καὶ δυνατότητες πὸν ὑπάρχουνε στοὺς ἀνθρώπους, ἢ ἂν δὲν ξαίρει πότε ἕνας ἄνθρωπος εἶναι καλὰ καὶ πότε εἶναι ἄρρωστος, γιὰ νὰ περιοριστῶ σ' αὐτὰ μόνο, τί εἶδους ἔργο ποιμαντικὸ μπορεῖ νὰ κάνει; Δὲν ὑπάρχει ἕνα *passe-partout* γιὰ ὅλους καὶ γιὰ ὅλα στὴν Ἐκκλησία. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, ἡ μελέτη τοῦ ὀσιωτάτου π. Γ. Καψάνη γιὰ τὸν ποιμαντικὸ - θεραπευτικὸ χαρακτήρα τῶν ἱερῶν Κανόνων εἶναι πολὺ διδακτικὴ. Ἡ ποικιλία καὶ ἡ ἰδιομορφία εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ στὴν ἀσκηση τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου. Ὁ ποιμένας πρέπει νὰ ξαίρει τὸ Θεὸ γιὰ νὰ ἀσκήσει τὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ χάριν τῶν ἀνθρώπων. Πρέπει ὅμως ἀπαραίτητα νὰ ξαίρει καλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους σ' ὅλες τίς ἰδιομορφίες τους προκειμένου νὰ πετύχει στὴν προσπάθειά του.

Οἱ ἀπόψεις πὸν διατυπώνονται στὶς τυπωμένες ἐδῶ

μελέτες Ποιμαντικής Ψυχολογίας δὲν εἶναι θέσφατα. Εἶναι ἀπλὲς ἀπόψεις. Σὰν τέτοιες ὁμως μᾶς βοηθᾶνε ἀρκετὰ νὰ γνωρίσουμε καλύτερα μερικὰ πράγματα, νὰ ἐμβαθύνουμε περισσότερο στὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζουνε ἄλλα, νὰ καλλιεργήσουμε μιὰ ἐσωτερικὴ ψυχολογικὴ «διάκριση», ποῦναι ἓνα κρᾶμα γνώσης καὶ χαρίσματος, καὶ ν' ἀνοίξει ἔτσι ἡ ὄρεξή μας γιὰ κάτι πιὸ πολὺ καὶ πιὸ καλό. Μ' αὐτὴ τὴν πεποίθηση καὶ τὴν εὐχὴ παραδίνουμε στὰ χέρια τῶν ἱερέων μας αὐτὸ τὸν τόμο.

Καθηγ. Σάββας Ἀγουρίδης

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Ψυχολογίας

Στὶς ἡμέρες ποὺ ἡ ἀνατομία καὶ ἡ φαρμακευτικὴ ἦταν τὰ κύρια θέματα τῶν παραδόσεων στὶς ἰατρικὲς σχολές, γλῶσσες καὶ δόγμα, μαζί μὲ μιὰ καλὴ δόση ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἦταν ἡ διανοητικὴ τροφή τοῦ φοιτητῆ τῆς Θεολογίας. Ἡ Ψυχολογία — «Νοητικὴ Φιλοσοφία» τὴν ὀνόμαζαν τότε — ἦταν παραθεωρημένη καὶ χωρὶς σημασία γιὰ τὸν Θεολόγο. Μὲ τὴν εἴσοδο στὸν εἰκοστὸν αἰῶνα ὁ Starbuck, ὁ Coe, καὶ κυρίως, ὁ William James, ἔδειξαν πὼς ἡ ψυχολογία εἶχε κάτι νὰ πεῖ σχετικὰ μὲ τὴ θρησκεία. Ἀργότερα, ὁ Frenđ ἀπέδειξε στὴ δισταχτικὴ ἰατρικὴ ἐπιστήμη πὼς ἓνας νέος κλάδος πρέπει νὰ προστεθεῖ στὸν κύκλο τῆς μεγάλης καὶ διαρκῶς ἀξανόμενης γνώσης ποὺ κάθε γιαιτρὸς χρειάζεται — ἡ ψυχοπαθολογία. Ἡ ἰατρικὴ σήμερα εἶναι ἔτοιμη νὰ παραδεχτεῖ πὼς τόσο ὁ γενικὸς ἐπαγγελματίας γιαιτρὸς ὅσο καὶ ὁ σπεσιαλίστας στὶς νευρώσεις, χρειάζεται τούλάχιστον μερικὰ στοιχεῖα γνώσης τῆς ψυχοπαθολογίας. Ἡ θεολογικὴ ὁμως ἐκπαίδευση παραμένει στὶς κύριες γραμμὲς ποὺ ἄλλοτε βρίσκονταν. Ἡ Ψυχολογία στὰ Θεολογικὰ Κολλέγια ἔχει τὴ θέση μᾶς παραπεταμένης πλύστρας. Σὲ πολὺ λίγα τὴ διδάσκουν ἐπαρκῶς. Ἡ παραδοσιαρχία ἔδωκε τὴ θέση της, μέσα στὸν θεολογικὸ κόσμον, στὸν μοντερνισμό, παραμένει ὁμως στὶς θεολογικὲς σπουδὲς ἡ παραδοσιαρχικὴ ἔμφαση στὴν ἐκλογή τῶν θεμάτων. Ὅταν ἡ κατὰ γράμ-

μα Θεοπνευστία ήταν μια παραδεδεγμένη διδασκαλία, τότε επιβάλλονταν ή ένδελεχής σπουδή των αρχικών γλωσσών των ιερών κειμένων. Σήμερα δεν είναι εύκολο να δικαιολογηθεί ή δυσανάλογη έκταση χρόνου που αφιερώνεται σε κάτι που για τους περισσότερους είναι μια πολύ άνιαρη απασχόληση στις γλώσσες αυτές, στις οποίες μόνο ένα 5% των φοιτητών πραγματικά έντυφούν. Όλοι οι κληρικοί δεν θυμούνται για πολύ τα έλληνικά που έμαθαν στο Κολλέγιο. Πολύ όλίγοι θυμούνται τα έβραϊκά ή τα λατινικά.

Γι' αυτό οι περισσότεροι που μελέτησαν Ψυχολογία, το έκαναν άφου τελείωσαν την άνώτατη έκπαίδευση και διάβασαν μόνοι τους χωρίς όδηγό. Πολλοί άρχισαν τη μελέτη με ένθουσιασμό. Παρεμβάλλονται όμως πολλοί κίνδυνοι όταν άκαθοδήγητος ό ζήλος άρχισεί τον πλοΰ χωρίς πιλότο ή πυξίδα και με άσύμφωνους μεταξύ των τους χάρτες. "Η, για ν' αλλάξουμε τη μεταφορά, μπορούμε να ποΰμε πως ένας μεγάλος θεωρισμός άπό καρπό έχει μεταφερθεί στα άλώνια της Ψυχολογίας. Μόνο όμως ή πνοή της κατανοήσεως του ύλικού αυτού μπορεί να ξεχωρίσει το σιάρι άπ' το άχυρο.

Είναι έν τούτοις αναγκαίο, και γίνεται διαρκώς αναγκαιότερο, ό σύγχρονος ιερέας να γνωρίζει κάτι άπό Ψυχολογία, έστω κι' άν οι διοικήσεις των Θεολογικών Κολλεγίων δεν συμφωνούν. Γι' αυτές ή διδασκαλία των Έβραϊκών, της Έλληνικής, της συστηματικής Θεολογίας και της έκκλησιαστικής ιστορίας είναι τα ούσιώδη για ένα νέο που προαλείφεται για το δίπλωμα της Θεολογίας. Δεν χρειάζεται να ξαίρει Ψυχολογία. Άλλά το δίπλωμα της Θεολογίας δεν είναι κανένας τίτλος ειδιεύσεως μέσα στον θεολογικό κύκλο σπουδών, άλλα προορίζεται για τον μέσο Θεολόγο σπουδαστή, που έκπαιδεύεται για να ύπηρετήσει σαν ιερέας. Ίκανή γνώση των αρχαίων κλασικών γλωσσών δεν πρόκειται να άποδείξει έναν ιερέα ή κοινωνικό εργάτη της Έκκλησίας ικανότερο στην έξυπηρέτηση ένός διανοητικά άσθενοΰς ή στην κατανόηση της ανθρώπινης

φύσης γενικώτερα. Θα μπορούσε να πετύχει αυτά, άν ήταν ψυχολόγος.

Έξακολουθούμε να έκπαιδεύουμε τους ιερείς μας θεωρώντας έπαρκή γι' αυτούς τη γνώση του Θεού, όπως οι Έβραίοι κι' οι πρώτοι Χριστιανοί τον είδαν, και πιστεύοντας πως ή γνώση του ανθρώπου έρχεται σε όλους έτσι μόνη της, με τό φως της φύσεως!

Μπορείτε να μάθετε ψυχολογία χωρίς να είσθε ψυχολόγος. Ύπῆρξε μέχρι τώρα πληθώρα άπό εύφυεις γνώστες και κριτές του ανθρώπινου χαρακτήρα που δεν άκουσαν ποτέ τη λέξη «ψυχολογία». Θα πηγαίναμε όμως ένάντια στην όλη τάση της συγχρόνου έκπαιδεύσεως, άν λέγαμε πως ή πρακτική έπιδεξιότητα είναι άρκετή, χωρίς να χρειάζεται τη θεωρητική ειδική προπαίδευση. "Αν ξεκινούσαμε άπό μια τέτοια βάση, θάπρεπε ακόμα να προτιμάμε τον έμπειρικό γιατρό άπ' τον έπιστήμονα γιατρό, τον φαρμακέμπορο που περιέρχεται τις άγροτικές περιοχές άπ' τον όδοντίατρο, και τον πρακτικό θεραπευτή των άγελάδων άπ' τον χειρουργό κτηνίατρο. "Όταν σ' όλα τα άλλα πεδία της ζωής είναι άνάγκη να προστεθεί ή θεωρητική κατάρτιση στην πρακτική έπιδεξιότητα, δεν μπορούμε ν' αφήσουμε τους ιερείς μας ν' άποκτήσουν τις γνώσεις τους για την ανθρώπινη φύση άπ' την πράξη χωρίς καμμιά θεωρητική έκπαίδευση. "Όχι ότι ή θεωρητική γνώση της ψυχολογίας μόνη της κάνει έναν άνθρωπο καλύτερο ιερέα. Είναι γεγονός όμως ότι πολλοί έγιναν άποδοτικότεροι στο ιερατικό τους έργο, έχοντας την ίκανότητα να φέρουν σε σχέση τη γνώση της ψυχολογίας με το έργο τους αυτό. Αυτοί που δεν διδάχτηκαν ψυχολογία στο Πανεπιστήμιο, έχουν τουτο το πλεονέκτημα, άν άρχίσουν τώρα τη μελέτη τους, ότι ή νεαρή αυτή έπιστήμη αναπτύσσεται τόσο γρήγορα που και τα ρούχα της παλιώνουν γρήγορα. Αυτοί που άρχίζουν τώρα τη μελέτη θα δούν τουλάχιστον την ψυχολογία με σύγχρονα ρούχα, όχι μ' εκείνα που έφερε προδ 25 ή 30 ετών.

Ὁ ἱερέας ἢ ὁ κοινωνικὸς λειτουργὸς ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ μάθει ψυχολογία θάταν καλὸ νὰ παρακολουθήσει μιὰ ἐτήσια σειρά μαθημάτων. Βέβαια, ἓνα καλὸ μάθημα μὲ ἀλληλογραφία εἶναι καλύτερο ἀπὸ τὸ τίποτε. Ἐὰν θελήσει ν' ἀνοίξει μόνος του τὸ δρόμο μέσα στὴ ζούγκλα τῆς σύγχρονης ψυχολογικῆς φιλολογίας, εἶναι φρόνιμο ν' ἀρχίσει ἀπὸ ἓνα ἀναγνωρισμένο ἐγχειρίδιο γενικῆς ψυχολογίας, πρὶν διαβάσει τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν ψυχοπαθολογία. Συναντᾷ κανεὶς πολλοὺς ἀνθρώπους μὲ μιὰ ἀπὸ δεύτερο χέρι γνῶση τῶν θεωριῶν τῶν Freud, Jung καὶ Adler, παρμένη ἀπὸ λαϊκὰς ἐκδόσεις, ποὺ εἶναι ὅμως πεπεισμένοι πὺς κατέχουν τὴν ψυχολογία. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μιὰ ἐντελῶς δυσανάλογη ἔμφαση. Μόνον ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν κάποια γνῶση τοῦ θέματος σὺν ὅλῳ του εἶναι ἱκανοὶ νὰ κρίνουν τί πρέπει νὰ διαλέξει κανεὶς μέσα σ' ἓνα τόσο εὐρὺ πεδίο.

Ἠγέτριες Σχολές τῆς Ψυχολογίας

Ἐὰν στραφοῦμε τώρα πρὸς τοὺς διάφορους τύπους τῆς ψυχολογίας τῶν ἡμερῶν μας, δύο ἀπ' αὐτοὺς μπορούμε νὰ προσπεράσουμε μὲ μιὰ ἀπλή μνεῖα. Ὅχι γιατί δὲν εἶναι σπουδαῖοι, ἀλλὰ γιατί δὲν ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὸ εἶδος τῆς ψυχολογίας ποὺ ἔχει σημασία γιὰ τὸν ἱερέα. Ἡ πειραματικὴ ψυχολογία χρειάζεται ἐργαστήριον, ἢ, τούλάχιστον, ἓναν ἀριθμὸν προσώπων, μὲ τὰ ὁποῖα νὰ γίνοντι τὰ πειράματα, συμπαραστάση εἰδημόνων βοηθῶν — προϋποθέσεις ποὺ τὴ θέτουν πέραν τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἰδιώτη σπουδαστῆ. Ἐπίσης ἀπόκτησε φήμη πολὺ σπουδαία ἡ Σχολὴ τῶν Μορφῶν (Gestalt), ἐξ αἰτίας τῶν ἀπόψεών της περὶ τῶν προβλημάτων τῆς ἀντιλήψεως. Παρότι δὲ προωθεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἐξ αἰτίας τῶν ἐφαρμογῶν της ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς, δὲν ἔχει μεγάλη σχέση μὲ τὰ ζητήματα, ποὺ ἐνδιαφέρουν κυρίως ἓναν ἱερέα ἢ κοινωνικὸ ἐργατὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπ' τὶς ἀπομένουσες Σχολές, ἂν ἀποκλείσουμε τὰ παρακλάδια τους, ὑπάρχουν τέσσερις, ποὺ, ἂν καὶ κατ' ἀνάγκη δὲν ἀποκλείουν καθόλου ἢ μία τὴν ἄλλη, ξεχωρίζουν σὺν κύριες γραμμὲς τους, σ' αὐτὰς δὲ ἀνήκουν οἱ σπουδαιότεροι σύγχρονοι ψυχολόγοι. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένει νὰ τὸν βοηθήσει ἀποφασιστικὰ μόνον μία ἀπὸ τὶς Σχολὰς αὐτὰς. Βέβαια, κάθε μία ἀξίζει τὴν προσοχὴν μας σὰν μιὰ ἀποψη τῶν ἄκρων, γιὰ νὰ μὴν πῶ σὰν μιὰ ἰδιότροπη ψυχολογία, ποὺ ἔχει ὅλη τὴν ἐλκυστικότητα μιᾶς νέας αἰρέσεως, γεμάτης πρόκληση γιὰ πράγματα ποῦδιναν τὴν ἐντύπωση τῆς ὀριστικότητος. Οἱ αἵρέσεις, εἴτε θεολογικὲς εἴτε ψυχολογικὲς, συνήθως δημιουργοῦν μεγαλύτερη ἀναστάτωση ἀπ' αὐτὴν ποὺ δικαιολογεῖ ἢ πραγματικὴ ἀξία τους. Ἐμφανίζονται εἴτε σὰν ἐκθαμβωτικὲς ἀποκαλύψεις τῆς ἀλήθειας εἴτε σὰν λοιμώδεις πλάνες, ποὺ πρέπει νὰ ξεριζωθοῦν, πρὶν διαστρέψουν τοὺς ἀμαθεῖς καὶ ἀθῶους.

(1) Ἡ Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς (Behaviourism) δὲν εἶναι οὔτε ἀποκάλυψη οὔτε πανώλης. Στὴν Ἀγγλίαν ἔχει λίγους ὁπαδοὺς, ἐνῶ στὴν Ἀμερικὴ ἡ ἐπίδρασί της ὑπῆρξε σημαντικὴ, ἂν καὶ τώρα φαίνεται πὺς πέρασε τὸ ζενίθ τῆς δημοτικότητάς της. Ὅπως οἱ περισσότερες κινήσεις ποὺ ἐκπροσωποῦνε μιὰν ἀποψη τῶν ἄκρων, ἔτσι κι' αὐτὴ ἔχει μιὰ σωστὴ ἰδέα στὴ βάση της, καὶ δὲν εἶναι τόσο ἀνόητη ὅσο ἡ ἀντίπαλη κριτικὴ θέλει νὰ τὴν παρουσιάσει. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι τὸ ἀδιαμφισβήτητο γεγονός πὺς ἡ ψυχολογία παίρνει ὅλα της τὰ δεδομένα ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ (behaviour). Ὅλα ὅμως ὅσα χτίζονται πάνω στὴν βάση αὐτὴ εἶναι συχνὰ πολὺ βαριά γιὰ τὸ θεμέλιο. Πρῶτα - πρῶτα, ἡ Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς τονίζει τὴν ἀνάγκη ἀντικειμενικῶν μεθόδων, καὶ ἀπορρίπτει τὴν αὐτοπαρατήρηση. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἐννοια ὑπῆρξαν ἀντιπρόσωποι τῆς θεωρίας αὐτῆς πρὶν καν ἡ ἴδια διαμορφωθεῖ, καὶ θὰ ὑπάρχουν ἀκόμη κι' ὅταν περάσει ἡ μόδα της, ὅπως πέρασε ἡ μόδα τῆς παλαιᾶς συνειρμικῆς ψυχολογίας.

Τὸ ἰσχυρότερο ἐπιχειρήμα τῆς Ψυχολογίας τῆς Συμπεριφορᾶς βρίσκεται στὸ θέμα τί ἀκριβῶς ἀντιπροσωπεύει ὁ ὅρος συνείδηση. Ὅταν ἔχομε ἐπαρκεῖς ἀλυσίδες ἀνακλαστικῶν ἀντιδράσεων, καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀντιδράσεις μποροῦν νὰ «προσδιορισθοῦν» — δηλ. νὰ προκληθοῦν ἀπὸ κάποιον ἐρεθισμό πού ἔχει σχέση μὲ τὸν ἀρχικὸ ἐρεθισμό — ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ψυχολογίας τῆς Συμπεριφορᾶς ἰσχυρίζεται πὼς δ,τι ἀποδίδεται στὴ συνειδητὴ βούληση μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἐξηγηθεῖ χωρὶς νὰ χρειασθεῖ νὰ καταφύγουμε στὴ συνείδηση. Ὅταν αἰσθανθῶ ἓνα ρεῦμα ἀέρος καὶ σηκωθῶ ἐπάνω νὰ κλείσω τὴν πόρτα, τί ἔχει νὰ κάνει ἡ συνείδηση τῆς πράξεως μὲ τὴν ἐκτέλεσή της; Δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ὑπὸ τοὺς ὄρους τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τῆς ἀντιδράσεως, ὅπως ἀκριβῶς ἐξηγοῦμε τὴν πράξη ἐνὸς φυτοῦ, πού κλείνει τὰ φύλλα του μὲ τὴ δύση τοῦ ἡλίου; Μὰ κι' ἂν ὑποθέσουμε πὼς αὐτὸ εἶναι σωστό, ἡ ὑπόθεση πὼς ἡ ἀνακάλυψη τῆς θεωρίας τῆς σχετικότητος εἶναι ἐπίσης ζήτημα «ἀντιδράσεων», στηρίζεται στὸν ἴδιο τύπο λογικῆς πού συμπεραίνει πὼς ἓνα ἀεροπλάνο, μπορώντας νὰ πετάξει πάνω ἀπὸ τὸ Ἔβερεστ, μπορεῖ ἐπίσης νὰ πετάξει καὶ πάνω ἀπὸ τὴ σελήνη. Γιὰ τὴν Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς ἡ σκέψη εἶναι ἐνδιάθετος λόγος, καὶ συνίσταται ἀπὸ ἀρχικὲς λαρυγγικὲς κινήσεις. Αὐτό, βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπὸ τὴν παρατήρηση, καὶ ἡ Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς δὲν μπορεῖ νὰ καταφύγει στὴν αὐτοπαρατήρηση. Παραμένει, λοιπόν, μιὰ ἀνεπιβεβαίωτη εἰκασία, ὅπως συμβαίνει καὶ μ' ὅλα τὰλλα πού ὑποστηρίζει ἡ Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς, ὅταν ἐγκαταλείπει τὴν ἀπλὴ βάση ἀπὸ τὴν ὁποία ξεκινάει.

Ἡ Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ ὅλες τὶς ἄλλες ψυχολογικὲς Σχολές. Ἀντιτίθεται στὰ συμπεράσματα τῆς Ψυχολογίας τῶν Μορφῶν, χωρὶς ὅμως νὰ παρυσιάζει αὐτὴ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα. Οἱ Wertheimer, Koffka καὶ Köhler, οἱ κύριοι ἀντιπρόσωποι τῆς Ψυχολογίας τῶν Μορφῶν, εἶναι ἀκόμη σχετικὰ νέοι ἄνθρωποι, καὶ ἂν ἐπι-

τύχουν νὰ ἀναπτύξουν τὴ θεωρία ὅτι ἡ διαίσθηση εἶναι ἓνας οὐσιαστικὸς παράγων στοὺς τρόπους μαθήσεως τῶν ζώων, θὰ καταφέρουν βαρὺ πλῆγμα κατὰ τῆς Ψυχολογίας τῆς Συμπεριφορᾶς. Ἡ τελευταία μυκτηρίζει τοὺς ψυχολόγους τῆς Αὐτοπαρατηρησίας καὶ ἀποκρούει τὴν Ψυχολογία τοῦ Ἐνοστίκτου τοῦ McDougall, καθὼς καὶ ἐκείνη τῶν Ψυχαναλυτικῶν Σχολῶν. Παίρνει μιὰ ἄκρως αἰσιόδοξη ἀποψη γιὰ τὶς δυνατότητες πού ἀνοίγονται στὴ διαπαιδαγώγηση καὶ στὸ περιβάλλον, ξεπερνώντας ἔτσι σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀκόμα καὶ τὶς ὑψηλότερες ἐλπίδες τοῦ Πλάτωνα. Μ' αὐτὰ τὰ μέσα, ὁ Watson, ὁ ἀρχηγὸς τῆς Σχολῆς διακήρυξε ὅτι κάθε ὁμαλὸ παιδί θὰ μπορούσε νὰ διαμορφωθεῖ καθ' ὅποιοδήποτε ἐπιθυμητὸ τρόπο. Ἀφ' ὅτου ὁ Watson καὶ ὁ Lashley πειραματίσθηκαν μὲ ζῶα γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴ θέση τῆς Ψυχολογίας τῆς Συμπεριφορᾶς, θὰ εἶχε πολὺ ἐνδιαφέρον νὰ δοῦμε ἂν κανένας ἀπὸ τοὺς δύο ἀνέλαβε νὰ καλλιεργήσει σ' ἓνα νεαρὸ ἀγριόγατο τὴν εὐπειθεῖα τοῦ συγγενοῦς του, τοῦ οἰκιακοῦ γάτου. Ἄν καὶ τὸ σύστημα αὐτὸ ἀξιώνει πὼς εἶναι ἀδιάρρηκτα δεμένο μὲ ἀντικειμενικὲς μεθόδους, ἡ Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς ἀρέσκειται πολὺ νὰ μᾶς τονίζει τί μπορεῖ νὰ γίνῃ σύμφωνα μὲ τὶς θεωρίες της, πού ὅμως, μέχρι τώρα, δὲν στάθηκε δυνατό νὰ γίνῃ.

Ἡ Ψυχολογία τῆς Συμπεριφορᾶς εἶναι ἓνα σύμπτωμα τῆς ἐπιθυμίας ἐξομοιώσεως τῆς ἀνθρώπινης νόησης πρὸς τὶς κατηγορίες τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, καὶ ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια εἶναι ἡ Σχολὴ αὐτὴ διάδοχος τῆς ὑλιστικῆς ψυχολογίας τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἄν θὰ ἔχει καλύτερη τύχη ἀπὸ τὴν προκάτοχό της, θὰ τὸ δείξει τὸ μέλλον, οἱ οἰωνοὶ ὅμως δὲν εἶναι τόσο αἰσιόδοχοι. Δὲν εἶναι τόσο ἡ βασικὴ προϋπόθεση τῆς Ψυχολογίας τῆς Συμπεριφορᾶς πού προκαλεῖ τὶς ἀντιρρήσεις, ὅσο οἱ ἄλλες ἀναπόδεικτες θεωρίες της. Ὑπάρχει θέση στὴν ψυχολογία γιὰ ἀντικειμενικὲς μεθόδους. Ἡ Ψυχολογία ὅμως τῆς Συμπεριφορᾶς εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ μέθοδο. Εἶναι μιὰ μηχανιστικὴ θεώρηση τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Ὑπ' αὐτὴ τὴν

έννοια ἀποφαίνεται δογματικά, χωρὶς νὰ προσάγει ἀποδείξεις. Ποζάρει σὰν ἐπιστημονική, δὲν πετυχαίνει ὅμως νὰ ξεφύγει ἀπὸ τοὺς δογματισμοὺς τῆς. Δὲν ἔχει τίποτε νὰ μᾶς διδάξει σχετικὰ μὲ τὴ συνείδηση, οὔτε πολλὰ σχετικὰ μὲ τὴ Συμπεριφορά. Δὲν ὀφείλει τὴ φήμη τῆς στὴ συμβολὴ τῆς πρὸς τὴν ψυχολογία, ἀλλὰ μᾶλλον στὴ ζωηρὴ διαμάχη πού ἐγκαίνιασε. Βέβαια, τὸ ἀντικείμενο τῆς διαμάχης εἶναι παλαιὸ — μηχανοκρατία ἔναντι στὴ σκοπιμότητα —, ἡ Ψυχολογία ὅμως τῆς Συμπεριφορᾶς ἀνανέωσε τὸ ζήτημα ἀπὸ μιὰ καινούργια σκοπιά. Πέρα ἀπ' αὐτὸ πολὺ λίγα πρόσθεσε στὴν εὕρεση λύσης τοῦ προβλήματος.

(2) Ἐκ τῆς ἀπομένουσας Σχολῆς ἐρχόμαστε νὰ δοῦμε αὐτὸ πού ἔχει ποικιλότητα ὀνομασθεῖ: «κλασσική», «παραδεγμένη», «ἀκαδημαϊκή», «ὑποκειμενική», ἢ «ἐνδοσκοπική» Ψυχολογία. Μποροῦμε, ἀπὸ ἔλλειψη καλύτερου τίτλου, νὰ τὴν ὀνομάζουμε «Γενικὴ Ψυχολογία». Περιλαμβάνει τοὺς μεγάλους ψυχολόγους τοῦ παρελθόντος William James, James Ward, G. F. Stout, καὶ τοὺς πλείστους ἀπὸ ἐκείνους, τῶν ὁποίων τὰ βιβλία χρησιμεύουν ἀκόμη σὰν ἐγχειρίδια στὰ Πανεπιστήμια καὶ τὰ Κολλέγια. Σήμερα, ἡ ἐμπιστοσύνη πού οἱ παλαιότεροι ψυχολόγοι εἶχαν πρὸς τὴν αὐτοπαρατήρηση ἔχει ἐλαττωθεῖ. Ὁ James εἶπε πὼς ἡ αὐτοπαρατηρησιὰ εἶναι ἡ μέθοδος κατ' ἀρχὴν, πρὸ πάντων καὶ πάντοτε. Ἀντικειμενικώτερα πειράματα καὶ μεθόδους υἱοθέτησε ἢ ἐπιστήμη, ἢ αὐτοπαρατηρησιὰ ὅμως δὲν ἀπορρίφθηκε σὰν μία ἀπὸ τῆς μεθόδους αὐτῆς τῆς Ψυχολογίας. Ὁ Titchener, πού ἐξοικείωσε τὴν Ἀμερικὴ μὲ τῆς πειραματικῆς μεθόδους τοῦ Wundt, ἀποκλήθηκε ἀντιπρόσωπος τῆς «Ἑπαρξιακῆς Ψυχολογίας» — δηλ. ἔκαμε τὰ βιώματα ἀντικείμενο τῆς ψυχολογίας μᾶλλον παρὰ τὴν πορεία (προτσέσσα) τῆς σκέψεως καθεαυτῆ. Ἐν τούτοις, ἦταν ὁ ἴδιος ἕνας ὀξὺς αὐτοπαρατηρησιακὸς (ἐνδοσκοπικός). Οἱ ἀφοσιωμένοι στὶς νεώτερες μεθόδους θεωροῦν τὴ Γενικὴ Ψυχολογία σὰν ἕνα γερασμένο πρᾶγμα. Θάλεγε ὅμως κανεὶς πὼς

καὶ μόνο σὰν διορθωτικὴ τῶν ὑπερβασίων ὀρισμένων ἀπὸ τῆς πρόσφατες Σχολῆς ἢ παλαιότερη μέθοδος ἔχει τὴν ἀξία τῆς. Ἐπὶ πλέον, μᾶς παρέχει τὴ γνώση ἐκείνης τῆς ψυχολογίας, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ μεταγενέστερες Σχολῆς ἀναπτύχθηκαν. Ἐλλειψη γνώσεως τοῦ βάθρου τῶν προϋποθέσεων προκαλεῖ πολλὴ ἀπὸ τὴ σύγχυση πού ὑπάρχει σήμερα σὲ ζητήματα ψυχολογικά. Ὁ κανόνας ἐνὸς δασκάλου πρέπει νὰ εἶναι νὰ μὴν ἀφήνει κανένα νὰ ἀρχίζει μὲ τῆς διάφορες ψυχαναλυτικῆς Σχολῆς, χωρὶς πρῶτα νὰ μαθητεύσει στὴ Γενικὴ Ψυχολογία, ὅπως ἐκτίθεται σ' ἕνα καλὸ μοντέρνο ἐγχειρίδιο. Ὁ ἱερέας ἢ ἐκκλησιαστικὸς κοινωνικὸς λειτουργὸς πού χρειάζεται καθοδήγηση, ὅταν ἀρχίζει τὴ μελέτη τῆς ψυχολογίας, θὰ κάνει καλὰ ν' ἀρχίσει μὲ τὸν ἴδιο τρόπο.

(3) Ὁ William McDougall θὰ μπορούσε, στὶς κύριες γραμμὲς τῶν ἀπόψεών του, νὰ τοποθετηθεῖ ἐκεῖ πού παρουσιάζεται συγγενέστερος — μεταξὺ δηλ. τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας. Ἡ δική του ὅμως «Ψυχολογία τῶν Ὁρμῶν» ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερη ταξινόμηση καὶ ἐξέταση. Κατὰ τῶν κοινωνιολόγων, πού ἐπνιξαν τὰ ἄτομα μέσα στὴν ὁμάδα, τὸ ἀρχικὸ του ἔργο ὑποστήριξε τῆς κληρονομικῆς ἐνστικτώδεις ὁρμῆς σὰν τὰ δυναμικὰ ἐλατήρια τῆς συμπεριφορᾶς, εἰδικὰ ὅταν συνοδεύονται ἀπὸ συγκίνηση, καὶ τὴν ἔτσι συντελούμενη δημιουργία τοῦ συναισθήματος. Εἶναι τὰ συναισθήματα, σύμφωνα μὲ τὸν McDougall, πού ἀσκοῦν τὴ σπουδαιότερη ἐπίδραση στὴν ἀγωγή.

Ἐκ τῆς ἐδῶ ξεκίνησε ὁ McDougall γιὰ νὰ ἀναπτύξει μιὰ ψυχολογία πού τονίζει τὸν θεμελιακὸ χαρακτήρα τῆς σκοπιμότητας. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ ὄνομα «Ψυχολογία τῶν Ὁρμῶν». Στὰ βραδύτερά του ἔργα μετέτρεψε τῆς ιδέες του σχετικὰ μὲ τὰ ἐνστικτα, εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾶ στὶς συγκινήσεις πού τὰ συνοδεύουν καὶ τῆς ἀπώτερές τους ἐκφράσεις. Οὐδέποτε ὅμως ἀμφισβήτησε πὼς ἡ σκοπιμότητα εἶναι μιὰ ὑστατὴ κατηγορία τῆς Ψυχο-

λογίας, πού καταφρονάει κάθε ἐξήγηση ἀπὸ μηχανιστικούς παράγοντες.

Οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ McDougall συνάντησαν μᾶλλον περιφρόνηση παρὰ ἀπάντηση — ἴσως γιατί αὐτὴ ἦταν ἡ εὐκολώτερη ἀκολουθητέα ὁδός. Ἐάν ἀρχίσουμε ἀπὸ τῆ δικῆ μας συμπεριφορά, θὰ ἦταν ἡ ἔσχατη προσποίηση ἂν ποῦμε πὼς δὲν τὴ θεωροῦμε σκόπημη. Ἄκόμη κι' ὁ ὀξύτερος ἀπ' τοὺς ἐκπρόσωπους τῆς Ψυχολογίας τῆς Συμπεριφορᾶς πρέπει νὰ θεωρεῖ τὰ ἰδιαίτερα προσωπικά του κατορθώματα μὲ μιὰ ὑπερηφάνεια, πού δὲν προϋποθέτει ὅτι τὰ θεωρεῖ ὡς προσδιωρισμένες ἀντιδράσεις τοῦ δικοῦ του ἐγκεφάλου, ὅπως κάνει μὲ τις ἀντιδράσεις τῶν ἄλλων. Ἡ μηχανιστικὴ ἐρμηνεία εἶναι κάτι τὸ ξένο στὴν Ψυχολογία, εἶναι ἀλλότριος ἐπισκέπτης ἀπὸ τὸ βασίλειο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Κι' ὄχι μόνο αὐτό, εἶναι ἐπίσης ἕνας ἀνθρωπόμορφος ξένος, πού μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ στὴν πρωτόγονη ἰδέα τῶν δυνάμεων πού τραβοῦν καὶ σπρώχνουν γιὰ νὰ γίνουν ὅλα ἀκριβῶς ὅπως ὁ ἄνθρωπος κάνει. Ἄρνεϊται τὴν τελολογία, καὶ ὅμως εἶναι ἡ ἴδια τελολογική, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι υἱοθετεῖται γιὰ ἕνα σκοπὸ — γιὰ νὰ ἐξηγήσει δηλ. ὑπὸ πρόσφορους ὁρους γεγονότα, πού ἐπιθυμοῦμε νὰ καταλάβουμε. Ὅπως ἔχει πεῖ ὁ Whitehead, δὲν ὠφελεῖ νὰ μιλάμε γιὰ μηχανιστικὴ ἐξήγηση, ὅταν δὲν γνωρίζουμε τί σημαίνει μηχανισμός. Οἱ ἐπικριτὲς τοῦ McDougall μπορεῖ νὰ ρωτοῦν ἀκόμη ποιά εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς ἰδέας τοῦ σκοποῦ στὴν Ψυχολογία, ἡ ἄρνηση ὅμως τῆς ἔννοιας ἐξυπηρετεῖ μόνο σιὸ νὰ μᾶς παραπλανήσει. Ὁ McDougall ὑπενθυμίζει πὼς ἡ μηχανιστικὴ Ψυχολογία βασίζεται ἐπάνω σὲ μιὰ ψεύτικη ἀναλογία, καὶ ἡ ἐρώτηση σὲ τί ὠφελεῖ ἡ ἰδέα τοῦ σκοποῦ στὴν Ψυχολογία εἶναι τὸ ἴδιο δίκαιη μὲ τὴν ἀπάντηση σὲ τί ὠφελεῖ ἡ ἰδέα τοῦ μηχανισμοῦ; Ὁ σκοπός, τούλάχιστον, ἐναρμονίζεται μὲ τὴ δικὴ μας ἐσωτερικὴ αἴσθηση τῶν πράξεών μας. Ὁ μηχανισμός εἶναι μιὰ ἔννοια, πού μεταφέρεται ἐπάνω στὴν πράξη ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀρκετὰ διαφορετικὴ σφαῖρα.

Εἶπαμε ἤδη ὅτι ὁ McDougall μὲ τὸν καιρὸ μετέβαλε ἀρκετὰ τις ἀπόψεις του σχετικὰ μὲ τὴν ὀριστικὴ ψυχολογία τοῦ ἐνστίκτου, ὅπως τὴν ἀνέπτυξε στὰ πρῶτα του ἔργα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ κρίνουμε ἀναγκαῖο νὰ ποῦμε κάτι περισσότερο, ἀφοῦ τὸ ὄλο θέμα περὶ τοῦ ἐνστίκτου βρίσκεται σήμερα σὲ σύγχυση. Πρὸ ἐτῶν, κάθε ἐγχειρίδιο Ψυχολογίας ἔδινε ἕναν ὀλόκληρο κατάλογο ἀπὸ ἐνστικτα. Σήμερα ἕνας συγγραφέας τῆς ἰκανότητος τοῦ Woodworth δὲν χρησιμοποιεῖ κἄν τὸν ὄρο «ἐνστικτο», παρὰ μόνον ἀναφορικὰ μὲ τὰ ζῶα. Κανείς δὲν ἀρνεῖται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει κάποια ἐμφυτὴ κληρονομία, τροποποιεῖται ὅμως αὐτὴ τόσο ἀπὸ τὴν ἀγωγή καὶ τὴ συνήθεια, ὥστε ἕνας κατάλογος ἐνστικτῶν καθεαυτὰ φαίνεται ὡς μιὰ ἀπλή ἀφαίρεση. Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ φόβος καλεῖται ἐνστικτώδης. Ἐν τούτοις, ὁ Watson ἔδειξε ὅτι οἱ μόνοι ἐμφυτοὶ φόβοι σ' ἕνα νήπιον εἶναι ὁ φόβος τῆς δυνατῆς φωνῆς καὶ τῆς αἰφνίδιας πτώσης. Ὅλοι οἱ ἄλλοι φόβοι εἶναι ἐπίκτητοι. Ἀποκτῶνται εὐκόλα, γιατί τὸ παιδί εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιδεκτικὸ τῶν ἐπιδράσεων ἐκ μέρους τῶν ἄλλων. Ἐνα παράδειγμα: Πρόσφατα ἕνα μικρὸ παιδί, δεκαεπτὰ μηνῶν, ἦταν σιὸ σπιτί μου. Ὁ σκύλος μου, ἀσυνήθιστος σὲ παιδιά, μούγγρισε, ὅταν τὸ παιδί πῆγε πολὺ κοντὰ του. Ὁ μικρὸς δὲν φοβήθηκε καθόλου, μερικοὶ ὅμως ἀπ' τοὺς δικούς μου τρόμαξαν, μπῆκαν στὴ μέση, τράβηξαν τὸ παιδί πίσω κι' ἔδιωξαν τὸ σκύλο ἀπὸ τὸ δωμάτιο. Σὲ λίγο τὸ παιδάκι μὲ κανένα λόγο ἤθελε νὰ πάει κοντὰ στὸ σκύλο. Ἦταν πολὺ μικρὸ γιὰ νὰ σκεφθεῖ. Ἀπλούστατα, οἱ μεγαλύτεροι τοῦ μετέδωκαν τὴν αἴσθηση τοῦ κινδύνου. Ὁ Benjamin Kidd βρῆκε μιὰ φωλιά ἀπὸ μικρὲς ἀγριόπαπιες. Ὅταν πλησίασε, ἡ μάννα πέταξε μακριά, ἐνῶ τὰ παπάκια δὲν ἔδειξαν φόβο καθόλου. Ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ φωλιά κι' ἡ πάπια ἐπέστρεψε. Ὅταν ὅμως ὁ Kidd πλησίασε γιὰ δευτέρη φορά, τὰ μικρὰ ἐσκόρπισαν, κρίζοντας δυνατὰ. Ἐμαθαν ἀπ' τὴ μάννα τους τὸ φόβο, πού δὲν αἰσθάνθηκαν τὴν πρώτη φορά.

Τὸ ἐνστικτο τῆς πάλης εἶναι ἀκόμη πῶς ἀμφίβολο. Τρέπεται

κανείς σὲ φυγή, όταν δεχθεῖ ἐπίθεση. Αυτό, ἀπλούστατα, σημαίνει ὅτι τὸ ἀσθενέστερο θὰ ὑπερασπίσει τὸν ἑαυτό του, όταν ὑφίσταται παρεμποδισμό ἢ ἐπίθεση. Μὲ τὰ πιδὸν πολλὰ ζῶα, ἐν τούτοις, ἡ φυγή εἶναι τόσο ἕνας τρόπος ἀμύνης ὅσο καὶ ὁ ἀγώνας, κι' ὁ κυνηγημένος λέοντας ἢ ἡ τίγρις θὰ τραπεῖ σὲ φυγή (ἐπειδὴ δὲν ἔχει, εὐτυχῶς, αἴσθησι τῆς φυγῆς σὰν ντροπῆς ὅπως ἔχει ὁ ἄνθρωπος), ἀν αὐτὸς εἶναι ὁ εὐκολώτερος τρόπος γιὰ ν' ἀποφύγει τὸν κίνδυνο. Ἄν ὄχι, θὰ παλαίψει. Μεταξὺ ὅμως ἀγρίων ζώων ἀγώνας γιὰ τὴν ἀπλή εὐχαρίστηση τοῦ ἀγώνα εἶναι σπάνιο πρᾶγμα, ἀν συμβαίνει ποτέ. Ἐνα ζῶο θὰ παλαίψει, όταν φοβᾶται ἢ βρίσκεται σὲ κίνδυνο, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι ζήτημα αὐτοσυντηρήσεως, δὲν εἶναι πάλι χάριν τῆς πάλης. Πολλὰ ζῶα ὅμως, οἱ σκύλοι π.χ., παλεύουν παιγνιδιάρικα, ἀλλὰ ἡ μαχητικότητα πού πάντοτε συνοδεύει μιὰ τέτοια πάλη δὲν ὀφείλεται σὲ κανένα ἐνστικτο ἀγώνα. Μερικὰ ζῶα ἀποκτοῦν τὴ συνήθεια τοῦ ἀγώνα, οἱ συνήθειες ὅμως δὲν εἶναι ἀναγκαστικὰ ἐνστικτώδεις.

Ἐξ ἴσου ἀμφίβολη εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξη τοῦ λεγόμενου «ἐνστικτο τῆς ἀγάπης», σχετικὰ μὲ τὸ ὅποιο ἔχουν γραφεῖ τόσο πολλά. Τὸ γεγονός ὅτι μερικὰ ζῶα εἶναι μονήρη, ἐνῶ ἄλλα ζοῦν σὲ ἀγέλες ἢ κοπάδια, ὀφείλεται κατὰ πάσα πιθανότητα στὶς ἀνάγκες διατροφῆς καὶ προστασίας, παρὰ σὲ κάποια ἔμφυτη ἐπιθυμία γιὰ συντροφιά. Ἐνα ἄρνι πού τρέφεται μέσα σὲ μιὰ φάρμα γρήγορα θὰ χάσει τὴν αἴσθησι τοῦ κοπαδιοῦ καὶ θὰ προτιμήσει νὰ τρέφεται γυρνώντας μέσα στὴν αὐλή τῆς φάρμας παρὰ νὰ ἀκολουθήσει τὰλλα πρόβατα στὴ βοσκή. Τὰ κλωσσόπουλα πού ἐκκολάφθηκαν τεχνητά, ἀπαξ συνηθίσουνε στὸ νὰ φροντίζουνε μόνον γιὰ τὸν ἑαυτό τους, ἀρνοῦνται νὰ δεχθοῦνε κοντὰ τους μιὰ μάννα - κόττα πού θὰ τοὺς ἐπιβάλλει κανείς. Ἄν ἡ συνήθεια τῆς ζωῆς «ἀγγελιδόν» δὲν καλλιεργηθεῖ νωρίς, ἐξαφανίζεται. Σπάνια τὸ ἐνστικτο τῆς ἀγέλης παρουσιάζεται σὰν γνήσιο ἐνστικτο. Κάποτε, ἡ φράση «ἐνστικτο τῆς ἀγέλης» φαίνονταν σὰν τὸ κλειδί λύσης ὅλων τῶν κοι-

νωνικῶν προβλημάτων. Ἡ τάση αὐτὴ ξεπεράστηκε χωρὶς νὰ λυπηθεῖ κανείς. Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ἀντίδρασι ἐναντίον αὐτῆς τῆς εὐκολῆς προβολῆς τῶν ἐνστικτων, πού προβλήθηκε ἀπὸ τὴ Φροῦδιανὴ Ψυχολογία, τράβηξε πολὺ μακριά. Ἄν δεχθοῦμε πὼς μὲ τὸ νὰ ὀνομάσουμε κάτι ἐνστικτο δὲν ἐξηγοῦμε τίποτε, πὼς τὰ ἐνστικτα καθ'αυτὰ συνιστοῦν μικρὴ βοήθεια στὸν ὑπολογισμό τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, παραμένει βέβαιον πὼς ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ φυσικῶν καὶ ἐπίκτητων ἀντιδράσεων, καὶ πὼς εἶναι δυνατὴ ἡ γενικὴ διαπίστωση μεταξὺ ἀντιδράσεων πού παρουσιάζονται σὰν βασικὰ κυριαρχοῦσες σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς φυλῆς, καὶ ἀντιδράσεων πού εἶναι καρπὸς εἰδικῆς ἐκπαιδεύσεως. Στὸν ἄνθρωπο ἡ δεύτερη κατηγορία τείνει πάντοτε στὴ διαμόρφωση τῆς πρώτης. Θὰ μπορούσαμε ὅμως, στὴν προκειμένη περίπτωση, νὰ ἐφαρμόσουμε τὸ λατινικὸ λόγιον περὶ ἐκδιώξεως τῆς φύσης μὲ ἕνα δίκρανο μιλώντας γιὰ ἐκδιώξη τοῦ ἐνστικτο μὲ ἕνα δίκρανο, ἀφοῦ, σὰν τὴ φύση, τὸ ἐνστικτο ἐπιστρέφει.

Ἐξ ἄλλου, ἀφοῦ κρατᾶμε τὸν ὅρο «ἐνστικτο», δὲν πρέπει νὰ κάνουμε κακὴ χρῆσι τοῦ ὅρου. Ἀκοῦμε συχνὰ νὰ γίνεται λόγος περὶ «θηρσκευτικοῦ ἐνστικτο». Ἡ θηρσκεία δὲν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ συναφῶς μὲ ὅποιοδήποτε ἀκριβὴ ὀρισμὸ τοῦ ἐνστικτο, ἀν καὶ ἡ θηρσκεία ψυχολογικῶς βασίζεται σ' ἕνα σύμπλεγμα τάσεων, ἀπὸ τίς ὁποῖες μερικὲς εἶναι ἐνστικτώδεις. Παρατηροῦμε πὼς ἕνα παιδί ἐκδηλώνει θυμὸ, περιέργεια καὶ τὰ ὅμοια χωρὶς καμμιά ἐκπαίδευσι, κανένα ὅμως παιδί δὲν γνώρισε τὴ θηρσκεία χωρὶς κάποια ἐκπαίδευσι. Κωφάλαλοι παρουσίασαν ἰδέες, πού ἀργότερα, όταν ἐκπαιδεύτηκαν, θεωρήθηκαν σὰν θηρσκευτικὲς. Θὰ ἀναγνωρισθεῖ ὅμως πὼς αὐτὲς οἱ ἰδέες σχετίζονται μὲ τὸ Θεὸ σὰν αἰτία τῶν πραγμάτων, αὐτὴ ὅμως ἡ αἰτία καθ'αυτὴ δὲν εἶναι μιὰ εἰδικῶς θηρσκευτικὴ ἰδέα. Ἡ ἄρνησι τῆς ὑπάρξεως θηρσκευτικοῦ ἐνστικτο, χωριστοῦ, εἶναι καθαρῶς θέμα ψυχολογικῆς ὀρολογίας καὶ προσοχῆς στὴν ἀκριβὴ διατύπωση. Κατὰ βάση, τὸ θηρσκευτικὸ ἐνστικτο

δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά πῶς ἡ θρησκεία εἶναι μιὰ φυσικὴ ἔκφραση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, καὶ πῶς ἐπὶ πλέον εἶναι οἰκουμενικὴ ἢ ἔκφραση αὐτῆς. Εἶναι ὅμως ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη σημαντικὴ ἢ ἄρνηση πῶς ἡ θρησκεία ἐμπίπτει μέσα στὴν καθαρὴ περιοχὴ αὐτοῦ ποῦ μὲ ἀκρίβεια ὀνομάζουμε ἔνστικτο.

Στὸ κοινὸ λεξιλόγιο κάθε ἐκ τῶν ἔσω τάση ὀνομάζεται ἐνστικτώδης. Ὁ Bertrand Russell μιλάει κάπου γιὰ «μαθηματικὸ ἔνστικτο» ἐννοώντας τὴ φυσικὴ ἰκανότητα γιὰ τὰ μαθηματικά. Σήμερα εἶναι βέβαιο πῶς τὰ μαθηματικά εἶναι σὲ μερικὸν ἀνθρώπους μιὰ εἰδικὴ ἰκανότητα, ἐνῶ ἄλλοι ἔχουν καλὸ μέτρο γενικῆς εὐφυΐας, παρά τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν μποροῦν νὰ λύσουν τὸ ἀπλούστερο μαθηματικὸ πρόβλημα. Ἡ ἰκανότητα ὅμως ποῦ παρουσιάζει ἓνα ἄτομο δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομασθεῖ ἔνστικτο, ἀφοῦ κάθε τι ἐνστικτώδες πρέπει νὰ ἀνήκει σ' ὄλο τὸ εἶδος ἢ τὴ φυλὴ. Ἡδη ἡ ψυχολογικὴ ὁρολογία εἶναι ἀρκετὰ συγκεχυμένη, καὶ δὲν χρειάζεται νὰ τῆς προσθέσουμε κι' ἄλλη σύγχυση ταυτίζοντας τὸ αὐθόρμητο ἐκ τῶν ἔσω μὲ τὸ ἐνστικτώδες, ἢ τὴν ἀτομικὴ φυσικὴ κληρονομιά μὲ ὅ,τι εἶναι ἔμφυτο στὴ φυλὴ.

(4) Ἡ τέταρτη ὁμάδα εἶναι ἡ Ψυχαναλυτικὴ μὲ τὰ παρακλάδια τῆς. Ὁ ὅρος «ψυχανάλυση» εἶναι πράγματι καλὸς μόνο γιὰ τὶς μεθόδους τοῦ Freud. Ἡ Ψυχολογία τοῦ Jung εἶναι «ἀναλυτικὴ», καὶ τοῦ Adler εἶναι «ἀτομικὴ», ἂν καὶ κανένας ἀπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς δὲν εἶναι μονοσήμαντος ἀλλὰ ἔχει καὶ ἄλλες σημασίες. Στὴν πράξη, ἡ λέξη «ψυχανάλυση» συχνὰ καλύπτει καὶ τὶς τρεῖς αὐτὲς μεθόδους ἔρευνας, ἐφόσον δὲν ἔχει βρεθεῖ ὄρος ποῦ νὰ μπορεῖ νὰ περιλάβει τὴν ἀρχικὴ Σχολὴ καὶ τὰ κατόπιν παρακλάδια τῆς. Αὐτὲς οἱ μέθοδοι θὰ τύχουν ξεχωριστῆς προσοχῆς παρακάτω, ὅταν θὰ μιλήσουμε σχετικὰ μὲ τὶς μεθόδους τῆς ψυχοθεραπείας. Αὐτὸ ποῦ πρέπει νὰ κάνομε ἐδῶ εἶναι νὰ συνδέσουμε αὐτὸν τὸν τύπο τῆς Ψυχολογίας μὲ τοὺς ἄλλους ποῦ ἀναφέρθηκαν ἤδη. Ἡ ψυχανάλυση

ξεπήδησε ἀπ' τὴν κλινικὴ ἰατρικὴ πράξη, ὄχι ἀπ' τὴν κανονικὴ Ψυχολογία, καὶ ἡ θεωρία τῆς διαμορφώθηκε γύρω ἀπ' αὐτὴ τὴν πράξη, ὄχι ἐπάνω στὸ βᾶθρο τῆς Γενικῆς Ψυχολογίας. Πράγματι, ὁ Freud δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ κανένα ἄλλο τύπο Ψυχολογίας, πειραματικῆς ἢ θεωρητικῆς. Πολὺ σπάνια ἀναφέρεται σὲ κάποιον, τοῦ ὁποῖου ἡ Ψυχολογία δὲν ἔχει βγεῖ μέσα ἀπὸ τὴ δικιά του. Ἡ ψυχανάλυση εἶναι μιὰ τέχνη μᾶλλον παρά μιὰ ἐπιστήμη. Εἶναι τόσο ἀποκλειστικὰ βασισμένη σὲ θεραπευτικὴ διανοητικῶν ἀνωμαλιῶν, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ σὰν καθαρὴ Ψυχοπαθολογία παρά σὰν Ψυχολογία. Μιὰ θεωρία ὀριστικοῦ χαρακτῆρος χτίστηκε ἐπάνω στὰ πορίσματα τῆς κλινικῆς πράξης, ποῦ ἐπεκτείνεται τόσο στὸ ὀμαλὸ ὅσο καὶ στὸ ἀνώμαλο.

Πολλοὶ μέσα στὸν κλῆρο ἐνδιαφέρονται ζωηρὰ γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ τῆς Ψυχολογίας, ἐν μέρει σὰν βοήθεια γιὰ τὴν ποιμαντικὴ ψυχοθεραπεία, ἐν μέρει ἐξ αἰτίας τῆς νέας προοπτικῆς ποῦ ἀνοίγει γιὰ τὴ θεώρηση παλαιῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς καὶ τῆς συμπεριφορᾶς. Ἐπὶ πλέον, σήμερα ποῦ ἔχει ἀρθεῖ τὸ ταμποῦ τῆς προηγούμενης γενιᾶς σχετικὰ μὲ τὴ συζήτηση θεμάτων γύρω ἀπὸ τὸ σέξ, οἱ ἀκραῖες ἀπόψεις τοῦ Freud ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα μποροῦν ν' ἀποτελέσουν σημεῖα ζωηρῆς συζήτησης. Τέτοιες συζητήσεις πολλὰ φορὲς ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ κύριο θέμα. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τί ἀρέσουμε ἢ τί δὲν ἀρέσουμε σχετικὰ μὲ τὸν Freud, τὸ ζήτημα δὲν εἶναι ἡ ἐλεύθερη διαφώτιση ἢ ἡ ἀποσιώπηση σχετικὰ μὲ τὸ σέξ. Ἀπλούστατα, τὸ ζήτημα εἶναι ἂν οἱ ἀπόψεις τοῦ Freud εἶναι σωστὲς. Ἄν εἶναι, τότε ὁ Freud ἔχει ἀπόλυτο δίκιο νὰ λέει ὅσα λέει. Θὰ προσπαθήσουμε γι' αὐτὸ νὰ ἐκτιμήσουμε τὰ καλὰ ἢ κακὰ τῆς Φροϋδιανῆς Ψυχολογίας, ὅταν θὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ ὄλο ζήτημα τῆς ψυχοθεραπείας.

Ἡ πρακτικὴ χρῆσις τῆς Ψυχολογίας

Μποροῦμε τώρα νὰ ρωτήσουμε ποιά εἶναι ἡ πρακτικὴ χρῆσις τῆς Ψυχολογίας στὸ ποιμαντικὸ ἢ τὸ κοινωνικὸ ἔργο τοῦ ἱερέως. Τὸ πρῶτο κέρδος — ἂν καὶ μπορεῖ νὰ μὴν ἔρθει πρῶτο κατὰ τὴν πορεία — θὰ ἦταν μιὰ πληρέστερη αὐτογνωσία, αὐτὸ ποὺ οἱ Ἕλληνες θεωροῦσαν σὰν τόσο σημαντικόν. Ἡ μοντέρνα Ψυχολογία μᾶς δείχνει πῶς γίνεται πολλὴ ἐκ τῶν ὑστέρων «λογικὴ αἰτιολόγησις» (rationalisation) στὴν ἐκτίμησι τῶν πράξεών μας. Ἐκ τῶν ὑστέρων λογικὴ αἰτιολογία σημαίνει ὑποκατάστασις τοῦ πραγματικοῦ ἐλατηρίου μᾶς πράξεως μὲ ἄλλο, πὸ πιστευτὸ καὶ πὸ παραδεκτό. Τὸ ἀσυνείδητο θεωρεῖται ὑπεύθυνο γιὰ τὴ δουλειὰ αὐτή. Αὐτὸ ὅμως, νομίζω, εἶναι μὰι πολὺ ἀπλὴ διατύπωσις τοῦ πράγματος. Τὰ κίνητρα εἶναι τόσο πολυπλοκά ὅσο καὶ ὁ χαρακτήρας. Δὲν ὑπάρχει ἴσως πράξις μας, ποὺ νὰ ἔχει μόνον ἓνα μοτίβο. Κάθε πράξις ἔχει πολλὰ κίνητρα, ἓνα ὅμως ἢ δύο ἀπὸ αὐτὰ προεξάρχουν τῶν ἄλλων. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐκ τῶν ὑστέρων λογικὴ αἰτιολογία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν μιὰ ἐκλεκτικὴ προτσέσσις χάρις στὴν ὁποία μέσα ἀπ' ὄλα τὰ κίνητρα ὠθοῦμε στὸ προσκῆνιο ἐκείνη τὴν ἄποψιν, ποὺ θέλομε νὰ θεωροῦμε ὡς τὴν κεντρικὴν. Ἔτσι, ἐπὶ παραδείγματι, προκατάληψιν καὶ προτίμησιν διαρκῶς βρίσκονται μασκαρεμμένα σὲ ἀρχές. Τὸ νὰ ἀνομάζει κανεὶς μιὰ πράξιν ζήτημα ἀρχῆς, αὐτὸ στολίζει καὶ δυναμώνει τὴν πράξιν αὐτή. Στις περισσότερες ἴσως περιπτώσεις νὰ ὑπάρχει πολὺ λίγη «ἀρχὴ» καὶ περισσότερη ἐπιθυμία ἢ δυσσάρσκεια πίσω ἀπὸ κάθε τι ποὺ γίνεται ἐν ὀνόματι τῆς «ἀρχῆς». Δὲν ὑπάρχει καλύτερο ἀντικείμενον γιὰ τὴς δυνάμεις πειθοῦς ποὺ διαθέτομε ἀπ' τὸ ἴδιον μας τὸ ἐγώ. Αὐτὸ δὲν συνεπάγεται πῶς εἴμαστε συνειδητὰ «ζουζούνια». Μέσα μας, ὅπως γενικὰ καὶ μέσα στὸν κόσμον, βλέπομε ἐκεῖνον ποὺ θέλομε νὰ δοῦμε. Λίγοι ἄνθρωποι γνωρίζουν ἀκριβῶς ποῦ ἔχει τὰ σύνορά του τὸ βασίλειον τῶν «ἀρχῶν». Εἶναι εὐκόλον νὰ πείσει κανεὶς τὸν

ἐαυτὸ του πῶς ἡ πράξις του εἶναι ζήτημα ἀρχῆς, μέχρις ὅτου σταματήσουμε καὶ ἀρχίσουμε νὰ διερωτώμαστε τί σημαίνει ἀρχὴ καὶ ποιές εἶναι οἱ ἀρχές μας. Ἀκριβῶς ὅμως ὅπως μερικοὶ χασάπηδες ὀνομάζουν τὸν ἐαυτὸν «ἐμπόρους κρεάτων» μόνον καὶ μόνον ἐπειδὴ ἔχει καλύτερα, ἔτσι κι' ἡ ἐπίκλησις μᾶς «ἀρχῆς» γιὰ νὰ καλυφθεῖ ἀπὸ πίσω ἀρκετὸ πείσιμα ἢ ἀσπλαχνία, εἶναι μιὰ πὸ εὐκόλη ὁδός. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ξαίρει τὸν ἐαυτὸν, θὰ γνωρίζει πῶς εὐκόλον εἶναι στὸν ὑπόφλοιον τοῦ μυαλοῦ νὰ παίξει τέτοια παιγνίδια.

Πρέπει ἐπίσης ἡ Ψυχολογία νὰ βοηθᾷ μὲ μιὰ καλύτερη ἐκτίμησιν τῶν δυνάμεών μας. Τὸ παιγνίδι μεταξὺ τῶν αἰσθημάτων ὑπεροχῆς καὶ κατωτερότητος, ποὺ ὁ Adler ἐκθειάζει τόσο πολὺ, βρίσκει ἕδαφος μόνον στὰ μυαλὰ ἐκείνων ποὺ δὲν ἔχουν μάθει νὰ ἐκτιμοῦν ἀκριβῶς τὸν ἐαυτὸν. Μέρος τῆς ἀγωγῆς τοῦ μέσου Βρεττανοῦ εἶναι ὁ εὐγενικὸς τρόπος τῆς αὐτοὑποτιμήσεως. Κάθε παίχτης τοῦ γκόλφ συναντᾷ τὸν ἄνθρωπον, ποὺ διακηρύττει πῶς εἶναι «ἓνας κακὸς δωδεκάρης, ἢ μᾶλλον δεκαοχτάρης», καὶ τότε παρουσιάζει τὸν ἐαυτὸν σὰν νὰ πρόκειται γιὰ κάποια ἀποτυχία. Κι' ὅταν καταφέρει τὸ θῦμα του μὲ ὀκτῶ καὶ ἐφτά, μωρμουρίζει πῶς ἀπλουστάτα στάθηκε τυχερὸς σήμερον! Ἴσως εἶναι αὐτὴ ἡ περίεργη παράδοσις πῶς πρέπει νὰ μᾶς παρακολουθεῖ ἡ εὐτολμία μας ποὺ κάνει νὰ φαίνεται ἀπρεπὲς τὸ νὰ μετράει κανεὶς τὸν ἐαυτὸν πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἐαυτὸν. Ἐν τούτοις, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἤρεμα λογαριάζει τὴς δυνάμεις του καὶ τὰ ὄριά του, χωρὶς ὑπερτίμησιν ἢ ὑποτίμησιν, θὰ βρεῖ καινούργια αὐτοπεποίθησις ἐξ αἰτίας τῆς γνώσεως γιὰ τὸ ποῦ ἀκριβῶς πρέπει ἐπιφυλακτικῶς νὰ συγκεντρώσει τὴς δυνάμεις του καὶ τί πρέπει πάντοτε νὰ περιμένει ἀπὸ τὴς ἀσθενεῖς πλευρές του. Εἶναι ἀνθρωπίνως ἀδύνατον νὰ μὴ προσέξει κανεὶς τὴν ἐπιτυχία ἢ τὴν ἀποτυχία του. Ἡ πρέπει νὰ κρίνομε τὸν ἐαυτὸν μας, ἢ πρέπει νὰ δεχθοῦμε τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων. Πιστεύεται γενικὰ ἀπὸ τὸ λαὸν ὅτι τὸ νὰ βλέπομε τοὺς ἐαυτοὺς μας ὅπως οἱ ἄλλοι μᾶς βλέπουν ἰσοδυναμεῖ

μὲ τὸ νὰ βλέπουμε τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸ εἶναι ἐντελῶς ἐσφαλμένο. Κανένας δὲν βρίσκεται σὲ καλύτερη θέση νὰ κρίνει ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο πὺ κρίνει τὸν ἑαυτὸ του. Ἄποτυγχάνουμε σὰν δικαστὲς τοῦ ἑαυτοῦ μας ἐπειδὴ στερούμεθα τῶν ἀναγκαίων κριτικῶν δυνάμεων, ἢ ἐπειδὴ διστάζουμε, ὅταν τὶς ἐφαρμόζουμε στὸν ἑαυτὸ μας. Ἡ Ψυχολογία μπορεῖ νὰ δώσει σ' ἕναν ἄνθρωπο πολὺ περισσότερες συμβουλὲς σχετικὰ μὲ τὸ πῶς θὰ μετρήσει τὸν ἑαυτὸ του, ἀπὸ ὅσες δίνουν οἱ κύριοι ἐκείνοι πὺ ἐπιμένουν νὰ μᾶς προκαλοῦν σὲ μιὰ σωστὴ ἐκτίμηση τοῦ εἰσοδήματός μας. Ὅποιος δοκίμασε καὶ τὰ δύο ξαίρει ποῖο εἶναι εὐκολώτερο. Ὅποιος ἔχει ψυχολογικὴ κατάρτιση δὲν θὰ μπορούσε νὰ κατσοφιάσει ἀπὸ ψεύτικη ταπείνωση ἢ νὰ φουσκώσει ἀπὸ ὑπερηφάνεια. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ ἄνθρωπος πὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐφαρμόσει τὴν ψυχολογικὴ του γνώση στὸν ἑαυτὸ του θάπρεπε νὰ μὴ δοκιμάζει νὰ τὴν ἐφαρμόσει σὲ ἄλλους.

Μιὰ ἄλλη ὠφέλεια τῆς ψυχολογικῆς γνώσης εἶναι ὅτι παρέχει τὰ μέσα γιὰ μιὰ βαθύτερη κατανόηση τῶν ἄλλων. Ἡ πρώτη πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦμε γιὰ νὰ γνωρίσουμε τοὺς ἄλλους εἶναι ἡ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ ἐντολὴ «Μὴ κρίνετε ἵνα μὴ κριθῆτε» μᾶς θυμίζει ὅτι κρίνοντας τὰ κίνητρα τῶν πράξεων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἀποκαλύπτουμε τὰ δικά μας. Ἔτσι ὁ ἴδιος αὐτὸς παράγοντας τῆς αὐτογνωσίας γίνεται συχνὰ ἕνα ἐμπόδιο. Εἶναι ἡ ρίζα τῆς δυσπιστίας μὲ τὴν ὁποία χαιρετίζουμε κάθε τι ἔξω ἀπ' τὸν κύκλο τῶν δικῶν μας βιωμάτων. Ἡ βδελυγμία πὺ προκαλεῖ ὁ ὁμοσεξουαλισμὸς στὸν ὁμαλὸ ἑτεροσεξουαλικὸ τύπο ὀφείλεται στὴν πλήρη ἀνικανότητά του νὰ διακρίνει πῶς αὐτὸ πὺ φαίνεται μισητὸ σ' αὐτὸν ἐνδέχεται νὰ ἐλκύει ἕναν ἄλλον ἄνθρωπο. Θεωρεῖ τὸν ὁμοσεξουαλισμὸ σὰν κτηνωδία. Στιγματίζεται σὰν «παρὰ φύσιν ἐλάττωμα». Βέβαια, εἶναι παρὰ φύσιν γιὰ τὸν ἑτεροσεξουαλικό. Γιὰ τὸν ὁμοσεξουαλικὸ ὅμως εἶναι οὐσιαστικὰ κάτι φυσικό, μιὰ ἔκφραση τῆς φύσης του, πὺ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀτυχία του.

Ἡ Ψυχολογία, ἐπίσης, μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ ἀποφύγουμε μερικοὺς τούλάχιστον ἀπὸ τοὺς λάκκους πὺ περιμένουν νὰ δεχθοῦνε ἐκείνους πὺ ἐρευνοῦνε μέσα τους γιὰ νὰ βροῦνε τὸ νῆμα γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ κάθε τι πὺ συνδέεται μὲ τὸ μυαλὸ τῶν ἄλλων. Ὁ James ἔλεγε πῶς τὸ σφάλμα τοῦ ψυχολόγου εἶναι νὰ προϋποθέτει πῶς οἱ ἄλλοι νοιώθουν τὸν ἑαυτὸ τους μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὺ τοὺς νοιώθουμε ἐμεῖς. Αὐτὸ εἶναι μιὰ πλάνη πὺ δὲν περιορίζεται στοὺς ψυχολόγους, μόνο πὺ στὴν περίπτωσή τους εἶναι ἀσυγχώρητη. Πάρτε π.χ. μιὰ ἄλλη περίπτωση πλάνης. Ἐναν ἄνθρωπο πὺ εἶναι εὐγενικὸς καὶ ἀρκετὰ ταπεινόφρονος, ἀφοῦ δὲν μιλάει γιὰ τὸν ἑαυτὸ του. Πάσχει ὅμως ἀπὸ τὴν πεποίθηση, πὺ φαίνεται στὸν ἴδιο φυσικὴ καὶ προφανῆς, πῶς ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὸν ἴδιο πρέπει ἐξ ἴσου νὰ ἐνδιαφέρει καὶ τοὺς ἄλλους. Πάρτε π.χ. τὸν ἱεροκήρυκα, πὺ ὅταν μιλάει ἐπάνω σ' ἕνα ἀγαπητὸ θέμα, αἰσθάνεται θαυμάσια, ἀπογοητεύεται ὅμως ὅταν ἀνακαλύψει πῶς τὸ ἐκκλησίασμα δυσσαρεστήθηκε ἀπὸ τὴν εὐγλωττὴ ἀνάπτυξη τοῦ ἀγαπημένου του θέματος.

Μιὰ ἄλλη ὠφέλεια τῆς Ψυχολογίας εἶναι ἡ βοήθεια πὺ προσφέρει στὸ χειρισμὸ ἠθικῶν προβλημάτων. Ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ καυχηθεῖ ὅτι οἱ ἱερεῖς τῆς γενικά, καὶ τὸ τάγμα τῶν Ἰησοῦϊτῶν εἰδικά, ἔχουν ἐκπαιδευτεῖ στὴν ἠθικὴ παθολογία. Ἡ ἐκπαίδευση αὐτὴ τοὺς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ χειρίζονται τέτοια ζητήματα μ' ἕναν τρόπο ὅμοιο μ' ἐκεῖνο τῶν γιατρῶν. Σὰν ἱερεῖς ἔχουν ἴσως μιὰ ἠθικὴ θέση, πὺ ὁ γιατρὸς δὲν χρειάζεται νὰ ἔχει, καί, σὰν ἄγαμοι, ἡ κρίση τους γιὰ σεξουαλικὰ ζητήματα πρέπει νὰ στερεῖται τῆς γνώσεως ὠρισμένων πραγμάτων. Παρὰ ταῦτα, ἡ ἐκπαίδευση τοὺς καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ παίρνουνε γιὰ τὸ ἠθικὸ κακὸ μιὰ πὺ ἀντικειμενικὴ ἄποψη ἀπ' αὐτὴν τῶν περισσότερων προτεσταντῶν κληρικῶν. Μιὰ αὐστηρὴ ἠθικὴ ἀγωγή ἔχει τὰ προσόντα τῆς, ὅχι ὅμως κατ' ἀνάγκη τέτοια προσόντα πὺ βοηθοῦν ἕναν ἄνθρωπο σὲ μιὰ ἀπαθῆ ἐκτίμηση τῶν ἁμαρτιῶν, πρὸς τὶς ὁποῖες δὲν ἔχει

αίσθανθεί κλίση και τις όποιες δέν έχει διαπράξει.

Ή Ψυχολογία μπορεί νά διδάξει τήν όρθή στάση, πού ό ήθικός γιατρός πρέπει νά υίοθετήσει. Ό Jung ισχυρίζεται ότι ό ψυχοθεραπευτής είναι καλλίτερα όπλισμένος για τόν χειρισμό ήθικών ζητημάτων από τόν ιερέα, άπλως και μόνο έπειδή υπόκειται λιγώτερο στην τάση νά γίνεται ήθικός κριτής. Έπί πλέον, ό άσθενής θα είναι πιο εύληκρινής μ' ένα λαϊκό παρά μ' ένα κληρικό. Άλλά για τόν ψυχολογικά μορφωμένο ιερέα αυτά δέν ισχύουν. Πράγματι, αυτός μπορεί νά ναι καλύτερα καταρτισμένος για τόν χειρισμό τέτοιων ζητημάτων από ένα λαϊκό. Ένω μία αντίκειμενική στάση πού θα πρέπει νά είναι ή υίοθετούμενη στην άρχή, δέν σημαίνει κατ' ανάγκη πώς θά ναι κι' ή τελευταία πού χρειάζεται. Ό άνθρωπος πού υποφέρει από ένα άφροδίσιο νόσημα πηγαίνει σε μία κλινική και γίνεται καλά. Τόν έξασφαλίζει όμως αυτό από μία νέα άφροδισιακή μόλυνση στο μέλλον. Ό ιερέας έχει τή δύναμη και τήν έντολή νά πει, «Άφένονται σοι αί άμαρτίαι. Ύπαγε έν ειρήνη. Μηκέτι άμάρτανε, ίνα μη χειρόν τί σοι γένηται». Ή θεραπεία δέν θα είναι ολοκληρωμένη χωρίς τήν προφύλαξη από νέα προσβολή τής νόσου. Γνωρίζω μία χριστιανή γιατρό πού έξασκησε μεγάλη επίδραση επάνω στους άσθενείς μιας κλινικής άφροδισίων όπου εργάζονταν. Δέν έκρινε τους άσθενείς με βάση τó δικό της ήθικό επίπεδο, επιδίωξε όμως έμμεσα νά τους βοηθήσει ήθικά, ένω τους βοηθούσε άμέσως φυσικά. Τά δώρα κι' ή εύγνωμοσύνη των έδειχναν πώς τους έδινε κάτι πού χρειάζονταν, κάτι πού δέν θα μπορούσε νά δώσει, αν ενεργούσε μόνο σαν γιατρός άφίνοντας κατά μέρος τήν ήθική πλευρά. Άνθρωποι πού υποφέρουν από άφροδίσια νοσήματα είναι όρωστοι στο σώμα και στην ψυχή, και ή θεραπεία πού δέν θίγει τή διανοητική και ήθική πλευρά δέν είναι παρά μερική θεραπεία, όσο έξαιρετική κι' αν είναι στο άλλο επίπεδο. Παρά τις αντιρρήσεις του Jung, μπορεί νά λεχθεί όριστικά πώς ό ιερέας πού έχει εκπαιδευθεί στην ψυχοθεραπευτική μπορεί νά κάνει

περισσότερα για πολύ κόσμο από τή σκέτη έξάσκηση των επιστημονικών μεθόδων τής ψυχοθεραπείας, ή στάση τής όποιας προς τόν άσθενή είναι έντελώς άπρόσωπη και περιορίζεται στη θεραπεία μιας περιπτώσεως, όχι στη φροντίδα για μία ψυχή.

Άλλα είδη βοήθειας πού δίνει ή Ψυχολογία στον έφημεριο ή τόν έκκλησιαστικό κοινωνικό λειτουργό θα έκτεθούν άργότερα. Άρκετά είπαμε έδώ για νά δείξουμε πώς ή Ψυχολογία μπορεί νά άποτελέσει τήν πιο άμεση πρακτική σπουδή όλων εκείνων πού προαλείφονται για τήν ίερωσύνη. Είναι μία νεκρή άκόμη έπιστήμη πού τώρα βρίσκει τά βήματά της και συνεχνά γλιστράει στο βάδισημά της. Στερείται τής άκρίβειας των φυσικών επιστημών, έξ αίτίας άκριβώς τής διαφορας μεταξύ ψυχικού και φυσικού. Ούτε ό άνθρωπος νους μετριέται από καμμία έπιστήμη πού ξεπηδάει απ' τόν ίδιο τó νοϋ, και γι' αυτό τó λόγο ή Ψυχολογία δέν μπορεί παρά νά είναι πάντοτε άτελής. Έν τούτοις, όπως δυο διακεκριμένοι βιολόγοι έθεσαν τó πρᾶγμα: «Είναι ζήτημα κοινού αισθήματος και πείρας πού όλοι μας διαρκώς έπαληθεύουμε με τόν έαυτό μας, πώς ένα πρόσωπο ψυχολογικά καταρτισμένο μπορεί νά δει και πράγματικά βλέπει μακρότερα στην ζωή, και διακρίνει περισσότερες άπόψεις της από τόν πιο επδέξιο μηχανικό, κι' ως είναι ό τελευταίος αυτός έφευρέτης μηχανών ή ανακαλύψεων σχετικών με τις φυσικές έπιστήμες». (Thomson and Geddes: Evolution, p. 207). Είναι αυτή άκριβώς ή βαθύτερη γνώση, πού άποτελεί τήν άμοιβή αυτών πού δείχνουν άρκετή ύπομονή στην μελέτη τής Ψυχολογίας. Ή άπλη έπιστήμη, παρά ταύτα, φέρνει μικρά άποτελέσματα, έκτός αν έμψυχώνεται από τις δυνάμεις μιας στενής και συμπαθούς παρατηρήσεως. Έκείνοι πού μπορούν νά κάνουν και τά δυο, νά παρατηρούν και νά σκέπτονται ανεξάρτητα, δέν θα βρούν άλλοι μεγαλύτερη βοήθεια απ' αυτήν, πού ή Ψυχολογία δίνει στον ποιμένα των ανθρώπινων ψυχών.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

Ἡ ἀνώτερη ὀλοκλήρωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος εἶναι ὁ διοίκων ἀντικειμενικὸς στόχος τῆς σύγχρονης χριστιανικῆς παιδαγωγικῆς καὶ ποιμαντικῆς. Ἡ κεντρικότητα τῆς προσωπικότητος στὸ ἐκκλησιαστικὸ πρόγραμμα διακηρύσσεται ἀπὸ πολλοὺς καὶ λαμβάνεται ὑπ' ὄψη στὴν πράξη μὲ ἀληθινὸ ζῆλο. Σὲ διαρκῶς μεγαλύτερους ἀριθμοὺς ἱερεῖς τρέπονται πρὸς τὶς ψυχιατρικές, κοινωνικὲς καὶ ἄλλες συναφεῖς ἐπιστῆμες γιὰ καθοδήγηση στὸ ἔργο τους μὲ τὰ ἄτομα. Μιὰ νέα ποιμαντικὴ τεχνικὴ ἀναπτύσσεται, καὶ ἡ ἔκφραση «θεραπεία τῶν ψυχῶν» παίρνει μιὰ σπουδαιότητα ἄγνωστη μέχρι τώρα.

Ὅχι πὼς κατὰ τὴ μακράϊωνα ἱστορία τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρξαν ποιμένες ποὺ ἔδωσαν σοφὲς συμβουλὲς καὶ πρακτικὴ βοήθεια σὲ ἄτομα, ποὺ ἀντιμετώπιζαν κρίσιμες καταστάσεις. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ κοινοῦ νοῦ ἀπὸ ποιμένες παροχημένων ἐποχῶν, σὲ πλῆθος περιπτώσεων, ἀπάλλαξε τὸ ἄτομο ἀπὸ ἀμφιβολίες, τὸ φόβο, τὴν πλάνη, τὴν αὐταπάτη, τὴ δυστροπία καὶ ἄλλα ἐμπόδια, καὶ τὸ ὁδήγησε σὲ μιὰ πὸ ὀλοκληρωμένη ζωὴ. Πολλοὶ στὸ παρελθὸν ἀνταποκρίθηκαν στὶς ἀνάγκες τοῦ ἀτόμου κατὰ τὸ μέτρο τῆς ἰκανότητός τους. Στὴν ποιμαντικὴ τους φροντίδα χρησιμοποιοῦσαν τέτοια μέσα τοῦ ὑπουργήματός τους σὰν τὴν προσευχὴ, τὴν ἐξομολόγηση, τὴν καθοδήγηση, τὴν προτροπὴ καὶ τὴ διαβεβαίωση. Ἐν τούτοις, μιὰ πὸ ἐπιστημονικὴ γνῶση τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ κοι-

νωνικοῦ τῆς περιβάλλοντος, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ὁποίων οἱ ἀνάγκες καὶ οἱ συγκρούσεις τῶν ἀνθρώπων κατανοοῦνται ἀκριβέστερα καὶ ἀντιμετωπίζονται ἢ θεραπεύονται ἀποτελεσματικώτερα, εἶναι ἐπίτευγμα τῶν πὸ κοντινῶν σ' ἐμᾶς καιρῶν.

Ἡ ἀναβίωση τῆς ποιμαντικῆς, μαζί μὲ τὴν ἀναγέννηση ποὺ τόσο λαμπρὰ συντελεῖται στὸ πεδίο τῆς θρησκευτικῆς ἐκπαίδευσως, προχωρεῖ καλὰ τώρα. Ἡ κίνηση αὐτὴ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα δύο κυρίως παραγόντων: πρῶτον, τῆς ἀναγνώρισης ὅτι οἱ παρελθούσες καὶ παρούσες προκαταλήψεις τῆς Ἐκκλησίας περιφρόνησαν τὰ ἰδιωτικὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπων, καὶ δεύτερον, τῆς ἀνάπτυξης καὶ διαμόρφωσης μιᾶς πὸ ἐπιστημονικῆς ποιμαντικῆς μεθόδου ἐρεύνης. Σ' αὐτοὺς τοὺς παράγοντες μποροῦν νὰ προστεθοῦν κι' ἕνας ἢ δύο ἄλλοι, δηλ. οἱ διαμαρτυρίες μερικῶν ἀπὸ τοὺς παραμελημένους πιστοὺς καὶ τὸ γεγονὸς πὼς πολλοὶ ζήτησαν βοήθεια ἀπὸ καλοὺς ἢ κακοὺς συμβούλους ἔξω ἀπ' τὴν Ἐκκλησία.

Προκαταλήψεις τῆς Ἐκκλησίας

Ἡ Προτεσταντικὴ Ἐκκλησία στὴν Ἀμερική, γιὰ νὰ περιορίσουμε τὴ συζήτησή μας σ' ἕνα μόνο κλάδο τοῦ ὀργανωμένου Χριστιανισμοῦ, σὰν σύνολο, δὲν ἔκανε πάντοτε ἄμεσο κύριο ἔργο τῆς τὴν ποίμανση καὶ τὸν πλουτισμὸ τῆς ἀτομικῆς προσωπικότητος. Ἰδιωτικὰ προβλήματα προσαρμογῆς πολὺ συχνὰ καλύφθηκαν μὲ σκοτάδι ἀπὸ τὶς προκαταλήψεις τῆς Ἐκκλησίας. Θεολογικὲς ἀκαδημαϊκὲς ἐργασίες ἢ φιλονεικίες, μαζικὸς εὐαγγελισμὸς, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κοινωνικῶν διδασμάτων τοῦ Χριστοῦ στὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους, ἀπορρόφησαν τὴν προσοχὴ καὶ τὴ δραστηριότητα μεγάλου τμήματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ εἰδικὴ σὲ μέγεθος αὐξηση, ποὺ μιὰ ὀρισμένη περίοδο παρατηρήθηκε σὲ κάποια ἐνορία ἢ Ὁμολογία, ἔτεινε νὰ καθορίσει τὴν ποιότητα καὶ ἔκταση τῆς ποιμαντικῆς φροντίδος ποὺ ἀπευθύνονταν στὸ ἄτομο.

Κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ περασμένου αἰῶνα μιὰ Θεολογικὴ ἐπανάσταση δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν εἰσβολὴ τῆς νεώτερης ἐπιστήμης στὸ πεδίο τῆς θρησκείας. Οἱ θεωρίαι καὶ τὰ εὐρήματα τῆς ἐπιστήμης ἔθεσαν ὑπὸ δοκιμασίαν ὠρισμένες παμπάλαιες διδασκαλίαι καὶ πράξεις τῆς Ἐκκλησίας. Σὲ μερικοὺς κύκλους, ὠρισμένες ἀπόψεις τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐρμηνεύθησαν καὶ διατυπώθηκαν ξανὰ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν μεθόδων, τοῦ πνεύματος, τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν εὐρημάτων τῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φιλελεύθερης μερίδος θεώρησαν σὰν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη μιὰ προοδευτικὴ θεολογικὴ προσαρμογὴ, ἐφόσον ἡ γνώση μας περὶ τοῦ κόσμου ἐξακολουθεῖ νὰ μεταβάλλεται καὶ νὰ αὐξάνει. Ἡ ἱστορικὴ μέθοδος μελέτης τῆς Βίβλου κέρδισε ἔδαφος, γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μιὰ μόνον θετικὴ συνέπεια τῆς ἐπιστημονικῆς συμβολῆς στὸ πεδίο τῆς Θεολογίας. Σὲ ἄλλους κύκλους τῆς Ἐκκλησίας οἱ παραδομέναι διδασκαλίαι καὶ τὰ ἔθιμα, ποὺ τέθηκαν ὑπὸ ἀμφισβήτηση, ὑποστηρίχθησαν σθεναρὰ καὶ διατηρήθηκαν. Οἱ ἀρχηγοὶ ἀρνήθησαν νὰ ἔλθουν σὲ συμβιβασμοὺς μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ σκέψη. Ἐπὶ παραδείγματι, καταπολέμησαν τὴ θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως μὲ ζῆλο καὶ δριμύτητα. Ἐπὶ πλέον, ἐπετέθησαν ἐναντίον ἐκείνων τῶν θρησκευτικῶν ἀρχηγῶν, ποὺ συμβιβάστηκαν μὲ τὴν ἐπιστήμη, στιγματίζοντας ὄλους τοὺς σὰν αἱρετικούς. Ἄλλὰ καὶ οἱ καλούμενοι φιλελεύθεροι δὲν ἀδράνησαν, ἀνταπέδωκαν.

Πολὺ λίγη τροφὴ μπόρεσε νὰ βγεῖ ἀπὸ τὶς θεολογικὰς φιλονεικίαις ὠρισμένων κλάδων τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὰ περισσότερα ἄτομα, ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ ζητοῦσαν παρηγορίαν στὴ θλίψη, ἐλευθερίαν ἀπὸ ἀνεπάρκεια καὶ ἐσωτερικὴ γαλήνη. Ἄπὸ τοὺς λαϊκοὺς, ποὺ ἔδειξαν ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς θεολογικὰς διαμάχαις, μερικοὶ ἐπτοήθησαν, ἄλλοι ἐστερεώθησαν σὲς ἀπόψεις τοὺς, κί ἄλλοι ἀκόμα ἀνασυγκροτήθησαν θεολογικά. Ἄλλὰ οἱ λαϊκοὶ μὲ τέτοιου εἴδους ἐνδιαφέροντα ἀποτελοῦν μιὰ μειονότητα. Ἡ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων βασανίζεται ἀπὸ φροντί-

δες, πειρασμοὺς καὶ ὑποχρεώσεις, ποὺ βρίσκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀφηρημένη συζήτηση καὶ ἐπιχειρηματολογία. Τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τοὺς δὲν βρίσκουν τὴ λύση τοὺς σὲς διασταυρώσεις θεολογικῶν διχογνωμιῶν ἢ στοὺς συμβιβασμοὺς μεταξὺ τοὺς. Ἐφόσον ὁ πόλεμος μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης, καθὼς καὶ ὁ πόλεμος μεταξὺ ἀντιθέτων θεολογικῶν ρευμάτων ἐμαίνονταν, δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ δοθεῖ στὸ ἄτομο ἐπαρκὴς ποιμαντικὴ φροντίδα. Τὸ λιγώτερο ποὺ μπορούμε νὰ ποῦμε, τὸ ποιμαντικὸ ἔργο ἦταν σὲ δευτερεύουσα μοῖρα, ἢ θεολογικὴ προκατάληψη σὲ πρωτεύουσα.

Συγχρόνως ὁ μαζικὸς εὐαγγελισμὸς ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ μερικὰς εὐαγγελικὰς Ὁμολογίαις σὰν μέσο προπαγάνδας τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ λυτρώσεως τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὸν σκεπτικισμὸ καὶ τὴν ἀνομία. Ὁ δημοφιλὴς «Εὐαγγελιστὴς» προσέλκυε πολλὰ πλήθη. Ἐκανε ἐντατικὸ κήρυγμα μὲ μιὰ θερμὴ ἔκκληση γιὰ ἄμεση παράδοση στὸ Χριστό. Οἱ περισσότεραι Ἐκκλησίαι κάθε χρόνο διεξῆγαν ὅ,τι ὀνομάζεται παρατεταμένη συγκέντρωση. Κάθε βράδυ, ἐπὶ μερικὰς ἐβδομάδας κάθε χρόνο, λάβαινε χώρα μιὰ Ἀκολουθία μὲ κήρυγμα, στὸ ὁποῖο ἡ πρόσκληση σὲ μετάνοια, ἐπιστροφή καὶ ἀναγέννηση ἔδινε ὄλη τὴν ἔμφαση. Πολλοὶ ἱεροκλήρυεες μὲ ἀπολυτρωτικὸ πάθος χρησιμοποίησαν τὴν ἑσπερινὴ ἀκολουθία τῆς Κυριακῆς καθ' ὄλο τὸ ἔτος σὰν μιὰ εἰδικὴ Εὐαγγελιστικὴ εὐκαιρία. Εἰδικοί ἐργάται, κατὰ κανόνα λαϊκοί, ἐκπαιδεύονταν γιὰ νὰ φέρουν στὴ συνείδηση τοῦ ἀτόμου τὸ εὐαγγελιστικὸ κήρυγμα εἶτε κατ' οἶκον εἶτε σὲ συγκεντρώσεις μετὰ ἀπὸ τὸ κήρυγμα. Πολλοί, ποὺ ἐλυτρώνονταν ἀπὸ τὴν ἀκαθαρσία καὶ τὸ κακό, συγκαταριθμοῦνταν στὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν καὶ οἱ ἀδιάφοροι ζυπνοῦσαν μὲ μιὰ νέα θερμὴ, οἱ πλανώμενοι καὶ οἱ ἀπομακρυνόμενοι ἔπαιρναν τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς, καὶ οἱ πιστοὶ ἀφιέρωναν καὶ πάλι τὸν ἑαυτό τοὺς στὴ ζωὴ τοῦ Θεοῦ καὶ στὴ σωτηρία τῶν ἁμαρτωλῶν, οἱ ἀνθρώποι γενικὰ ἀντιμετωπίζονταν ὅχι σὰν ἄτομα ἀλλὰ μαζικά.

Βέβαια, τὸ λεγόμενο πὼς «ἓνας ἱερέας ποὺ ἐπισκέπτεται τὸν κόσμο στὸ σπίτι του κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ πηγαίνουν στὴν ἐκκλησία» ἀναφέρονταν συχνά, καὶ μερικὲς φορὲς εἶχε υἱοθετηθεῖ σὰν ἀρχὴ ἀπὸ μερικοὺς κληρικούς. Αὐτὴ ἡ ρήτρα ἐπιβεβαίωσε τὸν σκοπὸ τῆς ποιμαντικῆς φροντίδας, κι' αὐτὸς ἦταν νὰ πειθοῦν οἱ ἀνθρωποὶ νὰ παρακολουθοῦν τὶς ἐκκλησιαστικὲς Ἀκολουθίες. Ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἐκκλησιάζονταν, ἐδέχονταν προσωπικὲς ἐπισκέψεις. Ὁ εὐσυνείδητος ἱερέας ἔκανε περιοδικὲς ἐπισκέψεις στὰ σπίτια τῶν μελῶν τοῦ ποιμνίου του. Παρηγοροῦσε τοὺς τεθλιμένους καὶ ἐπισκέπτονταν τοὺς ἀσθενεῖς. Ἡ ποιμαντικὴ αὐτὴ ἐπίσκεψη συνίστατο στὸ διάβασμα τεμαχίων τῆς Βίβλου καὶ στὴν ἀπαγγελία προσευχῶν. Αὐτὴ ἡ ποιμαντικὴ τακτικὴ συντελοῦσε στὸ ἀνοιγμα τοῦ ἀτόμου, ἀν καὶ μεγάλες περιοχὲς προσωπικῶν δυσκολιῶν τῶν ἀσθενῶν ἀτόμων παρέμεναν ἄθικτες. Γενικά, τὸ μέτρο τῆς ἀποτελεσματικότητος τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἐπέιθονταν τελικὰ νὰ παρακολουθοῦν τακτικὰ τὶς Ἀκολουθίες. Ὅτι πολλοὶ ἱερεῖς ἀνάπτυξαν ἰδιαίτερη ἰκανότητα μέσα στὰ περιωρισμένα ὄρια τοῦ ἔργου ποὺ ἀνέλαβαν πρέπει ν' ἀναγνωρισθεῖ μὲ εὐγνωμοσύνη.

Ἡ ἔμφαση στὸ πρόγραμμα μιᾶς ἰσχυρῆς μερίδος τῆς Ἐκκλησίας μετατέθηκε. Στὴν περίοδο μιᾶς γενιᾶς ποὺ φτάνει μέχρι τὸ πρόσφατο παρελθόν, ἓνα μέρος τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀμερικῆς ἔκαμε μιὰ ἡρωϊκὴ προσπάθεια ἐκχριστιανισμοῦ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Καταχρήσεις στὴ βιομηχανία, στὸ ἐμπόριο, στὴν πολιτικὴ ἀναστάτωσαν τὴ συνείδηση τῶν θρησκευτικῶν ἡγετῶν. Ἡ Ἐκκλησία προχώρησε στὸν ἐξανθρωπισμὸ τῆς θρησκείας. Σὲ συναγωνισμὸ μὲ ἄλλες δυνάμεις γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ λαοῦ, καὶ σὲ πόλεμο μὲ παντοδύναμες ἀντικοινωνικὲς ὀργανώσεις, δημιούργησε νέα μέσα διακονίας πρὸς τὸ λαὸ καὶ αὐξήσε τὴν ὑποστήριξή της πρὸς τὶς δυνάμεις ποὺ ἦταν ἥδη ἐν δράσει γιὰ τὴν ἀνόρθωση τῶν καταπιεζομένων. Ἱεραποστολικά κέντρα ἐγκαταστάθηκαν σὲ βιομηχανικὲς

περιοχὲς καὶ χτίστηκαν συνοικισμοὶ ποὺ σχεδιάστηκαν γιὰ νὰ ἐνώσουν τοὺς εὐρωστούς οικονομικὰ καὶ καλλιεργημένους μὲ τοὺς ἀπαίδευτους φτωχοὺς. Ἡ ΧΑΝ τῶν ἀγοριῶν καὶ ἡ ΧΕΝ τῶν κοριτσιῶν ἐνισχύθηκαν περισσότερο. Θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ μελέτησαν ξανά τὸ κήρυγμα τῶν Προφητῶν τῆς Π. Διαθήκης καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Ἀμερικῆς. Ἄνδρες ὅπως οἱ Washington Gladden, Josiah Strong, καὶ Walter Rauschenbush ἐρμήνευσαν καὶ ἐνίσχυσαν τὴ θέση τῆς κοινωνικῆς θρησκευτικότητος μὲ μιὰ σαφήνεια καὶ δύναμη, ποὺ θύμιζε ἀνθρώπους τῆς ἔνδοξης σειρᾶς τῶν Ἑβραίων Προφητῶν.

Ἡ ἔμφαση στὴν κοινωνικὴ ἐφαρμογὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀναμφίβολα εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὴν πρόσκαιρη, ἠθικὴ βελτίωση πάρα πολλῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ὅπως σοφὰ κάποιος παρατήρησε, ἐμεῖς οἱ Ἀμερικανοὶ δὲν ἔχουμε ποτὲ ἀρκετά, ἀν δὲν ἔχουμε πάρα πολλά. Σὲ μερικοὺς κύκλους οἱ κοινωνικὲς ἐφαρμογὲς τοῦ Εὐαγγελίου ἐξελίχθηκαν σὲ μιὰ σχεδὸν πλήρη παραμέληση τῶν ιδιόρρυθμων ἐσωτερικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀτόμου. Συχνὰ λησμονήθηκε τὸ γεγονός ὅτι ἡ χριστιανικὴ ζωὴ ἔχει τὴ συνειδητὴ της ἀρχὴ σ' ἓναν ἐσωτερικὸ φωτισμὸ τοῦ ἀτόμου καὶ σ' ἓνα προσωπικὸ βίωμα τοῦ Θεοῦ Πατέρα σὰν τῆς ἀπόλυτης πραγματικότητος. Τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι στὴν ἄμεση ἐφαρμογὴ του προσωπικὸ, ἀν καὶ πολλὲς ἀπὸ τὶς προτιθέμενες συνέπειές του εἶναι κοινωνικὲς. Ἄνθρωποι μὲ κρίση διαισθάνθηκαν πὼς ἦταν ἀνόητη ἡ συγκαταρίθμησή τους σὲ Σταυροφορίες ποὺ θάκαναν τοὺς θεσμοὺς τοῦ Ἐθνους χριστιανικοὺς, χωρὶς νὰ λάβουν ὑπ' ὄψη τὸ δυναμισμὸ τῶν θρησκευτικῶν ἐνωμένων καὶ ἐμπνευσμένων προσωπικοτήτων. Ἐκτὸς ἀν οἱ Σταυροφορίες αὐτὲς δὲν ἦταν παρὰ μιὰ διέξοδος, μιὰ φυγὴ. Ἀναφέρεται πὼς μιὰ κυρία μὲ κρίση ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὰ μέλη καὶ τὴν κοινωνία μιᾶς ἀπὸ τὶς ἐξέχουσες ἀστικὲς Ἐκκλησίες μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι ὁ ἱερέας της ἦταν πολὺ ἀπορροφημένος ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς ἐφαρμογὲς τῆς θρη-

σκείας. Ἐξήγησε πὺς ἀνῆκε σ' ἐκείνους τῶν ὁποίων οἱ προσωπικὲς ἀνάγκες δὲν ἔτυχαν ποιμαντικῆς φροντίδας. Ἐναφέρονταν, γιὰ παράδειγμα, σὲ μιὰ λαμπρὴ καὶ πειστικὴ σειρὰ ὁμιλιῶν, πού ὁ ἱεροκέρυκα εἶχε πρόσφατα ἐξαπολύσει σχετικὰ μὲ τὴ σπατάλη, τὴ ματαιότητα καὶ τὴν ὠμότητα τοῦ πολέμου μεταξὺ τῶν ἐθνῶν. Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς σειρᾶς τῶν ὁμιλιῶν δὲν ἔπαψε νὰ προτρέπει τὸ ἐκκλησίασμα νὰ ἐργασθεῖ καὶ νὰ προσεύχεται γιὰ ἓνα κόσμον χωρὶς πόλεμον. Ἡ κυρία ἦταν βαθύτατα σύμφωνη μὲ τὴν κίνηση γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴ μάστιγα τοῦ πολέμου, ἀλλὰ αἰσθάνονταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὸν ἑαυτὸ της ἀνίκανον γιὰ ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὴν ἐκστρατεία. Παρατήρησε: «Πῶς μπορῶ νὰ συνεργασθῶ ἀποδοτικὰ σὲ μιὰ προσπάθεια καταργήσεως τοῦ πολέμου, ἐφόσον ἢ ἴδια εἶμαι στὸ πεδίο τῆς μάχης ἀνταγωνιστικῶν συναισθημάτων καὶ συγκρούμενων ἐπιθυμιῶν; Μόνον ὅταν ἐπιτύχει τὴν εἰρήνην μέσα στὴ δική μου ψυχὴ, μπορῶ ν' ἀγωνισθῶ μὲ ὅλη μου τὴν καρδιά γιὰ μιὰ παγκόσμια εἰρήνη». Περιπτώσεις ὅπως αὐτὴ μποροῦν νὰ δώσουν κάποια ἰδέα σχετικὰ μὲ τὰ αἴτια τῆς μὴ ἐνθουσιώδους ὑποδοχῆς τοῦ κοινωνικοῦ εὐαγγελίου ἀπὸ πολλοὺς καλῶς σκεπτομένους ἀνθρώπους.

Τὸ παραμελημένο ἄτομον, πότε - πότε, πῆρε τὸ θάρρος νὰ διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τὶς προκαταλήψεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἄνοιχτὰ θρήνησε τὸ γεγονός πῶς, ὅταν σὲ ἀτομικὲς κρίσιμες ὥρες χρειάσθηκε τὸν ἄρτο τῆς ποιμαντικῆς συμβουλῆς καὶ βοήθειας, τοῦ προσφέρθηκε ὁ λίθος μιᾶς ἀφηρημένης, χωρὶς ἐνδιαφέρον Θεολογίας. Ἀπόκρουσε τὴν ἰδέα πῶς εἶναι ἀναγκαστικὰ μιὰ χαμένη ψυχὴ, ἐπειδὴ δὲν ἀνταποκρίθηκε σὲ μιὰ μαζικὴ εὐαγγελιστικὴ προσπάθεια, πού ἀγνοοῦσε τὶς ἀτομικὲς διαφορὰς. Ἄν καὶ σὲ πραγματικὴ συμφωνία μὲ τὶς κοινωνικὲς ἀρχὰς τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ, σ' ὠρισμένες περιπτώσεις ἐξέφρασε τὴν ἀποδοκιμασίαν του γιὰ μιὰ ὀργανωμένη θρησκείαν, πού κατέχεται ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ οὐτοπιστικὰς τάσεις.

Οἱ ἐφαρμογὰς τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ «Ἦλθον ἵνα ζωῆν

ἔχωσιν καὶ περισσὸν ἔχωσιν» ἰσχυρίζεται ὁ λαϊκός, πού σκέπτεται μὲ διάκριση, πρέπει νὰ μετουσιωθοῦν σὲ προσωπικὲς ὅπως καὶ σὲ κοινωνικὲς ἀξίες. Ἐπιθυμεῖ ζωηρὰ τὴν ἀφθονίαν τῆς ζωῆς. Χρειάζεται ὅμως καθοδήγηση σὲ μιὰ προοδευτικὴ ἀπελευθέρωση ἀπὸ προσωπικὰ ἐλαττώματα, ἀπὸ ἐσωτερικὲς συγκρούσεις, ἀπὸ φόβους καὶ μίση. Ἐπιθυμεῖ νοημοσύνη, ὑγείαν, χαρὰ, δύναμιν, αὐτοέκφραση καὶ τὴν εὐκαιρίαν τῆς δημιουργίας. Ζώντας μέσα σ' ἓνα πολιτισμὸ ἀσυνήθους ἔντασης, ζητᾶται τὸ πνεῦμα τῆς ἐσωτερικῆς γαλήνης καὶ ἰσορροπίας.

Πολλοί, ὅταν βρέθηκαν σὲ ἔσχατη ἀνάγκη, στράφηκαν στὸ δικηγόρον ἢ τὸ γιατρὸ ἢ τὸν ψυχίατρο ἢ τὸν κοινωνικὸ λειτουργὸ γιὰ συμβουλὴν καὶ βοήθειαν. Ἄλλοι κατάφυγαν γιὰ βοήθειαν στὸ χειρομάντη, στὸ μάγο, στὸν ἀστρολόγον καὶ στὸ μάντιον. Ἐκεῖ πιστευθεῖ πῶς ὁ ἱερέας εἶναι ἀδιάφορος ἢ ἀνίκανος ἢ καὶ τὰ δύο. Πολλοὶ σοβαροὶ καὶ βασανισμένοι ἀνθρωποὶ δὲν κυττάζουν πᾶν πρὸς τὸν ἱερέα γιὰ φῶς καὶ κατεύθυνση.

Οἱ προσπάθειες τῆς Ἐκκλησίας, ἂν καὶ παράβλεψαν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀνθρώπους πού τρικλίζουν μέσα στὶς προσωπικὲς τους συγκρούσεις, δὲν πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθοῦν ἐντελῶς. Ἡ ἔννοια τῆς ἔμφασης πού κάθε μιὰ ἀντιπροσωπεύει πρέπει νὰ διατηρηθεῖ. Μιὰ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, ἓνα σύστημα χριστιανικῆς διδασκαλίας, εἶναι διανοητικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες καὶ σὰν τέτοιες πρέπει νὰ ἀνασχηματίζονται καὶ νὰ ἐκφράζονται ἐκ νέου στὴ γλῶσσα κάθε διαδοχικῆς πολιτιστικῆς περιόδου. Ὑπάρχει ἐπὶ πλέον μιὰ θέση στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας γιὰ συγκεντρώσεις ὁμάδων. Ὁ μαζικὸς εὐαγγελισμὸς, ἂν διακρίνουμε σωστὰ τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, θὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ τὸν ἐκπαιδευτικὸ εὐαγγελισμόν, μὲ μακρὰς σειρὰς ἀναλυτικῶν ὁμιλιῶν στὴ Βίβλον, ἀπὸ λαϊκὰς διαλέξεις περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, περὶ τοῦ νοήματος καὶ τῶν ὑποχρεώσεων του νὰ εἶναι κανεὶς χριστιανός, ἀπὸ ἔντονη διδασκαλία στὶς μεθόδους καὶ στὸ ὕλικόν τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς, γιὰ τὴ δημιουργίαν χριστιανικῆς οἰκογένειας καὶ γιὰ τὴν

υπεύθυνη πολιτεία μέσα σὲ μιὰ δημοκρατία. Ἐὰς σημειωθεῖ, ἀκόμη, πὼς ἡ ἀποσιώπηση τῆς κοινωνικῆς νότας θὰ ἦταν μεγάλη ζημιὰ. Ἡ ἀποκατάσταση τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν πρέπει νὰ προχωρήσει. Τέτοια τεράστια κακὰ ὅπως ὁ πόλεμος, ἡ οικονομικὴ καταπίεση καὶ ἡ μόλυνση τῆς ἀτμόσφαιρας πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν καὶ νὰ ἐξολοθρευθοῦν. Ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τέτοιες καταχρήσεις καὶ νὰ δώσει ὑποστήριξη καὶ ἐνίσχυση σὲ κάθε δύναμη ποὺ ἐργάζεται γιὰ τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν κοινωνικῶν δομῶν. Αὐτὲς οἱ προσπάθειες καὶ ἡ ποιμαντικὴ φροντίδα γιὰ τὸ ἄτομο ὄχι μόνο δὲν εἶναι πράγματα ἀντίθετα, ἀλλὰ ἀναμφίβολα συμβάλλουνε κι' οἱ δύο προσπάθειες στὴν ἀνάπτυξη ἢ τὴν ἀνασυγκρότηση τοῦ ἀτόμου.

Ἡ πιὸ ἐπιστημονικὴ μέθοδος ἔρευνας

Ἡ ἀπλὴ ἀναγνώριση πὼς οἱ προκαταλήψεις τῆς Ἐκκλησίας παραμέλησαν τὸ ἄτομο θὰ μπορέσει νὰ ὀδηγήσει σὲ μιὰ πιὸ ἐκτεταμένη, ὄχι ὅμως ἀναγκαστικά καὶ σὲ μιὰ πιὸ ἀποτελεσματικὴ ποιμαντικὴ φροντίδα. Ἡ βελτίωση τῆς ποιμαντικῆς μεθόδου καὶ πορείας, καθὼς καὶ ἡ ἀνύψωση τοῦ ἀτόμου σὲ μιὰ συνειδητὴ ἐπαφή μὲ τὴν Ἐκκλησία παρουσιάσθηκε ἐπείγουσα. Ἡ Ψυχολογία στοὺς διάφορους κλάδους τῆς ἀπέβη τὸ πεδίο ἐκμεταλλεύσεως γιὰ ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ συμβάλλει στὴν ἐργασία τοῦ ἱερέα μὲ τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τῶν ἀτόμων. Ἐπανειλημμένως ἀποδείχθηκε ὅτι πολλὰ προβλήματα τῆς προσωπικότητος ποὺ συναντᾷ ὁ ἱερέας δὲν εἶναι στὴν οὐσία τους θεολογικά ἀλλὰ ψυχολογικά, καὶ στὴ φύση καὶ στὴν προέλευσή τους. Πολλὰ τέτοια ζητήματα, ὅταν ἐπαρκῶς κατανοηθοῦνε, μεταφέρονται ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς Θεολογίας στὸ πεδίο τῆς Ψυχολογίας, ὅπου καὶ καταπολεμοῦνται.

Ἡ ποιμαντικὴ Ψυχολογία ἐπιδιώκει νὰ κάνει ἀποτελεσματικὲς τὶς ἀρχὲς ποὺ βοηθοῦνε καὶ προάγουνε τὴν ψυχικὴ ὑγεία τοῦ ἀτόμου. Προϋποθέτει ἐπαρκὴ ἐξοικείωση μὲ τὶς πε-

ριπλοκὲς τῆς προσωπικότητος σ' ὄλες τὶς διαδοχικὲς περιόδους τῆς ἀναπτύξεώς της, καὶ μὲ τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον, μέσα στὸ ὁποῖο τὸ ἄτομο ζεῖ καὶ ἐξελισσεται. Ἀνακαλύπτει καὶ προσφεύγει στὰ κίνητρα ἐκεῖνα, ποὺ καθορίζουνε μιὰ δημιουργικὴ ζωὴ. Ὑποβοηθεῖ προοδευτικὲς προσωπικὲς καὶ κοινωνικὲς προσαρμογές, ποὺ προφυλάττουνε τὸ ἐγὼ ἀπὸ καταστρεφτικὲς συναισθηματικὲς ἢ ἄλλες συγκρούσεις, καὶ ἀπελευθερώνουνε τὶς ἱκανότητες καὶ πλουτίζουνε τὶς προοπτικὲς τοῦ ἀτόμου. Ὑποστηρίζει τὴν ὀργάνωση μιᾶς ἰσορροπημένης προσωπικότητος.

Ἡ ποιμαντικὴ Ψυχολογία εἶναι θεραπευτικὴ καὶ προληπτικὴ. Χρησιμοποιεῖ ὅλη τὴ γνώση τῆς ψυχιατρικῆς καὶ ἐφαρμόζει τὶς δοκιμασμένους μεθόδους τῆς γιὰ τὴ διόρθωση ἐλαφρῶν ψυχικῶν διαταραχῶν καὶ ἀνωμαλιῶν. Ζητᾷ νὰ ἀπαλλάξει τὸ ἄτομο ἀπὸ ἀγωνίες, ποὺ κάνουν τὸ ἄτομο νὰ χωλαίνει, ἀπὸ ἓνα αἶσθημα ὑποτιμητικῆς κατωτερότητας, ἀπὸ ἐλατώματα χαρακτῆρος καὶ ἀπὸ κακὲς κοινωνικὲς προσαρμογές. Ὅπως στὴν ἰατρικὴ ἐπιστῆμη ἔτσι καὶ στὶς ὑπηρεσίες τῆς ποιμαντικῆς ψυχολογίας πρὸς τὴ συγκεχυμένη ἢ διαιρεμένη προσωπικότητα περνᾷ ἀπὸ τὰ διαδοχικὰ στάδια τῆς διαγνώσεως, τῆς θεραπείας καὶ τῆς προγνώσεως.

Ἡ νέα ποιμαντικὴ μέθοδος πρέπει νὰ ἔχει βάθος καὶ πλάτος, καθὼς καὶ πληρότητα ὡς πρὸς τὶς κλινικὲς ἀπόψεις. Δὲν πρέπει νὰ θυσιάζει τὴν οἰκείωση καὶ χρῆση μιᾶς ἱκανοποιητικῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς στὴν ἐπιστημονικὴ τεχνικὴ. Ἡ ποιμαντικὴ ψυχολογία χρησιμοποιεῖ θρησκευτικὲς ἀξίες στὴν ὀργάνωση καὶ ἀνασυγκρότηση τῆς προσωπικότητος. Οἰκειοποιεῖται τὴν προοπτικὴ καὶ τὸ δυναμισμό τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Προσφέρει καθοδήγηση στὴν προοδευτικὴ ὁλοκλήρωση τῶν διαφόρων λειτουργιῶν τῆς προσωπικότητος μὲ μιὰ προσωπικὴ ὁμολογία στὸν καθοριστὴ τοῦ πεπερωμένου ὅπως ἀποκαλύφθηκε καὶ κηρύχθηκε ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ σὰν τὸ κέντρο τῆς ἐνότητος.

Οί άνθρωποι θά μπορούσαν νά διακριθοῦν σέ τέσσερες ομάδες. Ἡ πρώτη ἀποτελεῖται ἀπό τοὺς ὀμαλοὺς, ἀπό κείνους οἱ ὅποιοι εἶναι ἱκανοὶ νά ζοῦνε μέσα στὸν πολὺπλοκο κοινωνικό μας μηχανισμό χωρὶς ἐλαττώματα, πού ἀτονοῦνε τὴν προσωπικότητα, ἢ χωρὶς ἄλυτα ἐνοχλητικά προβλήματα προσαρμογῆς. Ἔχουν ἓνα καθαρὰ προσδιωρισμένο σκοπό, πρὸς τὴν ἐπιτυχία τοῦ ὁποῖου κατευθύνουμε τὶς ἐνέργειές τους. Καλλιεργοῦνε μιὰ ἀπασχόληση γιὰ διέξοδο, μιὰ συνήθεια ἴσως πού χρησιμεύει σὰν περισταλτικὴ τῆς ἐντάσεως ἢ σὰν βαλβίδα ἀσφαλείας. Βρίσκουνε συναισθηματικὴ ἱκανοποίηση συνταυτιζόμενοι μὲ τὸ σύζυγο, τὴ σύζυγο, τὸ παιδί ἢ τὸ φίλο. Ζοῦνε μὲ μιὰ φιλοσοφία τῆς ζωῆς ἢ μὲ μιὰ μορφή θρησκείας, πού κατακυρώνει τὴ συμπεριφορά τους, καὶ εἶναι, τούλάχιστον, ἱκανοποιητικὴ. Ἀποδέχονται μὲ θάρρος τὴν κοινὴ μοίρα τῆς ἀνθρωπότητος χωρὶς νά περιμένουνε ἀπὸ τὴ ζωὴ εἰδικές παραχωρήσεις. Εἶναι κανονικὰ προσαρμοσμένοι καὶ ὑπομονετικοὶ μὲ τὸν ἑαυτό τους, ἂν καὶ ὄχι ἀναγκαστικὰ ἱκανοποιημένοι μ' αὐτόν. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων πού ἀποτελοῦνε αὐτὴ τὴν ομάδα εἶναι σχετικὰ μικρός.

Ἡ δευτέρη ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ κείνους οἱ ὅποιοι εἶναι κάπως μετατοπισμένοι εἴτε προσωπικὰ εἴτε ἀπὸ κακὴ κοινωνικὴ προσαρμογὴ, ἢ καὶ ἀπὸ τὰ δύο, εἶναι ὅμως εὐφυεῖς γιὰ νά δέχονται τὰ δευτέρης κατηγορίας καλὰ τῆς ζωῆς καὶ τὶς ἀποζημιώσεις της γιὰ στερήσεις πού ἡ ἴδια ἐπιβάλλει μὲ περισσότερη ἢ λιγώτερη εὐγνωμοσύνη. Ἐξωτερικὲς περιστάσεις ἢ ἐσωτερικὲς συγκρούσεις ἐλαττώνουν τὶς δυνατότητές τους γιὰ ἀφθονὴ ζωὴ. Μπορεῖ νά καταβάλλονται ἀπὸ τὴν πολλὴ δουλειὰ ἢ νά ἀποτυγχάνουν στὴν πραγματοποίηση τῶν νομίμων ἐπαγγελματικῶν προσπαθειῶν τους, ἢ νά συντηροῦνται μ' ἓνα ἀνεπαρκές εἰσόδημα ἢ νά κατατρύχονται γιὰτὶ στεροῦνται παιδείας ἢ νά ἀποτυγχάνουνε στὸ γάμο τους ἢ νά ἐμποδίζονται ἀπὸ ἓνα σωματικὸ ἐλάττωμα, ἢ νά μὴν εἶναι ἱκανοὶ στὶς κοινωνικὲς συναναστροφές. Ἐν τούτοις, στὴν πραγματικότητα,

ἀνεβαίνουνε κάπως πάνω ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τους καὶ πετυχαίνουν κάποιες ἱκανοποιήσεις.

Ἡ τρίτη ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ κείνους οἱ ὅποιοι εἶναι τόσο βουλιαγμένοι στὶς ἐλλείψεις τους ἢ ἔχουν γίνεи τόσο παθητικὰ ἀνίκανοι, πού εἶναι κατεστραμένοι καὶ ἠττημένοι. Εἶναι παραφορτωμένοι ἀπὸ φτώχεια ἢ μοναξιά ἢ ἀσθένεια καὶ δυστυχία, ἢ ἀγνοία ἢ ἠθικὴ διαφθορά, ἢ ἀπὸ κάποιο συνδυασμὸ αὐτῶν τῶν στοιχείων. Ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς εἶναι σχεδὸν ὑπάνθρωποι. Ἡ ἀντίθεση μεταξὺ πραγματικοῦ καὶ ἰδανικοῦ δὲν δημιουργεῖ μέσα τους μιὰν ἀνικανοποίητὴ ἐπιθυμία γιὰ καλλιτέρευση. Ὑποτάσσονται ἀσυνείδητα στὴν πίεση καταστρεπτικῶν συνθηκῶν. Ἀπλῶς ὑπάρχουνε μέρα μὲ τὴ μέρα, ἐκλαμβάνοντας τὶς ἀτυχίες τους σὰν δεδομένες. Ἄλλοι ἀπ' τὴν ἴδια ομάδα, ἂν καὶ ζωηρὰ ἐνήμεροι τῆς θέσης τους καὶ τῆς ἀνικανότητός τους νά ἀπαλλάξουνε τὸν ἑαυτό τους, δὲν ἔχουν μιὰ φιλοσοφία πού θά ἔκανε τὴ ζωὴ τους ἀνεκτὴ. Ὑπάρχουνε σὲ μιὰ κατάσταση δυσανασχετούσας ἀπελπισίας.

Ἡ τέταρτη ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ κείνους οἱ ὅποιοι εἶναι τόσο διανοητικὰ καθυστερημένοι ἢ διαταραγμένοι, ὥστε νά μὴ μπορούν νά συντηρήσουν τὸν ἑαυτό τους, καὶ οἱ ὅποιοι, σὲ πολλές περιπτώσεις πρέπει νά κλείνονται σὲ εἰδικὰ ἰδρύματα. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν πού βασανίζονται ἀπὸ ψυχικὲς ἀνωμαλίες διαρκῶς μεγαλώνει. Οἱ παραδομένοι στὸ ποτό, οἱ καθυστερημένοι ἠθικά, οἱ ἠλίθιοι, οἱ ἐπληπτικοί, πολλοὶ ἀλκοολικοὶ, ὠρισμένοι συφιλιδικοὶ, παρανοϊκοί, μανιακοὶ - ἄθυμοι καὶ σχιζοφρενικοί, ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία. Ὁ παρανοϊκὸς κατέχεται ἀπὸ αὐταπάτες μεγαλείου καὶ διωγμοῦ. Ὁ μανιακὸς - ἄθυμος εἶναι λεία ἐναλλασσομένων διαθέσεων ἀπελπισίας καὶ ἀβάσιμης ἀλαζονείας, ἢ μιᾶς μακριᾶς περιόδου μὲ τὴ μιὰ ἀκρότητα καὶ μιᾶς ἄλλης μὲ τὴν ἄλλη, μαζὶ μὲ μιὰ ἔλλειψη ὀξυδέρκειας καὶ κρίσης. Ἐφόσον στὴν περίπτωσιν τῶν δύο αὐτῶν ἀνωμαλιῶν δὲν ἀνακαλύπτεται κάποιο ὀργανικὸ ἐλάττωμα ἢ κάποια βλάβη, συμπεραίνεται πὺς ἡ προέλευσή τους εἶναι ὅπως λέμε

ψυχολογική. Τὸ θύμα τῆς σχιζοφρένειας ἢ dementia praecox εἶναι συναισθηματικά ἀδιάφορο, χωρὶς ἀνταπόκριση στοὺς διάφορους ἐρεθισμοὺς καὶ στερεῖται φιλοδοξίας καὶ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ ζωὴ, ἂν καὶ ἡ παθητικότητα καὶ ἀπάθειά του διακόπτεται κατὰ καιροὺς ἀπὸ ἐκρήξεις θυμοῦ. Ὑπάρχει λόγος νὰ πιστεύουμε πὼς τοῦλάχιστον σὲ μερικὲς περιπτώσεις αὐτῆς τῆς ψυχοπαθολογίας ὁ προσδιοριστικὸς ὅρος εἶναι ἀνατομικὸς ἢ τοξικὸς.

Αὐτὴ ἡ ταξινόμηση τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι βέβαια ἀπόλυτη. Εἶναι σχετικὰ σωστή. Ὑπάρχει ἐπικάλυψη μιᾶς κατάστασης μιᾶς κατηγορίας ἀπὸ ἄλλη κατάσταση ἄλλης κατηγορίας. Θάταν κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀδύνατο νὰ καταταγεῖ κάθε πρόσωπο τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἱερέα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς τέσσερες παραπάνω ὁμάδες. Ἡ ταξινόμηση θὰ χρησιμεύει ἐν τούτοις γιὰ τὴν κατάδειξη περιοχῶν εἰδικῆς φροντίδας τοῦ ἱερέα. Ἡ ὑποχρέωσή του στὴν πρώτη ὁμάδα, τῶν ὁμαλῶν ἀνθρώπων, εἶναι οὐσιαστικὰ προληπτικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ. Στὴ δεύτερη καὶ τρίτη ὁμάδα πού ἀποτελοῦνται ἀντίστοιχα ἀπὸ μέτρια ἢ σοβαρὰ ἀνώμαλα ἄτομα, εἶναι πρωταρχικὰ διορθωτικὴ καὶ μετεκπαιδευτικὴ. Ἡ μόνη προσωπικὴ ὑπηρεσία πού σοφὰ μπορεῖ νὰ προσφέρει στοὺς ἀνθρώπους τῆς τέταρτης ὁμάδας εἶναι ἐκεῖνη πού προσφέρεται ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ ὑπεύθυνου ψυχιάτρου.

Ἡ ἀνεξάρτητη ὑπηρεσία τοῦ θρησκευτικοῦ ἐργάτη, πού διαθέτει ψυχολογικὴ μόρφωση, πείρα καὶ ἰκανότητα περιορίζεται προφανῶς σὲ περιπτώσεις ὄχι σοβαρῶν ψυχικῶν ἐκτροπῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἰδιορρυθμιῶν τῆς προσωπικότητος, σὲ περιπτώσεις ἠθικῆς ἀναπηρίας, συνηθισμένων κακῶν κοινωνικῶν προσαρμογῶν καὶ θρησκευτικῶν συγκρούσεων. Μερικὰ πρόσωπα χρειάζονται ἐπαγγελματικὴ καθοδήγηση, ἄλλα θρησκευτικὸ προσανατολισμὸ ἐκ νέου, ἄλλα διόρθωση ἠθικῶν τραυμάτων, καὶ πάρα πολλοὶ ἄνθρωποι ἀπαλλαγὴ ἀπὸ ποικίλες συναισθηματικὲς περιπλοκές. Ἀνωμαλίες καὶ ἀνωριμότητες τῆς

προσωπικότητος συνεπάγονται ἀπειθαρχία στὸ καθῆκον, ἡμερήσια ὄνειρα πού ἀποκλείουν τὴ σκόπιμη δράση, ὑπερευαίσθησία γιὰ ἀσήμαντα πράγματα, ὑπερβολικὴ ἀμυντικότητα, ἀβάσιμη καχυποψία γιὰ τοὺς φίλους καὶ τοὺς ἀνώτερους, κακὴ ὑγεία χωρὶς ὀργανικὴ βάση, μεγάλη τάση σὲ ἀτυχήματα καὶ πλάνες, ἀσυνέπεια, πού ἐμφανίζεται σὲ ὑποκρισία, μισαλλοδοξία, παράλογοι φόβοι, ἀνικανότητα γιὰ τὸ γάμο, ἔλλειψη πατρικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ παιδιὰ τοῦ ἴδιου ἢ τοῦ ἀντίθετου φύλου, ἠλιθιότητες, πού μποροῦν νὰ τελειώσουν μόνο σὲ ἐκμηδένιση καὶ ὄνειδος, μελετώμενη αὐτοκτονία, αὐτοϊκανοποίηση μὲ ἕνα χαμηλὸ ἐπίπεδο ἠθικῆς προσπάθειας, σύγχυση ἰδεῶν, ἐγκατάλειψη καὶ ἄρνηση τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὸ σωστό, ὅταν παρουσιάζεται ἡ εὐκαιρία. Ἡ περιοχὴ τῶν ἐντάσεων καὶ τῶν μικρότερης σημασίας παθολογικῶν καταστάσεων εἶναι ἀρκετὰ εὐρεῖα γιὰ νὰ θέσει ὑπὸ τὴν αὐστηρότερη δοκιμὴ τὴν ἰκανότητα τοῦ πιδ ἐπιδέξιου ποιμαντικοῦ συμβούλου.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἐργάτης δὲν πρέπει νὰ ἐπαχειρήσει τὴ θεραπεία ἐνὸς ψυχωτικοῦ, ἐνὸς δηλ. ἀνθρώπου πού εἶναι τόσο ψυχικὰ ἄρρωστος, ὥστε νὰ φαντάζεται πὼς αὐτὸς εἶναι ὁμαλὸς καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τρελλοί. Ἀλλὰ ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἡγέτης πού εἶναι ψυχιατρικὰ (κλινικὰ) ἐκπαιδευμένος μπορεῖ μὲ τὴ δέουσα ἠθικὴ εὐπρέπεια, μὲ δικιά του πρωτοβουλία, νὰ ἀναλάβει τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν πιδ εὐκολων στὴν ἀγωγή νευρωτικῶν, δηλ. τῶν προσώπων πού εἶναι ἐνήμερα πὼς οἱ ἐνέργειές τους ἔχουν κακὴ κατεύθυνση καὶ εἶναι μάταιες. Ὁ νευρωτικὸς εἶναι ἕνα ἄτομο κοινωνικὰ ἄσχημα προσαρμοσμένο, ἕνα πρόσωπο πού βασανίζεται καὶ εἶναι ἐνήμερο τῆς καταστάσεώς του. Ὅταν βεβαιώσει τὸν ἑαυτό του ὅτι εἶναι νευρωτικὸς, ζεῖ κάτω ἀπ' τὰ δικά του φῶτα. Βγάζει τὸν ἑαυτό του ἠττημένο, ἐκμηδενίζει κάθε ἐπαινετὴ προοπτικὴ πού θὰ μπορούσε νὰ πραγματοποιήσει. Σὲ κάθε κοινότητα ὑπάρχουν πρόσωπα, πού διάγουν μιὰ ζωὴ συγκαλυμμένης ἢ ἀνοικτῆς ἀπελπισίας, πού ποτὲ ὅμως δὲν θὰ ὑποστοῦν μιὰ μεγάλη νευρικὴ

κρίση και πού ποτέ έτσι ή 'Εκκλησία δὲν θὰ ὑπηρετήσει ἄμεσα μὲ ἐλπίδα ἐπιτυχίας.

Δὲν πρέπει νὰ ἀναμένονται πάρα πολλὰ ἀπὸ τὴ νέα ποιμαντική μέθοδο καὶ τὴ νέα ἄποψη ἔρευνας. Ἀναμφίβολα πολλὰ πράγματα πού σήμερα περνοῦν σὰν καλὰ θεμελιωμένη θεωρία καὶ ὑγιῆς πράξη θὰ ὑποχωρήσουν μπροστὰ στὴν ἐπίτευξη πὺδ ἐπιστημονικὰ βασισμένων ἀρχῶν καὶ μεθόδων. Ἄν ἡ ποιμαντική ψυχολογία δικαιώνεται ἀπὸ τὰ ἔργα της, μακριὰ ἀπ' τὸ νὰ εἶναι μιὰ φαντασιοπληξία καὶ σὰν τέτοια ξεπερασμένη ἀπ' τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της, βαθμιαία θὰ πολλαπλασιάσει καὶ θὰ ἐμβαθύνει τὶς ἀπόψεις της γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση καὶ θὰ βελτιώσει τὶς μεθόδους της. Ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέτες, ἔστω καὶ ἂν διαθέτουν ἰκανὴ ἐκπαίδευση καὶ πείρα μὲ τὴν κλινικὴ ποιμαντική ψυχολογία, θὰ ἀνακαλύψουν περιπτώσεις προσαρμογῆς τῆς προσωπικότητος πού βρίσκονται πέραν ἀπ' τὴν κατανόηση καὶ τὴ θεραπευτικὴ ἰκανότητά τους. Μποροῦνε κάπως νὰ παρηγορηθοῦνε μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ψυχίατρος, ὅσο σοφὸς καὶ ἐπιτυχῆς κι' ἂν εἶναι, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ θεραπεύσει ὅλες τὶς ταραγμένες προσωπικότητες πού ἔρχονται σ' αὐτὸν γιὰ βοήθεια. Κι' ὁ εἰδικὸς συχνὰ ἀποτυγχάνει.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ψυχολογικῶν ἀρχῶν στὸ ποιμαντικὸ ἔργο δὲν πρόκειται νὰ μειώσει τὴ σημασία τοῦ κηρύγματος. Ἀντίθετα, ἐντατικὴ ἐργασία μὲ τὰ ἄτομα πλουτίζει τὸ ἔργο τοῦ ἄμβωνα. Εἶναι μιὰ πηγὴ ἀκένωτη γιὰ ὀμιλητικὰ θέματα. Βοηθάει στὴ διατήρηση τοῦ κηρύγματος ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ. Μὲ μιὰ συνετὴ ἐκμετάλλευση ἐμπλουτίζει τὸ κήρυγμα μὲ μιὰ ποικιλία ἀνθρώπινης γοητείας. Πάνω ἀπ' ὅλα, ἀπαλλάσσει τὸν ἱεροκῆρυκα ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν δικῶν του ἀπόψεων καὶ τῆς δικαῖας του ἐμπειρίας. Τὸν φυλάει ἀπὸ πλάνες προερχόμενες ἀπὸ μιὰ ἀσυνείδητη τοποθέτηση τῆς δικῆς του θρησκευτικῆς ζωῆς σὰν μέτρου τῆς γνησιότητος καὶ ἐγκυρότητος τῶν βιωμάτων ὅλων τῶν ἄλλων. Κήρυγμα καὶ ἐργασία χωριστὴ μὲ τὰ ἄτομα, μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἀντίθετα,

ἀλληλοσυμπληρώνονται καὶ ἀλληλοβοηθοῦνται. Ἔτσι τὸ καλὸ κήρυγμα ψάχνει καὶ βρίσκει τὸ ἄτομο καὶ τὸ ὠθεῖ νὰ ζητήσει ἀπ' τὸν ἱερέα ἰδιαίτερη βοήθεια.

Ἐσωτερικὴ ἐπαφὴ μὲ τὶς δυσκολίες καὶ τὰ μειονεκτήματα, πρὸς τὰ ὁποῖα παλεύουν τὰ ἄτομα, πρέπει νὰ πλουτίζουν τὸ κήρυγμα καὶ νὰ τοῦ προδίνουν ἀμεσότητα καὶ πρακτικότητα. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, τὸ ὅτι τὸ κήρυγμα ἐμπνέει καὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν κατεύθυνση ἀναγκαίων προσαρμογῶν, τὸ μαρτυροῦνε μυριάδες. Μιὰ κοπέλλα πού προσδοκοῦσε μιὰ ὀμαλὴ κοινωνικὴ ζωὴ, ἀμέσως μετὰ τὸ γάμο της ἀνακάλυψε πὺς ὁ σύζυγός της ἔπασχε ἀπὸ περιοδικὸ ἀλκοολισμό. Ἀφοῦ δέ, ὑπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, δὲν μποροῦσε νὰ κρατηθεῖ σὲ καμμιά δουλειά, ἀναγκαστικὰ ἡ κοπέλλα τὸν συντηροῦσε μὲ τὴν ἐργασία της σὰν γραμματέας κοντὰ σὲ κάποιον ἐπαγγελματία. Μιὰ Κυριακὴ, ὅταν πὰ τὰ θεμέλια τῆς ζωῆς της φαίνονταν ξεριζωμένα, ζήτησε καταφύγιο καὶ βοήθεια σὲ μιὰ Ἐκκλησία. Τὸ κήρυγμα πού ἄκουσε τῆς ἔδωσε ἐλπίδα καὶ θάρρος. Μὲ τὴν παρέλευση ἐνὸς ἔτους ἡ φιλοσοφία της γιὰ τὴ ζωὴ εἶχε οἰκοδομηθεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ κηρύγματος σ' αὐτὴ τὴν Ἐκκλησία. Ἡ ἴδια ἐξήγησε πὺς κανονικὴ φοίτηση στὴν Ἐκκλησία τῆς ἔδωσε τὴν προοπτικὴ καὶ τὴ θέληση νὰ συμμαζέψει τὰ συντρίμματα τοῦ τσακισμένου της γάμου, γιὰ νὰ τὰ ὑφάνει πάνω στὸν καμβὰ τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ἀφοσιώσεως. Ἄρκετοὶ ψυχίατροι συνιστοῦν τὴ συμμετοχὴ στὴ δημόσια λατρεία καὶ τὴν ἀκρόαση τοῦ εὐαγγελίου τῆς χάριτος σὰν κάτι οὐσιώδες γιὰ τὴν ψυχοθεραπεία.

ΤΥΠΟΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΒΙΩΜΑ

Δέν χρειάζεται πολὺ καιρὸ ὁ νεαρὸς ἱερέας γιὰ νὰ διαπιστώσει πῶς τὸ ποιμνιὸ του περιλαμβάνει διαφόρων εἰδῶν ἀνθρώπους. Οὔτε κὰν δύο πρόσωπα δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἀντίληψη γιὰ τὴ Βίβλο, τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ τὸ Θεό, ἀν καὶ ἀνήκουν στὴν ἴδια τοπικὴ Ἐκκλησίαν. Κι' ὁ νόμος τῆς ἀτομικῆς ποικιλίας λειτουργεῖ στὸ κῶρο τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας ὅπως καὶ σιτοὺς ἄλλους χώρους. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ὅπως τὴν ἔζησε καὶ τὴ δίδαξε ὁ Ἰησοῦς δὲν ἀπαιτεῖ ὁμοιομορφία θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, καὶ ἐνθαρρύνει τὴν ἰδιαίτερη ἔκφραση τοῦ ἀτόμου.

Οἱ ψυχολόγοι μᾶς διδάσκουνε ὅτι παρὰ τὴς ἀτομικῆς διαφορῆς εἶναι δυνατὴ ἡ ταξινόμηση τῶν προσώπων σύμφωνα μὲ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν ομάδων σὶς ὁποῖες ἀνήκουνε. Ὅταν ἡ ὀργάνωση τῆς προσωπικότητος ἔχει προχωρήσει σὲ τέτοιο βαθμὸ πού νὰ ὑπάρχει μιὰ σταθερὴ κατάσταση, μπορεῖ τότε ἕνας νὰ ταξινομηθεῖ ὡς ἕνας πρὸ πολὺ ἢ πρὸ λίγο καλὰ προσδιορισμένος ἀντιπρόσωπος μιᾶς ομάδας ἢ ἐνδὸς τύπου. Ὅλοι ἀναγνωρίζουν τύπους προσωπικότητος ὅπως τὸν «κομψευδμένο», τὸν «ντροπαλό», τὸν «νταή», τὸν «ἀποκρουστικό», τὸν «ἐγώιστή», τὸν «ταπεινό», τὸν «διοργανωτή», τὸν «ἀρχηγό».

Ἄπ' τὰ πρὸ περιεκτικὰ σχήματα ταξινόμησης πού ἔχουνε καθαρτίσει οἱ ἐπιστήμονες θὰ περιγραφοῦνε ἐδῶ ἕνα ἢ δύο, πού ἔχουν εἰδικώτερη σημασία γιὰ τὸν ἱερέα.

Στὸ ρεῦμα τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἔχουν παρουσιασθεῖ ἔξῃ τοῦλάχιστον ἀναγνωρίσιμοι διαφορετικοὶ τύποι θρησκευτικῆς προσωπικότητος. Τοὺς ξεχωρίζει κανεὶς καὶ σήμερα στὸ κῶρο τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας. Μερικοὶ Χριστιανοὶ ἐκτιμοῦν καὶ ἀποδέχονται τὴ θρησκείαν μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς προσωπικῆς ἐμπειρίας τοῦ Θεοῦ ὡς πραγματικῆς, φωτιστικῆς καὶ ἱκανοποιητικῆς παρουσίας. Αὐτοὶ εἶναι οἱ «μυστικοί». Ἄλλοι ἔχουν μιὰ ἐπιτηδειότητα γιὰ τὴ διοίκηση τῶν κοσμικῶν ὑποθέσεων τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας καὶ προτιμοῦν τοὺς ἐράνους, τὴν περίθαλψη τῶν φτωκῶν, τὴν ὑποστήριξη νοσοκομείων, καὶ τὴν ἀνάπτυξη ἄλλων κοινωνικῶν ἐφαρμογῶν τῆς θρησκείας. Αὐτοὶ εἶναι οἱ «πρακτικοί» Χριστιανοί. Ἄλλοι, πάλι, μὲ διανοητικὰς τάσεις ἀσχολοῦνται μὲ τὴν διὰ τὴν πωση τῶν διδασκαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας, τὴς ἀναλύουν, τὴς διδάσκουν καὶ τὴς ὑπερασπίζουσι. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ὀρθολογιστές. Πολλοὶ στηρίζονται σὲ κάποιον πρὸ τοῦχοῦ τυφλῆ ἐμπιστοσύνη καὶ τοῦ ὁποῖου τὴς ἀπόψεις, τὴν τακτικὴν καὶ τὰ κριτήρια συμπεριφορᾶς καὶ διακονίας ἀποδέχονται ὡς ἀύθεντικά. Αὐτοὶ εἶναι παραδοσιαρικοί. Ἐνας μεγάλος ἀριθμὸς ἀνθρώπων εἶναι ἀθεράπευτα αἰσιόδοξοι ἀκόμη καὶ κάτω ἀπ' τὴς πρὸ ἀντίξοες περιστάσεις. Ὁ τρόπος πού διανοοῦνται εἶναι ἐπιπόλαιος, κι' εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐπιμείνουν σὲ μιὰ προσπάθειάν τους. Αὐτοὶ εἶναι οἱ αἰσιόδοξοι. Ὁρισμένοι ἐνσωματώνουν δυναμικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ μυστικοῦ, τοῦ ὀρθολογιστικοῦ, καὶ τοῦ πρακτικοῦ τύπου, καὶ παίρνουν ἀπ' τὸ παρελθὸν ὅ,τι μπορεῖ ἀποτελεσματικὰ νὰ ἀποδώσει στὸ παρὸν καὶ ν' ἀνοίξει νέους δρόμους σκέψης καὶ διακονίας. Αὐτοὶ εἶναι οἱ προφήτες. Φυσικά, εἶναι ἀδύνατο νὰ ταξινομήσουμε ὅσους ἀποδέχονται τὴν χριστιανικὴν πίστην σὲ ἔξῃ κατηγορίας. Ἄλλὰ ὁ ἱερέας κατὰ τὴν πορεία τῆς δουλειᾶς του θὰ ἀνακαλύψει ὅτι ἡ παραπάνω ταξι-

νόμηση ξεχωρίζει σὲ πραγματικὲς κατηγορίες τὴν πλειονότητα τοῦ ποιμνίου του¹.

Ποιῆς ψυχολογικὲς ἔννοιες ἐρμηνεύουν τὶς ποικίλες μορφὲς τῆς θρησκευτικῆς προσωπικότητος; Ποιά εἶναι τὰ καλὰ ἢ κακὰ διακριτικά, ἂν ὑπάρχουν τέτοια, κάθε ὑποδεικνυμένης ποικιλίας; Τί κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς συνεισφέρει στὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας; Πρέπει οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίαι ἢ ὁμολογίαι νὰ περιλαμβάνουνε τὶς διάφορες ποικιλίες ἢ πρέπει τὰ μέλη κάθε θρησκευτικῆς ὀργανώσεως νὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὁμάδες προσώπων, πὸ ἀτομικὰ συνδέονται μὲ τοὺς ἴδιους συνδυασμοὺς διανοητικῶν λειτουργιῶν; Πρέπει μᾶλλον ἢ ἰδιοσυγκρασία κί

1. Μιὰ περιεκτικὴ καὶ ἐξαιρετικὰ χρήσιμη ταξινόμηση ὄλων τῶν εἰδῶν προσωπικότητος παρουσιάστηκε ἀπὸ τὸν Dr. William S. Sadler σὲ ἀδημοσίευτη μελέτη του. Διακρίνει δώδεκα κύριους ὁμαδικοὺς τύπους τῆς προσωπικότητος: τὸν καθυστερημένο, τὸν διεστραμμένο, τὸν ἐγκληματικὸ, τὸν βλακώδη, τὸν μονήρη, τὸν εὐθυμο, τὸν ἰσορροπημένο, τὸν νευρωτικὸ, τὸν ἰδιόρρυθμο, τὸν σκυθρωπό, τὸν παράφρονα, τὸν ἀνάτηρο. Στους καθυστερημένους περιλαμβάνονται ὅσοι εἶναι ἀνίκανοι νὰ φροντίσουν τὸν ἑαυτό τους — ἐνδεεῖς, ἐπιληπτικοὶ καὶ μὲ ἀδύνατο μυαλό. Στους διεστραμμένους ἀνήκουν οἱ φαῦλοι, διεφθαρμένοι καὶ οἱ χωρὶς ἠθικὴ. Οἱ ἀντικοινωνικοὶ ἀποτελοῦν τὴν ὁμάδα τῶν ἐγκληματικῶν. "Ὅσοι ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τῶν βλακῶν εἶναι καθυστερημένοι καὶ βραδεῖς, ἀλλὰ μποροῦν νὰ συντηρήσουν τὸν ἑαυτό τους. Στους μονήρεις ἀνήκουν ἀπομονωμένοι ἄνθρωποι, πὸ ἔχουν συνείδηση τῆς ἐσωστρέφειάς τους καὶ εἶναι θύματα τοῦ αἰσθήματος κατωτερότητος. "Ὅσοι ἀνήκουν στους εὐθυμους εἶναι οἱ τυπικοὶ αἰσιόδοξοι. Οἱ πῶ ἰδεατὰ ὀλοκληρωμένοι, οἱ αὐτεξούσιοι καὶ ἐμπιστευόμενοι στὸν ἑαυτό τους ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τῶν ἰσορροπημένων. Στους νευρωτικοὺς ὑπάγονται οἱ ἀγωνιώδεις ἐνδοσκοπικοὶ, οἱ μπερδεμένοι, καὶ οἱ ἀποτυχημένοι. Ἐγωιστὲς, παράξενοι, ριζοσπάστες καὶ ἐκκεντρικοὶ ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τῶν ἰδιόρρυθμων. Οἱ μελαγχολικοὶ καὶ κατηφεῖς ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τῶν σκυθρωπῶν. Στους παράφρονες ἀνήκει ἡ τραγικὴ συλλογὴ ἀνθρώπων πὸ ἔχουν καταρρεύσει, διαλυθεῖ καὶ τρελλαθεῖ. Ἡ ὁμάδα τῶν ἀναπήρων περιλαμβάνει τοὺς ἄρρωστους, σακάτηδες, παραμορφωμένους, τοὺς ἠλικιωμένους καὶ τοὺς φιλάσθενους.

ἄχι ἢ διδασκαλία ἢ τὸ πολίτευμα νὰ προσδιορίζουν τὴ σύνθεση τοῦ πληρώματος τῶν διαφόρων ὁμολογιῶν; Εἶναι δυνατό νὰ μεταβληθεῖ ἕνας τύπος προσωπικότητος; Πέρα ἀπ' αὐτό, ποιὲς εἶναι οἱ ἐπιπτώσεις ἐνὸς δεδομένου τύπου προσωπικότητος ἐπὶ τῆς μορφῆς πὸ βιώνει τὸ πρόσωπο αὐτὸ τῆ θρησκείας; Ἡ θρησκευτικὴ πίστις, ὁ τρόπος λατρείας, καὶ ἡ εἰδικὴ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα διακονία εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ κατὰ παράδοση ἔθνικες προδιαθέσεις καὶ τὸν γενικὸ διανοητικὸ συμβιβασμὸ; Τέτοια ἐρωτήματα ἀποτελοῦν τὸ διάγραμμα τῆς ἀνάλυσης καὶ ἐκτίμησής τῆς θρησκευτικῆς προσωπικότητος πὸ ἀκολουθεῖ.

Ἐξωστρεφεῖς θρησκευτικοὶ τύποι

Ὁ διακεκριμένος ψυχολόγος Dr. Jung εἰσηγήθηκε μιὰ ταξινόμηση τῆς προσωπικότητος, πὸ ἐξυπηρετεῖ πολὺ τὴν ἐρμηνεία τῶν θρησκευτικῶν τύπων². Οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὸν Jung εἶναι εἴτε ἐξωστρεφεῖς εἴτε ἐνδοστρεφεῖς. Τίποτε τὸ νοσηρὸ ἢ παθολογικὸ δὲν συνδέεται μ' αὐτοὺς τοὺς χαρακτηρισμοὺς. Ἡ ταξινόμηση βγαίνει ἀπὸ τὴν τάση ὠρισμένων ἀτόμων ν' ἀπασχολοῦνται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ ἐξωτερικὲς ὑποθέσεις, ἐνῶ ἄλλα ἄτομα ζοῦν μιὰ ζωὴ ἡρεμῆ, ἀφιερωμένη στὶς σκέψεις καὶ στὰ αἰσθήματά τους. Σ' αὐτὲς τὶς δύο ὁμάδες θὰ μπορούσε νὰ προστεθεῖ μιὰ τρίτη, τῶν ἀμφοτεροστρεφῶν, πὸ συνδυάζει χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐξωστρεφῆ καὶ τοῦ ἐνδοστρεφῆ τύπου.

Ἡ παλαιὰ ταξινόμηση, σύμφωνα μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία, ἂν καὶ ἀνοικτὴ σὲ ἀντιρρήσεις, ἐξακολουθεῖ νὰ ἐξυπηρετεῖ. Ὅταν χρησιμοποιεῖται μὲ διακριτικὴτητα καὶ μὲ φρόνηση συμ-

2. Jung C. G., *Psychological Types* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1923). Γιά μιὰ πῶ λεπτὴ διατύπωση τῆς ταξινόμησης τοῦ Jung βλ. Hinkle, B. M., *The Recreating of the Individual* (New York: Harcourt, Brace and Co., 1923).

πληρώνει την ταξινόμηση του Jung και ρίχνει φῶς πάνω σὲ ὠρισιμένες εἰδικὲς θρησκευτικὲς ποικιλίες. Σὰν ἰδιοσυγκρασία μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ἡ σχετικὴ ἀναλογία τῶν προσωπικῶν ποιότητων ποὺ προσδιορίζουν τὴ διαγωγή ἐνὸς ἀτόμου στὸ σύνολό της. Μιὰ φαντασίωση εἶναι μιὰ περαστικὴ ἰδέα, ποὺ εἶναι συχνὰ παράλογη. Μιὰ διάθεση εἶναι ἕνας συναισθηματικὸς τόνος ποὺ συχνὰ ἐπιμένει ἐπὶ ὥρες κι' ἴσως ἀκόμη, ἐπὶ ὁλόκληρες ἡμέρες.

Ἡ ἰδιοσυγκρασία εἶναι πῶς περίπλοκη καὶ μεγαλύτερης διαρκείας κι' ἀπ' τὴ φαντασίωση κι' ἀπ' τὴ διάθεση. Ὁ Γαληνός, ποὺ συχνὰ ὀνομάζεται πατέρας τῆς νεώτερης ἰατρικῆς, καθόρισε τὶς τέσσερες ἰδιοσυγκρασίες ποὺ ἀκόμη εἶναι γνωστὲς μὲ τὰ ἴδια ὀνόματα — δηλ. ὁ αἰσιόδοξος, ὁ χολερικός, ὁ φλεγματικός καὶ ὁ μελαγχολικός³. Γενικὰ αὐτὲς οἱ διακρίσεις εἶναι ὑποδιαίρεσεις τῶν πῶς περιεκτικῶν ἐξωστρεφῶν καὶ ἐνδοστρεφῶν τύπων.

3. Τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων ἰδιοσυγκρασιῶν μᾶς θυμίζουν τὴν ἀρχαία ἀντίληψη γιὰ τὴ σχετικὴ ὑπεροχὴ τῶν τεσσάρων ὑγρῶν ἢ «χυμῶν» τοῦ σώματος — αἷμα, κίτρινη χολή, φλέγμα καὶ μαύρη χολή. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη εἶναι ἕνα προμήνυμα τῆς μοντέρνας χημικῆς ἐρμηνείας τῆς προσωπικότητος ποὺ ἔχει αἰχμαλωτίσει τὴ λαϊκὴ φαντασία. Ἡ χημικὴ συγγένεια τῶν ἀτόμων θεωρεῖται ἀπὸ μερικοὺς σὰν τὸ ἀρμονικὸ ὑπόστρωμα προσωπικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων. Αὐτοὶ ποὺ σκέπτονται νὰ ἔλθουν σὲ κοινωνία γάμου, κατὰ τὴ θεωρία αὐτῆ, πρέπει νὰ συμβουλευθῶνται ἕνα χημικὸ προτοῦ προχωρήσουν στὶς ὑποβολὲς τοῦ ρομαντικοῦ ἔρωτα. Λένε πὼς ὅταν ἕνας ἄνδρας καὶ μιὰ γυναίκα ἀποτελοῦν τὸν κατάλληλο χημικὸ συνδυασμό, ἡ οἰκογενειακὴ εὐτυχία εἶναι ἐξασφαλισμένη. Ἐπὶ παραδείγματι, σὲ μιὰ γυναίκα ἄνθρακος συνιστᾶται ἡ ἐκλογή ἐνὸς ἀνδρὸς ἀσβεστίου, ἐνῶ σ' ἕνα ἄνδρα ὀξυγόνου συνιστᾶται ἡ ἐκλογή μιᾶς συζύγου σόδας. Τέτοιες συμβουλὲς στηρίζονται πάνω στὴν ἀντίληψη ὅτι παρὰ τὰ κοινὰ γνωρίσματα ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν δυὸ μελλοντικοί, τὰ πρόσωπα δὲν εἶναι διὰ ἴδια στὴ φυσιολογικὴ σύνθεση καὶ διάθεση. Ἡ δυνατότητα τῆς χημικῆς ταξινόμησης λαμβάνεται μᾶλλον σὰν δεδομένη παρὰ σὰν ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένη.

Οἱ αἰσιόδοξες καὶ χολερικές ἰδιοσυγκρασίες εἶναι κυριαρχικὰ ἐξωστρεφεῖς, οἱ μελαγχολικοὶ καὶ φλεγματικοὶ εἶναι ἐνδοστρεφεῖς.

Ὁ ἐξωστρεφής, λοιπόν, εἶναι ἕνα ἄτομο μὲ τέτοια σύνθεση τῆς προσωπικότητος ποὺ ἐλκύεται ἀπὸ ἀντικειμενικὲς συνθήκες καὶ προσκολλᾶται σ' αὐτές. Ἐχει διαμορφώσει τέτοιες καταστάσεις μέσα του, ποὺ τὸν προδιαθέτουν νὰ χάνει τὸν ἑαυτό του μέσα στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμο. Ἡ ἐξωτερικὴ τάξη εἶναι ἐκείνη ποὺ τὸν συγκινεῖ. Τὰ διαφέροντά του κατευθύνονται πρὸς τὰ ἔξω, πρὸς τὸ ἐμπόριο, τὴν πολιτικὴ, τὰ σπῶρ καὶ ἄλλες πρακτικὲς ἀσχολίες. Δὲν τρέφει βαθειὰ ἐκτίμηση πρὸς τὶς καλὲς τέχνες καὶ εἶναι ἕτοιμος νὰ χαρακτηρίσει σὰν ἐκθηλυμένους ἐκείνους ποὺ ἐπισκέπτονται μουσικὰ κονσέρτα καὶ ἐκθέσεις τέχνης.

Δὲν πρέπει νὰ νομίσει κανεὶς πὼς ὁ ἐξωστρεφής εἶναι ἀνίκανος γιὰ ὀξεία καὶ δημιουργικὴ σκέψη, γιατί ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἀναλύει μιὰ ἐξωτερικὴ κατάσταση, νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴ σχέση μεταξὺ τῶν μερῶν της καὶ νὰ βγάζει συμπεράσματα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα της. Σὰν ἄνθρωπος τῆς πράξης ποὺ εἶναι, κι' οἱ ἰδέες του εἶναι ἰδέες πράξης. Ὁ Γεώργιος Οὐάσιγκτων ἦταν ἐξωστρεφής τύπος. Δὲν ἦταν οὔτε λαμπρὸς στρατηγικὸς νοῦς, οὔτε μεγαλοφυῆς πολιτικός. Ἡ δύναμή του βρίσκονταν στὴν ἐπιμέλειά του, στὴν ἀντικειμενικότητα, στὴν ἐκτελεστικὴ ἰκανότητα καὶ τὴν ἠθικὴ ἀκεραιότητα.

Ἡ χολερικὴ ἰδιοσυγκρασία, ποὺ εἶναι ἐξωστρεφής, χαρακτηρίζεται ἀπὸ γρήγορη σκέψη, δυνατὸ συναίσθημα καὶ ζωηρὴ δράση. Ἄν καὶ ἡ εὐφυΐα καὶ τὸ συναίσθημα εἶναι ἔντονα, ἡ δραστηριότητα τῆς θελήσεως κυριαρχεῖ. Τὸ ἄτομο μὲ χολερικὴ διάθεση σκέπτεται μὲ γρηγοράδα καὶ μὲ ἀκρίβεια, αἰσθάνεται μὲ βάθος καὶ εὐκρίνεια, καὶ ὠθούμενο ἀπὸ σκέψη καὶ συγκίνηση περνᾶει χωρὶς ἀναβολὴ σ' ἀποφασιστικὴ δράση. Φαίνεται σὰν νάχει μιὰ ἀνεξάντλητη προμήθεια ἕτοιμης ἐνέργειας, ποὺ τὸν κάνει νὰ σηκώνεται τὸ πρωτὶ ἐνωρὶς ἀπ' τὸ κρε-

βάτι, να τρέχει όλη τη μέρα μέχρις άργά τη νύχτα, να σχεδιάζει το έργο της επόμενης, κι' άφου άκόμη έχει άποσυρθεί για ν' άναπαυθεί. Στη γλώσσα του έμπορίου είναι ένα «τεντωμένο σύρμα». Είναι ένας έξωστρεφής.

Ό πρακτικός ή κοινωνικά προσανατολισμένος Χριστιανός μπορεί να θεωρηθεί σαν χολερικός έξωστρεφής. Είναι ήθικός, άεικίνητος, ένεργητικός και έξαιρετικά ένήμερος των κοινωνικών έφαρμογών της χριστιανικής θρησκείας. Είναι πεπεισμένος ότι άληθινή θρησκεία δέν είναι ούτε κανένα σύστημα διδασκαλιών ούτε κάποια συναισθηματική κατάσταση, αλλά μια έπισπράτευση της θέλησης και ένα πρόγραμμα εργασίας. Σκέπτεται μέσα από τα σχήματα έκστρατειών, σταυροφοριών, στεγάσεως, άνεγέρσεως έκκλησιαστικών ίδρυμάτων, οργανώσεων προνοίας και πολιτικών μεταρρυθμίσεων. Έχει ένα δυνατό πάθος για τον έκχριστιανισμό των κοινωνικών θεσμών. Με άξιοζήλευτη θέρμη άγωνίζεται για τη θελτίωση της τύχης των άποκλήρων, των πτωχών, των άμαθών, των άπορριμένων και των καταπιεζομένων. Υποστηρίζει, όπως ο άγ. Ίάκωβος, ότι «θρησκεία καθαρά και άμάντος παρά τῷ Θεῷ και πατρι αυτή έστίν, έπισκέπτεσθαι όρφανούς και χήρας έν τη θλίψει αυτών, άσπλον έαυτὸν τηρεῖν από του κόσμου».

Παραγωγικός, με άυτοπεποίθηση και κοινωνική εύαισθησία, ή κύρια τάση της προσωπικότητός του είναι προς την άπτι και συγκεκριμένη άποστολή της θρησκείας. Είναι δύσκολο, άν όχι άδύνατο, να τον πείσουμε να όδηγήσει μια ομάδα ανθρώπων στην προσευχή, εργάζεται, όμως με γοῦστο και έπιτυχία σαν άρχηγός μιας έτήσιας οικονομικής έκστρατείας της ένορίας. Οί λεπτες έννοιες των θρησκευτικών κινήσεων του διαφεύγουν, τα μη άπτα και άστάθμητα της θρησκείας σαν έσωτερικά βιώματα ή άποκτήματα δέν τον άπασχολούνε.

Πολλοί από τους παραδοσαρχικούς είναι έξωστρεφείς. Η άυθεντία της Έκκλησίας, των Γραφών και μιας ώρισμένης μορφής του θρησκευτικού βιώματος είναι στέρα καρφωμένη

στο μυαλό τους. Οίαδήποτε άλλαγή ή άσυμφωνία θεωρούνται σαν μια προμελετημένη επίθεση κατά της θρησκείας, και σαν τέτοια πρέπει έντονα να άποκρούονται και να καταπολεμούνται. Μια άπλή πρόταση για παρέκκλιση από τα παραδεδομένα του σεβαστού παρελθόντος χαρακτηρίζονται σαν βλασφημία. Όταν υπάρχει άναπτυγμένο καλαισθητικό κριτήριο, ή λατρεία, παίρνει τη μορφή μιας έπιμελημένης και καταστόλιστης λειτουργίας. Αύτη ή άνεπιφύλακτη άποδοχή των παραδεδομένων πεποιθήσεων, τελετουργιών και θεσμών της Έκκλησίας θυμίζει την εύπιστία της παιδικής ηλικίας. Ό παραδοσαρχικός δέν έδοκίμασε ποτέ την παρορμητική πορεία του θρησκευτικού άπογαλακτισμού. Κυριαρχείται από θρησκευτική έξάρτηση. Συμμερίζεται το πνεῦμα εκείνων που καταφεύγουν στο σύνθημα: «Η Ρώμη ποτέ δέν αλλάζει». Η στάση του, δέν είναι λογική αλλά συναισθηματική. Πολλοί έξωστρεφείς παραδοσαρχικοί άνήκουν στις τάξεις εκείνων που οί εργασίες είναι τόσο πολυάριθμες, έπίπονες και άπαιτητικές, ώστε ούτε τον χρόνο ούτε τη δύναμη έχουνε στη διάθεσή τους για μια προσπάθεια χειραφέτησης από την τυραννία του περιβάλλοντος που θέλει να τους έπιβάλλεται. Ό φλεγματικός παραδοσαρχικός, έξ άλλου, είναι μάλλον ένδοστρεφής, και σαν τέτοιο θα τον περιγράψουμε λίγο παρακάτω.

Η αισιόδοξη ή ένθουσιώδης ιδιοσυγκρασία χαρακτηρίζεται από γρήγορη σκέψη, άσθενές συναίσθημα και μια εύθυμη άντιμετώπιση της ζωής. Οί τρόποι σκέψης είναι γρήγοροι και έπιπόλαιοι. Μπορεί να βγάξει συμπεράσματα επί τη βάσει άνεπαρκών στοιχείων. Τα συναισθήματα, άν και πρόσχαρα και έλαφρά, είναι άσταθη. Ό άνθρωπος, με την ένθουσιώδη ιδιοσυγκρασία είναι ζωηρός, εύερέθιστος, αισιόδοξος και κοινωνικά δημοφιλής. Σ' όλα τα ζητήματα παίρνει την πύδ αισιόδοξη άποψη. Έλαφρά διεγερτικά τον διαθέτουν άμέσως για δράση. Είναι ένας έξωστρεφής που κυριαρχείται από έναλλάσσουσες και τερπνες συγκινήσεις.

Ἡ ἐξωστρεφῆς ἐνθουσιώδης ιδιοσυγκρασία ἀντιπροσωπεύεται ἀρκετὰ καλὰ μέσα στὶς Ἐκκλησίες μας. Οἱ ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ ιδιοσυγκρασία εἶναι κυριαρχικὰ αἰσιόδοξη μποροῦν νὰ ὀνομασθοῦνε θρησκευτικοὶ ὀπτιμιστές. Εἶναι ἀνίκανοι νὰ δημιουργήσουν ξεχωριστὰ διανοητικὰ σχήματα. Δὲν κατέχονται ἀπὸ τάσεις πρὸς τὴ Θεολογία. Ἀντιλαμβάνονται μόνον ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἔκδηλο καὶ προφανές. Ἄν ἐπέλθει καμμιά τραγωδία στὸ σπίτι ἐνὸς φίλου των, βεβαιώνουνε τὸν πενθοῦντα πῶς «ὄλα γίνονται γιὰ τὸ καλὸ μας». Ἡ πίστιν τους στὴν ἀνθρώπινη φύση κλονίζεται ἀπὸ τὶς ἀπιστίες ἢ ἀτέλειες τῶν ἀνθρώπων, γιὰτὶ ἡ στάση τους πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι μιὰ στάση λανθάνουσας εὐπιστίας. Ἡ θρησκευτικὴ τους πίστιν εἶναι τόσο ἔντονα ἐλπιδοφόρος, ὥστε, νὰ μὴ συντρίβονται ἀπὸ κακοτυχίες, γρήγορα ἀναλαμβάνουν τὴν ἄκριτη διάθεσή τους. Ὅπως ὁ Misawber διατηροῦνε τὴ βεβαιότητα πῶς εὐνοϊκὲς περιστάσεις γρήγορα θὰ ἀκολουθήσουνε καὶ θὰ ἐξουδετερώσουνε κάθε πρόσκαιρη ἀποτυχία ἢ ἀπώλεια. Εἶναι φιλόφρονες, εὐκολοί, ἐγκάρδιοι, γενναῖοι καὶ εὐχάριστοι. Τοὺς ἀρέσει νὰ καλωσορίζουνε τοὺς ξένους μέσα στὶς θρησκευτικὲς συνάξεις, νὰ ἐπισκέπτονται τοὺς ἀσθενεῖς καὶ νὰ ἐνθαρρύνουνε τοὺς βεβαρημένους. Δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τοὺς ἐμπιστευθεῖ προγράμματα ποὺ ἀπαιτοῦν ἐντατικὴ καὶ ἐπίμονη προσπάθεια, ἂν καὶ εἶναι ἱκανοὶ νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίες σὲ λιγώτερο ἀπαιτητικὲς ὑποθέσεις τῆς ἐνορίας.

Ἐνδοστρεφεῖς θρησκευτικοὶ τύποι

Ὁ ἐνδοστρεφῆς, ὅπως ὑπαινιχθήκαμε, εἶναι ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου τὰ διαφέροντα στρέφονται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ τὶς ψυχολογικὲς του καταστάσεις. Ἡ ζωὴ του κυβερνιέται ἀπὸ ἀφαιρέσεις καὶ ἀρχές, θεωρίες καὶ ἐρμηνεῖες, νοήματα καὶ ἀξίες. Σκέπτεται πολὺ πρὶν ἐνεργήσει καὶ γι' αὐτὸ διστάζει πρὶν ἀπὸ κάθε ἐνέργεια. Τοῦ ἀρέσει τὸ διάβα-

σμα, ἡ μελέτη, τὸ γράψιμο καὶ ἡ καλλιέργεια τῶν καλῶν τεχνῶν. Εἶναι κάπως δειλὸς καὶ ὑποχωρητικὸς, προτιμᾷ δὲ τὴ μοναξιά ἀπὸ τὴ συντροφιά τῶν ἄλλων, εἰδικὰ ἀπὸ τὴ συντροφιά τῶν ἐξωστρεφῶν. Εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἥρεμος καὶ συγκεντρωμένος, ἐκτὸς ἂν πιεσθεῖ κάτω ἀπὸ μιὰ κατάσταση ποὺ ἀπαιτεῖ ἀποφασιστικὴ δράση.

Ἡ μελαγχολικὴ ιδιοσυγκρασία εἶναι μιὰ ἐνδοστρεφῆς διάθεση, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ βραδύτητα σκέψης καὶ αἰσθήματος. Ὁ συναισθηματικὸς χρωματισμὸς εἶναι χαρακτηριστικὰ σκοτεινὸς καὶ καταθλιπτικὸς. Ὁ μελαγχολικὸς τὰ ζυγίζει ὄλα, εἶναι ὅμως ἄνθρωπος μὲ αὐτοπεποίθηση καὶ ἄξιος ἐμπιστοσύνης. Οἱ ἀντιδράσεις του στὶς διάφορες καταστάσεις εἶναι ἐπιφυλακτικὲς ἀλλὰ ἔντονες. Σκέπτεται τὸ κάθε τι σοβαρὰ ἀλλὰ καθαρὰ. Οἱ συλλογισμοὶ του δὲν εἶναι ταχεῖς, ἔχουν ὅμως μιὰ διαφανὴ καθαρότητα. Κλίνει νὰ θεωρεῖ τὸν κόσμον καὶ ὅ,τι περιέχει μέσα ἀπὸ ἓνα δυσμενὲς πρίσμα. Ζεῖ μέσα σ' ἓνα κόσμον φαντασίας καὶ σκότους. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἐνδοστρεφεῖς — ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ὅμως ὄλοι τους — εἶναι ἀδιάφοροι γιὰ πρακτικὰ ζητήματα. Εἶναι φύσεις μουσικὲς, ποιητικὲς, καλλιτεχνικὲς. Ὁ Abraam Lincoln καὶ ὁ George Bernard Shaw εἶναι τυπικοὶ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς τῆς μελαγχολικῆς ὁμάδας.

Ὁ Χριστιανὸς μυστικὸς εἶναι κατὰ κανόνα ἓνας μελαγχολικὸς ἐνδοστρεφῆς ποὺ ἐπιζητεῖ τὴν ἄμεση συνειδητοποίηση τοῦ Θεοῦ. Μελετᾷ τὴν Γραφὴν ἐποικοδομητικὰ μᾶλλον παρὰ κριτικά, ξοδεύει πολὺ χρόνον γιὰ προσευχὴ καὶ ἐσωτερικὴ συγκέντρωση, ταυτίζει δὲ τὸν ἑαυτό του μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἀλήθεια. Τὸ ἀληθινὸ ἐγὼ του ὀλοκληρώνεται μέσα σ' ἓνα προσωπικὸ καὶ ἔντονον βίωμα τοῦ Θεοῦ τῆς συγγνώμης, τοῦ ἐσωτερικοῦ φωτισμοῦ καὶ τῆς ἠθικῆς νίκης. Οἱ ὑποκειμενικὲς καὶ προσωπικὲς ἀπόψεις τῆς θρησκείας αἰχμαλωτίζουν τὴν προσοχὴν του καὶ οἰκαιοποιοῦνται τὶς ἐνέργειές του. Ὅπως δὲ εἶναι ἀγχιστρωμένος μέσα στὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῆς θρησκευτικῆς βεβαιότητος, δὲν ἐνοχλεῖται πολὺ ἀπὸ τὶς ἀνακατοσοῦρες, καὶ τὶς

συγκρούσεις τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων τοῦ κόσμου. Συμφωνεῖ ὅτι ἡ γνώση καὶ ἡ αἰώνια ἀπόλαυση τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ μυστικὸς εἶναι γενικὰ μὴ ἐνδοσκοπικὴ προσωπικότητα.

Ὁ Χριστιανὸς ὀρθολογιστὴς, ἂν καὶ διάφορος ἀπὸ τὸν μυστικὸ ἀδελφὸ του, ἀνήκει στὸν αὐτὸ μυστικὸ τύπο. Κι' οἱ δύο ἀποτελοῦν ποικιλίες τῆς ἐνδοστρεφοῦς ομάδας. Ὁ μυστικὸς στηρίζεται στὴν πίστη, σὲ συμβάντα κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς συνειδήσεως. Ὁ ὀρθολογιστὴς στηρίζεται στὴ γνώση καὶ τὴ λογικὴ. Ὁ ἕνας ζητᾷ νὰ συλλάβει τὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, ὁ ἄλλος νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα. Ὁ ὀρθολογιστὴς ἔχει μὴ σχεδὸν ἀπερίοριστη ἐμπιστοσύνη στὴν ἰκανότητά του νὰ κατασκευάσῃ ἕνα σῶμα ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν μὲ συνέπεια. Διακηρύττει πῶς γιὰ νὰ ἐκτιμήσῃ κάτι πρέπει πρῶτα νὰ τὸ καταλάβῃ. Ἄντλεῖ ἰκανοποίηση ἀπὸ τὴ διανοητικὴ του ἀνεξαρτησία καὶ ἀρνεῖται νὰ παραδώσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ σκέπτεσθαι γιὰ τὸν ἑαυτὸ του σὲ κάποιον ἄλλο. Ἡ ἀντικειμενικὴ καὶ κριτικὴ θέση πρὸς τὴ θρησκεία τείνει νὰ τὴν καταστήσῃ μὴ διανοητικὴ περιπέτεια μᾶλλον παρὰ ἕνα προσωπικὸ βίωμα ποὺ ὀλοκληρῶναι τὸν ἄνθρωπο.

Ἡ φλεγματικὴ ἰδιοσυγκρασία χαρακτηρίζεται ἀπὸ βραδύτητα σκέψης καὶ ἀσθένεια αἰσθήματος. Εἶναι μὴ ἄλλη ποικιλία τοῦ ἐνδοστρεφοῦς τύπου, ἂν καὶ ἡ σκέψη εἶναι βραδεία καὶ τὸ αἶσθημα κατὰ τὸ πλεῖστον σχεδὸν οὐδέτερο. Ἕνας ἄνθρωπος μὲ φλεγματικὴ διάθεση εἶναι ἀπαθής, βαρὺς, βραδὺς καὶ ἀναβλητικὸς, ἀπρόθυμος νὰ ἀσκήσῃ κάθε ἐνέργεια. Οἱ ἀντιδράσεις του εἶναι βραδεῖες καὶ ἀσθενεῖς. Ἐπειδὴ εἶναι ἀπαθής, παραμένει ψυχρὸς, ἥρεμος καὶ συγκεντρωμένος μπροστὰ σὲ καταστάσεις ποὺ κινητοποιοῦν καὶ περισποῦν ἀνθρώπους ἄλλων ἰδιοσυγκρασιῶν. Στερεῖται πρωτοβουλίας καὶ θάρρους καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο βρίσκεται σὲ μειονεκτικὴ θέση μπροστὰ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς. Εἶναι ἕνας ἀρνητικὰ ἐνδοστρεφής.

Πολλοὶ παραδοσιαρχικοὶ στὶς ἐκκλησίες εἶναι διατεθειμένοι φλεγματικά. Μερικοὶ εἶναι πολὺ ἀδρανεῖς καὶ βραδεῖς στὸ νὰ σκέπτονται γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, στὴν προσπάθεια ἀνάλυσης τῆς πλατειᾶς κληρονομίᾳς τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως, καὶ τὸ φτάσιμο σὲ ἀνεξάρτητα συμπεράσματα καὶ στὴν ἀποδοχὴ τους. Ἡ ἄκριτη ἀποδοχὴ τῆς αὐθεντίας τῆς Ἐκκλησίας εἶναι προῖον διανοητικῆς ἀδράνειας καὶ ἀνεπάρκειας. Ἔχουν τὴν τάση νὰ μὴ προχωροῦν στὴν ἀντιμέτωπη τῶν ἐκκλησιαστικῶν τους εὐθυνῶν. Σκοποὶ καὶ σταυροφορίες ποὺ διεγείρουν τὸν ἐνθουσιασμὸ καὶ τὴ συνεργατικὴ συμμετοχὴ ἄλλων παρακολουθοῦνται ἀπ' αὐτοὺς μὲ ἀδιαφορία. Εἶναι βυθισμένοι μέσα στὶς δικές τους συγκεχυμένες καὶ ἀνεπαρκεῖς ἰδέες περὶ τῆς ἀποστολῆς καὶ τῶν διδασκαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι πολὺ ἀπαθεῖς γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὴ σημασία μιᾶς προσωπικῆς κρίσεως.

Οἱ ἀμφοτεροστρεφεῖς θρησκευτικοὶ τύποι

Ὁ Θεόδωρος Roosevelt, ὁ κυνηγὸς, ὁ πολεμιστὴς, ὁ πολιτικὸς μεταρρυθμιστὴς, συνεχινεῖτο πολὺ γιὰ ὑποθέσεις πρακτικοῦ χαρακτήρος. Ἦταν ἕνας ἐξωστρεφής. Ὁ Woodrow Wilson, ἰκανὸς γιὰ τὸ σχηματισμὸ μιᾶς διεθνούς πολιτικῆς φιλοσοφίας, ἐχώλαινε ἀπ' αὐτὸ ποὺ ὁ ἴδιος ὀνόμαζε μονόπλευρη σκέψη του καὶ ἀπὸ τὴ διστακτικότητά του νὰ ἐνεργεῖ μὲ ταχύτητα καὶ δύναμη. Ἦταν ἕνας ἐνδοστρεφής. Πολλοὶ ἄνθρωποι, ποὺ ἐνώνουνε στὸν ἑαυτὸ τους τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐξωστρεφοῦς καὶ τοῦ ἐνδοστρεφοῦς, τὴ μὴ μέρα μοιάζουν στὸν Roosevelt, τὴν ἄλλη μέρα μοιάζουν στὸν Wilson. Ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο, ὅπως δείχνει ἡ παρατήρηση, μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξωστρεφὲς τώρα καὶ ἐνδοστρεφὲς ἕπειτα. Μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι ἐπὶ ἐβδομάδες σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ ἀπορροφημένος ἀπὸ μὴ ἀφηρημένη διανοητικὴ ἀπασχόληση, ὅπως εἶναι ἡ συγγραφὴ ἐνὸς δοκιμίου, καὶ ἀργότερα νὰ ἀπορροφηθεῖ ἐντε-

λῶς ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα μιᾶς κοινωνικῆς ἐκστρατείας. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ κεντρικοῦ σημείου τῆς προσοχῆς. Ἐφόσον ἡ προσοχὴ καταλαμβάνεται ἀπὸ μιὰ ἀντικειμενικὴ ἢ ὑποκειμενικὴ περίπτωσι, τὸ αὐτὸ πρόσωπο μπορεῖ νὰ εἶναι ἐξωστρεφὲς ἢ ἐνδοστρεφὲς γιὰ περισσότερο ἢ λιγώτερο παρατεταμένες περιόδους. "Ἐνα τέτοιο πρόσωπο ἔχει ὀνομασθεῖ ἀμφοτεροστρεφῆς τύπος".

Ἡ δημιουργικὴ ἢ προφητικὴ θρησκευτικὴ προσωπικότητα ἀνήκει στὴν κατηγορίαν τῶν ἀμφοτεροστρεφῶν, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μυστικὲς, πρακτικὲς καὶ ὀρθολογιστικὲς λειτουργίες. Ἡ δημιουργικὴ ποικιλία ἀνακαλύπτει τὴν ἀλήθειαν ποὺ πλουτίζει τὴν προσωπικότητα στὶς ἠθικὲς προσπάθειες καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ, καθὼς καὶ στὶς παρορμήσεις τῶν συναισθημάτων καὶ στὶς μεθόδους τοῦ σκέπτεσθαι. Δὲν προσκολλᾶται στὴν παράδοσιν, μὰ οὔτε καὶ ἀποχωρίζεται ἐντελῶς τὸ παρελθόν. Ἡ ἰσορροπημένη προσωπικότητα ἐξετάζει κριτικὰ καὶ ἀξιολογεῖ τὴ θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ κληρονομία τῶν πατέρων καὶ ἀπο-

4. Τὰ θεμέλια τοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς ἰδιοσυγκρασίας ἔχουνε ταυτισθεῖ μὲ τὴ λειτουργία τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων μέσα στὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Αὐτοὶ περιλαμβάνουν τὴν ὑπόφυση, τὰ ἐπινεφρίδια καὶ τὸν ἀδένα τοῦ θύμου μαζί μὲ τοὺς γενετήσιους καὶ τοὺς θυρεοειδεῖς. Οἱ ἐνδοκρινεῖς εἶναι δομὲς ἐσωτερικῆς ἐκκρίσεως. Ἐκκρίνουν χημικὲς οὐσίες. Οἱ ἐνεργοῦσες δυνάμεις στὶς ἐκκρίσεις εἶναι γνωστὲς ὡς ὁρμόνες. Οἱ ἐνδοκρινεῖς ἀποτελοῦν ἕνα διακλαδούμενον σύστημα, ἡ γενικὴ λειτουργία τοῦ ὁποῖου φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἐπιτάχυνσις ἢ ἐπιβράδυνσις τῶν σχετικῶν λειτουργιῶν τοῦ ὄργανισμοῦ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁρμονῶν μποροῦν νὰ συγκριθοῦν πρὸς ἐκεῖνα ποὺ ἐπέρχονται στὸν ὄργανισμό ἀπὸ τὴ χρῆσιν φαρμάκων. Προάγουν ἢ σταματοῦν, ἐπὶ παραδείγματι, τὴν αὐξησιν τῶν ὀστέων, τῶν μῦων τοῦ δέρματος καὶ τῶν τριχῶν, βοηθοῦν ἢ ἐμποδίζουν τὴν ἐργασίαν τῶν νεύρων καὶ ἐλαττώνουν ἢ αὐξάνουν τὴν λειτουργίαν τῆς καρδιάς, τῶν πνευμόνων καὶ τῶν πεπτικῶν ὀργάνων. Μερικοὶ ἐνδοκρινολόγοι ἰσχυρίζονται ὅτι οἱ τύποι τῆς προσωπικότητος καθορίζονται ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἐνδοκρινικῆς ὀργανώσεως ἀπὸ τὴ μιὰ

δέχεται, διατηρεῖ καὶ ἐφαρμόζει μόνον ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασίαν γιὰ τὶς συνθήκας μέσα στὶς ὁποῖες ἡ προσωπικότητα ζεῖ καὶ δρᾷ. Δὲν ἐπιδιώκει τὴν κατάλυσιν τοῦ Νόμου καὶ τῶν Προφητειῶν, οὔτε τὴν διατήρησίν τους ὅπως εἶναι. Ἐπιδιώκει νὰ συλλάβῃ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ περιεχόμενου καὶ νὰ τοὺς συμπληρῶναι. Ἀνακατεύεται σὲ κοινωνικοὺς πειραματισμούς, ὅχι μὲ τὸ σκοπὸν νὰ ὑποσκάψῃ τὸ κύρος καὶ νὰ καταργήσῃ παιροπαράδοτους θεσμούς, ἀλλὰ μὲ τὸ σκοπὸν νὰ ἐφαρμόσῃ δοκιμασμένες θρησκευτικὰς ἀρχὰς μέσα σὲ καινούργιες συνθήκας. Παραδέχεται ὅτι ἡ ἀποκάλυψις μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκευτικῆς ἀνακαλύψεως ἢ ἐκ νέου κατανοήσεως, εἶναι προοδευτικὴ καὶ δὲν πρόκειται νὰ σταματήσῃ ἐφόσον θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν στὸν κόσμον ἄνδρες καὶ γυναῖκες μὲ προφητικὴ πνοὴ καὶ πάθος. Οἱ δημιουργικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, εἶναι λίγοι, δὲν γίνονται γενικὰ ἀντιληπτοὶ καὶ συχνὰ συκοφαντοῦνται καὶ διώκονται ἀπὸ τοὺς συγχρόνους τοὺς, ἀναζωογονοῦνε ὅμως τὴ θρησκείαν, ἀποσαφηνίζουν καὶ ξανακαθορίζουν τὶς διδασκαλίας

ἢ τὴν ἄλλην τῶν ἐνδοκρινῶν ἢ ἀπὸ ἕνα συνδυασμὸν τοὺς. (Βλ. Bernsan Louis, Glants Regulating Personality, New York: The Macmillan Company, 1921). Τὸ ἄτομον μὲ χολερικὴ ἰδιοσυγκρασίαν, ἐπὶ παραδείγματι, λέγεται πὺς εἶναι ἕνα πρόσωπον μὲ ἐλαττωματικὴν λειτουργίαν τοῦ θυρεοειδοῦς. Ὁ θυρεοειδὴς ἀδὴν συνίσταται ἀπὸ κατακόκκινες μάζας κυττάρων, ποὺ γεφυρώνονται ἀπὸ ἕναν ἰσθμὸν καμωμένο ἀπ' τὰ ἴδια ὑλικά, καὶ εἶναι τοποθετημένος στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ κοντὰ στὸ λάρυγγα. Τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποῖου ὁ θυρεοειδὴς λειτουργεῖ ὀμαλὰ ὑποτίθεται πὺς χαρακτηρίζεται ἀπὸ ταχεῖαν ἀντιληψιν, ἰσχυρὴν θέλησιν καὶ ἀφθονίαν ἐνεργείας καὶ ἐπιμονῆς. Τὸ παθολογικὸν φρούσκωμα τοῦ θυρεοειδοῦς ἀδένοσ εἶναι μιὰ κατάστασις γνωστὴ ὡς βρογχοκοιλίη. Τὸ προῖον τοῦ ἀδένα ὀνομάζεται θυροξίνη. Ἡ ἔκκρισις, τὸ ἐνεργητικὸν συστατικὸν τῆς ὁποίας εἶναι ἰωδίνη, φαίνεται πὺς εἶναι ὁ ρυθμιστὴς ὄλων τῶν ζωτικῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος. Ἐλέγχει τὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς. "Ὅταν ἐκκρίνεται ἡ θυροξίνη, τὰ ὑλικά τῆς τροφῆς καίγονται ἢ ὀξυδώνονται ταχύτερα, ὁ βαθμὸς τοῦ μεταβολισμοῦ αὐξάνει καὶ ἕνας πλοῦτος ἐνεργείας ἀπελευθερώνεται, καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τὸ πρόσωπον σκέπτεται καὶ δρᾷ μὲ μεγαλύτερη

της, αναπτύσσουν και εφαρμόζουν τις πυρηνικές της αλήθειες. Πρέπει να θεωρείται μακάρια ή Έκκλησία εκείνη που περιλαμβάνει στα μέλη της αντιπρόσωπους αυτού του ισορροπημένου προφητικού τύπου.

Είναι εξαιρετικά εύτυχες το γεγονός ότι το πλήρωμα της πλειονότητας των προτεσταντικών εκκλησιών περιλαμβάνει προσωπικότητες που ανήκουν σε περισσότερους από ένα τύπο ή ποικιλία. Σε μια όμολογία ή εκκλησία, τα μέλη της οποίας έπιστρατεύονται ως επί το πλείστον από μια μόνο ομάδα ή τάξη, θρησκευτική καρποφορία δια μέσου επιδράσεων των μὲν επί των δὲ δὲν είναι δυνατή, και τα έξ αρχής εγκλειόμενα σε μια μονομερή έμφαση μειονεκτήματα γίνονται τελικά όλοφάνερα. Οί όμοιότητες καθώς και οί αντίθεσεις μεταξύ τέτοιων θρησκευτικών τύπων όπως του όρθολογιστή και του παραδοσιαρχικού, του πρακτικού Χριστιανού και του μυστικού, πρέπει να αναγνωρίζονται, να κατανοούνται και να λαμβάνονται υπ'

ταχύτητα και ένταση. Άνεπαρκής προμήθεια θυροξίνης λέγεται πώς σταματάει τη σωματική αύξηση των παιδιών και πώς είναι υπεύθυνη για το μικρό ανάστημα των εηλίκων. Η κακή λειτουργία του θυροειδούς σ' άλλα πρόσωπα προκαλεί ξηρότητα και το εύθραστο του δέρματος, των νυχιών, των τριχών και μια γενική επιβράδυνση και των φυσικών και των ψυχικών λειτουργιών. Άπό την άλλη μεριά, ένα περίσσειμα θυροξίνης, ή ο υπερθυροειδισμός, συνοδεύεται από τέτοια συμπτώματα σαν την απώλεια του σωματικού βάρους, το υγρό δέρμα, τον γοργό ρυθμό του σφιγμού, γούρλωμα των ματιών και υπερβολική νευρική διεγερτικότητα. Το ότι ο άνθρωπος είναι δημιουργήμα των ενδοκρινών αδένων του, όπως διατείνονται, είναι ισχυρισμός που ή πλειονότητα των φυσιολόγων και ψυχολόγων, πολύ δὲ περισσότερο των κοινωνιολόγων, είναι έντελώς άνέτοιμοι να αναγνωρίσουν και να παραδεχθούνε υπεύθυνα. Μια τέτοια λύση των αίνιγμάτων της προσωπικότητας φαίνεται πως προϋποθέτει περισσότερες γνώσεις του ενδοκρινικού συστήματος από αυτές που έχουμε σήμερα. Οί αποδείξεις που παρέχει το εργαστήριο δὲν παρουσιάζουν άτεγκτο το συμπέρασμα πως οί ενδοκρινείς εκκρίνουν την ουσία της προσωπικότητας. Φαίνεται μάλιστα πως άσκειται πολύ

δση όχι μόνο από τον έφημέριο αλλά και από το κοινό εκκλησίασμα.

Κάθε ιδιοσυγκρασία ή τύπος προσωπικότητας χρειάζεται τη διόρθωση και δημιουργική ώθηση που οί άλλοι τύποι μπορούν να του δώσουν. Στενή έπαφή μ' έναν όρθολογιστή θα προφύλαττε τον παραδοσιαρχικό από το να γίνει τόσο τυπικός, στατικός και αντίδραστικός ώστε να καταντήσει διανοητικά κολλωβομένος και ήθικά άδρανής. Και ή έπικοινωνία με τον παραδοσιαρχικό θα προφύλαττε τον όρθολογιστή από την άμαρτία της ανακαλύψεως των λαθών των άλλων και την άπόρριψη δημιουργικών αξιών που εκληροδότησε το παρελθόν. Συντροφιά μ' ένα μυστικιστή θα παρώτρυνε τον κοινωνικό τύπο στο σεβασμό άν όχι στην άμιλλα που ανακαλύπτει στην πραγματικότητα της Παρουσίας του Θεού τη δύναμη και την έμπνευση για τα καθήκοντά του. Και ή συντροφιά μ' ένα πρακτικό Χριστιανό θα σταματούσε το μυστικιστή για λίγο και θα τον έπειθε να έλέγξει άντικειμενικά μερικές από τις ύποκειμενικές του βεβαιότητες και να κατευθύνει ένα ίκανό μέρος των

δικαιολογημένη κριτική ως προς την τεχνική μέθοδο της έρεύνης των ενδοκρινών και προς τις έρμηνείες των στοιχείων που δίνουν τα πειράματα. "Ότι το ενδοκρινικό σύστημα παίζει ένα στρατηγικό ρόλο σαν μια βάση για το συναίσθημα, σαν μια προϋπόθεση για τη διαμόρφωση συνηθειών, και σαν ένας ρυθμιστής της δυνάμεως των αντιδράσεων, πρέπει να γίνει παραδεκτό, είναι όμως ή κοινωνική έμπειρία μάλλον παρά οί εκκρίσεις των ενδοκρινών σαν τέτοιες που διαμορφώνει ειδικές συνήθειες, τάσεις και ιδέες και δίνει στην υγία προσωπικότητα ώρισμένο περιεχόμενο και ποιότητα. Έχει όμως έπιστημονικά κατοχυρωθεί πως πολλές δυσκολίες της προσωπικότητας και ήθικες παρεκτροπές είναι άποτέλεσμα άνωμαλίας της ενδοκρινικής λειτουργίας. Επί παραδείγματι, νευρωτικές και νευρικές καταστάσεις καθώς κι εκείνες της εδαισθησίας και άστάθειας, που συνδέονται με υπερθυροειδισμό, δημιουργούν πληθώρα προβλημάτων της προσωπικότητας που μπορούν να θεραπευθούν μόνο με τη διόρθωση της φυσικής αίτίας, με χειρουργικά ή άλλα μέσα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ή θρησκευτική συμβουλή μόνη είναι άνεπαρκής.

πνευματικῶν του ἐνεργειῶν πρὸς κοινωνικοὺς σκοποὺς. Ὁ ἀμφοτεροστρεφῆς θρησκευτικὸς τύπος πρέπει νὰ βρίσκει τὴν ἐπίδραση τῶν ἄλλων τύπων παρορμητικῆ.

Ψυχολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι δὲν συμφωνοῦν καθόλου ὡς πρὸς τὸ ποιά ἀκριβῶς στοιχεῖα σὲ κάθε τύπο προσωπικότητος εἶναι ἀπὸ βιολογικὴ ἄποψη κληρονομικὰ καὶ ποιά εἶναι ἐπίκτητα. Εἶναι ὅμως ἀσφαλὲς ἂν ποῦμε πῶς κανένας τύπος δὲν εἶναι ἀπόλυτα σταθερὸς καὶ ἀμετάβλητος. Ὁ προφητικὸς ἢ ἀμφοτεροστρεφῆς τύπος ὠθεῖται ἀπὸ μιὰ δημιουργικὴ ὄρμη πού τοῦ εἶναι ἐνδογενής, πού ὅμως πραγματοποιεῖται σὲ μιὰ εὐκαιρία δοσμένη ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ἐξωστρεφεῖς καὶ ἐνδοστρεφεῖς πρέπει νὰ διεγείρουν καὶ νὰ προκαλοῦνε τὶς λανθάνουσες ἐντὸς τους δυνάμεις τοῦ ἀμφοτεροστρεφοῦς. Κάθε ποικιλία τοῦ ἐξωστρεφοῦς εἶναι εὐκίνητη καὶ μεταβλητὴ ἄρκετὰ ὥστε νὰ ἀποφύγει ἐπικίνδυνες ἀκρότητες καὶ νὰ μπορέσει νὰ ἐνσωματώσει καλὰ ἰδιώματα τῶν ἄλλων τύπων. Στὶς περισσότερες περιπτώσεις αὐτοκριτικὴ καὶ αὐτοπειθαρχία μποροῦν νὰ συντελέσουν πολλὰ στὴν ἐπίτευξη μιᾶς ἰσορροπημένης θέσης καὶ πράξης. Ἡ ἀλληλεπίδραση τῶν ρασιοναλιστικῶν, τῶν μυστικῶν καὶ τῶν πρακτικῶν λειτουργιῶν μέσα σ' ἓνα ἄτομο εἶναι μιὰ προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπιτυχία μιᾶς ἰσορροπημένης προσωπικότητος τοῦ ἀνώτατου βαθμοῦ.

Ἡ ψυχολογία τοῦ φουνταμελιστῆ

Ἀπὸ τὶς ἔριδες πού χωρίζουν τὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καμμιά δὲν εἶναι τόσο ἄξια δακρύων ὅσο ἐκεῖνη μεταξὺ τῶν ἐξωστρεφῶν παραδοσιαρικῶν καὶ τῶν ἐνδοστρεφῶν ὀρθολογιστῶν, μεταξὺ τῶν ὑπερσυντηρητικῶν καὶ τῶν φιλελευθέρων τῶν ἄκρων. Κάθε ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ κόμματα ἔχει διαμορφώσει δικό του σύστημα σκέψεως πού προπαγανδίζεται μὲ ἐνθουσιασμό καὶ ὑπερασπίζεται μὲ πείσμα. Ὁ φιλελευθερισμὸς ὅπως ὁ συντηρητισμὸς, ὁ ρασιοναλισμὸς ὅπως καὶ ἡ παραδοσιαρχία,

ἔχουνε δική τους χαρακτηριστικὴ Θεολογία, μέθοδο καὶ πνεῦμα. Μιὰ ψυχολογικὴ μελέτη ὄλων αὐτῶν δὲν ἀσχολεῖται πρωταρχικὰ μὲ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο, τὴ συνέπεια καὶ τὴν ἀξιοπιστία τῶν θεολογικῶν θέσεων κάθε μιᾶς ἀπὸ τὶς ἀντίπαλες μερίδες. Ἐδῶ θέλουμε νὰ στρέψουμε τὴν προσοχὴ σὲ μιὰ τοποθέτηση, σὲ μιὰ ἰδιοσυγκρασία καὶ διάθεση, πού εἶναι κοινὸ χαρακτηριστικὸ καὶ τῶν δύο. Ἡ ψυχολογία τοῦ φουνταμελιστῆ πρέπει νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸ φουνταμελισμὸ σὰν δογματικὸ σχῆμα.

Τὸ κύριο κέρδος στὴν ψυχολογία τοῦ φουνταμελιστῆ εἶναι ἓνα συναισθηματικὸ ψυχικὸ καλούπι μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς θέσεως δογματισμοῦ. Ὁ φιλελεύθερος κατηγορεῖ τὸν συντηρητικὸ πῶς υἱοθετεῖ τὶς ἀπόψεις του μ' ἓνα τόνο τελικότητος πού εἶναι ἐξοργιστικὰ προκλητικὸς, φαίνεται ὅμως πῶς δὲν ἔχει συνείδηση ὅτι κι' ὁ ἴδιος εἶναι συχνὰ προκατειλημμένος καὶ στατικὸς ἂν ὄχι πραγματικὰ στάσιμος στὴ σκέψη του. Ὅσο περισσότερο ὁ φιλελεύθερος ἐπιδεικνύει ἓνα τέτοιο πνεῦμα, τόσο περισσότερο φαίνεται πῶς ἔχει κι' αὐτὴ προσβληθεῖ ἀπὸ τὸ μίσημα τοῦ συναισθηματικοῦ συντηρητισμοῦ. Φιλελεύθεροι καὶ συντηρητικοὶ ἔχουνε τὴ ροπή νὰ προσκολλοῦνται σὲ ἐσφαλμένα πράγματα μὲ ἀλαζονεία καὶ σὲ σωστὰ πράγματα μὲ ἐσφαλμένο πνεῦμα. Κι' οἱ δύο μερίδες ἀπαιτοῦν ἄνευ ὄρων ἀποδοχὴ ἐκείνων πού κάθε μιὰ κηρύττει σὰν τὴν οὐσία τῆς πίστεως. Ἡ φουνταμενταλιστικὴ θέση, ὅπου παρουσιάζεται, συνίσταται στὸ τί καὶ πῶς ἓνας πιστεύει.

Κι' οἱ δύο στεροῦνται ὁραματισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀδελφωσύνης. Κάποιος πολὺ γνωστὸς καὶ σεβαστὸς ἐκπρόσωπος τῶν φιλελευθέρων λέει πῶς οἱ συντηρητικοὶ δὲν ἔχουνε ἀγάπη, ἐνῶ οἱ φιλελεύθεροι δὲν ἔχουνε σαφήνεια. Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς εἶναι εὐφυῆς καὶ ἐπιγραμματικὸς, δὲν εἶναι ὅμως ἀληθὲς πῶς κι' οἱ δύο μερίδες στεροῦνται ἀγάπης. Εἶναι πῶς βαρὺ, ὅταν ἓνας συντηρητικὸς ἀποκαλεῖ αἰρετικὸ ἓνα φιλελεύθερο ἀπ' ὅ,τι ὅταν ἓνας φιλελεύθερος ἀποκαλεῖ ἓνα συντηρητικὸ ἡλίθιο; Κι' ἀπὸ τὶς δύο μεριὲς παρουσιάζεται ἡ ἴδια

έλλειψη εγκάρδιας αναγνώρισης τών άξιών που περικλείουνε οί διάφοροι τύποι θρησκευτικής πίστewς. Στην πραγματικότητα ό φιλελεύθερος πολύ συχνότερα από τό συντηρητικό είναι άπρόθυμος νά άφήσει κάποιον που διαφωνεί νά έκθέσει τήν άποφή του.

Θυμάται κανείς στη συνάφεια αύτή τό πρόβλημα τής προσωπικής έλευθερίας στην Κόρινθο, που άπασχόλησε τόν άπόστολο Παύλο. Τό κόμμα τών έλευθεροφρόνων στην Έκκλησία ύποστήριζε πώς ή βρώση κρεάτων που θυσιάστηκαν στα είδωλα δέν είχε καμιά σημασία. Τό συντηρητικό όμως κόμμα τόνιζε, πώς μιá τέτοια πράξη συνιστούσε ειδωλολατρεία, και σάν τέτοια ήταν αντίθετη πρός τήν ύποχρέωση τής λατρείας του ένός μόνο Θεού. Προφανώς οί φιλελεύθεροι μεταχειρίζονταν τούς λιγώτερο ώριμους άδελφούς τους με άλαζονεία και περιφρόνηση. Είναι σημαντικό ότι ό άπόστολος Παύλος άπευθύνει τις έπιπλήξεις του μάλλον πρός τούς φιλελεύθερους παρά πρός τούς συντηρητικούς. Ό φιλελεύθερος παροτρύνεται νά έφαρμόσει τήν άρχή κατά τήν όποία ό Χριστιανός πρέπει νά παραθεωρεί τήν έλευθερία και τά δικαιώματά του όσάκις μπαίνει σέ κίνδυνο τό συμφέρον του συντηρητικού άδελφού του. Ό φιλελεύθερος δέν πρέπει νά κάνει τίποτα που ό λιγώτερο φωτισμένος άδελφός δέν μπορεί νά μμηθεί χωρίς νά προσβληθεί ή συνείδησή του. Δέν είναι μόνο ό αντίδραστικός που δέν έπιδεικνύει πνεύμα άνοχής, γιατί ό φιλελεύθερος έπίσης είναι ένοχος ήθικης ύπεροψίας και θρησκευτικού σνομπισμού που χαρακτηρίζουνε τή συντηρητική ψυχosύνθεση. Ό άνθρωπος που άποχωρίζει τόν έαυτό του από κείνους που έχουν αντίθετες άπόψεις όταν προσεύχεται, κι' εύχαριστεί τό Θεό γιατί δέν είναι καθώς και οί λοιποί, μπορεί θαυμάσια νά είναι είτε φιλελεύθερος είτε συντηρητικός.

Έξ άλλου ή συντηρητική θέση συχνά χαρακτηρίζεται από έναν ήθικά άγονο διανοητικισμό. Αντιπρόσωποι και τής φιλελεύθερης και τής συντηρητικής μερίδας καταναλίσκονται κυ-

ριολεκτικά από διάθεση για διαξιφισμούς. Βέβαια, προσφέρει ίκανοποίηση ή άνασκευή του συστήματος σκέψης ένός άλλου και ή θεμελίωση του δικού μας. Η μέθοδος αύτή είναι εύκολα κατανοητή σάν μιá άποκάλυψη τής ανθρώπινης φύσης. Η άπολυτότητα στη μέθοδο του φουνταμελιστή υίοθετείται από πολλούς ένθουσιώδεις πρωταγωνιστές που προκαλούν τούς αντίπαλους τους σ' έναν άγώνα έρμηνειών, από τις όποιες πολλές είναι ήθικά άγονες.

Πάρα πολλοί άνθρωποι μέσα και στις δύο παρατάξεις είναι ένοχοι μικρολογίας, που βγάξει από τόν κύκλο του σεβασμού τους όλους εκείνους που τολμούν νά διαφωνούν. Μπορούν νά άσχολούνται με διανοητικές άφαιρέσεις, αλλά νά άγνοούν τά πλούσια ρεύματα τής σύγχρονης ζωής. Πολλές από τις ιδέες τους είναι καθαρά άμυντικές. Είναι λυπηρό πώς μερικές από τις άπόλυτα όρθες φιλελεύθερες αντιλήψεις είναι συναισθηματικά τόσο νεκρές που καταντούν ήθικά άδύναμες. Ένας λογικά συνεπής τύπος δέν μπορεί νά γίνει ύποκατάστατο ένός βιώματος που μεταμορφώνει τόν άνθρωπο.

Ένας από τούς έξέχοντες διανοητές τής Εύρώπης έλεγε για τά διδάγματα ένός από τούς Άμερικανούς ήγέτες του φιλελευθερισμού: «ή φιλοσοφία του είναι βαθύτατα άναλυτική, είναι όμως άκαρπη». Τό δένδρο κάθε μορφής θρησκείας θάπρεπε νά κρίνεται απ' τούς καρπούς του. Πλησιάζει κανείς τό δένδρο είτε του φιλελευθερισμού είτε του συντηρητισμού, παρακινήμένος από μιá δίψα για πραγματικότητα, για έμπνευση και καθοδήγηση στην καθημερινή του ζωή, και δέν βρίσκει παρά φύλλα άκαδημαϊκών καυγάδων σέ μιá τέτοια άφθονία που είναι άληθινά τραγική. Όταν τό κριτικό πνεύμα πάρει έπικίνδυνη φορά, δέν κατορθώνει νά περιλάβει μέσα στους σκοπούς του παράγοντες μεγάλης θετικής και πρακτικής σημασίας. Σάν θεραπεία τής ήθικης αύτης άδυναμίας θά μπορούσε νά υποβάλει κανείς τήν ιδέα τής ένώσεως συντηρητικών και φιλελευ-

θέρων σὲ μιὰ πρακτικὴ ἐκστρατεία γιὰ τὴν κοινωνικὴ βελτίωση, σὲ μιὰ σταυροφορία γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῶν πολέμων.

Ἔλεπτα, ἡ συντηρητικὴ νοοτροπία εἶναι ἐκκλησιαστικῶς ἀλαζονικὴ. Πάσχει ἀπὸ ἓνα καθιδρυματικὸ σύμπλεγμα. Μιὰ τέτοια νοοτροπία ἀνακαλύπτει καὶ ἀναγνωρίζει κανεὶς καὶ στὰ δυὸ ἀντίθετα στρατόπεδα. Λένε γιὰ κάποιο ἱερέα πῶς διακήρυξε κάποτε τὰ ἑξῆς: «Ὅταν ἀναφέρομαι στὴ θρησκεία ἐννοῶ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, κι' ὅταν ἀναφέρομαι στὴ χριστιανικὴ θρησκεία ἐννοῶ τὸν Προτεσταντισμό. Κι' ὅταν ἀναφέρομαι στὸν Προτεσταντισμό, ἐννοῶ τὴν ἐπισκοπελιανὴ ἐκκλησία». Συντηρητικοὶ Μεθοδιστὲς καὶ Κονγκρεγκασιοναλιστὲς φιλελεύθεροι εἶναι γνωστὸ πῶς ἐμφοροῦνται ἀπὸ τὸ ἴδιο αὐτὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀποκλειστικότητος. Θυμίζουν τὸ παράπονο ἐκεῖνο τοῦ Ἰωάννη στὸν Χριστό: «Διδάσκαλε, εἶδομέν τινα ἐκβάλλοντα δαιμόνια ἐν τῷ ὀνόματί σου καὶ οὐκ ἔασαμεν αὐτὸν ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν». Χαρακτηριστικὰ ὁ Ἰωάννης δὲν λέγει «ἀκολουθεῖ σε» ἀλλὰ «ἀκολουθεῖ ἡμῖν». «Καὶ οὐ, ἔασαμεν αὐτόν». Ἡ καταπίεση τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ δὲν μᾶς ἀκολουθοῦν, εἶναι ἀπ' τὴν οὐσία τοῦ μισαλλόδοξου συντηρητισμοῦ.

Ἄφοῦ ἐπισκοπήσαμε ψυχολογικὰ τὸν φουνταμενταλισμὸν σὰν μέθοδο καὶ σὰν πνεῦμα μὲ τοὺς παραπάνω τρεῖς τρόπους, πόσο εἶναι ἀναζωογονητικὸ νὰ γυρίσουμε πίσω στὴν καθολικὴ ἀποψη τοῦ Ἰησοῦ καὶ στὴ στάση του τῆς ἐγκάρδιας ἐκτίμησης τῶν ἀξιών πού κατοχυρώνονται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία! Ὁ τρόπος ποῦβλεπε τὴ ζωὴ ἦταν ἀνατρεπτικὸς κάθε ἀλύγιστης καὶ ἀκαμπτης διάθεσης. Στὴν ἐποχὴ του καὶ στὴ χώρα του οἱ Φαρισαῖοι ἦταν οἱ παραδοσιαρχικοὶ συντηρητικοὶ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι οἱ παραδοσιαρχικοὶ φιλελεύθεροι. Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἑταῦτισε τὸν ἑαυτό του μὲ κανένα ἀπ' τὰ κόμματα αὐτά. Αὐτὸς ἦταν δημιουργικὸς. Ἦταν ἓνας ἀληθινὰ θρησκευτικὸς ἐκλεκτικὸς καὶ πειραματιστὴς πρώτης τάξεως. Εἶχε πάθος ὄχι γιὰ τὴ διατήρηση ἀπόψεων, ἀλλὰ γιὰ τὴν προαγωγὴ μᾶς ζωῆς γεμάτης. Εἶχε

πεποιθήσεις, μὰ τὶς διατηροῦσε χωρὶς ἐκθροπάθειες. Ἡ δυναμικὴ ποιότητα τῆς πίστεως τοῦ Ἰησοῦ, ἄφινε χῶρο γιὰ ἀλλαγὴ, αὔξηση, πείραμα καὶ πρόοδο. Εὐστοχα εἰπώθηκε πῶς ἡ τελικότητα τοῦ Ἰησοῦ ἔγκειται στὴ ζωτικότητα καὶ δημιουργικότητα τῆς πίστεώς του. Κατέχει ἀπεριόριστη δύναμη αὔξησης καὶ ἀνανέωσης.

Ἡ εὐρύτητα τοῦ πνεύματός του εἶναι ἓνας διαρκὴς ἔλεγχος ὄλων ἐκείνων, συντηρητικῶν ἢ φιλελευθέρων, πού εἶναι τυφλοὶ μπροστὰ στὰ σημάδια μᾶς διαρκῶς ἐπεκτεινόμενης ἐμφάνισης τῆς θείας ἀλήθειας καὶ ἀγάπης, πού δὲν βρίσκουν ἀξίες σὲ ἄλλα συστήματα σκέψης ἐκτὸς ἀπ' τὸ δικό τους καὶ πού ἀρνοῦνται τὸ χέρι τῆς ἀδελφωσύνης σ' ὄσους ἀνήκουε σ' ἄλλη πίστη ἢ φυλὴ. Στὸν Ἰησοῦ δὲν ὑπάρχει περιορισμὸς ἐκκλησιαστικῆς ἀποκλειστικότητος καὶ ὁποιοσδήποτε βαθμὸς διανοητικῆς ἀλαζονείας. Δημιουργικὴ ἐμπειρία εἶναι τὸ πλαίσιο ἀναφορᾶς μέσα στὸ ὅποιο εἶναι τοποθετημένη ἡ διδασκαλία του γιὰ τὸ Θεό, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν κοινωνία. Δὲν ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὴ μέριμνα τῆς συντήρησης καὶ διάσωσης τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ μὴ γνωστοῦ καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ μέλλοντος. «Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν», εἶναι μιὰ προφητεία πού ἀποδίδεται στὸν Κύριο. Προφανῶς ἀναφέρεται σὲ προοδευτικὴ ἀποκάλυψη τοῦ ἀρχικοῦ εὐαγγελίου, μιὰ ἀποκάλυψη προορισμένη νὰ διώξει τὸν συναισθηματικὸν δογματισμὸν καὶ τοῦ συντηρητισμοῦ καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ. Αὐτὸς πού ἔχει δεχθεῖ τὴν ἐπίδραση τοῦ πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ, υἱοθετεῖ τὴ συμβουλή τοῦ ἀπ. Παύλου: «Τὰ πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε».

Τύποι προσωπικότητος καὶ ἡ μορφή τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος

Πρὶν ἀρκετὰ χρόνια ὁ καθηγητὴς George A. Coe ἔκανε

μιὰ ὠφέλιμη μελέτη τῆς σχέσης ἰδιοσυγκρασίας καὶ θρησκευτικοῦ βιώματος⁵. Βρῆκε πὺς πάρα πολλοὶ ἄνθρωποι θρησκευοῦνε μὲ τρόπους ἐντελῶς ξένους στὸν ἑαυτὸ τους. Ζοῦνε μιὰ καταναγκαστικὴ καὶ ἀφύσικη ζωὴ. Μελέτησε ἐντατικὰ 77 πρόσωπα, ὅλα κολλεγιακοὺς φοιτητὲς καὶ τῶν δύο φύλων, γιὰ νὰ βρεῖ γιατί μερικοὶ ἄνθρωποι ἔχουν δραματικὰ θρησκευτικὰ βιώματα καὶ ἄλλοι πού τὰ ἐπιθυμοῦν δὲν μποροῦν νὰ τὰ πετύχουν. Οἱ φοιτητὲς ἦταν κάτω ἀπὸ συνεχὴ παρατήρηση καὶ μερικοὶ ὑποβλήθηκαν σὲ ψυχολογικοὺς πειραματισμούς. Ἐνα ἐρωτηματολόγιο, ἐπὶ πλέον, ἔφερε στὸ φῶς σημαντικὰ στοιχεῖα: «Τί θὰ κάνατε ἂν ἦταν νὰ περάσετε μιὰ μέρα μόνος σας, καὶ ἦσαστε ἐλεύθερος νὰ κάνατε ὅ,τι θέλετε», εἶναι μιὰ ἐρώτηση πού ἀποδείχθηκε εἰδικὰ ἀποδοτικὴ.

Ὁ καθηγητὴς Coe βρῆκε πὺς ὁ πιὸ εὐνοϊκὸς συνδυασμὸς γιὰ τὴν ἐμφάνιση δραματικῶν θρησκευτικῶν βιωμάτων βρίσκεται στὴν κυριαρχία τοῦ συναισθήματος στὸ ἄτομο, στὴν προσδοκία ἐκπληκτικῶν συμβάντων, στὴ ζωηρὴ φαντασία καὶ σὲ μιὰ τάση προβολῆς καὶ ἐξωτερίκευσης τῆς ψυχικῆς ζωῆς γενικά. Συμπεραίνει πὺς τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα πού ἔχουν ζωηρὰ ὄνειρα, παραισθήσεις καὶ ὄραματα χωρὶς θρησκευτικὸ νόημα, ἔχουν προδιάθεση γιὰ δραματικὰ, προσωπικὰ θρησκευτικὰ βιώματα.

Κάποιος ἀνέφερε στὸν καθηγητὴ Coe πὺς ὄνειρεύτηκε κάποτε ὅτι τὸν ἔρριξαν στὴν κόλαση, ἀφοῦ τὸν ἔδιωξαν ἀπ' τὸν παράδεισο, καὶ ὅτι εἶδε μιὰ οὐράνια λιτανεία, πού δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀκολουθήσει γιατί εἶχε ἀποτύχει νὰ περάσει τίς σχετικὲς ἐξετάσεις. Δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ πὺς ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος εἶδε λωρίδες φωτὸς τὴ στιγμὴ τῆς θρησκευτικῆς του μεταμορφώσεως, αἰσθάνθηκε οὐράνια χαρὰ καὶ ὄραματίστηκε μιὰ στενὴ καὶ μιὰ φαρδεῖα λεωφόρο μὲ κόσμον πάνω στὴν καθεμιά σύμφωνα μὲ τίς ἀναλογίες πού δίνει ἡ Γραφή.

5. The Spiritual Life, σελ. 104 ἐξ., New York: The Methodist Book Concern, 1900.

Ἐνας ἄλλος φοιτητὴς ἀνάφερε πὺς μιὰ νύχτα εἶδε νὰ βγαίνει φῶς ἀπὸ ἕνα τάφο τοῦ νεκροταφείου. Πίστεψε πὺς μιὰ φορὰ τὸν ἀκούμπησε ἕνας ἀπὸν φίλος. Ἦταν βέβαιος σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση πὺς ἄκουσε τὴ φωνὴ τοῦ πεθαμένου παπποῦ του. Ἄκουγε τραγούδια τῶν ἀγγέλων. Δυὸ φορὲς σὲ δημόσιες ὁμιλίες εἶδε αὐτὸ πού περιγράφει στὸ ἀκροατήριό του. Δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸ πὺς ἕνας τέτοιος ἄνθρωπος ἦταν ἐπιρρεπὴς σὲ ὄραματα καὶ φωνὲς στὰ θρησκευτικὰ του βιώματα, πὺς εἶδε ἕνα μάτι στὴν ὄροφὴ πού ἐξέλαβε γιὰ μάτι τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄραματίστηκε τὸ Χριστὸ καὶ τὴ Δεύτερη Παρουσία.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο πὺς ἀπὸ 24 πρόσωπα πού ἀνάφεραν χτυπητὲς θρησκευτικὲς μεταστροφές, 13 ἀνάφεραν πὺς εἶχαν ροπή σ' ἀνάλογα συμβάντα χωρὶς θρησκευτικὴ σημασία. Ἀπὸ δώδεκα πρόσωπα πού ἐπιθυμοῦσαν μὰ δὲν πέτυχαν δραματικὰ θρησκευτικὰ βιώματα μόνον ἕνα ἦταν σὲ θέση νὰ ἀναφέρει ἄλλα χτυπητὰ προσωπικὰ συμβάντα. Εἶναι φανερὸ πὺς εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία πού δίνει τὴ μορφὴ στὸ θρησκευτικὸ βίωμα. Οἱ μελαγχολικοὶ καὶ ἐνθουσιώδεις πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ πλοῦτο συναισθήματος κι' ἀπὸ ζωηρὴ φαντασία εἶναι αὐτοὶ πού συλλαμβάνουν καὶ ἐκφράζουν τὴ θρησκεία σὲ δραματικὲς μορφές. Προσδοκία καὶ μονόπλευρη νοητικὴ ἀπασχόληση συν-οδευόμενες ἀπὸ συναισθηματικὴ προδιάθεση φέρνουν ὄραματα καὶ φωνὲς θρησκευτικῆς σημασίας. Ἡ χολερικὴ ἰδιοσυγκρασία πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ λογικὴ καὶ δράση δὲν ἐκφράζεται κατὰ κανόνα μὲ δραματικὸ τρόπο. Συναισθηματικὰ σταθερὴ, διανοητικὰ σβέλτη, ὀργανικὰ δραστήρια, αὐτὴ ἡ ἐξωστρεφῆς ποικιλία φυσικὰ ζητάει θρησκευτικὴ ἰκανοποίηση στὴν ἠθικὴ ζωὴ καὶ στὴ μὲ θυσίες ὑπηρεσία τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ φλεγματικὸς τύπος, βραδὺς στὴ σκέψη καὶ στὴν πράξη, ἀδύνατος στὸ συναίσθημα καὶ στὴ φαντασία, εἶναι παρόμοιος ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία ἀκατάλληλος γιὰ τὴ βίωση ἔντονων καὶ χτυπητῶν θρησκευτικῶν βιωμάτων. Ἡ μορφὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας

δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆ θέληση ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ σύσταση τοῦ ἀτόμου.

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀπ. Παύλου εἶναι πολὺ διαφωτιστικὴ. Μπροστὰ στὰ τεῖχη τῆς Δαμασκοῦ ἕνα οὐράνιο φῶς τὸν ρίχνει στὸ κῶμα. Μιὰ φωνὴ τοῦ λέει: «Σαοῦλ, τί με διώκεις;» καὶ στὴν ἀπάντησή του: «Τίς εἶ Κύριε;» ἡ ἀπάντησις εἶναι: «Ἐγὼ εἰμι Ἰησοῦς, δὴν σὺ διώκεις». Ἀκολουθώντας ὁδηγίαι, ταπεινωμένος καὶ τυφλός, ὁδηγεῖται ἀπὸ κάποιον ἄλλο μέσα στὴν πόλη. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρες εἶναι χωρὶς ὄραση, καὶ δὲν βάζει στὸ στόμα του οὔτε ψωμὶ οὔτε νερό. Μὲ τίς προσευχὰς τοῦ χριστιανοῦ ἀδελφοῦ Ἀνανία ἡ ὄρασή του ἀποκαθίσταται καὶ συντελεῖται ἡ θρησκευτικὴ του διαμόρφωση.

Γιὰ νὰ δείξουμε τὴν ἀντίθεση μποροῦμε ν' ἀναφερθοῦμε στὴν ἐπιστροφή τῆς Λυδίας στοὺς Φιλίππους. Ἐνα Σάββατο ὁ Παῦλος κι' οἱ συνεργάτες του πῆγαν στὶς ὄχθες ἐνὸς ποταμοῦ, ὅπου ἕνας ἀριθμὸς γυναικῶν εἶχε συγκεντρωθεῖ γιὰ προσευχή. Μεταξὺ αὐτῶν ποὺ ἄκουσαν τὸν Παῦλο ἦταν καὶ ἡ Λυδία. Ἦταν, λέει, πωλήτρια ὑφασμάτων. Ἐπὶ πλέον, ἦταν προσήλυτη, ἐλάτρευε δηλ. τὸ Θεὸ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τηροῦσε τὸν ἰουδαϊκὸ ἠθικὸ νόμο. Διαβάζουμε στὶς Πράξεις πῶς ὁ Θεὸς ἀνοίξε τὴν καρδιά της στὸ κήρυγμα τοῦ Παύλου καὶ πῶς αὐτὴ καὶ ἡ φαμίλια της βαπτίστηκαν. Ἐπέμεινε νὰ μείνουν οἱ ἀπόστολοι σπῆτι της, ἂν πίστευαν πῶς ἡ μεταμόρφωσή της ἦταν ἀληθινή. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀπλὴ ἱστορία τοῦ βιώματος ἐπιστροφῆς τοῦ πρώτου ὁπαδοῦ ποὺ ἔκανε ὁ Παῦλος στὴν Εὐρώπη.

Ἡ ἐπιστροφή τοῦ Παύλου ἦταν δραματικὴ, τῆς Λυδίας ἦταν χωρὶς ἀπότομες μεταπτώσεις. Στὴν περίπτωσι τοῦ Παύλου ἔχουμε τὸ φῶς καὶ τὴ φωνὴ καὶ τὴν τύφλωση καὶ τὴ νηστεία, προτοῦ ἡ διασπαρμένη προσωπικότητα πετύχει ἐνότητα καὶ συνέπεια. Στὴν ἄλλη περίπτωσι ἔχουμε μιὰ ἀνοικτὴ καρδιά καὶ μιὰ ἐπιδεκτικὴ ψυχὴ καὶ μιὰ πρόθυμη θέληση, ὅλα σὲ μιὰ ἀρμονικὴ συνεργασία. Ἡ μιὰ θυμίζει ἡφαίστειο, ἡ ἄλλη ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου. Ὁ Παῦλος ἦταν ἕνας Ἑβραῖος μὲ τὴ κα-

ρακτηριστικὴ φαντασία καὶ τὸ συναίσθημα τῆς φυλῆς του. Εἶχε τὴ φλόγα, τὸ ζῆλο, τὴ φαντασία καὶ τὴ δραστηριότητα ἱεραποστόλου. Ἡ Λυδία ἦταν ἔμπορος καὶ σὰν τέτοια φυσικὰ πρακτικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ, μιὰ γυναίκα τῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς ἡρεμίας. Ἐπὶ πλέον, ὁ διωγμὸς τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τὸν Παῦλο ἄφισε μέσα του σημάδια ποὺ δὲν μπόρεσε εὐκολὰ νὰ ὑπερνήσει. Ἡ Λυδία, ἐξ ἄλλου, δὲν φαίνεται πῶς εἶχε νὰ λύσει τέτοιες ἐσωτερικὲς συγκρούσεις. Οἱ δύο αὐτοὶ τύποι βιάδιζαν διαφορετικούς δρόμους, κι' οἱ δύο ὁμως ἔφθασαν σὲ μιὰ προσωπικότητα ἀνασυγκροτημένη μὲ ἀναφορὰ στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ.

Εἶναι καλὸ νάχει κανεὶς ὑπ' ὄψη του πῶς, ἐπειδὴ ἡ μορφή, μὲ τὴν ὁποία τὸ θρησκευτικὸ ὁρμέμφυτο ἐκφράζεται, προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία, εἶναι πολὺ μικρότερης σημασίας ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ χαρακτῆρα στὴν οὐσία του. Οἱ φωνές, τὰ ὄραματα, ἡ ἔκστασις καὶ μετὰστασις ποὺ συνοδεύουν τὰ κρίσιμα θρησκευτικὰ γεγονότα στὴ ζωὴ μερικῶν προσώπων, ὅσο κι' ἂν εἶναι σαφεῖς, ἐνδιαφέρουσες καὶ ἀποφασιστικές, δὲν ἀποτελοῦν φυσικὰ τὰ τελικὰ κριτήρια τῆς χριστιανικῆς μαθητείας.

Ἡ μὴ ἀναγνώρισις αὐτοῦ τοῦ γεγονότος συχνὰ καταλήγει σὲ περιττὴ θρησκευτικὴ ἔντασι, κι' ἀκόμη σὲ μιὰ διαρκὴ ἐξασθένησι τῆς προσωπικότητας. Ὁ κ. καὶ ἡ κ. Frank Conrad ἦταν στὴν ἰδιοσυγκρασία βασικὰ διαφορετικοί. Αὐτὸς ἦταν ἐνδοστροφής, αὐτὴ ἐξωστροφής. Κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδρασι μᾶς εὐαγγελιστικῆς ἐκστρατείας ὁ κ. Conrad ἄρχισε νὰ ζητάει θρησκευτικὴ μεταβολή. Μετὰ ἀπὸ μέρες ἀγωνίας καὶ ἀθυμίας τοῦ φάνηκε πῶς μιὰ δύναμις τὸν ἄρπαξε ἀπ' ἔξω καθὼς βιάδιζε ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία στὸ σπῆτι. Ἡ ἐπίδρασι ἦταν τόσο δυνατὴ ποὺ ἄλλαξε τὸ βηματισμὸ του σὲ ἀληθινὸ τροχάδην. Ὁ εὐαίσθητος καὶ πλούσιος σὲ φαντασία σύζυγος, ἀφοῦ πέτυχε ὅτι ἐπιθυμοῦσε ἄρχισε νὰ θεωρεῖ τὸ δικό του βίωμα σὰν κανόνα, στὸν ὁποῖο πρέπει νὰ συμμορφωθοῦν κι' οἱ ἄλλοι. Ἡ κ. Conrad ἔκα-

νε επανειλημμένες και ειλικρινείς προσπάθειες για να προκαλέσει μια παρόμοια κατάσταση, αλλά απογοητεύθηκε έντελώς στις προσδοκίες της. Η αποφασιστικότητα της να κατορθώσει αυτό για το οποίο ήταν άνικανη έφερε μια έσωτερική σύγκρουση που έθεσε σε κίνδυνο τη ζωή της. Ο σύζυγός της δήλωνε πως αυτή ή ίδια ήταν υπεύθυνη για την άποτυχία της. Ευτυχώς, κάποιος συνετός χριστιανός αδελφός που κατάλαβε τα πράγματα της ανάπτυξε τη σημασία του τύπου, προσωπικότητας, επί της μορφής του θρησκευτικού βιώματος. "Αμα κατάλαβε τον εαυτό της, ξαναβρήκε την ισορροπία της κι' άρχισε να βρίσκει ικανοποίηση ζώντας τη χριστιανική ζωή με τρόπο φυσικό και σύμφωνο με τον χαρακτήρα της.

Έξ άλλου, όμως, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί, ώστε να μη υποτιμήσουμε την αξία του δραματικού βιώματος. Ένω ή εύερέθιστη και πλούσια σε φαντασία ιδιοσυγκρασία είναι εκτεθειμένη στον κίνδυνο του συναισθηματισμού και ενός διαχωρισμού μεταξύ συναισθήματος και ήθικης, γεννάει σαφή και κατακλύζοντα βιώματα που μπορούν να ασκήσουν μια καλή επίδραση πάνω στην προσωπικότητα. Συναισθημα και φαντασία, χαλιναγωγημένα και πειθαρχημένα, παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και οργάνωση της προσωπικότητας. Ο προφήτης, ο ψαλμωδός, ο ποιητής κι' ο άοιδός είναι προικισμένοι με συναισθηματικές προδιαθέσεις και δημιουργική φαντασία.

Έφόσον ή συγκίνηση προέρχεται από ιδέες και ελέγχεται από ιδέες, έφόσον εκλύεται με θετικό κι' εποικοδομητικό αποτέλεσμα, οί θερμές και πλούσιες σε φαντασία πνευματικές διαθέσεις είναι αξιέπαινες και χρήσιμες. Ο ζηλος, χωριστά από τη γνώση δημιουργεί το φανατικό, και ή γνώση χωριστά από το ζήλο δημιουργεί τον ψυχρό κριτικό. Γνώση και ζήλος, άρμονικά δεμένα, κάνουν τον άνθρωπο με τη δημιουργική φαντασία και την παραγωγική επαιρηματικότητα.

Ο ένας τύπος δέν μπορεί να λέει στον άλλο: «Ούκ έχω χρεία σου». Κάθε ένας πρέπει να κατανοεί και να σέβεται τους άλλους. Κανένας δέν πρέπει να αισθάνεται ταπεινωμένος από αδυναμία να βιώσει ό,τι είναι φυσικό μόνο για κάποιον άλλο. Όλοι μπορούν και πρέπει να συγκεντρώνουν την προσπάθειά τους στα απλά και θεμελιώδη της χριστιανικής πίστης και πράξης, χαρακτηρίζοντας, όπως πρέπει, σαν ζήτημα ιδιοσυγκρασίας το ιδιαίτερο έκμαγείο μέσα στο οποίο παίρνει τη φόρμα του ένα προσωπικό θρησκευτικό βίωμα.

σωπικότητας, πού φαίνονται πώς έπιστημονικά έχουν έδραιωθεί και τυγχάνουν ειδικής σημασίας για τόν ποιμένα.

Ἡ προσωπικότητα σάν οργάνωση

Ἄς αρχίσουμε υποθέτοντας ὅτι ὁ Γιάννης εἶναι μιὰ οργάνωση. Τί συνεπάγεται αὐτή ἡ ὑπόθεση; Γενικά μιὰ οργάνωση εἶναι ἕνα σύνολο πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ μέρη πού σχετίζονται μεταξύ τους. Εἶναι μιὰ ἐνότητα μερῶν, καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκτελεῖ μιὰ λειτουργία, ἐνῶ τὸ σύνολο παραμένει περιεκτικὸ τῶν μερῶν καὶ ἀνεξάρτητο. Μιὰ οργάνωση εἶναι κάτι περισσότερο καὶ κάτι ἄλλο ἀπὸ μιὰ ἀπλή συλλογὴ τῶν μερῶν. Εἶναι μιὰ νέα δημιουργία μ' ἕνα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ ἢ ἐνέργεια. Μιὰ πέννα εἶναι μιὰ οργάνωση τὰ συστατικὰ τῆς ὁποίας εἶναι ὁ κονδυλοφόρος καὶ μιὰ μύτη. Αὐτὰ ἐξυπηρετοῦν ἕνα σκοπὸ. Ἐνα μελανοδοχεῖο εἶναι μιὰ ἄλλη οργάνωση, ἀποτελούμενη ἀπὸ ἕνα μπουκαλάκι κι' ἕνα κάλυμμα προωρισμένα γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν μιὰν ἀνάγκη. Ἦρθε στὸ μυαλὸ κάποιου νὰ ἐνώσει αὐτὲς τὶς δυὸ οργανώσεις κατὰ ἕνα τέτοιο τρόπο, ὥστε συνδυάζοντας τὶς λειτουργίες τους νὰ κάνει εὐκολώτερο καὶ γρηγορώτερο τὸ γράψιμο. Ἐτοποθέτησε τὸ μελανοδοχεῖο μέσα στὸν κονδυλοφόρο καὶ κατασκεύασε ἔτσι μιὰ πιὸ περίπλοκη οργάνωση γνωστὴ σάν στυλογράφο. Μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι κάποιος ἐφευρέτης θὰ προωθήσει τὴν οργάνωση σὲ σημεῖο πού νὰ παρουσιάσει μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη καὶ ἐπεξεργασία τῆς κατασκευῆς καὶ λειτουργίας τοῦ στυλογράφου. Ὁ στυλογράφος πού χρησιμοποιοῦ αὐτὴ τὴ στιγμή εἶναι μιὰ μηχανικὴ ἐπινόηση, στὴν ὁποία τὰ διάφορα μέρη σχετίζονται στενώτατα μὲ τὸ σύνολο. Κι' αὐτὸ τὸ σύνολο καθιστώντας περιττὸ τὸ συχνὸ θούτημα τῆς πέννας μὲ ἀποτέλεσμα τὸ κέρδος χρόνου καὶ ἐνέργειας, καὶ μεταφερόμενο τόσο ἀνενόχλητα ἀπὸ μέρος σὲ μέρος μέσα στὴν τσέπη τοῦ σακκακιῦ

Ἡ οργάνωση τῆς προσωπικότητας

Τί εἶδους ἄνθρωπος εἶναι ὁ Γιάννης ἢ ἡ Μαρία ἢ ἕνα ὁποιοδήποτε ἄλλο πρόσωπο πού ὁ ποιμένας ἐξ αἰτίας τοῦ ὑποουργήματός του ἢ ἀκόμη καὶ σάν ἕνας κοινὸς ἄνθρωπος καλεῖται νὰ βοηθήσει σὲ μιὰ κρίσιμη στιγμή; Πῶς γίνεται ὁ καθένας αὐτὸ πού εἶναι; Ποιά εἶναι τὰ κύρια συστατικὰ τῆς προσωπικότητας, πῶς ἀποκτῶνται καὶ συνδέονται σὲ ἐνότητα; Τί εἶναι αὐτὸ πού λέμε ὀμαλὸ ἀνθρώπινο ὄν;

Πρέπει νὰ ὁμολογηθεῖ πῶς ἡ μέθοδος τῆς ἀπομονώσεως ἐνὸς προσώπου, τῆς ἀναλύσεως τῶν διαφόρων στοιχείων καὶ τῆς ἀνακαλύψεως ἐκείνου πού τὰ κρατᾷ ὅλα σὲ μιὰ ἐνότητα εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Ὁλοκληρωμένη ἀπάντηση στὰ παραπάνω ἐρωτήματα δὲν πρόκειται νὰ δοθεῖ πρὶν οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση προχωρήσουν πολὺ πέραν τῆς σημερινῆς στάθμης τους. Ἐν τούτοις, ὠρισμένες ἀπαντήσεις προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ εἶναι πλήρεις σημασίας. Βιολόγοι, ψυχολόγοι καὶ κοινωνιολόγοι ἔχουν συγκεντρώσει παρατηρήσεις βαθειὰς σχετικὰ μὲ τὴν αὔξη καὶ τὸ σχηματισμὸ τῆς προσωπικότητας, πού ἔχουν μεγάλη πρακτικὴ ἀξία γιὰ τὸν ποιμένα. Ξαίρουμε ἀρκετὰ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ πού μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν στὴν ἐργασία τῆς καλλιέργειας μιᾶς προσωπικότητας γεμάτης χάρη καὶ ὑγεία. Σ' αὐτὴ τὴ συνάφεια ὅ,τι μποροῦμε νὰ ἐπιχειρήσουμε εἶναι ἡ περιληπτικὴ θεώρηση μερικῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν τῆς οργάνωσης τῆς προ-

μου και εξυπηρετώντας με ὅποτε τὸ θελήσω, ἔχει χρήσιμες ιδιότητες πὸ ἀνήκουν σ' αὐτὸ και μόνο.

Ἡ προσωπικότητα εἶναι μιὰ ὀργάνωση ὄλων ἐκείνων πὸ ἀποτελοῦν μιὰ ἐμπερικὴ ἀνθρώπινη ὑπαρξη. Προσωπικότητα εἶναι αὐτὸ πὸ ἕνας ἄνθρωπος σὰν ἄνθρωπος εἶναι στὴν ὁλότητα τῶν ἐνοστίκτων του, τῶν καταστάσεών του, τῶν συνηθειῶν, τῶν ἱκανοτήτων και τῶν ἰδεῶν του. Ἄν τὴν ὀρίσουμε ἔτσι περιεκτικὰ ἢ προσωπικότητα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴ σύνδεση τῶν ποιοτήτων πὸ κάνουν τὴ Μαρία ἐλκυστικὴ, καρούμενη και θελκτικὴ, κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴ συγκόλληση τῶν χαρακτηριστικῶν δυνάμεων πὸ τὴ διακρίνει ἀπὸ κάθε ἄλλο ἀνθρώπινο ὄν. Εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα καθ' ἑαυτή. Ὁργανωμένη προσωπικότητα μπορεῖ νὰ θεωρεῖται σὰν τὸ συστηματοποιημένο και ὀλοκληρωμένο σύνολο τέτοιων δυνάμεων ὅπως τὰ ἐνοστικά ἔμφυτα ἢ ἐπιγενῆ και τέτοιων ψυχικῶν γεγονότων ὅπως τὸ αἶσθημα, ἡ σκέψη, ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ἐνσυνείδητη αὐτοπαρατηρησία και ἀξιολόγηση. Ἡ ἀπόλυτα ὀργανωμένη προσωπικότητα εἶναι ἐλεύθερη ἀπὸ διαταράσσοντες ἐσωτερικοὺς ἀνταγωνισμοὺς πὸ παραμένουν ἀξεδιάλυτοι, ἐλεύθερη ἀπὸ τὰ παρακλάδια ἐκεῖνα πὸ ὑπάρχουν και λειτουργοῦν χωριστὰ ἢ ἐνάντια στὴ λοιπὴ προσωπικότητα, και προσαρμόζεται σὲ νέες κρίσιμες καταστάσεις μὲ ἀνδρεία και ἀποτελεσματικότητα. Λειτουργεῖ μ' ἕνα μίνιμουμ συναισθηματικῆς σύγκρουσης. Κάθε ἄποψη τῆς προσωπικότητας συμβάλλει στὸ σύνολο, και τὸ σταθερὸ σύνολο ἔχει ἕνα μοναδικὸ χαρακτήρα και μιὰ ἰδιάζουσα δύναμη. Τὰ ἐπικουρικὰ ἐγὼ ἀγκαλιάζονται και ἐναρμονίζονται σ' ἕνα περιεκτικὸ τοῦ ὄλου ἐγὼ.

Ἡ προσαρμογὴ τῆς προσωπικότητος πρέπει νὰ ἐκτείνεται μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ πὸ προχωράει ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Ὅσο παράξενο κι' ἂν φαίνεται σὲ μερικοὺς, ἡ ἐνότητα τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συνεχὴ ἀνασυγκρότηση τῆς προσωπικότητος. Εἶναι σίγουρο τὸ συμπέρασμα ὅτι λίγες προσωπικότητες εἶναι

τέλεια ὀργανωμένες ἢ βρίσκονται στὴν πορεία νὰ γίνουν κάτι τέτοιο. Στους πλείστους ἀπὸ μᾶς ὑπάρχουν περιοχὲς ἐμπειρίας, πὸ δὲν ὑπάγονται στὰ κύρια ἐνδιαφέροντα τοῦ προσώπου, περιοχὲς πὸ ἀγνοοῦμε ἢ παραβλέπουμε, περιοχὲς πὸ ἂν ἢ ὅταν διαταράσσουν τὴ γαλήνη μας, ἀπωθοῦνται χωρὶς σοβαρὴ διάσπαση τῆς προσωπικότητος στὸ σύνολό της. Ἀκόμη και σὲ περιπτώσεις πὸ θεωροῦνται κανονικὲς ἢ ὀργάνωση εἶναι κατὰ κανόνα σχετικὴ.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος

Θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι φανερό, πὸς κανένας δὲν γεννιέται στὸν κόσμο μὲ κάτι περισσότερο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ἢ τὶς ἐν ἐνεργεία δυνατότητες τῆς προσωπικότητος. Ἀποτελεῖ κατάχρηση τῆς γλώσσας ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ νεογέννητο παιδί εἶναι προσωπικότητα. Τὸ παιδί εἶναι ἕνας δυναμικὸς ὑποψήφιος γιὰ προσωπικότητα. Ἡ ἱκανότητα γιὰ διάπλαση τῆς προσωπικότητος πραγματοποιεῖται μὲ τὴν αὐξανόμενη ἐμπειρία μέσα σὲ μιὰ ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη. Ἡ προσωπικότητα δὲν ἀποκτιέται μὲ πλήρη ἀπομόνωση ἢ ἐρημίᾳ. Δὲν εἶναι βιολογικὴ κληρονομιά οὔτε δῶρο πὸ ἐρχεται σ' ἕναν ἐντελῶς ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ εἶναι τὸ συνεχὲς ἐπίτευγμα ἐνὸς ἀνθρώπινου πλάσματος, πὸ συνεχῶς προσαρμόζει τὸν ἑαυτὸ του στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς μέσα σὲ μιὰ ὀμάδα.

Ἀκόμα κι' ὅταν ἕνα παιδί θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιζῆσει μακριὰ ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους, δὲν θὰ ἀνέπτυσσε αὐτὸ πὸ πρέπει νὰ ὀνομάζεται ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Σὲ ἀπομόνωση πιθανὸν δὲ θὰ μάθαινε νὰ μιλάει μιὰ ἐναρθρη γλώσσα. Ἡ σκέψη του μόλις θὰ προχωροῦσε πέρα ἀπ' τὰ ὄρια τῶν πὸ ἀπλῶν σχέσεων. Τὰ προσόντα του, κατὰ τὸ πλεῖστο, δὲν θ' ἀναπτύσσονταν. Μιὰ προσωπικότητα πὸ προχωράει στὴν ἀνθησὴ τρέφεται, ἀναπτύσσεται και πλουτίζεται μέσα σὲ μιὰ κοινωνικὴ μήτρα. Ἡ κοινωνία ὅπως ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τοὺς γονεῖς και

άλλα μέλη του άμεσου κύκλου παρακινεί τὸ παιδί με τὸ παράδειγμα καὶ τὴ διδασχή, κατευθύνει τις ἐνέργειές του καὶ τοῦ δίνει τὴν εὐκαιρία νὰ πραγματοποιήσῃ τις δυνατότητές του. Σὲ μερικὲς κῶρες μαθαίνει κανεὶς νὰ κάθεται πάνω σ' ἓνα καλί, στὴ δική μας τὴ χώρα κάθεται σὲ καρέκλα καμωμένη γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Σὰν μέλος μιᾶς ὀρθόδοξης ἰουδαϊκῆς οἰκογένειας λατρεύει φορώντας καπέλλο, σὰν μέλος μιᾶς χριστιανικῆς οἰκογένειας προσεύχεται ἀσκεπής. Ἐν τὸ παιδί μεγαλώσει γιὰ νὰ γίνῃ ἓνας κοινωνικὸς ριζοσπάστης, ἡ ἀντίθεσή του αὐτὴ στὸ κατεστημένο βασίζεται σ' ἓνα παραδεδομένο πολιτισμὸ πὸν περιβάλλει τὸ ἄτομο. Ἡ προσωπικότητα, ἂν καὶ ἔχει βιολογικὸ θεμέλιο, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα κοινωνικῆς ἀλληλεπιδράσεως. Τὸ νήπιο εἶναι ἓνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς. Ἡ βασικὴ ἰδιότητα κάθε ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἡ ἀνταπόκρισή του σὲ κατάλληλους ἐρεθισμοὺς. Ἡ ἐνέργεια δεσμεύεται, ἀποθηκεύεται καὶ ἐκλύεται μετὰ τὴ δράση, τὴν ἀντίδραση καὶ τὴν ἀλληλεπίδραση. Ὅταν ὁ ὀργανισμὸς περιέχει προμήθειες ἀπὸ ἀξόδευτὴ ἐνέργεια, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μιὰ ἀστάθεια τοῦ ὀργανισμοῦ πὸν ὀνομάζουμε ἀνησυχία. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ φύση τῶν ἰδεωδῶν καὶ τῶν ἀντικειμένων ἐνδιαφέροντος, πρὸς τὰ ὁποῖα στρέφεται ἡ ἐνέργεια τοῦ ὀργανισμοῦ. Ποικίλοι ὄροι χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν ὀργανικὴ ἐνέργεια. Ἡ ἐνέργεια μετὰ τὴν ὁποῖα τὰ ἀνθρώπινα πλάσματα προσαρμόζονται στὸ περιβάλλον τους ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν φυσιολόγο ἐρεθιστικότητα ἢ διεγερτικότητα τοῦ πρωτοπλάσματος. Οἱ Φροῦδικοὶ μιλάνε γιὰ ἀποθέματα libido, στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ δοθεῖ ἐλεύθερη ἔκφραση, ἢ μποροῦν νὰ ἀπωθηνοῦνε, ἢ νὰ ἐξιδανικευθοῦνε. Ἄλλοι ἐργάτες στὸ πεδίο τῆς Ψυχολογίας μιλάνε γιὰ ὀρμέφυτα. Ἄλλοι, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν Bergson, ὀνομάζουν τὴν ὀργανικὴ ὀρμὴ Élan Vital. Ἄλλ' ὅπως καὶ ἂν ὀνομάσουμε αὐτὴ τὴν ἀκατασίγαστὴ ἀνθρώπινη ἐνέργεια, ἡ χρησιμοποίησις καὶ ὀργάνωσή

τῆς γιὰ ὀρισμένους σκοποὺς εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς προσωπικότητος.

Σύμφωνα μετὰ τὰ εὐρήματα μερικῶν ἀξιόπιστων βιολόγων, ἡ συνέχεια τῆς ζωῆς ἀπὸ τις κατώτερες πρὸς τις ὑψηλότερες μορφές τῆς βρίσκεται σὲ σχέση μετὰ σκόπιμη δραστηριότητα. Πρωτόζωα σὰν τὴν ἀμοιβάδα ἢ τὸ paramecium, ὅσον κι' ἂν εἶναι ὑποτυπώδη στὴ δομὴ καὶ τὴ λειτουργία, δίνουν δείγματα σκόπιμης συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀντίδρασή τους σὲ ἐρεθισμοὺς εἶναι ἐπίμονη μέχρις ὅτου κερδηθεῖ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός. Τὸ σταμάτημα τῆς προσπάθειας ἀκολουθεῖ τὴν ἐπίτευξη τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ. Ἄκόμη κι' οἱ μικροὀργανισμοὶ συμπεριφέρονται σὰν ἐνότητες. Ζωντανοὶ ὀργανισμοὶ μεγαλώνουν, ἀνασυγκροτοῦνε τὸν ἑαυτὸ τους, καὶ διαμορφώνουν ἓνα μέρος τοῦ περιβάλλοντός τους σύμφωνα μετὰ τοὺς σκοποὺς τους. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ πὸν σύνθετος καὶ ἐκλεπτυσμένος ὀργανισμὸς πὸν ζαίρει ἡ ἐπιστήμη. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐφευρετικὸς καὶ ἡ θέλησή του ἀντιτίθεται σὲ μὴ εὐνοϊκὲς περιστάσεις. Ἡ ἀντίληψη πὸς ἡ συντεταγμένη καὶ πειθαρχημένη προσωπικότητα εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἄραγε μιὰ ἀντικανονικὴ πτῆσις τῆς φαντασίας;

Ἄς ξαναγυρίσουμε στὴ θεώρησις τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ νηπίου γιὰ νὰ παρατηρήσουμε ἀπὸ πὸν κοντὰ πῶς ἡ ἀνήσυχη ἀδιάθετὴ ἐνέργεια χρησιμοποιεῖται κατὰ τὸν ἀρχικὸ σχηματισμὸ τῆς προσωπικότητος. Σαπλωμένο στὸ κρεββατάκι του τὸ μωρὸ κλωτσάει τὰ πόδια του καὶ κινεῖ τὰ χέρια του, χτυπώντας πόδια καὶ χέρια πάνω εἴτε σὲ σκληρὰ εἴτε σὲ μαλακὰ πράγματα. Οἱ ἀρχικὲς του κινήσεις εἶναι οἱ τυχαῖες συνέπειες τῆς ἐσωτερικῆς πίεσης πλεονάσματος ὀργανικῆς ἐνεργείας. Σιγὰ - σιγὰ ἀναδύονται ἀπὸ τὴν ἀδιαφοροποίητὴ μάζα πὸν τὸ περιβάλλει πρόσωπα καὶ ἀντικείμενα. Ἀρχίζει νὰ σχετίζει τὴ μητέρα του μετὰ τὴν ἱκανοποίησις τῆς πείνας καὶ τὴ ζεστασιά. Μαθαίνει πὸς αὐτὴ ἀντιδρᾷ στὸ κλάμα του μετὰ τις ἐπιθυμητὲς ἀπ' αὐτὸ ἐνέργειες. Ἄλλα πρόσωπα ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸν ὑ-

πόλοιπο μικρό του κόσμο και αναγνωρίζονται σαν αγαπημένες υπάρξεις. Ο πατέρας του π.χ. βαθμιαία εξατομκεύεται, κι' αφού φαίνεται πως είναι εύεργετικό δν γίνεται αποδεκτός. Έν τῷ μεταξὺ τὸ μωρὸ διερευνάει ὅλα τὰ ἀντικείμενα πὸν μπορεῖ νὰ δεῖ καὶ νὰ πιάσει. Παρουσιάζεται κατειλημμένο ἀπὸ τὴν ἰδέα πὼς κάθε τι πὸν πιάνει πρέπει νὰ τὸ φέρει στὸ στόμα του. Τὰ κατορθώματά του τοῦ δίνουν τὸ εὐχάριστο αἶσθημα τῆς δύναμης. Ὅταν μάθει νὰ περπατᾷ καὶ νὰ μιλάει ὁ κόσμος του ἐπεκτείνεται μὲ ἀξιοσημείωτη ταχύτητα καὶ ἐπέρχεται ὡς ἐπακόλουθο ἢ αὐξησὶ τοῦ αἰσθήματος κατακτῆσεως.

Ἄναπτύσσεται σὲ πλαίσιο κοινωνικῆς ἀναφορᾶς. Οἱ τοποθετήσεις καὶ προτιμήσεις τοῦ στενοῦ κύκλου ἐπιδροῦν βαθειὰ στὸ ἀναπτυσσόμενο παιδί. Μαθαίνει ν' ἀγαπᾷ τὴ μητέρα του, γιὰ αὐτὴ πρώτη τὸ ἀγάπησε. Κάνει τὴν ἐκπληκτικὴ ἀνακάλυψη ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα του εἶναι ἀποδεκτὰ ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους του, ἐνῶ ἄλλα προκαλοῦν δυσἀρέσκεια. Οἱ συνέπειες μερικῶν ἀπὸ τὶς πράξεις του εἶναι γιὰ τοῦτες τὶς πράξεις εὐάρεστες, γιὰ ἄλλες ὀδυνηρές. Ἐπιθυμῆ νὰ ἔχει καλὰς σχέσεις μὲ τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς φίλους του, ἀφοῦ ἡ ἐπιδοκιμασία τους τοῦ προσφέρει ποικίλες ἰκανοποιήσεις. Σ' ἓνα πρῶτο στάδιο τῆς ζωῆς του ἡ κοινωνία τοῦ μεταδίδει τοὺς κανόνες καὶ τὰ ἥθη τῆς, τὰ ταμποῦ καὶ τὶς ἀπαγορεύσεις τῆς, παρέχει τὶς ἀμοιβὰς τῆς καὶ ἐπιβάλλει τὶς τιμωρίες τῆς.

Τὸ μικρὸ παιδί ἀρχίζει νὰ ἀποκτᾷ προσωπικότητα. Οἱ ἐμπειρίες του κάπως συστηματικοῦνται. Οἱ ὑποκειμενικὲς φάσεις τῆς ζωῆς του περισσότερο ἢ λιγώτερο συσχετίζονται. Σιγὰ - σιγὰ ἀνακαλύπτει ὅτι ὁ ἑαυτός του εἶναι τὸ κέντρο τῶν ἐμπειριῶν του. Κάτι ὀργανωτικὸ ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται. Ἄνατέλλει ἡ αὐτοσυνειδησία. Στὴν ἀρχή, ἴσως γιὰ εἶναι ἰκανὸς νὰ παίξει τὸ ρόλο τῶν μεγάλων ἀπέναντί του, ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του «μπέμπη» ἢ ἀναφέρεται στὸν ἑαυτό του μὲ τὸ ἴδιο του τὸ ὄνομα: «ὁ Χρῖστος θέλει νὰ πιεῖ», «ὁ Χρῖστος θέλει νὰ δεῖ». Ἡ αὐτοπραγμάτωση ἐπέρχεται ὅταν ἀρχίζει νὰ δια-

κρίνει τὸν ἑαυτό του ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα πρόσωπο μέσα στὸν κύκλο τοῦ δικοῦ του κόσμου. Ὀριμᾷ τὸ αἶσθημα γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἡ ποιότητά του προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ τὶς ἀνταποκρίσεις πὸν προκαλεῖ στοὺς ἄλλους. Ἡ τοποθέτηση τοῦ μικροῦ παιδιοῦ ἀπέναντι στὸν ἑαυτό του προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν τοποθέτηση πὸν οἱ ἄλλοι παίρνουν ἀπέναντί του. Ὅταν π. χ. στὴν περίπτωσιν τοῦ προτιμώμενου ἢ τοῦ μόνου παιδιοῦ ἢ στάσιν τοῦ θαυμασμοῦ εἶναι ἔντονη, εἶναι πιθανὸ τὸ παιδί αὐτὸ νὰ γίνῃ ἓνας ἐγῶκεντρικὸς τύπος ἀτόμου. Μία διαφορετικὴ στάσιν ἀπέναντι στὸ παιδί θὰ προκαλέσει μιὰ ἀντίστοιχη μορφὴ αὐτοσυνειδησίας. Ἡ πὸ σπουδαία περιπέτεια τῆς ζωῆς του καθὼς ἐκπληκτικὰ μεγαλώνει εἶναι ἡ ἐπίτευξιν συνειδητῆς ὀντότητας.

Ὁ ρόλος τῆς ὑποβολῆς

Καθὼς περνοῦν τὰ χρόνια ἡ προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ συνεχίζει τὴ λεπτὴ καὶ περίπλοκην πορεία τῆς ἐπεκτάσεως καὶ ὀργανώσεως. Παρουσιάζονται νέα διαφέροντα, συνήθειες καὶ τοποθετήσεις. Ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία διδάσκει πὼς οἱ εἰδικὲς μορφὲς πὸν ἡ ἀνήσυχη ἀδιάθετη ἐνεργητικότητα παίρνει ἐξαρτῶνται ἀπὸ παράγοντες ὅπως ἡ ὑποβολή, ἡ μίμησις, φαντασία καὶ βασικὲς ὀρμὲς ἢ ἐπιθυμίες. Ἄναρίθμητες προτροπὲς προέρχονται ἀπὸ τὸν σύνθετο πολιτισμὸ πὸν περιβάλλει τὸ ἄτομο. Εἶναι προφανῶς ἀδύνατο γιὰ ἓνα πρόσωπο νὰ ἀντιδρᾷ σ' ὅλες τὶς ὠθήσεις τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Συνεπῶς ὄχι τὸ σύνολο περιβάλλον τοῦ προσώπου ἀλλὰ μόνον τὸ μέρος στὸ ὁποῖο τὸ πρόσωπο ἀνταποκρίνεται συμβάλλει στὴν προσωπικότητά του.

Ἡ ὑποβολή, μὲ τὴν ἔννοια πὸν τὴ χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς μιὰ πρώτη εἴσοδος στὴν κοινωνία. Γίνεται παρόρμησις γιὰ δράσιν ἢ γιὰ σκέψιν. Ἡ εὐαίσθητοποίησις σ' ἓνα κίνητρο τοῦ περιβάλλοντος ὀνομάζεται ὑποβλητικότη-

τα. Έρεθίσματα που έλκύνουν και μαγεύουν την προσοχή είναι φυσικό να τυχαίνουν κατάλληλης ανταπόκρισης. Ό περιορισμός του συνειδησιακού πεδίου σε μία έντύπωση αποτελεί τον πυρήνα της υποβλητικότητας. Το αντικείμενο της προσοχής ζωντανεύει, χρωματίζεται συγκινησιακά και ώθει με δύναμη. Διαλέγομε από τις δυνατότητες, που η έμπειρία θέτει στη διάθεσή μας, εκείνες που φαίνονται σημαντικές και έπιθυμητές. Αυτό εξηγεί γιατί δύο άνθρωποι, ως ποῦμε δύο άδελφοί ή άδελφές, μεγαλώνουνε μαζί αλλά αναπτύσσουνε διαφορετικά γούστα και διαφορετικούς κανόνες συμπεριφορής. Δεν ανταποκρίνονται στην ίδια σειρά έρεθισμών που προέρχονται από το κοινό περιβάλλον. Η μήμηση μπορεί να θεωρηθεί σαν ή μορφή της υποβολής που φτιάχνει αντίγραφο. "Αν ή υποβολή σχετίζεται με το παρελθόν, τότε μιιά εικόνα δημιουργημένη από την έμπειρία προβάλλεται πάνω στη διανοητική όθόνη. "Αν ή υποβολή δεν σχετίζεται με το παρελθόν, τότε ή φαντασία προσπαθεί να φτιάξει μιιά εικόνα δική της.

Μεταξύ όλων τών μικρά παιδιά υποβάλλονται περισσότερο. Πολύ λίγο έλέγχουν τις έντυπώσεις τους, γιατί κλίνουν να δεχθύνε δ,τι δεν είναι αντίθετο πρός την περιωρισμένη τους πείρα. Δεν έχουνε άρκετο απόθεμα ιδεών για να στηρίξουνε εκεί διακρίσεις. Είναι άμελητέα ή αντίστασή τους στους έρεθισμούς που είναι έντονοι. Πολύ πρόθυμα παρασύρονται από προτάσεις που συνδέονται με σωματικές όρέξεις και συγκινήσεις, ή που υπόσχονται άμεσα και ίκανοποιητικά άποτελέσματα. Είναι σχετικώς άδιάφοροι σε υπολογισμούς για το άπώτερο μέλλον και για ένδεχόμενα που μπορούν να άναβληθύνε. Ό σοφός παιδαγωγός όσο μπορεί έκθέτει τών παιδιά σε τέτοιους κοινωνικούς έρεθισμούς, ή ανταπόκριση στους όποιους προάγει τή δημιουργική άνάπτυξη της προσωπικότητας. "Όταν έπαινούμε ένα παιδί, τόν ενθαρρύνουμε, ένω όταν τόν μειώνουμε, τόν γεννάμε αίσθημα κατωτερότητας. Είναι διατεθειμένο να διαμορφώσει τή ζωή του σύμφωνα με την προσδοκία της κοι-

ωνίας. Είναι εύκολο να φυτέψει κανείς μιιά υποβολή έπιτυχίας ή άποτυχίας στο γόνιμο ύπέδαφος τού παιδικού μυαλού. «Ό,τι σπέρνει κανείς αυτό και θερίζει». Ό 'Ιάκωβος στα έντεκά του χρόνια πληροφορήθηκε από ένα ώροσκόπιο πώς ήταν υπερήφανος, πεισματάρης, εύφυής, άργός στο να παίρνει φωτιά αλλά και άργός στο να καλμάρει, μερικές φορές άστατος και ζηλότυπος, έντιμος και έκτιμητης τού καλού φαγητού. "Όταν διάβασε αυτόν τόν άπογοητευτικό κατάλογο τών ιδιωμάτων στη μητέρα του, τόν μόνο σχολίο της ήταν: «Νά μιιά σωστή μαντεία». Η πίστη του στα λεγόμενα τού άστρολόγου έπιβεβαιώθηκε απ' όσα είπε ή μητέρα του. Από τότε, λοιπόν, ό 'Ιάκωβος κάνει ειδικές προσπάθειες να φτιάξει τή ζωή του σύμφωνα με τούς ειδικούς χαρακτηρισμούς τού ώροσκόπιου'.

Η κύρια φιλοδοξία τού έφήβου είναι να μπει στον κόσμο τών ένηλίκων, να βρει τόν έαυτό του εκεί, και να δράσει σαν ένας άποδεκτός ένήλικος. Σαν έφηβος ένα πρόσωπο είναι άκόμη εύαίσθητο στις προτροπές της κοινωνικής τάξεως, αναπτύσσει όμως αύξημένη άνεξαρτησία μπροστά στους δυνατούς δρόμους δραστηριότητας. Ένδιαφερόμενοι ένήλικες, ειδικά αυτοί που έχουνε στο ενεργητικό τους έξαιρετικά έπιτεύγματα, άσκούν μιιά γοητεία επάνω του. Προχωράει πέρα απ' τόν άπλό θαυμασμό τού ήρωά του, ταυτίζεται πρός αυτόν με τή φαντασία και τή μήμηση. Άναλαμβάνει τόν ρόλο τού ήρωά του. Παρουσιάζει μιιά τάση έξιδανίκευσης τού άλλου φύλου και είναι φυσικό να έρωτεύεται. Με κάθε θυσία θέλει να ζεί, να κινείται και να έχει τή ύπαρξή του μέσα στον κόσμο τών ένδιαφερόντων, τών διασκεδάσεων και τών εύθυνών τών ένηλίκων. Έκτιμάει τις γνώμες και τούς κανόνες της ένήλικης ομάδας με τήν όποία είναι συνδεδεμένος. Άντιδρά πρόθυμα και θετικά στις κοινωνικές προτροπές που υπόσχονται τήν άξια εισδο-

1. Boorman, W. Ryland, Developing Personality in Boys, p. 46 (New Work: The Mcmillan Company, 1929).

χή του στην ἐνηλικίωση. Ἀποτελεῖ τὴν ἱερὴ ὑποχρέωση τῆς κοινωνίας νὰ τοῦ δώσει σωστὴ ἐντύπωση τοῦ τί εἶναι ἡ ἐπιθυμητὴ καὶ ὕλικὴ ζωὴ τοῦ ἐνηλίκου.

Ὁ ἐνήλικος, ὅπως καὶ τὸ παιδί ἢ ὁ νέος, ὑποβάλλεται. Ἡ φαντασία, ἡ μίμηση καὶ ἡ ὑποβολὴ διαγράφουν ὁδοὺς καὶ μέσα γιὰ τὴν ἔκλυση τοῦ ἀνήσυχου ἀποθέματος ἐνέργειας ὅσο διαρκεῖ ἡ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Ἐπιδροῦν σ' ὄλο τὸ φάσμα τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἐνηλίκου. Φυσικά, ὅταν τὸ ἄτομο χάσει τὸν αὐτοέλεγχο καὶ περιπέσει στὸ ἔλεος τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων ποὺ αἰχμαλωτίζουν τὸ μυαλό του, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὑποβολῆς εἶναι παραλυτικά καὶ βλαβερά. Ἡ ἰσορροπημένη προσωπικότητα, συγκινησιακὰ σταθερὴ καὶ ἱκανὴ γιὰ ἀσκηση διακρίσεων, ὑποτάσσει τὴ διαδικασία τῆς ὑποβολῆς στὰ δικά της ἀξιολογικὰ κριτήρια. Υἱοθετεῖ προτάσεις ποὺ ὑπηρετοῦνε σύμφωνα μὲ τὰ γούστα καὶ τὴς ἰδέες της. Ὁ καθηγητὴς George A. Coe ἀναφέρει ἕνα πρόεδρο Κολλεγίου, ποὺ συμπτωματικὰ παρατήρησε σ' ἕνα πλούσιο: «Ἄν ἤμουνα στὴ θέση σου, θάχτιζα ἕνα μνημεῖο». Κάθε τόσο ρίχνονταν αὐτὸς ὁ ὑπαινιγμός. Μιὰ μέρα, ὁ εὐπορος κύριος ἀνακοίνωσε: «Κύριε Καθηγητά, ἀποφάσισα νὰ χτίσω ἕνα μνημεῖο, δηλ. ἕνα χτίριο στὴν πανεπιστημιούπολη»². Βέβαια, αὐτὸ ἦταν ἀκριβῶς ποὺ ὁ πρόεδρος προσπαθοῦσε νὰ προωθήσει μὲ τὴν ὑποβολή. Ἡ φαντασία ἔπαιξε τὸν ρόλο τῆς στὴν ἀπόφαση τοῦ πλούσιου κυρίου. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ νὰ διαωνίσει τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δύναμή του, καὶ μὲ τὴ φαντασία ἐκτιμᾷ τις διαφορὲς δυνατοῦτες. Ὄταν ἀποφάσισε νὰ προσφέρει ἕνα χτίριο στὴν πανεπιστημιούπολη, ἀκολουθοῦσε τὸ παράδειγμα πολλῶν ἄλλων. Ἡ μίμηση ἔδωσε τὴν κατάλληλη διέξοδο στὴν ἐπιθυμία γιὰ μιὰ γήϊνη ἀθανασία, ἐπαινετὴ ἀπὸ τὴν κοινωνία.

2. Coe, George A., *Motives of Men*, p. 125 (New York: Charles Scribner's Sons, 1928).

Κυρίαρχες ἐπιθυμίες

Ὅπως ἤδη ὑποδηλώσαμε, ὀρέξεις ἢ ἐπιθυμίες παίζουσι σπουδαῖο ρόλο στὸν προσδιορισμὸ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐκλύεται ἡ ὀργανικὴ ἐνέργεια. Οἱ ἐπιθυμίες πρέπει νὰ μελετῶνται ἀντικειμενικὰ καὶ ὑποκειμενικὰ, ὡς ἐπιθυμητὰ ἀντικείμενα καὶ ὡς καταστάσεις τοῦ μυαλοῦ. Τὰ δύο μαζὶ ἀποτελοῦν μιὰ κατάσταση. Οἱ ἐπιθυμίες ἔχουν ψυχολογικὴ καὶ βιολογικὴ βάση, οἱ ποὺ πολλὰς ὁμῶς ἂν ὄχι ὅλες, παίρνουν τὴ μορφή καὶ τὸ περιεχόμενό τους ἀπὸ τὴς συνθήκες τοῦ περιβάλλοντος. Ὅσο μιὰ ἐπιθυμία μένει ἀνικανοποίητη παραμένει μιὰ ταραχώδης κατάσταση μ' ἕνα δυσάρεστο αἶσθημα. Ὄταν ἐκπληρωθεῖ ἡ ἐπιθυμία κι' ἐκπληρωθοῦνε οἱ προσδοκίες, ἡ προσωπικότητα ἀποκτάει πάλι τὴν ἰσορροπία της. Ἄν ἡ ἐπίτευξη τῆς ἐπιθυμίας δὲν φθάσει τὸ ἐπίπεδο τῆς προσδοκίας, παρουσιάζεται συναισθηματικὴ διαταραχὴ.

Ὁ δρ. William I. Thomas ἐπρότεινε μιὰ ταξινόμηση τῶν ἐπιθυμιῶν σὲ τέσσερις ὁμάδες: τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἀναγνώριση, τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἀνταπόκριση, τὴν ἐπιθυμία γιὰ νέα ἐμπειρία, καὶ τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἀσφάλεια³. Αὐτὴ ἡ ταξινόμηση καὶ ἡ ἀνάλυση ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἀποδείχθηκαν χρήσιμες στὸ μελετητὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσης μέσα στὸ κοινωνικὸ τῆς πλαίσιον. Ὁ καθηγητὴς Ellsworth Faris, σὲ ἀδημοσίευτες παραδόσεις, μὲ βάση τὴν κριτικὴ ἐξέταση τοῦ ἔργου τοῦ Thomas καὶ ἄλλων, προτείνει μιὰ τροποποιημένη καὶ ποὺ ἐκτεταμένη διαίρεση τῶν ἐπιθυμιῶν σὲ πέντε ὁμάδες μὲ εἰδικὴ ἔμφαση στὸ περιεχόμενο καὶ τὸν συγκεκριμένον χαρακτήρα ποὺ τὸ πολιτικὸ περιβάλλον δίνει στὸ ἀνήσυχον ἀπόθεμα ἐνεργείας.

Στὴν πρώτη ὁμάδα ἐπιθυμιῶν τοῦ Faris ἀνήκουν οἱ ὀρέξεις μὲ κέντρο φυσιολογικὰς καταστάσεις ὅπως ἡ πείνα, ἡ σε-

3. Thomas W. I., *The Unadjusted Girl*, p. 17 (Boston: Little Brown and Company, 1924).

ξουαλική όρμη, και ή αναζήτηση έντονων σωματικῶν αίσθημάτων χάριν αὐτῶν τῶν ίδίων...

Μιά άλλη σειρά ἐπιθυμιῶν ἔχει σχέση με τὴν ἀλληλεγγύη πρὸς τὴν κοινωνική ομάδα. Πιστότητα, ἀλτρουϊσμός, και πατριωτισμός ἀποτελοῦνε χαρακτηριστικὲς μορφές αὐτῆς τῆς όρμης. Ἐπιθυμίες αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἐκφράζονται με δύο τρόπους, δηλαδή με τὴν προθυμία νὰ καταπέσει κανεὶς ἢ νὰ ξεριζώσῃ τὸ ἐγὼ γιὰ τὸ καλὸ τῆς ομάδας, και με τὴν συμμετοχὴ στὶς δραστηριότητες τῆς ομάδας.

Μιά τρίτη σειρά παρορμήσεων περιλαμβάνει τόσο ἀντίθετες ἐπιθυμίες ὅσο ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὸ ἔκτακτο και ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἀσφάλεια. Ἡ ἀναζήτηση τοῦ ἔκτακτου ὁδηγεῖ σὲ νέα ἐμπειρία, σὲ περιπέτεια, σὲ τολμηρὲς πράξεις, ἐξερευνήσεις, ἀθλήματα, και τὴν ἐπιστημονική ἔρευνα. Ἡ ἐπιθυμία γιὰ ζωηρὲς συγκινήσεις, γιὰ τὸ καινούργιο, γιὰ νέες ἐντυπώσεις συχνὰ προσκολλᾶται σὲ βλαβερὰ ἀντικείμενα και ἐγχειρήματα. Μιά κυρία π.χ. πὺ περιποϊόταν ἕναν τοξικομανῆ ἀπέκτησε σχεδὸν νοσηρῆ περιέργεια σχετικὰ με τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ὀπίου. Μὴ ὄντας ἱκανοποιημένη νὰ παρατηρεῖ τὶς συνέπειές του στὴ ζωὴ τοῦ πελάτη τῆς, τελικὰ πειραματίστηκε στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τῆς και γρήγορα ἔγινε κι' αὐτὴ τοξικομανῆς. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἀσφάλεια μᾶς κάνει ἐπιφυλακτικούς, συντηρητικούς, φιλόπουνους και φειδωλούς. Κινούμενοι και κατευθυνόμενοι ἀπ' αὐτὴ τὴν παρόρμηση, μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσουμε ἐκπαίδευση ἢ νὰ κάνουμε τὴν ἀπόκτηση και τὴν ἐξοικονόμηση χρημάτων κύριο σκοπὸ τῆς ζωῆς. Αὐτοὶ πὺ ἀναζητοῦν προστασία στὶς διάφορες μορφές πὺ προσφέρεται εἶναι φυσικὸ νὰ προσκολλῶνται στὶς ἀσφάλειες τῆς θρησκευτικῆς πίστεως.

Ἡ τέταρτη ομάδα παρορμήσεων χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀρνητική ποιότητα τῆς ἀποφυγῆς ἢ ἀπέχθειας. Ὅλοι μας ἔχουμε ἕνα αἶσθημα ἀποκρουστικὸ γιὰ πράγματα πὺ εἶναι ἀκάθαρτα ἢ βρωμοῦν. Ὅσο μποροῦμε ἀποφεύγουμε τὴν πλήξη,

τὴν ἀνία και τὴ μονοτονία. Πρόθυμα ἀποφεύγουμε καταστάσεις πὺ προκαλοῦν τρόμο, μίσος ἢ όργῆ. Ἡ συμπεριφορὰ πὺ θεωροῦμε βρώμικη ἢ ἀπρεπῆ μᾶς φέρνει ναυτία. Ἡ θέα μᾶς παντρεμένης γυναίκας πὺ φλερτάρει μ' ἕναν νεαρὸ προκαλεῖ ἀπέχθεια σ' ἕνα πρόσωπο με καλὸ γούστο και ὑψηλοὺς ἠθικοὺς κανόνες.

Ἡ πέμπτη σειρά ἐπιθυμιῶν περιλαμβάνει τὴ λαχτάρια γιὰ φιλικὸ δεσμὸ και τὴν ἐπιθυμία γιὰ ἀναγνώριση. Ἡ ἀναζήτηση ἀνταπόκρισης ἢ οἰκειότητας προσπαθεῖ νὰ βρεῖ διεξόδους στὴ φιλία, στὸ φλέρτ, στὸ ρομάντζο, και στὸ γάμο. Τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα καλλιεργεῖ τὴν οἰκειότητα με τὸ πνεῦμα τοῦ συμπαντος. Ὁ πὺ θερμὸς τύπος προσωπικότητας λαχταράει γιὰ κοινωνία με τὸ Θεό, ὄχι μόνο σὰν πηγὴ ἠθικῆς ἐμπνεύσεως, ἀλλὰ και γιὰ χάρη τοῦ βιώματος τῆς ἴδιας τῆς οἰκειότητας.

Ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἀναγνώριση ἢ διάκριση εἶναι ἕνας τέτοιος δυναμικὸς παράγοντας στὸ σχηματισμὸ και τὴν ὀργάνωση τῆς προσωπικότητας, ὥστε ἀξίζει νὰ σταθοῦμε λίγο περισσότερο σ' αὐτόν. Ἡ δίψα γιὰ ἀναγνώριση ἱκανοποιεῖται με τὴν προσοχή, τὴν ἐπιδόμιασία, τὴν ἐκτίμηση, τὴν ἔγκριση, τὴ δημοτικότητα, τὴν καλὴ φήμη, και τὴν κοινωνική θέση. Τὸ πρόσωπο τοῦ ὀποίου ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἀναγνώριση δὲν ἔχει ἱκανοποιηθεῖ μέσα στὶς πραγματικότητες τῆς ζωῆς, μερικὲς φορὲς φαντάζεται τὸν ἑαυτὸ του σὰν τὸν πετυχημένο και τιμημένο ἀρχηγὸ μᾶς φανταστικῆς ομάδας πὺ τὸν λατρεύει. Μερικοὶ ὄνειρεύονται συχνὰ τὴν ἡμέρα ἐξ αἰτίας τῆς μὴ ἱκανοποίησης τῆς ἐπιθυμίας γιὰ ἀναγνώριση ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ τους κύκλο. Ὑπάρχουν ἄτομα πὺ μετακινοῦνται ἀπὸ ομάδα σὲ ομάδα μέχρις ὄτου ἀνακαλύψουν ἐκείνη πὺ τοὺς παρέχει τὴν ἐπιζητούμενη προσοχή και ἀναγνώριση. Ἡ παρόρμηση γιὰ τὸ ἔκτακτο ἐκφράζεται συχνὰ σ' ἕνα κατόρθωμα πὺ κερδίζει τὸ χειροκρότημα και τὴ δημοτικότητα.

Ὁ Adler, ὁ φημισμένος ψυχολόγος και παιδαγωγός, ἱσχυρίζεται πὺς ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἀνωτερότητα, πὺ συγγενεῦει με

την επιθυμία για αναγνώριση ή διάκριση, είναι το κεντρικό και πρωτογενές όρμέμφυτο της ανθρώπινης φύσης'. Κατά την αúθεντία, λοιπόν, αυτή ή ανήσυχη αδιάθετη ενέργεια του παιδιού παίρνει τη βασική μορφή της θέλησης για δύναμη. 'Ο Adler πιστεύει ότι τὰ παιδιά αισθάνονται κατώτερα μπροστά στα πὸ ὄριμα πρόσωπα και στις δυνάμεις πὸ τὰ περιβάλλουν, και κατὰ φυσικό λόγο ξοδεύουν ενέργεια πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς εἰκαζόμενης ὑπεροχῆς, ασφάλειας και ὀλοκληρίας. Τὸ μωρὸ στὴν ἀγκαλιά γρήγορα μαθαίνει πὸς ἀσκεῖ δύναμη ἐπὶ τῆς μητέρας του. Σιγὰ - σιγὰ ὑποφώσκει τὸ ὅτι ἔχει παιγνίδια ὑπὸ τὸ δικό του ἔλεγχο. Ἐξακολουθεῖ τὴν προσπάθεια νὰ κυριαρχεῖ πάνω σὲ πράγματα και πρόσωπα. Τὸ ἀγόρι μπορεῖ ν' ἀποφασίσει νὰ γίνεῖ σωφὲρ γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ χειρίζεται μιὰ μηχανὴ και νὰ ἀσκεῖ ἔτσι κάποια ἐξουσία ἐπὶ τῶν πεζῶν. Τὸ κοριτσάκι μπορεῖ ν' ἀποφασίσει νὰ γίνεῖ δασκάλα, ὅταν μεγαλώσει, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ ἐξουσιάζει παιδιά. Ἡ παρόρμηση γιὰ ὑπέρβαση τῆς κατωτερότητας και τὴν ἐπίτευξη δυνάμεως ἀναπτύσσει και ὀργανώνει τὴν προσωπικότητα. Γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς γῆς και τὴν κυριαρχία ἐπάνω της εἶναι ἀνάγκη νὰ καλλιεργούμε και νὰ ἐπαινοῦμε τέτοιες ιδιότητες ὅπως τὸ θάρρος, τὴν αὐτοπεποίθηση, τὴν ἀνεξαρτησία. Τὸ παιδί πὸν στερεῖται αὐτὲς τὲς ιδιότητες παρακάμπει ἢ ἀποφεύγει τὲς εὐθύνες του και κἀνοντας ἔτσι σιωπηρὰ ἀποδέχεται και συνεχίζει τὴν κατάσταση τῆς κατωτερότητας.

'Ο Adler συνεχίζει γιὰ νὰ ἐξηγήσει πὸς τὸ πὸ σπουδαῖο ἔργο τοῦ παιδαγωγοῦ εἶναι ἡ ἐγχάραξη μιᾶς ἔννοιας κοινωνικῆς εὐθύνης στὴν ἀναπτυσσόμενη προσωπικότητα. 'Ο βαθμὸς τοῦ κοινωνικοῦ αἰσθήματος πὸν ἔχει τὸ παιδί καθορίζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφράζεται ἡ θέληση γιὰ δύναμη. Ἄν παραμεληθεῖ ἡ καλλιέργεια τῆς κοινωνικῆς συμπάθειας, τὸ παι-

4. Adler, Alfred, Education of Children (New York: Greenbury Inc., 1930).

δι καταντᾶει ἀπειλή γιὰ τὴν ὀμάδα τῆς ὁποίας εἶναι μέλος. Ἐνα ἀγόρι πὸν ρωτήθηκε ποῖό ἐπάγγελμα σκόπευε νὰ μάθει ἀπάντησε πὸς θὰ γίνονταν γιαντρός γιὰ νὰ κατανικήσει τὸ θάνατο. Εἶχε αἰσθημα κοινωνικό. Ἐνας ἄλλος ὁμως νεαρὸς πὸν δὲν εἶχε αὐτὸ τὸ στοιχεῖο εἶπε πὸς θᾶθελε νὰ γίνεῖ νεκροθάφτης γιὰ νὰ θαύει ἀνθρώπους. 'Ο πρῶτος, πραγματοποιώντας τὴ φιλοδοξία του, ἔγινε γιαντρός και καθ' ὄλη τὴ διάρκεια τῆς διακεκριμένης σταδιοδρομίας του ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιὰ νὰ πολεμήσει και νὰ νικήσει τὸ θάνατο. 'Ο δεῦτερος ἔγινε ἕνας ἀδίστακτος ἐμπορευόμενος πὸν, τρόπος τοῦ λέγειν, ἔσκαβε τάφους γιὰ τοὺς ἀνταγωνιστὲς του. Ἐγκληματίες, νευρωτικοὶ και οἱ ἀποπειρώμενοι ν' αὐτοκτονήσουν, ἀφοῦ στεροῦνται συνειδήσεως κοινωνικῆς ὑποχρέωσης, εἶναι ἐγωκεντρικοὶ και φίλαυτοι. Τὸ ἀνεπιθύμητο παιδί, τὸ κακομαθημένο, τὸ παιδί πὸν ἐμποδίζεται ἀπὸ κάποια φυσικὴ ἀνικανότητα, ἂν δὲν ἀνασυγκροτηθοῦν, μεγαλώνουν ζητώντας μόνο τὸ δικό τους ὄφελος και προσπαθώντας νὰ φθάσουν κάποιο στόχο προσωπικῆς ὑπεροχῆς εἰς βάρος τῶν ἄλλων. Γιὰ νὰ δημιουργήσει και νὰ θρέψει κανεῖς κοινωνικό αἰσθημα σὲ τέτοια παιδιά ἀπαιτεῖται λεπτή ἀλλὰ ὀχι κωρίς ἐλπίδα προγραμματισμένη ἐργασία. Τὸ νὰ ἐκθέσουμε τὰ παιδιά αὐτὰ στὴ μεταδοτικὴ ἐπίδραση κοινωνικοποιημένων ἀνθρώπων θὰ πετύχει περισσότερα ἀπὸ τὴν τυπικὴ διδασκαλία.

Ἡ ἱεραρχία τῶν ἐνδιαφερόντων

'Ἡ πρόθεσή μας ἐδῶ δὲν ἦταν νὰ δώσουμε μιὰ ἐξαντλητικὴ και λεπτομερὴ ἔκθεση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος, αὐτὰ ὁμως πὸν ἐκθέσαμε θὰ μπορούσαν νὰ δώσουν χρήσιμες ἀπόψεις σ' αὐτὴ τὴ γοητευτικὴ ἐξελικτικὴ πορεία. Ἐπιστήσαμε τὴν προσοχή στὴν πρόελευση και τὴ σπουδαιότητα τῆς αδιάθετης ἀνθρώπινης ἐνέργειας. Σὰν ἀνησυχία (restlessness) θεωρήθηκε ἡ ἀποθήκευση αδιάθετης ἐνέργειας τοῦ

άνθρώπινου πλάσματος. Ἐγινε λόγος γιὰ τὴ δυναμικὴ φύση τῆς ὑποβολῆς, τῆς φαντασίας, καὶ τῆς μίμησης, καθὼς καὶ γιὰ τὴ λειτουργία τους στὴν ἐπιλογή καὶ οἰκείωση δυνατῶν διεξόδων τῆς ἀδιάθετης ἐνέργειας. Υἱοθετώντας τὴν ἀνάλυση τοῦ Faris καὶ ἄλλων, οἱ μορφὲς ποὺ ἡ ἐνέργεια αὐτὴ προσλαμβάνει περιγράφτηκαν σύντομα σὲ σχέση μετὰ τις φυσιολογικὲς ἀνάγκες, τὴν πιστότητα στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα, τὴ λαχτάρια γιὰ τὸ ἔκτακτο καὶ τὴν ἀσφάλεια, τὴς ἀρνητικὲς παρορμήσεις τῆς ἀπέχθειας, τοῦ τρόμου, τοῦ μίσους, τῆς ὀργῆς καὶ μονοτονίας, καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν γιὰ οἰκειότητα καὶ διάκριση. Ἡ ἀλληλεπίδραση καὶ ἀλληλοπεριχώρηση αὐτῶν τῶν κινήτρων καὶ ὀρμημύτων προϋποτίθεται παντοῦ. Ἀπομένει νὰ δεიχθεῖ πῶς αὐτὰ καὶ ἄλλα θελήματα καὶ συναισθηματικὲς διαθέσεις καὶ παρορμήσεις εἶναι ὅλα ὀργανωμένα σὲ σχέση μετὰ μιὰ ἱεραρχία ἐνδιαφερόντων.

Ἐνα ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς ἓνα σύστημα ἐνεργητικῶν καὶ συναισθηματικῶν διαθέσεων γύρω ἀπὸ τὴν ἔννοια ἐνὸς ἀντικειμένου, μιᾶς προσωπικότητας, ἢ ποιότητος. Τὸ μέτρο τῆς προσωπικότητος ἔγκειται στὸν ἀριθμὸ, τὴν ποικιλία καὶ τὴ φύση τῶν ἐνδιαφερόντων ποὺ υἱοθετεῖ. Τέχνη, φιλία, ἀλήθεια, καλωσύνη, ὑλικὴ εὐημερία, καλὴ ὑγεία, κοινωνικὴ προόδος καὶ θρησκεία — ἀποτελοῦν τὰ συνήθη ἐνδιαφέροντα τῶν κανονικῶν ἀνθρώπων. Κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ διαφέροντα δὲν περιστελλεται σὲ μιὰ μόνη ἢ ἀπλὴ ἀρχὴ ἢ στοιχεῖο ἀλλὰ τὸ καθένα ἀποτελεῖ σύμπλεγμα παραγόντων, ποὺ σχετίζονται μεταξὺ τους ἀπὸ μιὰ κυρίαρχη ἰδέα. Τὰ ἐνδιαφέροντα στὸ σύνολό τους ἀποτελοῦν μιὰ ἱεραρχία μέσα στὴν ὁποία τὸ καθένα κατέχει τὴ δική του θέση καὶ ὑποτάσσεται σ' ἓνα γενικὸ ἔλεγχο.

Ἡ θρησκεία εἶναι ἓνα κανονιστικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀγκαλιάζει ὅλα τὰ ἄλλα ἐνδιαφέροντα σ' ἓνα τὰ πάντα περικλειῶν ἐνδιαφέρον. Τὸ θρησκευτικὸ ἐνδιαφέρον ἀπαιτεῖ τὴ διακυβέρνηση τῆς προσωπικότητος ἀπὸ μιὰ ἐρμηνεία τῆς φύσης καὶ τοῦ

σκοποῦ τῆς ὑπέρτατης πραγματικότητος, ὃ δὲ κυρίαρχος συναισθηματικὸς τόνος εἶναι ὁ τοῦ θαυμασμοῦ, τοῦ σεβασμοῦ, καὶ τῆς λατρείας. Ἀποτελεῖ εἰδικὸ ἔργο τοῦ ποιμένα νὰ δημιουργεῖ ἐλατήρια ζωῆς μετὰ τὴν ὥθηση ἐνὸς σκόπιμα καλλιεργούμενου ἰδεαλισμοῦ.

Ὅταν τὰ διάφορα ὀρμημύτα καὶ ἐνδιαφέροντα συγκροτηθοῦν σὲ σύνολο μετὰ τὴν κυρίαρχη ἀξία ὡς τὸ σημεῖο ἀναφορᾶς, τότε ἐπέρχεται μιὰ κατάσταση σταθερότητας ἢ ἰσορροπίας. Ἡ ἰσορροπημένη προσωπικότητα χαρακτηρίζεται ἀπὸ συναισθηματικὴ σταθερότητα. Ἡ ἀποδιοργανωμένη ἢ ἀνοργάνωτη προσωπικότητα παρουσιάζει σύγκρουση συναισθημάτων. Τὰ πλεῖστα τῶν προβλημάτων τῆς προσωπικότητος, μετὰ τὰ ὁποῖα καταπάνεται ὁ ποιμένας, εἶναι φύσεως συναισθηματικῆς. Πράγματι, πολλὲς περιπτώσεις κακῆς προσαρμογῆς τῆς προσωπικότητος εἶναι στὴ φύση τους καθαρὰ συναισθηματικῆς. Λίγα πρόσωπα εἶναι συναισθηματικὰ γαλήνια καὶ χωρὶς περιοχὲς ἐκτὸς τοῦ ἐλέγχου τῆς κεντρικῆς ὀργανωτικῆς ἀρχῆς. Ἐν τούτοις, ἐφόσον οἱ ἀσυνέπειες ἢ ἀνωμαλίες δὲν γεννοῦν σοβαρὰς συναισθηματικὲς ἐντάσεις, ἢ ἰσορροπία καὶ ἡρεμία τῆς προσωπικότητος παραμένει σχετικὰ ἀδιατάρακτη. Σίγουρα, πολλὰ πρόσωπα, ποὺ ζοῦν σὲ μιὰ συνέχεια συναισθηματικῆς ἰσορροπίας, πρέπει νὰ ὑποστοῦν κάποια διαταραχὴ γιὰ νὰ διαμορφωθεῖ μιὰ ὑψηλότερη σύνθεση προσωπικότητος. Πρέπει, κανονικὰ καὶ σταθερὰ, νὰ καταβάλλεται προσπάθεια τὰ συγκρούμενα στοιχεῖα, ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴς καθημερινὲς ἀλλαγὰς τῶν περιστάσεων, νὰ προσαρμόζονται πρὸς τὴν ἀναπτυσσόμενη τοῦ καθενὸς ἔννοια γιὰ τὴν ὑπέρτατη ἀξία.

Η ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΙΜΝΙΟ ΤΟΥ

Ὁ ἠλικιωμένος ἱερέας εἶναι γενικὰ προχωρημένος στὴ μελέτη τῆς ἀνθρώπινης φύσης, γιατί ἔχει ἐκπαιδευθεῖ στὴ βραδύρυθμη ἀλλὰ σίγουρη σχολὴ τῆς πράξης. Ὁ νεαρὸς ἱερέας, ποὺ ἀναλαμβάνει τὴν πρώτη του ἐφημερία, εἶναι συνήθως πολὺ καλύτερα καταρτισμένος στὴ γνώση τῆς Θεολογίας καὶ τῶν γλωσσῶν τῆς Γραφῆς παρὰ στὴ γνώση τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Οἱ ἰδέες του περὶ τῶν συνανθρώπων ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἀναστροφή του μὲ τοὺς ἀνθρώπους τῆς οἰκογένειάς του, τοῦ σχολείου του καὶ τοῦ πανεπιστημίου. Σ' ἕνα προάστιο τοῦ Λονδίνου, σ' ἕνα χωριό, σὲ μιὰ περιοχὴ οὐλάμ, ἢ σὲ μιὰ βιομηχανικὴ πόλη, ὁ νεαρὸς ἱερέας συναντᾷ ἀνθρώπους κάθε εἴδους, τῶν ὁποίων οἱ τρόποι ζωῆς καὶ σκέψης εἶναι παράδοξοι. Ὁ νεαρὸς γιατρός θὰ βρεῖ φυσικὰ ὅμοιες καρδιές καὶ μυαλὰ ὅπου κ' ἂν ἐξασκήσει τὸ ἐπάγγελμά του, δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο μὲ τὸν νεαρὸ ἱερέα. Ἡ Ψυχολογία δὲν μπορεῖ νὰ τὸν βοηθήσει τόσο ἄμεσα ὅσο ἡ Φυσιολογία βοηθᾷ τὸν γιατρό, θὰ τοῦ δώσει ὅμως τὸνλάχιστον μερικὸς ἀπὸ τοὺς τύπους ποὺ πρόκειται νὰ συναντήσῃ, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα θὰ ἔλθουν μὲ τὴν πείρα. Αὐτὴ ἡ πείρα θὰ τοῦ δείξῃ ὅτι τύποι, ὅπως τοὺς παρουσιάζουν τὰ ἐγχειρίδια τῆς Ψυχολογίας, δὲν ὑπάρχουν, ὑπάρχουν ὅμως πολλοὶ ἄνθρωποι ποὺ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον προσεγγίζουν τὸν τύπο. Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὸ κανονικὸ ρῆμα στὴν ἑβραϊκὴ γλῶσσα, ποὺ σημαίνει αὐτὸ ποὺ θάπρε-

πε νὰ εἶναι — σὲ μιὰ γλῶσσα ὅπου σχεδὸν κάθε ρῆμα εἶναι ἀνώμαλο. Λοιπὸν, ὅσα λέγονται ἐδῶ δὲν πρέπει νὰ ἐκκληφθοῦν σὰν ἐπιστημονικὲς διατυπώσεις, ἀλλὰ σὰν πρακτικὲς παρατηρήσεις ἀπὸ τὴν πείρα, ποὺ ἔχουν ὠρισμένες ψυχολογικὲς προϋποθέσεις. Ὅσον πλήρης κ' ἂν εἶναι ἡ ψυχολογικὴ κατάρτιση ἐνὸς ἀνθρώπου, θὰ καταλάβει μόνος του, παρὰ ταῦτα, πῶς μόνον ἐκτεταμένες σχέσεις μὲ τοὺς ἀνθρώπους θὰ τὸν ἰκανώσουν νὰ τοὺς ἐννοήσῃ. Ὁ νεαρὸς ἱερέας θὰ βρεῖ πῶς ἀφθονοῦνε οἱ πὸ καταπληκτικὲς ἀντιθέσεις. Θὰ συναντήσῃ ἀνθρώπους ποὺ ἔχουνε μιὰ ἐπιθετικὰ σκεπτικὴ στάση ἀπέναντι στὴ θρησκεία, παίζουνε ὅμως στὶς ἵπποδρομίες σύμφωνα μὲ οἰωνούς, ἢ ἐπειδὴ τὰ ἄστρα βρίσκονται σὲ μιὰ εὐτυχὴ συνάντηση κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς κούρσας. Θὰ βρεῖ τὴ γυναίκα, ποὺ θεωρεῖ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ θεάτρου κάτι κακό, νὰ ἐπισκέπτεται δυὸ φορές τὴ βδομάδα τὸν κινηματογράφο. Θὰ βρεῖ πῶς ὑπάρχουνε τόσες κοινωνικὲς διακρίσεις στὶς λέσχες τῶν ἐργαζομένων ὅσες καὶ στὸ Mayfair. Ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τὸ κολλάρο καὶ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ κολλάρο ἀντιπροσωπεύουν δύο βαθμίδες ποὺ εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἀναμικθοῦν.

Τέτοια πράγματα, καὶ ἄλλα πολλὰ, μαθαίνονται σιγὰ - σιγὰ. Ὁ νεαρὸς ἱερέας ἐνδέχεται νὰ πέσει στὰ χέρια κάποιας ὀργάνωσης ἐπαϊτῶν μέχρις ὅτου νὰ μάθῃ, ἀφοῦ σπαταληθεῖ ἀρκετὸ χρῆμα, νὰ διακρίνῃ τὰ πράγματα καὶ μέχρις ὅτου ἀναπτύξῃ τὸ αἰσθητήριό μὲ τὸ ὁποῖο ἀνακαλύπτεται ἡ ἀπάτη. Ἡ καλύτερη συμβουλὴ ποὺ ἕνας πεπειραμένος ἱερέας μπορεῖ νὰ δώσει σ' ἕναν ἀρχάριο εἶναι νὰ ἀκούει τρεῖς φορές περισσοτέρα ἀπ' ὅσα λέγει. Ἐπὶ παραδείγματι, ἕνας ἀρχάριος εἶναι σχεδὸν βέβαιο ὅτι θὰ πολιορκηθεῖ ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ θεωροῦν καθῆκον τους νὰ τὸν προειδοποιήσουν γιὰ ὠρισμένους τέτοιους ἢ τέτοιους μέσα στὴν κοινότητα. Θὰ εἶναι φρόνιμος ἂν δὲν πεῖ τίποτε, ἀλλὰ προσέξῃ ἀπὸ κοντὰ καὶ τοὺς καταγγελλθέντες καὶ τοὺς καταγγείλαντες, πρὶν ἀποφασίσει θὰ δεχθεῖ τίς διακυτικὲς περιποιήσεις ἄλλων ποὺ θέλουν νὰ τὸν χρησιμοποιήσουν,

και πρέπει να μάθει να τις δέχεται χωρίς να ανταποδίδει το επιδιωκόμενο, κάνοντας συμβιβασμούς με τη συνείδησή του. Θα γίνει λεία των κολάκων, που είναι πάντοτε ένθουσιώδεις στην εκτίμησή τους για τους νεοφερμένους ιερείς. Θα γίνει ο στόχος εκείνων που έλπίζουν να τον παρασύρουνε στην ευνοια της ιδιαίτερης ατομικής πολιτικής.

Όλοι αυτοί οι κίνδυνοι αντιμετωπίζονται καλύτερα με μια εύγενική υπόσχεση μελέτης του θέματος και με μια σταθερή άρνηση σχετικά με κάθε ζητούμενη έσπευσμένη απόφαση. Οί πρώτοι μήνες της έφημερίας θάπρεπε να είναι κυρίως χρόνος έντημέρωσης, χρόνος κατά τον οποίο ο έφημέριος γυρνάει γύρω στην ένορία και βλέπει δ,τι πρέπει να δει και μαθαίνει δ,τι πρέπει να μάθει. Όσο λιγώτερες υποχρεώσεις σε προτεινόμενα σχέδια αναλάβει στην αρχή, τόσο το καλύτερο, μέχρις οτου είναι σε θέση να εκτιμήσει καλά ο ίδιος την δλη κατάσταση. Μερικοί απ' αυτούς που είναι οί καλύτεροι βοηθοί του δεν θα παρουσιασθούν δια μις. Θα χρειασθεί να τους βρει ο ίδιος. Του συνιστάται να μη δίνει υποσχέσεις σχετικά με το τί σκοπεύει να κάνει, παρά μόνο αφού μείνει αρκετούς μήνες στο ίδιο μέρος και γνωρίσει τα πράγματα. Ό ισχυρός άνθρωπος ποτέ δεν δείχνει την πυγμή του πρό της ώρας.

Θα περάσουμε τώρα στην εξέταση ώρισμένων τύπων ανθρώπων που συναντάει κανείς, σ' ένα είδος γενικού σχήματος, που μπορεί να τροποποιείται ανάλογα με τις περιστάσεις. Ό σφαιροβόλος με μέσο όρο επίδοσης 15 μέτρα, ένδέχεται ποτέ να μη έχει ρίξει τη σφαίρα ακριβώς στα 15 μέτρα, άλλ' αυτό δεν μειώνει την αλήθεια δτι αυτός είναι ο μέσος όρος επίδοσής του. Ένδέχεται να μη υπάρχει στην πραγματικότητα κανένας από τους ψυχολογικούς τύπους όπως ακριβώς τον περιγράφουμε. Παρά ταυτα η περιγραφή δεν παύει να είναι αληθινή.

Μερικοί γενικοί ψυχολογικοί τύποι

Η παροιμία δτι η παιδική ηλικία παίζει το ρόλο πατέρα σχετικά με την άνδρική ηλικία δεν είναι παρά κατά το ήμισυ σωστή. Το παιδί είναι πατέρας πολλών δυνατών άνδρικών τύπων που υπάρχουν μέσα στο ίδιο το παιδί. Είναι οί περιστάσεις που αποφασίζουν ποιός τύπος ανάμεσα σ' όλους θα κυριαρχήσει. Έν τούτοις, αν και είμαστε γεννημένοι και αναθρεμμένοι για δ,τι έχουμε γίνει, μερικοί για δ,τι είναι τώρα είναι περισσότερο γεννημένοι παρά αναθρεμμένοι, ένω άλλοι είναι περισσότερο αναθρεμμένοι παρά γεννημένοι. Μ' άλλα λόγια είτε η φύση είτε η ανατροφή αποδεικνύεται σαν ο πιο σημαντικός παράγοντας στο μεταξύ τους παιγνίδι. Ό Freud ισχυρίζεται δτι το παιδί είναι ένα προϊόν αποτελειωμένο στην ηλικία των πέντε ετών. Είτε αυτό είναι ακριβές είτε όχι, αναμφίβολα γύρω στα πέντε χρόνια γίνονται ήδη, στη μεγάλη πλειοψηφία των παιδιών, φανερές οί κύριες γραμμές της μελλοντικής αύξησης. Αυτό ίσως δεν συμβαίνει μ' όλα τα παιδιά, γιατί υπάρχουνε περισσότερες εξαιρέσεις στους κανόνες γύρω από την ανθρώπινη φύση, παρά σ' όποιουσδήποτε άλλους κανόνες.

Η ιστορία του καθενός μας αρχίζει με τους προγόνους μας, και σ' αυτούς μπορεί κανείς σταθερά να βρει τον φυσικό τύπο που συγγενεύει. Οί φυσικοί τύποι στη χώρα αυτή' είναι καλά καθωρισμένοι: «Σάξωνες, Νορμανδοί και Δανοί έμεις είμαστε», δεν είναι όλότελα περιληπτική έκφραση. Ό κελτικός και λατινικός τύπος είναι αρκετά αναμιγμένοι μέσα στο αίμα μας. Έν τούτοις, στις ανατολικές περιοχές της χώρας ο κυρίαρχος τύπος είναι ο σαξωνικός. Καλύτερη περιγραφή του τυπικού Σάξωνα δεν μπορεί να δοθεί παρά εκείνη του Cedric

1. Στην Άγγλία.

του Σάξωνα στον Ivanhoe:

«Στὸ χαρακτήρα εἰλικρινῆς, δξύθυμος ὁμις καὶ χολερικός. Στὸ ὕψος δὲν ὑπέρβαινε τὸ μέτρο, μὰ εἶχε εὐρεῖς ὤμους, μακρῖους καὶ πολὺ γεροῦς βραχίονες σὰν τὸν ἄνθρωπο ποῦναι καμωμένος γιὰ νὰ βαστάζει τὴν κούραση τοῦ πολέμου ἢ τοῦ κυνηγιοῦ. Εἶχε εὐρὺ πρόσωπο μὲ μεγάλα γαλανὰ μάτια, ὠραῖα δόντια καὶ ὁμορφο φτιαγμένο κεφάλι, ἀνοικτὰ καὶ ἀπλὰ χαρακτηριστικά, ἐντελῶς ἐκφραστικά αὐτοῦ τοῦ εἶδους τοῦ καλοῦ χιούμορ, πὸν συχνὰ βρίσκεται μαζί μὲ μιὰ ἀπότομη καὶ ὀξύθυμη ἰδιοσυγκρασία. Ὑπερηφάνεια καὶ ζηλοτυπία φώλιαζαν στὰ μάτια του, γιὰτὶ εἶτε ξοδέψει τὴ ζωὴ του ὑπερασπίζοντας δίκαια πὸν διαρκῶς ἀπειλοῦνταν ἀπὸ ἐπιδρομὲς ἐχθρικές, καὶ ἢ γρήγορη, θερμὴ καὶ ἀποφασιστικὴ διάθεση τοῦ ἄντρα εἶχε διατηρηθεῖ σ' ἐπιφυλακὴ κάτω ἀπ' τὴς συνθηκῆς τῆς δικῆς του κατάστασης. Ἡ μακριὰ του κίτρινη κόμη χωρίζονταν σὲ δυὸ ἴσα μέρη στὴν κορφή τῆς κεφαλῆς καὶ πάνω ἀπ' τὸ μέτωπο».

Αὐτὸς ὁ τύπος ὑπάρχει σήμερα κι' ἴσως εἶναι ὁ κυρίαρχος τύπος στὴ χώρα, ἐπαναλαμβάνοντας ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Σαξόνων προγόνων. Στὴ δυτικὴ Ἀγγλία ὁ κελτικὸς τύπος εἶναι ὁ πὸν ἀντιπροσωπευτικός, παρὰ τὴν ἀνάμιξη τοῦ αἵματος μέσα σὲ τόσες γενιές.

Μὰ καὶ πὸν ἀρχαίους προπάτορες μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνακαλύψει μέσα σ' ὀποιοδήποτε πλῆθος ἀνθρώπων. Στὴν προϊστορικὴ Εὐρώπη ὑπῆρχαν φυλὲς δολυχοκέφαλες καὶ βραχυκέφαλες. Ἀνάμεσα στὰ γνωστὰ μας πρόσωπα ὑπάρχουν πολλοὶ πὸν προσεγγίζουν πολὺ τοὺς δυὸ ἐκείνους τύπους. Ἡ ἐπίδραση τῶν προγόνων ἐπάνω στὴ ζωὴ εἶναι τόσο ἰσχυρὴ ὥστε λέγεται πὸς ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦλάχιστον μᾶς ἀσφαλιστικῆς ἐταιρίας, κανεὶς δὲν ἀναμένεται νὰ ζήσει περισσότερο ἀπὸ τὸ ἓνα ἔκτο τοῦ ἀθροίσματος τῶν ἡλικιῶν τῶν γονέων του, τῶν παπούδων του καὶ τῶν γιαγιάδων του!

Μέχρι τώρα ἀσχοληθήκαμε κυρίως μὲ τὴ φυσιολογικὴ πλευρά. Μὰ αὐτὴ εἶναι, κατὰ πάσα πιθανότητα, συνδεδεμένη

μὲ τὴν ψυχολογικὴ πλευρά. Ἡ ἰδιοσυγκρασία φαίνεται πὸς εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τοὺς ἐνδοκρινεῖς ἀδένες, παρότι δὲ εἶναι δυνατὸ νὰ τεθεῖ ὑπὸ ἔλεγχο, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μεταβληθεῖ. Σ' ἓνα παλιὸ γράμμα πὸν περιῆλθε στὰ χέρια μου, ὁ πατέρας μου δίνει τὴν περιγραφή τοῦ χαρακτήρα μου, ὅταν ἤμουν δυὸ ἐτῶν. Αὐτοὶ πὸν μὲ γνωρίζουνε καλά, λένε πὸς τὸ γράμμα αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε γραφεῖ χθές! Δὲν ἐκτείνω τὴν ἐπίδραση τοῦ φυσιολογικοῦ στὸ σημεῖο πὸν μερικοὶ ἰσχυρίζονται, πὸς δηλ. θᾶπρεπε νὰ μιλάμε γιὰ τὴ φυσικὴ καὶ χημικὴ μας σύσταση σὰν τοὺς δίδυμους παράγοντες πὸν μᾶς κάνουν αὐτὸ πὸν εἴμαστε. Ἐν τούτοις, ἀν μιὰ ὠρισμένη ἰδιοσυγκρασία εἶναι φυσικὰ δική μας, θὰ ἦταν λάθος νὰ ζητᾶμε νὰ τὴν ἀλλάξουμε. Τὸ μυστικὸ ἔγκειται μᾶλλον στὴν καλλιέργειά της. Ἡ ἰδιοσυγκρασία εἶναι ὅπως τὸ κλίμα. Σὲ κάθε κλίμα αὐξάνουνε τὰ φυτὰ πὸν ἐπιτρέπει τὸ κλίμα. Ἐνῶ ὁμις μερικὰ κλίματα εἶναι πὸν εὐνοϊκὰ ἀπὸ ἄλλα, σχεδὸν κάθε κλίμα εἶναι ἱκανὸ νὰ προαγάγει κάποια βλάστηση. Πράγματι, θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπεκτείνουμε τὴ μεταφορὰ καὶ νὰ τονίσουμε πὸς μπορούμε μὲ τεχνικὰ μέσα νὰ νικήσουμε τὸ κλίμα, ὥστε νὰ παράγουμε σὲ θερμούς ἢ ψυχροὺς χώρους ὅ,τι τὸ κλίμα δὲν ἐπιτρέπει. Τὸ νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ τοὺς ἀδένες πὸν κατευθύνουν τὴν προσωπικότητα εἶναι σὰν νὰ μιλάει γιὰ τὴς παλίρροιες πὸν κανονίζουν τὴ ναυσιπλοΐα. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἔχουμε τὴν ἴδια κατευθυντικὴ λειτουργία. Ἡ εὐτυχέστερη ζωὴ εἶναι ἐκείνη στὴν ὁποία ἢ φυσικὴ ἰδιοσυγκρασία ἐκφράζεται καλύτερα.

Ἄπ' τὴς διάφορες ταξινομήσεις ἰδιοσυγκρασιῶν ἢ πὸν γνωστὴ εἶναι τοῦ Jung — ἐξωστρεφῆς καὶ ἐνδοστρεφῆς. Πρόκειται περὶ γενικῆς κατὰ προσέγγιση ταξινόμησης. Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι θᾶπρεπε νὰ χαρακτηρισθοῦν σὰν ἀμφοτεροστρεφεῖς, ἀφοῦ σ' αὐτοὺς τὰ ἐξωστρεφῆ καὶ ἐνδοστρεφῆ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζονται ἀνάμικτα. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ συναντᾶται κανεὶς κάποιον 90% ἐξωστρεφῆ ἢ ἐνδοστρεφῆ, καὶ εἶναι αὐτὲς οἱ

περιπτώσεις που δίνουν τη βάση στην ταξινόμηση του Jung. Ο τυπικός ένδοστρεφής, σύμφωνα με τον Jung, είναι μονήρης, ευαίσθητος, καχύποπτος, μπαίνει σε άμηχανία με το παραμικρό, δεν άρέσει τη δημοσιότητα και αποφεύγει να συνάψει φιλίες. Είναι ένδοσκοπικός, επιρρεπής σε όνειροπολήσεις και άφηρημένος, στενοχωρείται με το τίποτε και είναι άναποφάσιτος, όταν πρόκειται να δράσει. "Αν εκλάβουμε τις αντίθετες ιδιότητες σαν χαρακτηριστικές του έξωστρεφούς, θα δούμε πόσο λίγοι καθαροί τύποι υπάρχουν. Γενικά ή διαφορά μεταξύ έξωστρεφούς και ένδοστρεφούς δεν είναι άλλη από εκείνη μεταξύ Μάρθας και Μαρίας. Μια πυθ πρόσφατη ταξινόμηση, του «άνερχόμενου - κατερχόμενου» (surgent - desurgent), βασίζεται στη σχέση του ατόμου προς τον παράγοντα της αναπροσαρμογής κατά τις διάφορες αλλαγές: δηλαδή, στο χρόνο που χρειάζεται ένα άτομο για να προσαρμοσθεί και αποκτήσει τον κανονικό του ρυθμό, όταν μεταβεί από ένα είδος εργασίας σε άλλο. Οί τύποι που χαρακτηρίζονται από ισχυρή προσκόλληση στις ήδη μαθημένες κινήσεις δεν μπορούν να αναπροσαρμοσθούν γρήγορα στις νέες κινήσεις, κι αυτό είναι ένας παράγοντας πολύ σημαντικός για τα έργαστάσια, όπου μπορεί να ζητάνε από έναν άνθρωπο ν' αλλάζει δουλειά κάθε λεπτό. Οί τύποι με αδύνατη προσκόλληση προσαρμόζονται εύκολα. Αυτό του του είδους ή έμμονη και ή ένδοστρέφεια ή έξωστρέφεια εισέρχονται μέσα στην ταξινόμηση του «άνερχόμενου - κατερχόμενου» και υποστηρίζεται πως στη νέα ταξινόμηση με βάση την έμμονη, υπάρχει ένας ώρισμένος παράγοντας, που μπορεί να υποβληθεί σε ποσοτική ανάλυση, και ως έκ τούτου, αντίθετη προς την ταξινόμηση του έξωστρεφούς και ένδοστρεφούς, προσφέρει μια βάση πειραματικού έλέγχου.

Η παραδοχή πως ή ιδιοσυγκρασία είναι εύρεως, αν κι' όχι όλοτελώς, ζήτημα έμφυτων φυσικών χαρακτηριστικών, δεν είναι καθόλου φαταλιστική. Ο χαρακτήρας, λένε, είναι είμαρμένη, και δεν είμαστε περισσότερο σκλάβοι στην ιδιοσυγκρα-

σία με την όποία γεννηθήκαμε απ' ό,τι είμαστε στο περιβάλλον στο όποιο μεγαλώσαμε. Ίδιοσυγκρασία και περιβάλλον ασκούνε βαθειά επίδραση, κι' όμως είναι αλήθεια πως την τελευταία λέξη την έχει ο χαρακτήρας.

Η διάκριση έξωστρεφούς - ένδοστρεφούς έχει μια ενδιαφέρουσα σχέση με την ανάπτυξη της Έκκλησίας. Για πολλούς αιώνες προ της διαδόσεως της παιδείας και του έμπορίου, οί τρόποι ζωής του ανθρώπου περιορίζονταν στον πόλεμο, τη συναλλαγή, τη γεωργία, πού, εκτός των όλίγων θαλασσοπόρων και ταξειδιωτών, ήτανε στην πραγματικότητα οί μόνες ένασχολήσεις. Αύτεις οί ένασχολήσεις προσέλκυαν μάλλον τους έξωστρεφικούς παρά τους ένδοστρεφικούς. Για τους τελευταίους ή Έκκλησία ήταν το φυσικό καταφύγιο. Έτσι ή Έκκλησία έγινε το σπίτι όχι μόνο της θρησκείας αλλά και της τέχνης, της μουσικής και της γνώσης. Πολλοί άνθρωποι γίνονταν μοναχοί, όχι από καμιά συναίσθηση ειδικής κλίσης, αλλά σαν τη μόνη όδω πραγματοποίησης των διαφερόντων τους.

Έτσι ή Έκκλησία απέκτησε αριθμό ένδοστρεφών μεγαλύτερο απ' ό,τι άλλωστε, φυσικά, θα περίμενε κανείς, κι' αυτό άφισε τη σφραγίδα του για πάντα πάνω στην εκκλησιαστική πειθαρχία και διδασκαλία. Η στάση απέναντι στα σεξουαλικά θέματα, που συνεχίζεται ακόμη και σήμερα, ήταν ισχυρά επηρεασμένη από γνώμες ένδοστρεφών άγαμων μοναχών. Το ζήτημα του έλέγχου των γεννήσεων, επί παραδείγματι, προκαλεί πολύ μεγάλες δυσκολίες στις Έκκλησίες εκείνες που τον άπαγορεύουν, γιατί έτσι ή πειθαρχία της Έκκλησίας τίθεται σε αντίθεση προς την πράξη, που για τους περισσότερους έγγαμους σήμερα υποστηρίζεται από ισχυρούς κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους.

Η, πάλι, σε κάθε κοινότητα μέσης κατηγορίας υπάρχουν περισσότεροι ένδοστρεφείς παρά έξωστρεφείς, κι' αυτοί είναι εκείνοι που τείνουνε στην τήρηση των παραδόσεων, που έδραιώθηκαν στην Έκκλησία από ανθρώπους του ίδιου μ' αυ-

τους τύπου. Ὁ Ἡσαῦ ἀντιπροσωπεύει τὸν τυπικὸ ἐξωστρεφή, καὶ τοῦ Ἡσαῦ ὁ τύπος δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ βρεθεῖ σήμερα στοὺς τόπους τῆς λατρείας. Αὐτὸ εἶναι κρίμα, ἂν θυμηθοῦμε τίς μεγάλες ἠθικὲς ἀρετὲς ποὺ ἡ διήγηση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, παρὰ τὴν εὐνοϊκὴ τῆς προκατάληψη γιὰ τὸν Ἰακώβ, τοῦ ἀποδίδει. Ἐνα ἀπὸ τὰ πῶς ἐπείγοντα πρακτικὰ προβλήματα τοῦ καιροῦ μας εἶναι νὰ κερδηθοῦν γιὰ τὴν Ἐκκλησία ἢ νὰ διατηρήσουν κάποιον δεσμὸ μαζί τῆς χιλιάδες ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ποὺ χαρακτηρίζονται γιὰ τίς ἠθικὲς τους ἀρετὲς ἀλλὰ στεροῦνται αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομε πνευματικότητα, ἄνθρωποι καλοὶ, ποὺ ὅμως δὲν βρίσκουν τίποτε τὸ ἐλκυστικὸ στὴ λατρεία καὶ τὴν πνευματικὴ κοινωνία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐφόσον ἐργάζεται ἐπὶ τῶν σημερινῶν τῆς γραμμῶν ἡ Ἐκκλησία δὲν θὰ μπορέσει νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἀναγκαῖο δεσμὸ μὲ τὴν κατηγορία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, καὶ χωρὶς τὸ δεσμὸ αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία οὐδέποτε θὰ μπορέσει νὰ γίνῃ ἰσχυρή.

Μιά παραπέρα ἀκριβέστερη διάκριση τύπων μᾶς δίδεται ἀπὸ test φαντασίας. Τὰ test αὐτὰ δείχνουν ὅτι περὶ τὰ 82% τῶν ἀνθρώπων φαντάζονται κυρίως ὀπτικά, 6% εἶναι ἀκουστικοί, 4% κινητικοί, 1% ἀπτικοί, 5% ὀπτικο - ἀκουστικοί, καὶ 2% ὀπτικο - κινητικοί. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς ἔχουν σημασία γιὰ τὴν διδασκαλία, ἀφοῦ παιδιὰ μὲ φαντασία τῶν πῶς ἀσύνηθων τύπων ἐμφανίζονται ὡς ἠλίθια, ἐνῶ ἀπλῶς ἀπέτυχαν νὰ συλλάβουν ὅτι τοὺς προσφέρθηκε ἀπὸ κάποιον πού, ὄντας στὴ φαντασία ὀπτικός, προϋπέθεσε ὅτι καὶ τὰ παιδιὰ αὐτὰ ἦταν τοῦ ἴδιου τύπου. Ἄν καὶ οἱ μειονότητες πάντα ὑποφέρουν ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς πλειονότητας, θὰ ἄξιζε τὸν κόπο νὰ βρεῖ κανεὶς ἂν πρόκειται γιὰ ἀσυνήθη τύπο φαντασίας, πρὶν ἀποφασίσει σχετικὰ μὲ τὴν εὐφυΐα καθυστερημένων παιδιῶν. Πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη πὺς δὲν ἀναφερόμαστε μ' ὅσα λέμε σὲ καθαρὸς τύπους αὐτοῦ ἢ τοῦ ἄλλου εἶδους, ἀλλὰ μᾶλλον σὲ τάσεις ἢ ἐπικρατοῦσες συνήθειες τῆς φαντασίας. Παιδιὰ σὲ μικρὴ ἡλικία εἶναι σχεδὸν πάντοτε στὴ φαντασία κατ' ἐπικράτη-

ση ὀπτικοὶ τύποι, καὶ παιδιὰ μὲ ζωηρὴ φαντασία τείνουν νὰ παρουσιάζουν αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ σὲ κάθε τύπο φαντασίας ποὺ ἀσκοῦνε. Τέτοιες τάσεις ὅμως δὲν περιορίζονται στὴν παιδικὴ ἡλικία. Μερικοὶ μαθητὲς τοῦ καθηγητῆ Burt παρουσίασαν τέτοιες ἰδιοτυπίες ἀκόμη καὶ στὸ πανεπιστημιακὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνάπτυξής τους. Μιά φοιτήτρια ἦταν τόσο ὀλοκληρωτικὰ ὀπτικὴ, ποὺ ἦταν ἰκανὴ νὰ ἀποδώσει ἀπὸ μνήμης ὀλοκληρὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ σημειώσεις παραδόσεων, ἀναπλάθοντας μὲ τὴ φαντασία τίς σημειώσεις αὐτὲς μὲ σελίδα μετὰ τὴν ἄλλη. Αὐτὴ τῆς ἡ ἰκανότητα δὲν ἀποτελοῦσε ἐξ ὀλοκληροῦ ἕνα προσόν, γιὰτὶ αὐτὸς ὁ ἰδιωτικὸς τῆς κινηματογράφος παρενέβαινε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δουλειᾶς μὲ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν προσοχὴ τῆς στὸ ἔργο τῆς κάθε στιγμῆς. Ὁ Burt βρῆκε ἄλλους ποὺ ἦταν πολὺ ἰσχυρὰ ἀκουστικοὶ καὶ κινητικοὶ τύποι. Ὅσοι εἶναι συνηθισμένοι στὴν ἀφηρημένη σκέψη σπάνια καταλαβαίνουν πῶς σημασία ἔχουν οἱ εἰκόνες στὴ σκέψη ἄλλων. Τὸ γεγονός τούλάχιστον πὺς οἱ μεγαλύτεροι ἱεροκήρυκες ὑπῆρξαν ἄνθρωποι ζωηρῆς φαντασίας μὲ γραφικὲς ἰκανότητες ἀναπαράστασης θὰ ἦταν ἰκανὸ νὰ δείξει πὺς ρήτορες καὶ δάσκαλοι δὲν ἔπρεπε νὰ παραβλέπουν τὴ σημασία τῶν εἰκόνων γιὰ τὸ μυαλὸ τοῦ κοινοῦ ἀκροατῆ.

Ψυχολογικὲς διαφορὲς τῶν φύλων

Εἶναι περίεργο πῶς λίγοι ἄνθρωποι σταματοῦνε γιὰ νὰ σκεφθοῦνε γιὰ κάτι τόσο προφανές, ὅτι δηλ. οἱ διαφορὲς στὸ φύλο εἶναι πνευματικὲς ὅπως εἶναι καὶ φυσικὲς. Τὸ ἀνδρικό καὶ γυναικεῖο σῶμα εἶναι καμωμένα πάνω στὸ ἴδιο πλάνο, μέχρι τῆς λεπτομέρειας τῶν ὑποτυπωδῶν μαστῶν στὸ στήθος τοῦ ἀνδρός. Ἀκόμη καὶ τὰ σεξουαλικά ὄργανα ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ φυσιολόγου ἔχουν πολὺ μεγαλύτερη ὁμοιότητα ἀπ' ὅση ἐμφανίζου. Μεταξὺ μερικῶν ἀπὸ τὰ κατώτερα πλάσματα τὸ φύλο

ἀλλάζει κατά τη διάρκεια της ζωής και, πειραματικά, το φύλο έχει ἀλλαγῆ σὲ πουλιά με ἐμβολιασμὸ σεξουαλικῶν ἀδένων ἀπὸ τὸ ἓνα φύλο στὸ ἄλλο. Τὸ ἀρσενικὸ καὶ τὸ θηλυκὸ, λοιπόν, δὲν ἀντιπροσωπεύουνε δυὸ θεμελιακὰ διαφορετικὲς κατηγορίες ὑπαρξῆς, ἀλλὰ μιὰ κοινὴ κατηγορία διαφοροποιημένη σύμφωνα με τὴ λειτουργία της. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, θὰ πρέπει νὰ ἀναμένουμε καὶ στὰ δυὸ φύλα ἓνα κοινὸ τύπο νοοτροπίας μέχρις ἓνα ὠρισμένο σημεῖο, μετὰ τὴ χαρακτηριστικὴ διαφορὰ σύμφωνη πρὸς τὴ διαφορὰ τῆς λειτουργίας. Κι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ βρίσκουμε στὸ μέσο ἄντρα καὶ στὴ γυναίκα. "Αν ἀφίσουμε κατὰ μέρος μερικὰ ἀνώμαλα πρόσωπα, θὰ βροῦμε πὼς ὁ κυρίαρχος πνευματικὸς παράγοντας στὴ μάζα τῶν γυναικῶν εἶναι ἡ ἔννοια τῆς μητρότητας, κι' αὐτὸ ἰσχύει ἐξ Ἰσοῦ γιὰ τὴν ἀγαμὴ καὶ ἀτεκνὴ κοπέλλα ὅσο καὶ γιὰ τὶς ἀδελφές της ποὺ εἶναι ἤδη μητέρες. Εἶναι προφανὲς πὼς ἀφοῦ ἡ φύση ὥρισε τὴ γυναίκα γιὰ μητέρα τῆς φυλῆς, προσάρμοσε τὸ νοῦ της ὅπως καὶ τὸ σῶμα της γι' αὐτὴ τὴ λειτουργία. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἡ συζήτηση περὶ ἰσότητος διανοητικῆς ἀντρῶν καὶ γυναικῶν εἶναι μάταιη. Εἶναι σὰν νὰ συζητᾶτε κανεὶς γιὰ τὴν ἰσότητα ἐνὸς πολεμικοῦ πλοίου μ' ἓνα ὑπερωκεάνειο! Μιὰ κυρία ποὺ ἄκουσε αὐτὴ τὴν ἔκφραση μετὰ ρώτησε ἂν δὲν εἶναι ἀλήθεια πὼς ἓνα ὑπερωκεάνειο μπορεῖ νὰ προσαρμοσθεῖ γιὰ χρῆση σὲ πολεμικοὺς σκοποὺς εὐκολώτερα ἀπ' ὅτι ἓνα πολεμικὸ μπορεῖ νὰ μετατραπῆ σὲ ἐπιβατικὸ. Γενικά, τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι ἀκριβῶς, ἂν θεωρήσουμε τὴ γυναίκα σὰν τὸ ὑπερωκεάνειο. Μιὰ γυναίκα κάνει αὐτὸ ποὺ εἶναι δουλειὰ τοῦ ἄντρα καλύτερα ἀπ' ὅτι ὁ ἄντρας κάνει αὐτὸ ποὺ εἶναι δουλειὰ τῆς γυναίκας. Ἐν τούτοις, ἡ ἐργασία καὶ τῶν δυὸ καθορίζεται μᾶλλον ἀπὸ τὶς ἐπιταγές τῆς συνήθειας παρὰ ἀπὸ τὴ φύση. Δὲν ὑπάρχει λόγος γιὰ μιὰ γυναίκα νὰ μὴν εἶναι καλὸς μηχανικὸς ἢ καπετάνιος, καὶ γιὰ ἓναν ἄντρα νὰ μὴν εἶναι καλὸς μάγειρος ἢ ράφτης. Ὑπάρχει ὅμως λόγος γιὰτὶ ἓνας ἄντρας εἶναι ἐντελῶς ἀχρηστὸς, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν περιποίηση

ἐνὸς ἄρρωστου ἢ κλαψιάρικου χωροῦ. Καὶ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἢ γυναίκα προσαρμόζεται εὐκολώτερα στὴ δουλειὰ τοῦ ἄντρα ἀπ' ὅτι ὁ τελευταῖος στὴ δική της. Ἄλλὰ εἶναι καλύτερα ν' ἀφίσουμε τὸ θέμα αὐτὸ τῆς ἰσότητος μετὰ τὴν περίφημη παρατήρηση τῆς κυρίας Royser, ὅτι ὁ Θεὸς ἔκανε τὶς γυναῖκες μωρὲς γιὰ νὰ ταιριάζουν στοὺς ἄντρες!

Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς μητρότητας ποὺ κάνει τὶς γυναῖκες νὰ παίρνουν σ' ὅλα μιὰ πιδὸ προσωπικὴ στάση ἀπὸ τοὺς ἄντρες. Τὸ πρωτεῖον ἐνδιαφέρον τους εἶναι γιὰ πρόσωπα, ἐνῶ ὁ ἄντρας ἔχει πιδὸ πολὺ χρόνο στὴ ζωὴ γιὰ νὰ ἀσχολεῖται μετὰ πράγματα. Κάποτε δίδασκα Ψυχολογία μιὰ τάξη κοριτσιῶν καὶ βρῆκα τὰ κορίτσια πιδὸ εὐσροφα καὶ ὀξυδερκῆ ἀπὸ τοὺς φοιτητές μου. Ἐν τούτοις, ἂν τῷφερνε ἡ περίσταση νὰ κἀνω παρατήρηση σχετικά μετὰ τὴ δουλειὰ σ' ἓνα φοιτητῆ, ὁ τελευταῖος θὰ μπορούσε νὰ σκεφθεῖ: «θᾶχει πόνος στὸ σηκῶτι σήμερα ὁ γέρος», ἀλλὰ δὲν θᾶπαιρνε τὶς παρατηρήσεις μου προσωπικά. Οἱ φοιτητῆριές μου ὅμως, ὡσὰκις ἔκαμα παρατηρήσεις, μ' ἔκαναν νὰ αἰσθάνομαι σὰν νὰ τοὺς ἔκαμα προσωπικὲς παρατηρήσεις καὶ σὰν νὰ ἤμουν προκατελιημμένος ἐναντίον τους. "Αν ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία Κ. δειπνήσουν μετὰ τὸν Ι. Β., καὶ ἡ κυρία παρατηρήσει πόσο ὠραῖο εἶναι τὸ σπίτι ποὺ ὁ κ. Ι. Β. χτίζει, ὁ κύριος Κ. δὲν θὰ σκεφθεῖ πὼς αὐτὸ εἶναι πόντος γιὰ τὸν ἴδιο, ἀπλῶς θὰ προσθέτει ὅτι ὁ Ι. Β. βγάζει πολλὰ λεφτά. "Ας τολμήσει ὅμως ὁ κύριος Κ. νὰ παρατηρήσει πὼς ἡ κυρία Ι. Β. εἶναι ὠραία, καὶ ἀμέσως θὰ ἐρωτηθεῖ ἀπὸ τὴν κυρία του: «Μήπως ἡ σύζυγός σου δὲν εἶναι ὠραία;». Ἡ κυρία Κ. παίρνει τὰ πράγματα πάντοτε προσωπικά! Δὲν εἶναι ζήτημα ματαιοδοξίας ἢ μικρότητας, ἀλλὰ τὸ ἀπλὸ γεγονὸς πὼς τὰ πρόσωπα σημαίνουνε κάτι περισσότερο γιὰ τὴ γυναίκα παρὰ γιὰ τὸν ἄντρα, καὶ τὸ ὅτι ἡ γυναίκα εἶναι πιδὸ εὐαίσθητη γιὰ πιδὸ πολὺ μακριὰ ὀδηγοῦντες συμπερασμοὺς ἀπ' αὐτοὺς ποὺ μποροῦν νὰ κάνουν οἱ περισσότεροι ἄντρες.

Κάθε γυναίκα εἶναι ἓνας γεννημένος ἐκπαιδευτής. "Ἴσως

γι' αυτό το λόγο τόσες πολλές γυναίκες έχουν πειραματισθεί, όχι πάντοτε μ' επιτυχία, μέσα στο γάμο να μεταβάλλουν τη ζωή έκλυτων συζύγων. Κι' έδω επίσης πρόκειται για μια φυσική λειτουργία. Η μητέρα κάνει πολύ περισσότερα για τη διαπαιδαγώγηση της αντίθεσης φύσης του παιδιού, από τον πατέρα. Όπως τα παιδιά είναι αναγκαστικά περισσότερο προσκολλημένα στη μητέρα κατά την ηλικία του σχηματισμού, είναι προφανές γιατί η μητέρα άσκει πάνω τους μια τέτοια δύναμη. Αυτό όμως, από την άλλη μεριά, έξηγει γιατί οι νοικοκυρές συχνά κατηγορούνται από τους άντρες μέσα στην οίκογένεια πως κάνουν τον καπετάνιο. Η γυναίκα δεν ενδιαφέρεται περισσότερο απ' τον άντρα στη χάραξη ενός δικού της δρόμου. Είναι όμως καμωμένη από τη φύση για ν' αποφασίζει, ν' αποφασίζει γρήγορα, και να φροντίζει ώστε οι άλλοι να αποδέχονται τις αποφάσεις της. Όταν απειλεί κίνδυνος, το θηρίο, ή για την περίπτωση μας η μάνα, είναι χαμένη μαζί με τα μικρά της, αν διστάσει. Όλα εξαρτώνται απ' την απόφασή της και τη συμμόρφωση των μικρών της. Η διαίσθηση είναι ταχύτερη από τη σκέψη και οι γυναίκες έχουν τη φυσική ικανότητα ν' αποφασίζουν με πεποίθηση, ενώ οι άντρες κοσκινίζουν το θέμα μέσα απ' το λογικό τους.

Η γενική αρχή πως η φύση του άντρα στρέφεται περισσότερο στα πράγματα, ενώ η φύση της γυναίκας στρέφεται στα πρόσωπα, έξηγει και μερικές άλλες διαφορές των δυο φύλων. Οι γυναίκες καταλαμβάνονται πολύ λιγώτερο από «συνήθειες» (hobbies) παρά οι άντρες. Στους άντρες άρέσει να λένε μεταξύ τους χιουμοριστικές ιστορίες. Οι γυναίκες απολαμβάνουν σαν τους άντρες μια χιουμοριστική ιστορία, σπάνια όμως τη διηγούνται ξανά στις φίλες τους. Ο άντρας λέει μια ιστορία σχετικά μ' ένα Σκωτσέζο κι' έναν Έβραιο. Η γυναίκα την άκουει, γελάει και την ξεχνάει. Αν όμως η ιστορία σχετίζονταν με τις γειτόνισσές της, κυρία Tavish και κυρία Cohen, θα είχε πολύ περισσότερες πιθανότητες επανάληψης από την ίδια

στις φίλες της! Ένδέχεται οι άντρες να φοβούνται τη συζήτηση προσωπικών ζητημάτων για να μη φανούν έγωϊστές ή ανιαροί, έτσι περνούν την ώρα τους με χιουμοριστικές ιστορίες. Οι γυναίκες δεν έχουν τέτοιους φόβους. Γνωρίζουν πως στις φίλες τους άρέσουνε προσωπικά θέματα, και είναι το ίδιο έτοιμες ν' άκούσουνε τα προσωπικά διαφέροντα μιας άλλης γυναίκας. Βρίσκουνε θέμα συζήτησης άμέσως, όταν συναντηθούνε, χωρίς να χρειασθεί η διήγηση άνεκδότων για την ώριμανση των σταφυλιών, όπως συμβαίνει με τους άντρες.

Η διαφορά μεταξύ άντρα και γυναίκας ως προς την έμφάνιση είναι μάλλον ζήτημα φυσικής λειτουργικής διαφοράς παρά ζήτημα διαπαιδαγώγησης. Είναι φανερό άνάμεσα στις έργαζόμενες τάξεις, όπου τα δυο φύλα παίρνουν ίση μόρφωση, και όπου άκόμη τα κορίτσια παίρνουν την ίδια με τα άδέρφια τους διαπαιδαγώγηση, πως η διαφορά παραμένει. Βέβαια τέτοιες γενικεύσεις σαν αυτές που κάνουμε είναι μόνο κατά προσέγγιση σωστές, δεν θα ύπάρξει όμως λόγος άμφιβολίας για το κύρος τους αν στραφούμε σε πιο άκριβεις μετρήσεις. Διάφορα test δείχνουν ότι τα κορίτσια τα καταφέρνουν καλύτερα από τ' άγόρια στις γλώσσες, στο γράψιμο, στην εύρεση συνωνύμων, στην έπιτομογραφία, ενώ τα άγόρια διακρίνονται στα λογικά, μαθηματικά, μηχανικά και έπιστημονικά test. Άκόμη κι' ό πιο θερμός ύποστηρικτής του έπιστημονικού χαρακτήρα του γυναικείου μυαλού βρίσκει έμπόδια στον ίσχυρισμό του μπροστά σ' ένα κοινό σελεμεντέ. Άκρίβεια στη μέτρηση είναι μια προϋπόθεση για την έπιστήμη, στους σελεμεντέδες όμως δεν βρίσκει κανείς άλλου είδους μετρήσεις παρά «κουταλιές», «κουπες», «φούχτες» κλπ. Η μαγειρική είναι τέχνη, έναπόκειται όμως στις γυναίκες να την κάνουνε έπιστήμη, παρά τη συμπερίληψή της στο μάθημα της Οίκιακής Έπιστήμης.

Υπάρχει περισσότερη έξωστρέφεια στις γυναίκες παρά στους άντρες. Περισσότεροι άντρες είναι μυστικοί και άναχωρητές. Η ύπομνη της γυναίκας με το παιδί ή με τον άρρω-

στο είναι πολύ μεγαλύτερη απ' την άντρική ύπομονή. "Όταν όμως βλέπει κανείς τους ανθρώπους να ψαρεύουν παρατεταγμένοι στην δαχτη του ποταμού περιμένοντας ύπομονετικά ολόκληρη ήμερα για τὸ ψάρι, πὸν δὲν ξεγελιέται κάποια ἐπὶ τέλους φορὰ νὰ δαγκάσει τὸ δόλωμα, ἢ ἀναλογία τῶν γυναικῶν εἶναι πολὺ μικρότερη ἀπὸ 1% ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς! Δὲν ἔχουνε οἱ γυναῖκες τὴν ύπομονή γιὰ τὸ ψάρεμα ἢ δὲν ἐνδιαφέρονται ἐπειδὴ θεωροῦνε τὴν ἐνασχόληση αὐτὴ πρακτικῶς ἄκαρπη;

Κρίνοντας ἀπὸ τὴ γνώμη τῶν πολλῶν, κανεὶς θάπρεπε νὰ βρῖσκει τὶς γυναῖκες πὸν ματαιόδοξες ἀπ' τοὺς ἄντρες. Συχνὰ ὅμως συμβαίνει τὸ ἀντίθετο. Παρὰ ταῦτα, γενικά, εἶναι ἀλήθεια πὸς στὴ γυναῖκα ἀρέσει ἢ κολακεία, ἀκόμη κι' ὅταν ζαίρει πὸς πρόκειται γιὰ κολακεία. Στὸν ἄντρα ἀρέσει ἢ κολακεία, ἀλλὰ σπάνια καταλαβαίνει πὸς πρόκειται γιὰ κολακεία. Ἐπίσης, στὴ γυναῖκα ἀρέσει ἢ κολακεία πὸν ἀναφέρεται στὶς προσωπικὲς τῆς ιδιότητες, ἐξ αἰτίας ἴσως τῆς προσωπικῆς ἐμφασης τοῦ φύλου τῆς. Στὸν ἄντρα ἀρέσει ἢ κολακεία ὅταν ἀναφέρεται στὶς ἐπιτυχίες του, εἰδικὰ ὅταν δὲν εἶναι ἀρκετὰ βέβαιος γιὰ τὶς δυνάμεις του, ἂν καὶ ἀδυνατεῖ νὰ τὸ παραδεχθεῖ ὁ ἴδιος. Ὁ «Α» ἦταν ὁ τρόμος τῶν δακτυλογράφων ὄλης τῆς φέρμας, ὅπως φανέρωνε καὶ τὸ παρατσούκλι του: «τὸ κτῆνος». Μιὰ καινούργια δακτυλογράφος κόμπαζε πὸς αὐτὴ θὰ κατάφερνε νὰ τὸν ἡμερώσει, ἐνῶ οἱ ἄλλες κοπέλλες γελοῦσαν περιμένοντας νὰ δοῦνε τὸ πάθημά τῆς. Δοκίμασε τὸ φλέρτ μὰ ἀποκρούσθηκε. Ἔκαμε τὴν περιπαθῆ, ἐκεῖνος ὅμως τῆς εἶπε νὰ πάψει τὰ κλαψουρίσματα. Χωρὶς νὰ ἀποθαρρυνθεῖ γιὰ τὴν ἀποτυχία, ἀναθεώρησε τὴν κατάσταση καὶ βρῆκε ἕνα νέο τρόπο. Ὁ «Α» δὲν εἶχε ἐντελῶς ἐπιτύχει σὰν συνέταιρος, ἀποστρέφονταν πολὺ τοὺς ἄλλους συνεταιροὺς του, πὸν μὲ τὴ σειρά τους δὲν τὸν ἄρεσαν καθόλου. Ἡ πανούργα βρῆκε τὴν ἀχίλλεια πτέρνα του. Ὅταν μιὰ μέρα, τελειώνοντας τὴν ὑπαγόρευση μιᾶς ἐπιστολῆς, τὴ ρώτησε μὲ τὸν συνηθισμένο τραχὺ

τρόπο: «τέλειωσες;», αὐτὴ ἀπάντησε μ' ἕνα θρησκευτικὸ θαυμασμὸ πὸς ποτὲ ἄλλοτε καὶ ἀπὸ κανέναν ἄλλο δὲν εἶχε δεχθεῖ ὑπαγόρευση πὸν νὰ μπαίνει τόσο γρήγορα καὶ σίγουρα στὴν οὐσία τοῦ ζητήματος ὅπως ἢ δική του. «Κολοκύθια», γρύλλισε, τὸ γεγονός ὅμως ἦταν πὸς ἀπ' ἐκεῖνη τὴν ἡμέρα δὲν ὑπαγόρευε σὲ καμμιά ἄλλη δακτυλογράφο, καί, παρότι ἢ κοπέλλα ἦταν ἀπρόσεκτη στὴν ὀρθογραφία καὶ ἀργὴ στὴν ταχύτητα, ὁ «Α» ἀνέβασε τὸ μισθὸ τῆς καὶ ἐμπιστεύονταν σ' αὐτὴν γιὰ ὅ,τι-δήποτε. «Ἐρέφε τὸ κτῆνος» μὲ τὴν ἔννοια «κολάκευε τὸ κτῆνος» προφανῶς ἀποδίδει.

Ἡ Ψυχολογία μπορεῖ νὰ σώσει τὸ νέο ἐφημέριο ὅταν ἀπὸ σφάλματα, ἀπὸ τὴν άντρικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ κολλεγίου ἢ τοῦ πανεπιστημίου ἐπηρεασμένος μεταχειρίζεται τὶς γυναῖκες τοῦ ποιμνίου του ὅπως καὶ τοὺς ἄντρες σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐσωτερικὴ τους στάση γιὰ τὸ ἔργο πὸν ἔχουνε ἀναλάβει. Ὁ Rudyard Kipling στὸ *The female of the species* τόνισε, ὅχι ἀπὸ κυνισμό, πὸς γιὰ τὴν ἄγαμη γυναῖκα οἱ ἰδέες τῆς εἶναι τὰ παιδιά τῆς, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ πολεμήσει σὰν τίγρις. Ἐνας ἄντρας μπορεῖ νὰ δέχεται χωρατὰ σχετικὰ μὲ τὶς πεποιθήσεις του, ποτὲ ὅμως μιὰ γυναῖκα. Τοῦ ἄντρα ἢ δουλειὰ εἶναι ἕνα μέρος τῶν διαφορόντων του, γιὰ μιὰ ὅμως ἄγαμη γυναῖκα ἢ δουλειὰ μπορεῖ νὰ εἶναι μόνον ἕνα ὑπκατάστατο τοῦ συζύγου καὶ τοῦ παιδιοῦ, καὶ γι' αὐτὸ ἢ γυναῖκα εἶναι τόσο ἐντατικὰ προσωπικὴ στὴ στάση τῆς ἀπέναντι στὴ δουλειὰ τῆς. Λέγεται πὸς γιὰ τὸν ἄντρα ὁ γάμος εἶναι ἕνα σημαντικὸ συμβάν, γιὰ τὴ γυναῖκα εἶναι μιὰ καριέρα, κι' οἱ περισσότερες γυναῖκες παίρνουνε πολὺ στὰ σοβαρῶτερα ἀπ' τοὺς ἄντρες τὴ δουλειὰ γιὰ τὴν ὁποῖα ἐνδιαφέρονται. Ἐνας ἄντρας πολὺ συχνὰ δὲν ἔχει ἀντίρρηση νὰ ἀλλάξει μιὰ τάξη διδασκαλίας στὸ Κατηχητικὸ σχολεῖο καὶ νὰ πάρει ἄλλη, πολλὰ ὅμως ἰδεώδη σχέδια ἀναδιοργάνωσης τοῦ Κατηχητικοῦ σχολείου ἀπότυχαν μπροστὰ στὴν ἄρνηση τῶν διδασκαλισσῶν νὰ χωρισθοῦνε ἀπὸ τὰ παιδιά, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουνε ἀποκτήσει ἕνα ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον. Ἀγανακτισμέ-

νος ὁ ἐπιθεωρητῆς τῶν Κατηχητικῶν σχολείων μέμφεται τὸ γυναικεῖο πείσμα, ἐνῶ ἡ πραγματικὴ αἰτία εἶναι τὰ προσωπικὰ ἐνδιαφέροντα ποὺ χαρακτηρίζουνε τόσο ἐντονα τὴ γυναικεῖα φύση. Ἡ γυναίκα μπορεῖ νὰ μὴ μένει πάντοτε πιστὴ σ' ἓνα σκοπὸ, καὶ νὰ μὴν εἶναι πάντοτε πιστὴ σ' ἄλλες γυναῖκες, ἀλλ' εἶναι πολὺ σπάνιο γιὰ μιὰ γυναίκα νὰ μὴν εἶναι πιστὴ σ' ἐκείνους ποὺ ἀγαπάει.

Καρμιά Ἐκκλησία δὲν εἶναι καλύτερης ποιότητος ἀπ' τὴν ποιότητα τῶν γυναικῶν μελῶν της, πολλὰ δὲ ἐμφανίζουσι ὅχι τόσο καλὴ ὄψη. Εἶναι οἱ μεγαλύτερες διαισθητικὲς ἰκανότητες τῶν γυναικῶν ποὺ τίς κάνουνε, σὰν φύλο, πὺθ ἰσχυρτικὲς ἀπ' τοὺς ἄντρες. Δὲν εἶναι χωρὶς σημασία πὺς στὴν Καινὴ Διαθήκη δὲν ἀναφέρεται καρμιά γυναίκα ἀνάμεσα στοὺς ἐχθροὺς τοῦ Ἰησοῦ. Ἀκόμη κι' ἡ σύζυγος τοῦ Πιλάτου ἦταν φίλη Του. Οὔτε ὁ ἴδιος μέμφθηκε ποτὲ καρμιά γυναίκα μὲ ἐντονεὲς λέξεις. Ἦταν οἱ γυναῖκες ποὺ στάθηκαν κάτω ἀπ' τὸ σταυρὸ, ὅταν ὅλοι οἱ μαθητὲς, ἐκτὸς ἀπ' τὸν Ἰωάννη, τράπηκαν σὲ φυγὴ. Ἦταν γυναῖκες ποὺ τὸν συντηροῦσαν μὲ δικά τους ἔξοδα. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔδωσε στὶς γυναῖκες ὅ,τι καρμιά ἄλλη θρησκεία, κι' οἱ γυναῖκες δὲν ἔχουνε ξεχάσει τὸ χρέος αὐτό.

Πρὶν ἀφίσομε τὸ θέμα τῶν δύο φύλων, θὰ θέλαμε νὰ προσθέσομε μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴν ψυχολογία τῆς γεροντοκόρης καὶ τοῦ γεροντοπαλλήκαρου. Ἡ ψυχολογία τῆς πρώτης δὲν μπορεῖ νὰ καθορισθεῖ ἐπακριβῶς, γιὰτὶ πολλὰς γυναικὲς δὲν ἐκλέγουν οἱ ἴδιες τὸν τρόπο αὐτὸ ζωῆς, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ὅλα τὰ γεροντοπαλλήκαρα εἶναι σὲ θέση ν' ἀλλάξουν τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους, ἂν τὸ θελήσουν. Μιὰ γεροντοκόρη εἶναι μιὰ ὑπαρξὴ πληγωμένη, τῆς ὁποίας ἡ φύση, μὴ μπορώντας νὰ βρεῖ τὴν κανονικὴ τῆς ἔκφραση, γενικὰ ἀναπτύσσεται κουτσαίνοντας, ἐκτὸς ἂν βρεῖ κάποια ἐξιδανίκευση, κάποιο ἔργο ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ σὰν μερικὸ ὑποκατάστατο γιὰ τὴ φυσικὴ λειτουργία μιᾶς γυναίκα. Πολλὰς γυναι-

κὲς κατορθώνουνε νὰ βροῦνε μιὰ τέτοια διέξοδο. Ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἐγωκεντρικῆς γεροντοκόρης, ποὺ ἔχει δημιουργήσει τόση κακὴ φήμη γύρω ἀπὸ τὴν κατάστασή της αὐτῆ, εἶναι ἡ ἄγνοια τῶν γονέων, ποὺ δὲν ἐκπαιδεύουνε τὰ κορίτσια τοὺς πὺς νὰ φτιάχνουνε οἱ ἴδιες τὴ ζωὴ τους.

Τὰ 90% τῶν γεροντοπαλλήκαρων μποροῦνε νὰ καταταχθοῦνε στὶς ἐπόμενες κατηγορίες. Μιὰ κατηγορία ἀπ' τοὺς ἄντρες αὐτοὺς θέλει τὸ γάμο, ἀλλὰ γιὰ λόγους ὑγείας, ἢ ἔξ αἰτίας οἰκογενειακῶν βαρῶν, δὲν μποροῦνε νὰ παντρευτοῦνε. Μιὰ δεύτερη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπ' τοὺς γεννημένους ὁμοερωτικούς, ποὺ δὲν τοὺς προσελκύει καθόλου τὸ ἄλλο φύλο. Ἡ τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει αὐτοὺς ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ προσήλωσι στὴ μητέρα τους, ὀφειλόμενη πιθανῶς σὲ σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδος. Δὲν ὑπάρχουνε πειστικὰ ἐπιχειρήματα ὅτι τὸ λεγόμενον σύμπλεγμα τοῦ Οἰδίποδος εἶναι ἓνα καθολικὸ φαινόμενο, λίγοι ὅμως θὰ μποροῦσαν ν' ἀρνηθοῦνε τὴν ὑπαρξὴ του, τὴν ἐντελῶς ἀναμφισβήτητη ὑπαρξὴ του σ' ὠρισμένες περιπτώσεις. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ ἄντρας μένει ἄγαμος, γιὰτὶ καρμιά γυναίκα δὲν προσεγγίζει τὸν ἐξιδανικευμένο τύπο τῆς μητέρας του. Ἄλλη κατηγορία εἶναι ἐκείνων ποὺ ἔχασαν στὴν ἀγάπη, τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀγάπησαν μιὰ ὠρισμένη γυναίκα καί, ἀνίκανοι νὰ τὴν ἀποκτήσουνε, ἀρνοῦνται τὸν ἴδιο τὸ γάμο. Αὐτὸ ὀφείλεται, τίς περισσότερες φορές, στὴν πληγωμένη τους φιλοδοξία, στὸ φόβο τῆς ταπείνωσης μπροστὰ σὲ μιὰ ἀκόμη ἄρνησι, ἢ στὴν ἀντιπάθεια πρὸς τὸ φύλο, ποὺ σὲ μιὰ ἀπὸ τίς ἀντιπροσώπους του, ἀρνήθηκε τὴν πίστι στὴν καθομολογημένη ἀγάπη. Σὲ μιὰ τελευταία κατηγορία μποροῦμε νὰ κατατάξομε ἐκείνους, ποὺ γιὰ διάφορους λόγους δὲν κατόρθωσαν νὰ παντρευτοῦνε νωρίς, βρίσκουνε ἓνα τρόπο ζωῆς δικὸ τους καὶ φοβοῦνται πὺς ἡ γυναίκα θὰ διαταράξει μόνο τὴν ἡσυχία τῆς ρουτίνας τους. Ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ ὁ ἄντρας αὐτοῦ τοῦ τύπου ἔχει μιὰ μαιτρέσσα, ἀρνεῖται ὅμως νὰ δοθεῖ σὲ μιὰ γυναίκα, γιὰ νὰ μὴ τοῦ διαταράξει τὴν ἄνεσή του. Ὁ-

λοι οί κανόνες έχουνε τις εξαιρέσεις τους. Έν τούτοις, πολὺ λίγες θὰ εἶναι οἱ ἐξαιρέσεις ἐκεῖνες, γιὰ τὶς ὁποῖες τὰ παραπάνω δὲν ἰσχύουνε.

Ἄσυνείδητες τάσεις στὸ χαρακτήρα

Ἡ Φροϋδικὴ Ψυχολογία θὰ ἔχει κι' αὐτὴ τὶς μέρες της, καὶ θὰ πάψει κάποτε νὰ ὑπάρχει σὰν ἓνα ὠρισμένο σύστημα. Ἄπ' αὐτὴ ὅμως τὴν πώση θὰ ἐπιζήσει ὅπωςδήποτε, ἄσχετα ἀπὸ τὴ μορφὴ διατύπωσης, ἡ ἔννοια τοῦ ὑποσυνείδητου. Εἶναι δύσκολο νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὸ ἄσυνείδητό του ὅπως τὸ ἐγὼ του, ὅπως εἶναι δύσκολο νὰ θεωρεῖ κανεὶς τοὺς προγόνους του σὰν ὑπεύθυνους, ὅπως ἀναμφισβήτητα εἶναι, γιὰ τὴ φυσικὴ του ἐμφάνιση. Ἐκεῖνο, ἐν τούτοις, ποὺ δὲν εἶναι παραδεκτὸ ἀπ' τοὺς πολλοὺς ποὺ μᾶς πληροφοροῦν σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ ἄσυνείδητο μέσα μας, τοῦ ὁποῖου δὲν ἔχουμε καμμὰ συνείδηση, εἶναι πὼς αὐτὸ ἀσκεῖ πολὺ μεγαλύτερη ἐπίδραση σ' ὠρισμένες ζωὲς ἀπ' ὅ,τι σ' ἄλλες. Ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς του παραμένει ἀνεξήγητος, αὐτὴ ὅμως ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξή του εἶναι ἀναμφισβήτητη.

Πρέπει νὰ σταματήσουμε γιὰ λίγο στὸν ὄρο «αἶσθημα μειονεξίας». Ὑπάρχουνε πολὺ λίγοι ἄνθρωποι μὲ «μειονεκτικὸ σύμπλεγμα» στὴν πραγματικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Ὑπάρχουνε ὅμως πολλοὶ μ' ἓνα ἔντονο αἶσθημα μειονεξίας. Εἶναι πολὺς καιρὸς ποὺ ὁ Baldwin ἔστρεψε τὴν προσοχή του σ' αὐτό, ὅταν πρότεινε τοὺς ὄρους «ἀποβλητικὸς» καὶ «προεκτατικὸς», γιὰ νὰ περιγράψει τὴ στάση μας πρὸς τοὺς ἄλλους. Ὅλοι ἐνσαρκώνουμε καὶ τὶς δυὸ στάσεις, σύμφωνα μὲ τὴν κατάσταση. Ἐνα παιδί τῆς μέσης ἐκπαίδευσης εἶναι «ἀποβλητικὸς» πρὸς τοὺς νεωτέρους του τοῦ προπαρασκευαστικοῦ σχολείου, ἀμέσως ὅμως γίνεται ἡ στάση του προεκτατικὴ, ὅταν φανεῖ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ σχολείου. Ἐνας ὁδηγὸς αὐτοκινήτου μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποβλητικὸς πρὸς τὸν μηχανικὸ τῶν αὐτοκινήτων, ποὺ μὲ τὴ λε-

ρωμένη φόρμα του δουλεύει τὴν ἀντλία τῆς βενζίνης. Ἄν ὁ μὴ τύχει καὶ γιὰ μιὰ ὁποιαδήποτε βλάβη δὲν μπορεῖ νὰ ξεκινήσει τὸ αὐτοκίνητο, θ' ἀλλάξει τόνο καὶ στάση ἀπέναντί του, γιὰτὶ μόνο αὐτὸς ὁ τελευταῖος ξαίρει πὼς νὰ διορθώσει τὴ ζημιά.

Κάποιο αἶσθημα μειονεξίας εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς συνηθισμένης προεκβολῆς πρὸς ὠρισμένες κατευθύνσεις, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει κανεὶς ποὺ νὰ κατέχεται ἀπὸ αἶσθημα μειονεξίας πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, καὶ δηλώνει μιὰ ἄσυνείδητη ἢ ὑποσυνείδητη αἶσθηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνικανοποίητου μας γιὰ ὠρισμένα πράγματα. Ὅταν κάποτε, μετὰ ἀπὸ μιὰ διάλεξη περὶ φόβου, ἀπαντοῦσα σὲ ἐρωτήματα, κάποιος ἐργαζόμενος σηκώθηκε καὶ ρώτησε: «Πεῖτε μου πὼς μπορῶ ν' ἀπαλλαγῶ ἀπ' τὸ φόβο τοῦ προϊσταμένου μου». Τοῦ ἀπάντησα: «Ὅταν εἶσαι ἐντάξει μὲ τὴ δουλειά σου καὶ τὴν ξαίρεις καλά». Τὸ αἶσθημα τῆς μειονεξίας εἶναι ἓνα ἐσωτερικὸ σημάδι πὼς κάποιος εἶναι ἀνικανοποίητος ἀπ' τὸν ἑαυτό του, γιὰτὶ ὁ ἄνθρωπος ποὺ κάνει τὸ καλύτερο ποὺ μπορεῖ ἐνδέχεται νὰ ξαίρει πὼς στὴν ἴδια δουλειὰ ὑπάρχουνε ἄλλοι καλύτεροι ἀπ' αὐτόν, ποτὲ ὅμως δὲν θὰ αἰσθανθεῖ γι' αὐτὸ αἶσθημα μειονεξίας.

Σήμερα ἔχει ἀρκετὰ ἀναγνωρισθεῖ πὼς ἐπηρμένοι ἄνθρωποι ὑποφέρουν ἀπὸ συγκαλυμμένο αἶσθημα μειονεξίας καὶ πὼς ἡ ἔπαρσή τους εἶναι μιὰ μπλόφα, φτιαγμένη καὶ γι' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, μὲ σκοπὸ νὰ τονίσει τὴν ὑπεροχή τους, ἀφοῦ τὸ αἶσθημα τῆς μειονεξίας φαίνεται πὼς γενικὰ ἀποζητάει κάποια ἰσορροπία μὲ τὸν τονισμὸ τῆς ὑπεροχῆς σὲ κάποιο ἄλλο σημεῖο. Φιλόσοφοι καὶ κατακριτικοὶ ἄνθρωποι εἶναι συχνὰ παραδείγματα τῆς δύναμης τοῦ αἰσθήματος μειονεξίας, ἀφοῦ ἡ κριτικὴ τους στάση ἐναντι τῶν ἄλλων εἶναι ἓνας τρόπος ἀποκατάστασης τῆς ἰσορροπίας μὲ τὴ συκοφαντία τῶν προτερημάτων τῶν ἄλλων μέχρις ὅτου νὰ φέρουνε τοὺς ἄλλους στὸ ἴδιο μ' αὐτοὺς ἐπίπεδο. Ἐνας ἄλλος τρόπος ἰκανοποίησης τῆς μειονεξίας παρουσιάζεται στὴ ζωὴ ἐκεί-

νων πού διαρκῶς μιᾶνε γιὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ διακεκριμένους φίλους τους. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ζήτημα εἶναι ἀρκετὰ φανερό, ὥστε νὰ μὴ χρειάζεται περιγραφή.

Δὲν εἶναι τίποτε πὸ ἀντιεπισημονικὸ καὶ ἄδικο ἀπὸ τὸ νὰ βγάξει κανεὶς γενικὰ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ συμπλέγματα μειονεξίας πὸ στηρίζονται σὲ ἀβέβαιο ἔδαφος. Ὅταν, ἐπὶ παραδείγματι, διαβάξει κανεὶς, ὅπως διάβασα τελευταῖα, πὺς ἡ τάση γιὰ κακολογία τῆς γεροντοκόρης ὀφείλεται στὸ αἶσθημα μειονεξίας πὺς ποτὲ αὐτὴ δὲν κατόρθωσε νὰ προσελκύσει τὴν ἀγάπη ἑνὸς ἀντρα, εἶναι ἀπλῶς ἓνας παράλογος συλλογισμὸς, πὸ βγάξει γενικὰ συμπεράσματα ἀπὸ εἰδικὲς περιπτώσεις. Πολλὲς παντρεμένες γυναῖκες εἶναι κακόλογες, καὶ πολλὲς γεροντοκόρες εἶναι γενναίψυχες. Ἐπὶ πλεόν, δὲν εἶναι δυνατό ἀκριβῶς τὰ προκαταρκτικὰ συμπύματα αὐτῆς τῆς διάθεσης νὰ προκαλέσουν τὴ θέση τῆς σὰν γεροντοκόρης; Ἐπειδὴ ὠρισμένα συμπύματα μπορεῖ νὰ ναι ἐνδεικτικὰ τῆς ὑπαρξῆς αἰσθήματος μειονεξίας, δὲν ἔπεται πὺς αὐτὸ σημαίνουν ὑποχρεωτικὰ πάντοτε, ὅπως κ' ἡ ὑψηλὴ θερμοκρασία πὸ συνοδεύει τὴ μαλάρια δὲν σημαίνει πὺς σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ὑψηλοῦ πυρετοῦ πρέπει νὰ ὑποπτευόμαστε μαλάρια.

Ἐν τούτοις, γιὰ νὰ πάρουμε ἓνα φανταστικὸ χαρακτῆρα σὰν παράδειγμα, δὲν ἦταν ἡ ἀπεχθὴς φύση τοῦ Quilp τὸ ἀποτελεσματὸν ἑνὸς συμπλέγματος μειονεξίας, ὀφειλόμενου στὴν παραμόρφωσή του καὶ στοὺς περιορισμοὺς πὸ αὐτὴ τοῦ ἐπέβαλε; Στὰ μυθιστορήματα ὁ γόνος τῆς ἔνωσης δύο φυλῶν ἢ τάξεων εἶναι πάντοτε ὁ ἀχρεῖος. Κι' ὅμως δὲν ὑπάρχει βιολογικὸς λόγος γιὰ νὰ θεωρήσει κανεὶς πὺς ἡ ἀνάμιξη δυὸ φυλῶν σημαίνει διανοητικὴ ἢ ἠθικὴ ἀτέλεια. Στὰ ζῶα ἡ γενιὰ ἀπὸ διασταύρωση συνήθως εἶναι ἀπόλυτα πὸ ὑγιέστερη καὶ εὐφύεστερη ἀπὸ τοὺς γόνους τῆς καλῆς ράτσας. Τὸ αἶσθημα ὅμως ὅτι δὲν ἀνήκει κανεὶς σὲ καμμιά ράτσα κ' ὅτι περιφρονεῖται ἀπ' τοὺς ἄλλους μπορεῖ νὰ δημιουργήσει τὰ ἀνεπιθύμητα χα-

ρακτηριστικὰ πὸ παρουσιάζουν μερικοὶ τύποι, πὸ προήλθαν ἀπὸ διασταυρώσεις.

Ἡ λογικὴ αἰτιολόγηση (rationalization) εἶναι ἓνας ἄλλος διανοητικὸς μηχανισμὸς, μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς ἐξοικεῖωσε ἡ νεώτερη Ψυχολογία. Συνίσταται σὲ μιὰ ἐξήγηση τῆς διαγωγῆς μας πὸ συμφέρουσα σ' ἐμᾶς ἀπ' ὅ,τι ἡ πραγματικὴ ἐξήγηση θὰ ἔδειχνε. Ἐπὶ παραδείγματι, ἡ συνηθισμένη ἀμφίεση καὶ προβολὴ τῶν προτιμήσεων καὶ προκαταλήψεων μας σὰν νὰ πρόκειται περὶ ἀρχῶν. Στὴν πραγματικότητα, ὑπάρχουν λίγα πράγματα πὸ ἐν πάση περιπτώσει κανεὶς πρέπει νὰ ἀρνηθεῖ νὰ πράξει σὲ μιὰ «ἀξιοσέβαστη» κοινωνία μὲ δικαιολογία τὶς «ἀρχές» του, ἐνῶ ὑπάρχουν πολλὰ πράγματα στὴν ἴδια κοινωνία πὸ κανεὶς δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ πράξει. Γνωρίζω ἀνθρώπους πὸ ἀντιτίθενται στὴ χρῆση τοῦ σημείου τοῦ Σταυροῦ στὴν Ἐκκλησία, ἑνὸς συμβόλου οὐσιαστικὰ χριστιανικοῦ, σὰν νὰ πρόκειται περὶ ἀρχῆς. Ἐν τούτοις, θὰ σταθοῦνε προσοχὴ σὲ μιὰ τελετὴ Προσκόπων, ὅπου ἓνα ἀγοράκι μὲ γυμνὰ γόνατα περνάει φέρνοντας ἓνα λύκο πάνω σ' ἓνα κοντάρι — ἓνα τοτεμιστικὸ σύμβολο. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς πὸ ἀντιτίθενται στὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ ἦταν ψωμᾶς, πὸ ἔκανε χρήματα κάθε Πάσχα μαρκάροντας σταυροὺς πάνω σὲ τσουρέκια!

Μιὰ ἀπ' τὶς πὸ περιέργες θεωρίες τῶν ψυχολόγων εἶναι ὅτι ἡ στενοχώρια ἐνδέχεται νὰ εἶναι σύμπτωμα τῆς ἐπιθυμίας πὸς θάπρεπε νὰ συμβεῖ ὅ,τι δημιουργεῖ τὴ στενοχώρια μὴ τυχὸν συμβεῖ. Αὐτὴ ἡ θεωρία φαίνεται νὰ ὑποδηλώνει πὸς ὁ φοιτητὴς πὸ στενοχωριέται γιὰ τὶς ἐξετάσεις θέλει νὰ ἀποτύχει — κάτι πὸ εἶναι ἀνόητο, κ' ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε ἀνόητο. Σὲ μιὰ περίπτωση πὸ γνώρισα, ἓνας φοιτητὴς περνοῦσε ἐξετάσεις γιὰ νὰ ἐπιτύχει ὑποτροφία πὸ θὰ τὸν ἔστειλε στὸ ἐξωτερικὸ. Στεναχωριόταν, ὅπως ἔλεγε, ὅτι ἡ ἀποτυχία θ' ἀποτελοῦσε ἓνα σοβαρὸ χτύπημα γιὰ τὶς ἐλπίδες τῶν γονέων του καὶ γιὰ τὴν καριέρα του. Στὴν πραγματικότητα, ἐν τούτοις, τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε συναντήσει μιὰ κοπέλλα στὴν ὁποία δὲν μπο-

ροῦσε νὰ κάνει πρόταση, ὅπως τὸ στάδιό του ἦταν ἀκαθόριστο, κι' αὐτὴ μποροῦσε νὰ τὸν ξεχάσει κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του στὸ ἐξωτερικό, ἀσκοῦσε πάνω του μεγάλη πίεση καὶ ἡ σύγκρουση ποὺ δημιουργοῦσε τὴ στενοχώρια ἦταν μεταξύ τῆς ἐπιθυμίας νὰ πετύχει καὶ νὰ πάει στὸ ἐξωτερικό καὶ τῆς ἄλλης ἐπιθυμίας νὰ ἀποτύχει καὶ νὰ μείνει κοντὰ στὴν κοπέλλα. Σὲ περιπτώσεις ὡς αὐτὴ ἡ στενοχώρια βέβαια δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς στὴν προβαλλόμενη αἰτία, ἀλλὰ στὴ σύγκρουση, συχνὰ ἀπωθημένη καὶ δυσδιάκριτη, μεταξύ ἀσυμβίβαστων ἐπιθυμιῶν. Συνεχῆς στενοχώρια εἶναι συνήθως ἕνα σύμπτωμα «ἀγχώδους νευρώσεως» (anxiety neurosis), καὶ ἅπαξ μιὰ γενικὴ νευρωτικὴ κατάσταση ἀρχίζει, εἶναι περιττὸ νὰ ζητᾶται κανεὶς νὰ γιατρέψει τὴ στενοχώρια ποὺ προβάλλεται ὡς ἡ αἰτία τῆς ἀσθενείας τοῦ ἀτόμου, γιατί ἀμέσως μιὰ ἄλλη θὰ πάρει τὴ θέση τῆς προηγούμενης. Τὰ συμπτώματα ἐνδέχεται νὰ ἐξαφανισθοῦν προσωρινά, θὰ ἐπανέρχονται ὅμως ἐφόσον ἡ γενικὴ κατάσταση παραμένει.

Ἐνας ἄλλος τύπος ἄντρα ἢ γυναίκας εἶναι ἐκεῖνος ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα παράπονο, συχνὰ δεμένο μὲ μιὰ ἰσχυρὴ τάση γιὰ συμπάθεια, ποὺ μὲ τὴ σειρά τῆς μερικῆς φορῆς συνοδεύεται ἀπὸ «ἀναπηρία». Ἐνα πρόσωπο ποὺ παραπονιέται διαρκῶς δὲν εἶναι δημοφιλὲς, ὑπάρχουν ὅμως πολλοὶ λόγοι ποὺ οἱ «παραπονιάρηδες» εἶναι τόσο πολλοί. Μερικοὶ ἔχουν πραγματικῆς, ἄλλοι φανταστικῆς πίκρας, μὰ ἡ ἐπιθυμία ποὺ κάνει τὸ παράπονο θέμα ἐνοχλητικὸ σπάνια συνδέεται μὲ τὴν ἄμεση ἐλπίδα ὅτι ἔτσι θὰ θεραπευθεῖ. Εἶναι τὶς περισσότερες φορῆς μᾶλλον ἐγωϊσμὸς ἢ προσπάθεια νὰ προσελκύσει τὴν προσοχὴ τῶν ἄλλων, καὶ ποὺ εἰδικὰ τὴ συμπάθεια. Γνώρισα γυναῖκες ποὺ ἐξ αἰτίας τῆς σκληρῆς ἀνατροφῆς τους στερήθηκαν τὴ συμπάθεια ποὺ δίνεται πλουσιοπάροχα σ' ἄλλους ποὺ ἀνατράφηκαν κάτω ἀπὸ εὐτυχέστερες συνθήκες. Οἱ γυναῖκες αὐτὲς φτάνουν στὸ σημεῖο νὰ ἐφευρίσκουν αἰτίες παραπόνων γιὰ νὰ κερδίσουν τὴ συμπάθεια τῶν ἄλλων. Ἄν ἡ ἐπιζητού-

μενη συμπάθεια δὲν ἔλθει ἀπὸ ἄλλους, τότε ὁ τύπος ἀνθρώπου γιὰ τὸν ὁποῖο μιλάμε συχνὰ θὰ ζητήσει παρηγοριὰ στὸν αὐτοοἶκτο.

Σὲ τέτοιους ἀνθρώπους δὲν πρέπει κανεὶς νὰ δείχνει συμπάθεια. Αὐτὸ θὰ ἔμοιαζε ὡς προμήθεια ναρκωτικῶν στὸν τοξικομανῆ. Ἐν τούτοις, πρέπει ν' ἀποφεύγουμε καὶ τὴν τραχεῖα μέθοδο ποὺ παροτρύνει τὸν πάσχοντα νὰ λογικευθεῖ κλπ. Ὁ καλύτερος τρόπος ἀντιμετώπισης εἶναι ἡ μὴ ἄρνηση πῶς ὑπάρχει κάποιο ἄδικο ἢ μιὰ παρόμοια αἰτία στενοχώριας, ἢ ὑποδείξει στὸν ἀσθενῆ τῶν ζητουμένων ἀπ' τὸν ἴδιο ἀποζημιώσεων καὶ τοῦ γεγονότος πῶς αὐτὸς ἢ αὐτὴ εἶναι ὁ τύπος τοῦ προσώπου ποὺ ἀσφαλῶς πρέπει ν' ἀψηφάει τέτοιες ἀποζημιώσεις. Περισσότερα μπορεῖ νὰ γίνουμε ἔτσι, παραμερίζοντας τὴν αἰτία τοῦ παραπόνου πάνω σ' αὐτὲς τὶς γραμμές, παρὰ μὲ τὴν ἄρνηση ἢ τὴν ἀναγνώρισή της. Ἡ κατάσταση αὐτὴ τῆς δημιουργίας αἰτίων παραπόνων εἶναι κάτι ποὺ μεγαλώνει καὶ γίνεται στὸ τέλος καταληψία, ὥστε εἶναι καλὸ, ἂν εἶναι δυνατό, νὰ τὸ σταματᾶται κανεὶς νωρὶς. Κάθε ψυχαναλυτικὴ δέχεται τέτοια θύματα τῆς αὐτοευσπλαχνίας στὸ γραφεῖο του, γιατί ἡ αἰτία τοῦ παραπόνου ὡς διαρκοῦς νευρικοῦ διεγερτικοῦ, εἶναι μιὰ αἰτία νεύρωσης ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ ποὺ μόνιμου τύπου. Δοιπόν, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει νοσηρῆς αἰτίες παραπόνων, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἕνας ἀνιαρὸς ἢ ἐνοχλητικὸς ἄνθρωπος, ἀλλὰ μιὰ ψυχολογικὴ περίπτωσις ποὺ χρειάζεται θεραπεία, ἄσχετα ἂν ὁ ἴδιος τὸ ξαίρει ἢ ὀχι. Τὰ θεμέλια τῆς συνήθειας αὐτῆς μπαίνουν στὴν παιδικὴ ἡλικία, εἴτε ὅπως ὑποδείξαμε προηγουμένως, δηλ. ἐξ αἰτίας ἑλλείψεως συμπάθειας, εἴτε ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει συχνὰ ἐξ αἰτίας ματαιόσπουδης συμπάθειας ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὸν ἐγωϊσμὸ τοῦ παιδιοῦ καὶ τὸ σπρώχνει σ' ἕνα διανοητικὸ ἀναπηρισμὸ γιὰ νὰ πετύχει τὴν ποθούμενη φροντίδα καὶ συμπάθεια τῶν ἄλλων.

ὡς θινέ **Ἡ ψυχολογία τοῦ πλήθους**

Κανείς μπορεί ξεκάθαρα νὰ πεί γι' αὐτὸ τὸ θέμα πὼς ἔχουνε γίνεи πάρα πολλές ἀόριστες γενικεύσεις, πὸ ἀναφέρονται στὶς ιδιότητες τοῦ ὁμαδικοῦ πνεύματος, σὰν μιὰ ὁμάδα νὰ ἔχει πνεῦμα χωριστὸ ἀπ' τὰ ἄτομα πὸ τὴν ἀποτελοῦν. Βέβαια, ἕνα πλῆθος ἢ μιὰ ὁμάδα θὰ κάνει πράγματα πὸ τὰ ἄτομα χωριστὰ δὲν μπορούνε ἢ δὲν θέλουνε νὰ κάμουνε, ἀκριβῶς ὅπως ἕνα δίκτυο ἔχει ιδιότητες πὸ οἱ κλωστὲς ἀπ' τὶς ὁποῖες ἀποτελεῖται δὲν ἔχουνε. Ἐν τούτοις, τὸ δίκτυο εἶναι ἀπλῶς οἱ κλωστὲς σὲ σύνδεσμο, καὶ τὸ πλῆθος εἶναι ἐπίσης τὰ ἄτομα σὲ σύνδεσμο. Ἡ νοοτροπία τοῦ πλῆθους δὲν εἶναι κάτι χωριστὸ ἀπὸ τὰ ἄτομα, ἀλλ' ἀκριβῶς οἱ ἀτομικὲς νοοτροπίες ὅπως ἐκφράζονται μέσα στὸ πλῆθος.

Στὸ πλῆθος ἕνα ἄτομο παρουσιάζει γενικὰ περισσότερο συναισθηματισμὸ ἀπ' ὅ,τι ὅταν εἶναι μόνο του, ἐξ αἰτίας τοῦ μεταδοτικοῦ χαρακτήρα τῆς συγκίνησης, πὸ εἶναι ἕνα μέρος τοῦ μηχανισμοῦ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ πὸ διεγερτικὸ μὰτς ποδοσφαίρου δὲν θὰ ξεσήκωνε τὸ θεατὴ στὰ ὕψη τέτοιου ἐνθουσιασμοῦ, ἂν στέκονταν μόνος του κοιτάζοντας τὸ μὰτς. Αὐτὸς εἶναι, φυσικά, ὁ λόγος πὸ ἕνας ἱεροκέρυκας κατορθώνει εὐκολώτερα νὰ ἐνθουσιάσει τὸ πλῆθος πὸ ἔχει γεμίσει ἕνα μικρὸ κῶρο παρὰ ὅταν ἀπευθύνεται σὲ λίγους ἀκροατὲς σκορπισμένους μέσα σὲ μιὰ μεγάλη Ἐκκλησία. Ἡ ἴδια παρατήρησις ἔχει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς σχετικὰ μὲ τὴν ὑποβολή, πὸ αὐξάνει σὲ δύναμη ὅσο αὐξάνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποβαλλομένων — ἕνα γεγονός πὸ οἱ δικτάτορες ζαίρουν πὼς νὰ χρησιμοποιοῦνε. Ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὸ πλῆθος ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ὁμάδα. Ἄν καὶ ἡ συγκίνηση δὲν εἶναι συνήθως τόσο ἔντονη, ἢ ὑποβολὴ ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἀκόμη δυνατώτερη σὲ μιὰ ὁμάδα.

Ἀύξηση τῆς συγκίνησης καὶ τῆς εὐπάθειας στὴν ὑποβολὴ συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα ἐλαττούμενο αἶσθημα εὐθύνης καὶ ἀπὸ μιὰ ἐλάττωση τῶν κριτικῶν δυνάμεων. Ἡ συγκίνηση ἔχει τὴν

ικανότητα νὰ ἐκδιπλώνεται πάνω σὲ μιὰ ἢ σὲ καμμιά ἀρχή, καὶ μόλις φθάσει σ' ἕνα σημεῖο ὑπερβολικὸ παίρνει κάτω ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐξουσία τῆς τὸ μυαλό, ἔτσι ὥστε παύουν νὰ ἔχουν σημασία παράγοντες πὸ ὑπὸ τὶς κοινὲς συνθήκες ἀσκοῦν ἐπίδραση. Ὑπάρχει ἐπίσης ἕνα αἶσθημα ἀστάθειας (impermanence) καὶ ἀνωθυμίας τοῦ πλῆθους, πὸ ἀπαρατήρητα ἐργάζεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πρὸς μιὰ ἐλάττωση τοῦ ὁμαλοῦ αἰσθήματος καταλογισμοῦ τῶν πράξεων. Ἡ ὑποβολὴ εἶναι πάντοτε ἱκανὴ νὰ ἀναστέλει τὴν κρίση. Ὅταν, π.χ., δικαιολογοῦμε ἕνα λάθος λέγοντας πὸ μὲ κάποιο τρόπο κάτι μᾶς μπῆκε στὸ μυαλό γιὰ νὰ πράξουμε ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ἐννοοῦμε ὅτι πράξαμε κάτω ἀπὸ ὑποβολή, κι' ὡς ἐκ τούτου δὲν χρησιμοποιήσαμε τὶς διανοητικὲς μας δυνάμεις. Ἐνας ἱερέας πὸ γνωρίζω, κάπως ἀφηρημένος, ἔχεσσε κάποτε νὰ πάει στὴ λειτουργία. Ἐνας ἐπίτροπος ἔτρεξε ἀπ' τὴν Ἐκκλησία στὸ σπῆτι του καὶ τὸν βρῆκε ντυμένον μ' ἕνα παλιὸ σακκάκι νὰ καπνίζει στὸ γραφεῖο του. Δικαιολογήθηκε λέγοντας πὸ νόμισε ὅτι ἦταν Σάββατο, καὶ μὲ ἀπλοϊκότητα πρόσθεσε πὸς κι' ὁ ἴδιος δὲν μπορούσε νὰ ἐξηγήσει γιὰτί τόσοσ κόσμος περνοῦσε ἔξω ντυμένος μὲ τὰ κυριακάτικα ροῦχα του! Ἡ ὑποβολὴ τῆς ἰδέας πὸς ἦταν Σάββατο τὸν τύφλωσε ἀρκετὰ μπροστὰ στὴν προφανὴ σημασία τοῦ πλῆθους μὲ τὰ γιορτινὰ ροῦχα. Σὲ μιὰ ὁμάδα ἀνθρώπων τὸ αἶσθημα εὐθύνης ἐλαττώνεται ἐπίσης, γιὰτί τὸ ἄτομο σὰν μέλος τοῦ συνόλου πράττει κάτι πὸ θὰ δίσταζε νὰ πράξει μόνο του, καὶ εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς πὸς μιὰ ἐπιτροπὴ μπορεί νὰ ἀποδειχθεῖ πὸ βλακώδης σὰν σύνολο ἀπ' ὅ,τι εἶναι τὰ μέλη τῆς ἂν ληφθοῦνε ξεχωριστά.

Τὸ πλῆθος, ἐξ αἰτίας αὐτῶν τῶν ψυχολογικῶν του χαρακτηριστικῶν, προσφέρει μιὰ εἰδικὴ εὐκαιρία στὸν ρήτορα, ἀλλ' ἐναντίον αὐτῆς τῆς εὐκαιρίας μπορεί νὰ προβληθεῖ τὸ γεγονός τοῦ ἀσταθοῦς χαρακτήρα πὸ ἔχει ἢ ἐπίδραση ἐπὶ τοῦ πλῆθους. Γιὰ ἐποικοδομητικὴ διδασκαλία ἐνδείκνυται ἢ ὁμάδα, γιὰτί μέσα στὴν ὁμάδα εἶναι δυνατὴ ἢ χρῆση λιγώτερων ἢ πε-

ρισσότερων από τα χαρακτηριστικά αυτά, σύμφωνα με την επιθυμία του δασκάλου, δεδομένου ότι, ενώ το πλήθος δεν μπορεί παρά να έκληφθει σαν πλήθος, ή μικρότερη ομάδα μπορεί να μελετηθεί άτομικά και να επηρεασθεί. Παράδειγμα: "Αν και είναι παραδεκτό πως η ομάδα διαθέτει σαν ομάδα λιγότερη εύφυια από τα μέλη που χωριστά την απαρτίζουν, εκπαίδευση μέσα σε μια ομάδα μπορεί επίσης να οδηγήσει σε ανάπτυξη της εύφυιας. Η ευπάθεια της ομάδας στην υποβολή μπορεί, επί τέλους, να οδηγεί προς εκείνο που είναι αληθινό, έφρόσον ή υποβολή είναι ή κανονική μέθοδος διατηρήσεως της ενότητας της ομαδικής ζωής, και συντελεί σ' αυτό πούναι καλό έξ' Ίσου όπως κατά καιρούς σ' αυτό πούναι έπιβλαβές. Κανένα μεγάλο ιστορικό κίνημα δεν δημιουργήθηκε από τα πλήθη. Το δυναμικό κίνητρο κάθε μεγάλης θρησκευτικής και κοινωνικής αλλαγής υπήρξε πάντοτε το έργο μιας έντατικά έξασκημένης ομάδας. Οί Έκκλησίες γενικά αποδίδουνε πάρα πολύ μεγάλη σημασία στον αριθμό των όπαδών τους. Επίδραση όμως πολύ μεγαλύτερη και αποτελεσματικότερη μπορεί να άσκηθεί με τις προσωπικές έπαφές μιας ομάδας, κι' ή πρόοδος του κινήματος της Όξφόρδης είναι μόνο άλλη μιá απόδειξη του γεγονότος αυτού.

Μερικά τελευταία λόγια. Υπάρχει μιá τόσο μεγάλη απόκλυση των άδυναμιών της ανθρώπινης φύσης μέσα στην Ψυχολογία, ώστε εκείνοι που σπουδάζουν το θέμα έπιπόλαια κλίνουν σε μιá φτωχή εκτίμηση της ανθρωπότητας. Το καλύτερο φάρμακο γι' αυτό είναι να λάβουμε υπ' όψη μας την εκτίμηση της ανθρώπινης φύσης από το μεγαλύτερο όλων των ψυχολόγων, ο οποίος «έγνω τί έστιν έν τῷ ανθρώπῳ» ή, όπως ο Moflat το αποδίδει, «γνώριζε καλά την ανθρώπινη φύση». Ό Ίησοῦς είχε ρεαλιστικές ιδέες σχετικά με την άμαρτωλότητα και την άδυναμία του ανθρώπου. Κανένας δεν έχει περιγράψει ζωηρότερα τη σκοτεινότερη πλευρά του ανθρώπου άπ' Αυτόν σ' εκείνο τον κατάλογο των κακῶν, που βγαίνουν μέσα άπ' την

καρδιά του ανθρώπου. Ό Ίησοῦς όμως έπίστευε στην ανθρώπινη φύση. Κανείς δεν θάταν δυνατό να προτείνει τέτοια ιδανικά σαν τους Μακαρισμούς, αν δεν έπίστευε στην ικανότητα του ανθρώπου, του ανθρώπου όχι έγκαταλειμμένου στον έαυτό του, μα του ανθρώπου με τη δύναμη του Θεού. Ό Ίησοῦς ποτέ δεν έμυκτήρισε και ποτέ δεν έσάρκασε σχετικά με την ανθρώπινη φύση. Ό έπιπόλαιος φίλος μας, άνθρωπος του κόσμου, μάς έπαναλαμβάνει διαρκώς ότι πρέπει να παίρνουμε την ανθρώπινη φύση όπως είναι. Έτσι έκανε ο Ίησοῦς. Έκανε όμως και κάτι άλλο, που πολλοί ξεχνούν. Πήρε την ανθρώπινη φύση όπως θα μπορούσε να είναι. Η Επί του Όρους Όμιλία είναι ένα καταπληκτικό κοπλιμένο στην ανθρωπότητα. Ό Χριστιανός ιερέας μπορεί να είναι ένας όνειροπόλος ή ένας άνθρωπος της δράσεως, μπορεί να έχει την ιδιοσυγκρασία καλόγηρου ή βιομηχανικού ήγέτη. Μπορεί να είναι λιγομίλητος ή όμιλητικός, συναισθηματικός ή συγκρατημένος τύπος. Κανείς θάχει συναντήσει όλους αυτούς τους τύπους να διαδέχονται ο ένας τον άλλο στο ποιμαντικό έργο. Άλλά, ως το πούμε άλλη μιá φορά, δεν πρέπει νάχει συναντήσει ένα πεσιμιστή ή ένα κυνικό. Γιατί ο πεσιμισμός είναι το άκρως αντίθετο κάθε θρησκείας, και ο κυνισμός προς τους ανθρώπους είναι βρυσιά κατά του Υίου του ανθρώπου.

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΑΝ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Οί υποψήφιοι για την ιεροσύνη στις περισσότερες Έκκλησίες εξετάζονται για τὸν χαρακτήρα, τὴν ἰκανότητα, τὴ μάθηση, τὴν ὑγεία, καὶ τὴ δύναμη τοῦ λόγου. Δὲν ἔχω ὅμως ἀκούσει ὅτι στὰ παραπάνω test συμπεριλαμβάνεται καὶ κάτι ἄλλο πὸν νὰ δείχνει τὶς ἰκανότητες γιὰ τὴν ὀργάνωση ὑπηρεσιῶν. Αὐτὸ ἴσως νὰ ὀφείλεται στὸ ἀνόητο σύνθημα: «Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἐπιχείρηση». Ἔχω δεῖ περισσότερες Ἐκκλησίες σὲ δυσκολίες ἀπὸ παντελὴ ἔλλειψη συνηθισμένης ἰκανότητας προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν ἀπὸ μέρους τοῦ ἱερέα, παρὰ ἐξ αἰτίας τοῦ φτωχοῦ του κηρύγματος.

Μία μεγάλη σύγχρονη Ἐκκλησία εἶναι ὀργανωμένη ὑπηρεσία σὲ κάθε τμήμα της. Πάρα πολλοὶ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται τόσο πολὺ μὲ τὸ ἔργο τῆς προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία πὸν δυσκολεύονται οἱ ἴδιοι νὰ βροῦν τὸν καιρὸ γιὰ πὸν πνευματικὰ καθήκοντα. Νομίζω ὅτι κάθε μεγάλη Ἐκκλησία θάπρεπε νὰ προμηθεύει τὸν ἱερέα της μ' ἓνα μισθωτὸ γραμματέα - δακτυλόγραφο. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὸς θὰ χρειάζονταν πλήρης ὀκτάωρη ἔργασία. Στὶς περισσότερες Ἐκκλησίες θὰ μπορούσε νὰ βρεθεῖ κάποιος ἰδιωτεύων ἢ συνταξιούχος, ἢ κάποια ἔγγαμη κυρία πὸν ἔχει προηγούμενη πείρα τῆς δουλειᾶς, γιὰ νὰ βοηθήσουν τὸν ἱερέα δυὸ - τρεῖς ὥρες τὸ πρωῖ χωρὶς ὑπερβολικὲς ἀπαιτήσεις στὴν πληρωμὴ. Ποιὰ βοήθεια θὰ παρῆκε ἓνας τέτοιος διακανονισμὸς στὴν ἀλληλογραφία καὶ τὴ

διευθέτηση τῶν ὑποθέσεων τῆς Ἐκκλησίας γενικὰ πολλοὶ λίγοι κατανοοῦνε. Ἐπὶ πλέον, στὴν περίπτωση πὸν ὁ ἱερέας δὲν ἔχει τάλαντο σὰν διοργανωτῆς ὑπηρεσιῶν, ὁ γραμματέας θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἀρκετὰ πὸν νὰ ἀναπληρῶνουν τὶς ἔλλειψεις του.

Ἐνα ἄλλο οὐσιῶδες εἶναι ὅτι ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ ἄλλους εὐρύτερους σκοποὺς. Φυσικὰ τὸ προσωπικὸ τῶν ναῶν παραπονεῖται γιὰ τὴν ἔργασία πὸν προστίθεται, ἀλλ' αὐτὸ εἶναι κάτι πὸν μπορεῖ νὰ διευθετηθεῖ μὲ κάποια ἐπὶ πλέον πληρωμὴ ἢ βοήθεια. Αὐτὸ πὸν πρέπει νὰ βγάλουμε ἀπ' τὸ μυαλὸ μας εἶναι πὸς ἡ ἔργασία μας πρέπει νὰ μετριέται ἀπὸ τὴν προσθήκη εἴτε νέων μελῶν στὶς Ἀκολουθίες εἴτε χρήματος στὸ ἐκκλησιαστικὸ ταμεῖο. Λίγοι ἱερεῖς καταλαβαίνουνε ὅτι ὁ ναὸς, ὅπως κάθε οἶκος ἐπιχειρηματικὸς, ἔχει μιὰ τοπικὴ φήμη, κ' ὁ ναὸς πὸν ἔχει φήμη γιὰ τὴ δράση του εἶναι ὁ ναὸς πὸν προσελκύει περισσότερο κόσμο. Αὐτὸ εἶναι ὄλο τὸ μυστικὸ τῆς ἱστορίας τοῦ St. Martin in the Fields, ἐνὸς ναοῦ πὸν ἔγινε περίφημος, ὄχι γιὰ τὸ ἐξαιρετικὸ κήρυγμα ἢ γιὰ τὴν πομπώδη του λατρεία, ἀλλὰ γιὰ τὶς ὑπηρεσίες πὸν προσφέρει σὲ ἄντρες καὶ γυναῖκες. Εἶναι μέρος τοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας — τοῦ ἔργου τοῦ Πατρός ἡμῶν — νὰ κάνει γνωστὸ πὸς εἶναι ἔτοιμη καὶ πρόθυμη νὰ προσφέρει ὑπηρεσίες. Στὶς γειτονιὲς μέσα στὶς ὁποῖες οἱ ναοὶ ὀρθώνονται, δίνουν οἱ περισσότεροι τὴν ἐντύπωση μιᾶς ἰδιωτικῆς θρησκευτικῆς λέσχης. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ φήμη γιὰ τὸ ναὸ πρέπει νὰ ἐξαφανισθεῖ, ἂν θέλουμε νὰ πλησιάσουμε τὸν κόσμο στὸ σύνολό του.

Οἱ μὴ ἐκκλησιαζόμενοι δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἄνθρωποι τῆς Ἐκκλησίας μὲ μιὰ μόνο ἀπλὴ πρόσκληση στὶς Ἀκολουθίες, γιὰ τὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔχουνε ἤδη ἀποδείξει πὸς δὲν ἀποδίδουνε μεγάλη ἀξία στὴ λατρεία. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλοι τρόποι. Οἱ σύλλογοι ἀνδρῶν δὲν ἔχουνε σήμερα τὴν ἐπιτυχία πὸν εἶχαν πρὸ σαράντα ἐτῶν. Μία ὅμως ἐκκλησία τοῦ Λονδίνου ἄνοιξε μιὰ «Λέσχη τῶν Παπούδων», πὸν πῆρε καταπλη-

κτικές διαστάσεις. Είναι κατά πρώτο και κύριο λόγο μιὰ κοινωνική ὀργάνωση, ἔχει ὅμως καὶ τὴ θρησκευτικὴ τῆς πλευρά, καὶ μαζεύει τοὺς ἄντρες. Πέρασα ὁμορφες βραδυνὲς στὴν «Ἐστία τῶν ἀντρῶν» καὶ ἔχω δεῖ τὴν αἴθουσα σχολείου γεμάτη ἀπὸ ἄντρες ποὺ φλυαροῦνε μεταξύ τους, ἀκοῦνε ὁμιλίες καὶ συζητοῦνε διάφορα θέματα. Ἐνας ἱερέας μὲ κάποιο κοινωνικὸ αἶσθημα ἀναπτυγμένο μπορεῖ νὰ ἔλθει σ' ἐπαφὴ μὲ ἑνορίτες τοῦ χρησιμοποιοῦντας τέτοια μέσα, ποὺ θὰ ἔχουνε μεγάλη ἀπόδοση γιὰ τὴν Ἐκκλησία του, στὴν ἀρχὴ ἔμμεση, ἀργότερα ὅμως, σὲ πολλὰς περιπτώσεις, ἄμεση. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ σπάσουμε εἶναι ἡ διστακτικότητα αὐτῶν ποὺ δὲν ἐκκλησιάζονται. Ὅλοι εἴμαστε δημιουργήματα τῆς συνήθειας, εἰδικὰ ὅσο γερνάμε. Συνάντησα ἕνα γέρο στὸ πάρκο, ποὺ σκυθρωπὸς κυττοῦσε τὴ βροχὴ κάτω ἀπὸ ἕνα στεγασμένο περίπτερο, καὶ ἀνακάλυψα ὅτι συνήθιζε νὰ κάνει τὸ ἴδιο κάθε ἀπόγευμα, βροχερὸ ἢ μὴ. Τὸν ρώτησα ἂν δοκίμασε ποτὲ τὸν κινηματογράφο, καὶ μοῦ εἶπε πὼς δὲν εἶχε δεῖ κινηματογραφικὸ ἔργο γιὰ χρόνια. Τὸν ρώτησα ἂν εἶχε ὠρισμένους λόγους, καὶ μοῦ ἀπάντησε: «Ὅχι, ἀπλῶς ξεσυνήθισα νὰ πηγαίνω, καὶ δὲν αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ ξαναπάω». Αὐτὴ ἀκριβῶς εἶναι ἡ στάση χιλιάδων ἀνθρώπων ἀπέναντι στὴν Ἐκκλησία. Κάθε τι ποὺ σπάζει τὰ ἐμπόδια τῆς προσεγγίσεώς τους στὴν Ἐκκλησία εἶναι κέρδος, ἀκόμα κι' ὅταν τὸ κέρδος δὲν εἶναι ἄμεσο. Μιὰ καλὴ ὀργάνωση γυναικῶν σήμερα ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὶς παλιοῦ τύπου ὀργανώσεις τῶν μητέρων μὲ τὴν κάποια εὐκαιρία φλυαρίας καὶ τὸ φλυτίζανι τὸ τσάϊ. Δὲν ὑποστηρίζω πὼς στὶς συναντήσεις αὐτὲς μιὰ μικρὴ ἀκολουθία θάπρεπε νὰ παραλείπεται, γιὰ τὴν εἶναι ἡ μόνη εὐκαιρία ποὺ πολλὰς ἀπασχολημένες μητέρες ἔχουνε γιὰ κάποια λατρευτικὴ ἐκδήλωση. Θάπρεπε ὅμως στὶς συναντήσεις αὐτὲς νὰ μελετῶνται κι' ἄλλες πλευρὲς τῆς γυναικείας ζωῆς — μαγειρικὴ, ρουχισμός, ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, παιδοκομία καὶ τὰ ὅμοια. Μ' αὐτοὺς τοὺς τρόπους ὁ ἑνοριακὸς ναὸς μπορεῖ νὰ προσφέρει ἀληθινὲς ὑπηρεσίες στὸ λαὸ

καὶ νὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον του. Τότε ἀρχίζει νὰ παίρνει μιὰ θέση στὴ ζωὴ καὶ τὶς σκέψεις του. Αὐτὸ εἶναι τὸ προπαρασκευαστικὸ στάδιο στὸ πνευματικὸ ἔργο. Ὑπηρεσίες σὰν τὶς παραπάνω εἶναι μέρος τοῦ Εὐαγγελίου, ποὺ ἡ Ἐκκλησία κηρύττει, ὅπως ἦταν μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίου νὰ θεραπεύει καὶ νὰ τρέφει τὰ πλήθη.

Τὸ Κατηχητικὸ Σχολεῖο προσφέρει μιὰ ἄλλη εὐκαιρία. Οἱ γονεῖς πρέπει νὰ δέχονται συχνὲς ἐπισκέψεις τοῦ ἱερέα ἢ ἐνὸς λαϊκοῦ βοηθοῦ του. Συναθροίσεις γονέων μποροῦν νὰ γίνονται ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ. Δὲν πρόκειται νὰ ὀδηγήσουνε σὲ ἄμεση ἀξίωση τοῦ κυριακάτικου ἐκκλησιάζματος, θὰ αὐξήσουνε ὅμως τὶς σχέσεις μας. Εἶναι ἀνάγκη ἡ Ἐκκλησία νὰ υἱοθετήσει τὶς ἐμπορικὲς μεθόδους μεγάλων οἰκῶν, ποὺ βάζουνε γιὰ ἀργὴ τους: «Φέρτε τὸν κόσμον μέσα καὶ ἀφίστε τον νὰ κυττάζει γύρω, χωρὶς νὰ τοῦ ζητᾶτε ν' ἀγοράσει». Ἄν ἔλθουνε μέσα, θὰ δοῦνε πὼς τὸ ἐμπορικὸ ἔχει πράγματα ποὺ χρειάζονται, πράγματα ποὺ ἴσως δὲν ἤξαιραν ὅτι χρειάζονται. Θὰ ἀγοράσουνε. Ἐτσι ἔχουνε τὰ πράγματα καὶ σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησία. Μὲ κάθε θυσία πρέπει πρώτα ἀπ' ὅλα νὰ τοὺς καταφέρουμε νὰ ἔλθουνε μέσα.

Μερικὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα ἔχουν ὀργανώσει Ὑπηρεσίες Μέριμνας. Ὅταν ἕνας σπουδαστὴς εἶναι κοντὰ στὸ τέλος τῶν σπουδῶν του, ἐξετάζουνε τοὺς γονεῖς τί σκέπτονται γιὰ τὸ μέλλον τοῦ νέου. Κρατιέται μιὰ λίστα ἐργασιῶν καὶ ἀνέργων, καὶ ἀγόρια ἢ κορίτσια τοποθετοῦνται ὅπου εἶναι δυνατό. Δὲν χρειάζεται νὰ μιλήσω γιὰ τὴν ἀνάγκη μέριμνας μὲ τὴν ἔννοια ὀργανώσεων τῆς νεολαίας συνδεομένων μὲ τὴν Ἐκκλησία. Αὐτό, νομίζω, ἔχει ἤδη γίνει παραδεκτὸ καὶ ἐφαρμόζεται ὀλοένα καὶ περισσότερο. Τὸ μέλλον τῆς Ἐκκλησίας ἔγκειται στὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας ποὺ φοιτᾶει στὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα. Ὑπάρχουνε πολλοὶ λόγοι ποὺ καθιστοῦνε ἀναπόφευκτη τὴν ἀπώλεια πρεσβυτέρων λογίων, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀπώλεια θὰ μπορούσε νὰ ἐλαττωθεῖ στὸ ἥμισυ ἀπὸ ἀποτελεσματικὲς ὀ-

γανώσεις τῶν νέων. Τὸ κλειδί τοῦ μέλλοντος βρίσκεται στὸ Κατηχητικὸ Σχολεῖο. Ἐν τούτοις, οἱ Προτεσταντικὲς Ἐκκλησίες ὑστεροῦνε πολὺ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας στὴ συστηματικὴ φροντίδα γιὰ τὴ νεολαία. Ἄν θέλαμε νὰ ἐνεργήσουμε μὲ προοπτικὴ, ἀντὶ νὰ σκεπτόμαστε ἀπλῶς τί πρέπει νὰ κάνομε τώρα ἀμέσως, γιὰ νὰ ἐνισχύσουμε τὴν Ἐκκλησία, θὰ βάζαμε τὴ δράση τοῦ Κατηχητικοῦ Σχολείου πρώτη στὸν κατάλογο τῶν ἐνεργειῶν μας. Πολὺ λίγα ὅμως Κατηχητικὰ Σχολεῖα κάνουνε περισσότερο ἀπὸ τὴ σκέτη ἐβδομαδιαία διδασκαλία.

Ἐμεῖς οἱ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴν Ἐκκλησία φταῖμε, γιατί δὲν ἐννοοῦμε νὰ χωνέψουμε τὴν ἰδέα πὼς ὅσοι δὲν μᾶς συντροφεύουνε στὶς ἐκκλησιαστικὲς Ἀκολουθίες μποροῦνε νὰ ἐξυπηρετηθοῦνε ἀπ' τὴν Ἐκκλησία κατ' ἄλλο τρόπο. Εἴμαστε διατεθειμένοι νὰ κάνουμε τὴν παρακολούθηση τῶν Ἀκολουθιῶν τὸ *sine qua non* τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Βέβαια, χωρὶς μιὰ ὀργανωμένη κοινότητα, χωρὶς συνάντηση, τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας δὲν μπορεῖ νὰ προχωρήσει, πρέπει ὅμως νὰ παραδεχθοῦμε πὼς πολλοὶ ἀπὸ μᾶς πού δὲν λείπουνε ἀπὸ τὶς Ἀκολουθίες τὸ κάνουνε ἀπὸ καθῆκον μᾶλλον παρὰ ἀπὸ τὴ συναίσθηση κάποιας εἰδικῆς ὠφέλειας. Μᾶς ἔμαθαν νὰ πηγαίνουμε στὶς Ἀκολουθίες καὶ τώρα κατανοοῦμε πόσο οὐσιαστικὴ εἶναι ἡ παρακολούθηση αὐτὴ γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἄλλοι ὅμως ἄνθρωποι, ἀδιαπαιδαγώγητοι γι' αὐτό, καὶ λιγώτερο πνευματικὰ διατεθειμένοι, δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ πειθοῦνε γιὰ τὴν ὠφέλεια τοῦ τακτικοῦ ἐκκλησιασμοῦ. Ἐνδέχεται νὰ πείσει κανεὶς ἐκείνους πὺ κάποτε στὸ παρελθὸν ἐκκλησιάζονταν, σπάνια ὅμως κανέναν ἀπὸ ἐκείνους πὺ δὲν ἔχουνε πατήσει τὸ πόδι τους σ' Ἐκκλησία. Ἄν μποροῦσα νὰ ζήσω τὴ ζωὴ μου ξανά, θὰ προσπαθοῦσα νὰ φτιάξω μιὰ Ἐκκλησιαστικὴ Κοινότητα τῶν Ἐξω τῆς Ἐκκλησίας. Θὰ κύτταζα γιὰ ἄνθρωπους πὺ δὲν θὰ πατοῦσαν στὴν Ἐκκλησία μου, πὺ δὲν θὰ πήγαιναν ἀλλοῦ πουθενά, γιὰ νὰ δοῦνε ὅτι,

χωρὶς νὰ συχνάζουνε στὴ λατρεία, ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ τοὺς βοηθήσει, κι' ὅτι κι' αὐτοὶ οἱ ἴδιοι θὰ μπορούσαν νὰ βοηθήσουνε διὰ μέσου τῆς Ἐκκλησίας. Δὲν θὰ τοὺς ζητοῦσα βοήθεια ὑλικὴ γιὰ τὴν Ἐκκλησία, θὰ τοὺς ζητοῦσα ὅμως νὰ κάνουνε τὴν Ἐκκλησία τὸν δότη γιὰ ὅτι οἱ ἴδιοι θὰ ἦτανε διατεθειμένοι νὰ δώσουνε στοὺς φτωχοὺς, καὶ γιὰ ἄλλους εἶδους ὑπηρεσίες. Εἰς ἀντάλλαγμα θὰ τοὺς κρατοῦσα σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας, προσπαθώντας νὰ τοὺς δημιουργήσω ἐνδιαφέρον καὶ σύνδεσμο. Θὰ παρότρυνα μέλη τῆς Ἐκκλησίας, ἄνθρωπους, πὺ μὲ εὐχέρεια μποροῦνε νὰ συναναστρέφονται τοὺς ἐκτός, νὰ τοὺς ἐπισκέπτονται καὶ νὰ κάνουνε ἔτσι τὸ σύνδεσμο στενώτερο. Πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουμε τὴν ἰδέα πὺς μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπολαμβάνει τὴν κοινωνία τῆς Ἐκκλησίας μόνο διὰ τοῦ ἀτομικοῦ ἐκκλησιασμοῦ. Ὑπάρχουν χιλιάδες πὺ δὲν πηγαίνουνε στὴν Ἐκκλησία, οἱ ὅποιοι ὅμως θὰ ἄφιναν τὴν Ἐκκλησία νὰ ἔλθει πρὸς αὐτοὺς. Εἴμαστε πρόθυμοι νὰ φέρουμε τὶς ὑπηρεσίες τῆς Ἐκκλησίας στοὺς ἀρρώστους. Γιατί νὰ μὴ κάνουμε τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τοὺς ἔξω, πὺ δὲν ἔχουνε βέβαια καμμιά φυσικὴ ἀναπηρία, εἶναι ὅμως πνευματικὰ ἀνέτοιμοι γιὰ ν' ἀγαπήσουνε τὴ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας; Ἐνα μεγάλο φράγμα ἔχει ὑψωθεί μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ λαοῦ στὸ σύνολό του. Δὲν εἶναι ἐχθρότητα τὸ φράγμα αὐτό, εἶναι ἀπλῶς ἄγνοια καὶ ἀπροθυμία. Καθετὶ πὺ μπορεῖ νὰ γκρεμίσει αὐτὸ τὸ φράγμα εἶναι ἐξαιρετικὰ σημαντικό. Ἐμεῖς μένομε στὰ χαρᾶκάματά μας, κι' ὁ κόσμος στὰ δικά του, καὶ δὲν μποροῦμε νὰ συναντηθοῦμε. Θᾶπρεπε ὅμως νὰ βροῦμε μιὰ ἐλεύθερη ζώνη ὅπου νὰ μποροῦμε νὰ ἀδελφωθοῦμε.

Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς Ἐκκλησίες μου εἶχα σὰν μέλη ἕνα ἀντρώγυνο, πὺ δὲν μπορούσαν ὅμως γιὰ λόγους ἐπαγγελματικῶς νὰ λάβουνε ἐνεργὸ μέρος στὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας. Ἀποφάσισαν ἐν τούτοις νὰ διαθέσουνε λίγο χρόνο γιὰ τὴ σύναψη γνωριμιῶν πὺ θὰ βοηθοῦσαν τὴν Ἐκκλησία. Ἐπισήμαιναν τοὺς νεοφερμένους στὴ γειτονιά, δημιουργοῦσαν γνωριμία μὲ ὄλο

τὸ ἀπαιτούμενο τάκτ, καὶ μάθαιναν ἂν αὐτοὶ ἀνήκουσε σὲ κάποια Ἐκκλησία. Ἄν ἔβλεπαν πὼς ὑπῆρχε κάποια ἐλπίδα ἐπιτυχίας, καλλιεργοῦσαν περισσότερο κοινωνικὲς σχέσεις μαζί τους μέχρις οὗ ἢ φιλία ἔφτανε σ' ἓνα τέτοιο σημεῖο πού ἐπέτρεπε τὴν πρόσκληση στοὺς νέους φίλους νὰ παρακολουθήσουνε τὴ λειτουργία μαζί τους. Ἄν δὲν εὑρισκαν τὸ ἀπαιτούμενο ἐνδιαφέρον, ζητοῦσαν ἀπὸ ἄλλα μέλη τῆς Ἐκκλησίας νὰ συνάψουνε σχέσεις μὲ τὴ νεοφερμένη οἰκογένεια, κι' ἔτσι δημιουργοῦσαν κι' ἄλλα σημεῖα ἐπαφῆς μεταξὺ τῶν νεοφερμένων καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπειτα κανόνιζαν μιὰ συνάντηση δική μου μὲ τοὺς φίλους τους, καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πέτυχαν νὰ προσελκύσουνε στὴν Ἐκκλησία ὀκτώ μὲ δέκα οἰκογένειες, πού ἄλλοιῶτα δὲν θὰ εἶχαν κανένα σύνδεσμο μ' αὐτήν, καὶ κοντὰ σ' αὐτοὺς ἓναν ἀριθμὸ ἀνθρώπων, πού, ἂν καὶ μὴ τακτικὰ μέλη, συχνὰ ἐμφανίζονταν στὶς Ἀκολουθίες.

Ἀπέβλεπα σ' αὐτὸ τὸ ἀντρόγυνο σὰν νὰ εἶχαν κάνει τὸ πρᾶκτικὸ ἔργο χριστιανικῆς ἐργασίας πού εἶχε ποτὲ γίνεῖ σ' αὐτὴ τὴν Ἐκκλησία. Βέβαια, στὴ δουλειά τους αὐτὴ ἀποκρούοναν ἀπὸ ὠρισμένους, καὶ δοκίμαζαν ἀπογοητεύσεις ἀπὸ ἄλλους, ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἀποθαρρύνονταν. Ἄς σκεφθεῖ κανεὶς τί σημασία θὰ εἶχε γιὰ τὸ ναὸ, ἂν ὑπῆρχανε δώδεκα ἢ περισσότερα τέτοια ἀντρόγυνα, πρόθυμα νὰ προσφέρουνε τὴν ἴδια ὑπηρεσία. Παραδέχθηκα κάποτε μπροστά μου πὼς κάνοντας μιὰ τέτοια δουλειὰ δὲν μπορούσαν νὰ καλλιεργήσουνε πολλὰς φιλίες καθαρὰ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους. Πρόθυμα ὅμως, εἶχαν παραιτηθεῖ ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπιδίωξη γιὰ χάρη τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ. Ἀφιβάλλω ἂν ἓνας Χριστιανὸς μέσα στοὺς ἑκατὸ σκέφθηκε ποτὲ τέτοιου εἴδους θυσία. Ἐνα ἔργο σὰν αὐτὸ ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ, καὶ δίνει ἓνα λαμπρὸ παράδειγμα, πού ἄλλοι μπορούνε ν' ἀντιγράψουνε. Ἐνας ἱερέας μπορεῖ νὰ δίνει αἴγλη στὴν Ἐκκλησία του μὲ τὸ ἐξαιρετικὸ κήρυγμα, συνήθως ὅμως τὰ κέρδη τῆς δικιᾶς του Ἐκκλησίας ἀποτελοῦνε ἀπώλειες ἄλλων Ἐκκλησιῶν. Κι' ὅταν αὐτὸς ἀποσυρθεῖ ἀπ' τὸ κη-

ρυκτικὸ ἔργο, οἱ θαυμαστὲς του διασκορπίζονται ἐδῶ κι' ἐκεῖ. Ἐνα ἔργο ὅμως σὰν αὐτὸ πού περιγράψαμε εἶναι καθαρὸ κέρδος γιὰ τὴν Ἐκκλησία, καὶ τίποτα ἄλλο δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀνταποκριθεῖ περισσότερο στὶς ἐπείγουσες ἀνάγκες τῆς Ἐκκλησίας ἀπ' τὸ ἔργο αὐτό.

Ὅλες αὐτὲς οἱ φροντίδες ἀνήκουσε στὴν πλευρὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔργου πού εἶναι ἡ ὀργάνωση καὶ προσφορὰ ὑπηρεσιῶν, βασικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας νὰ φροντίζει γιὰ τὸ λαό, ὅχι ἀπλῶς νὰ τὸν προσκαλεῖ νὰ μετάσχει στὴ λατρεία. Ἡ συνηθισμένη ἔνσταση σ' αὐτὸ εἶναι ὅτι λείπουνε τὸ κρῆμα κι' οἱ ἐργάτες. Ἐν τούτοις, ὅταν ὁ ἱερέας ἐξηγήσει ὅτι εἶπαμε προηγουμένως γιὰ τὴν ἀνάγκη συνάψεως σχέσεων μὲ τὸ λαό, καὶ τὸ ἐφαρμόσει αὐτὸ μὲ ἀληθινὴ πεποίθηση, μπορεῖ νὰ δοκιμάσει ἐκπλήξεις ἀπὸ τὴν ἀνταπόκριση τοῦ λαοῦ. Ἐνας φίλος μου, ἐφημέριος μιᾶς πτωχῆς καὶ ἄπορης ἐνορίας στὸ Λονδίνο, ἀντιμετωπίζοντας σοβαρὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα, τὸ ἔκανε γνωστὸ σ' ὄλες τὶς οἰκογένειες τῆς ἐνορίας του, πού, ὅπως ἔδειχναν τὰ βιβλία τοῦ ναοῦ, εἶχαν κάνει χρῆση τῆς Ἐκκλησίας γιὰ βαφτίσια, γάμους, κηδεῖες κλπ. Τοὺς τόνισε πὼς πιστεῦτε νὰ ἐκτιμοῦνε τὸ γεγονὸς πὼς ἔχουνε Ἐκκλησία γιὰ ὄλους αὐτοὺς τοὺς σκοποὺς, ἐν τούτοις ὅμως ὁ ναὸς αὐτὸς δὲν μπορούσε νὰ φέρει ἰσοζύγιο ἐσόδων καὶ ἐξόδων, καὶ κινδύνευε νὰ κλείσει. Καὶ τοὺς ρώτησε ἂν ἦταν διατεθειμένοι, κατόπιν ἀναδείξεως ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὸ ἔργο, νὰ συνεισφέρουνε ἓνα ἢ δυὸ πέννες τὴ βδομάδα γιὰ τὴν Ἐκκλησία, μὲ τὸν ὅρο ὅτι αὐτοὶ πού θὰ ἔδιναν τακτικὰ τὴ συνεισφορά τους θὰ εἶχαν δικαίωμα σ' ὄλες τὶς ὑπηρεσίες τῆς Ἐκκλησίας χωρὶς ἄλλη ἐπιβάρυνση. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο κατόρθωσε νὰ συγκεντρώσει ἓνα τακτικὸ ἐτήσιο εἰσόδημα ἀπὸ 100 μὲ 150 λίρες, ἓνα ποσὸ πού ὑπερέβαλλε πολὺ τὰ προηγούμενα ἔσοδα τοῦ ναοῦ ἀπὸ τοὺς γάμους καὶ τὶς κηδεῖες. Ἄν καὶ ἡ πλειοψηφία τῶν συνδρομητῶν τοῦ ναοῦ δὲν παρακολουθοῦσαν τὶς Ἀκολουθίες παρὰ μόνο ὠρισμένες μέρες τὸ χρόνο, ἦταν ἐν τούτοις πολὺ πρόθυ-

μοι να βοηθήσουνε τὴν Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας τὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτοὺς ἤξαιραν πὼς εἶναι γνήσιο.

Εἶναι δουλειὰ τῆς Ἐκκλησίας νὰ κάνει τὴν παρουσία της αἰσθητὴ μέσα στὸ λαὸ ὄχι ἀπλῶς ὡς ἓνα τόπο λατρείας, ἀλλὰ ὡς ἓνα κέντρο ζωῆς καὶ κοινωνίας. Εἶναι ἀπόλυτα ἀδύνατο γιὰ ἓναν ἄνθρωπο νὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ κι' ὅ,τι πρέπει νὰ γίνεῖ κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Τὰ μέλη μᾶς ἐνορίας πού νομίζουμε πὼς, μισθώνοντας ἓναν ἐφημέριο γιὰ τὶς ἀνάγκες τους, ἔκαναν ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτοὺς γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ βγοῦνε ἀπ' αὐτὴ τὴν πλάνη. Οἱ Χριστιανοὶ ἔχουνε κληθεῖ νὰ ὑπηρετήσουνε, καὶ ἡ μεγάλη μάζα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ εἶναι ἕτοιμη νὰ ὑπηρετήσῃ, μὲ τὸν καλύτερο τρόπο πὺ μπορεῖ, ὅταν ἡ ὑπηρεσία γιὰ τοὺς ἄλλους παρουσιασθεῖ ὡς κλήση ἀπὸ τὸ Θεό. Κάθε λάτρης τοῦ Θεοῦ εἶναι κι' ἓνας ἐργάτης. Μιὰ Ἐκκλησία, πὺ ἐργάζεται πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀρχή, δὲν θὰ ἀποτύχει στὴ μεταλαμπάδευση τοῦ φωτός της μέσα σ' ὅλη τὴν ἐνορία.

Ἡ ψυχολογικὴ ἄποψη τῆς διαφημίσεως

Οἱ περισσότερες Ἐκκλησίες, λιγώτερο ἢ περισσότερο, χρησιμοποιοῦνε τὴ διαφήμιση, τὰ εἶδη ὅμως τῶν ἐκκλησιαστικῶν διαφημίσεων πὺ βλέπει κανεὶς τὶς περισσότερες φορὲς προκαλοῦν τὴν περιφρόνηση ἑνὸς εἰδικοῦ διαφημιστῆ. Ἐπὶ τέλους, ἡ διαφήμιση ἔχει τὴν ψυχολογικὴ τῆς ἄποψη, κι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι πὺ ἀγνοοῦνε οἱ Ἐκκλησίες. Αὐτοὶ πὺ σχεδιάζουνε τὶς διαφημίσεις σκέπτονται, φαίνεται, πὼς ὅ,τι χρειάζεται δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀναγγελία. Βέβαια αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος κάθε διαφημίσεως, κανεὶς ὅμως δὲν θὰ διάλεγε ἓνα ἔρημον νησί γιὰ νὰ κάνει διαφήμιση, καὶ εἶναι ἀνόητο νὰ ἐμπιστεύεται κανεὶς στὴ γυμνὴ ἀνακοίνωση γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ της, χωρὶς νὰ καταβληθεῖ προσπάθεια νὰ φτάσῃ ἡ ἀνακοίνωση, μὲ τὸ σωστὸ τρόπο, τοὺς ἀνθρώπους γιὰ τοὺς ὁποίους

προορίζεται. Προφανῶς ὁ πρῶτος ὄρος εἶναι ἡ ζήτησις ἑνὸς πράγματος. Ὁ πρίγκηπας τῶν διαφημιστῶν δὲν θὰ μπορούσε νὰ πουλήσῃ στὸ πολὺ κοινὸ ἀρκετὰ ἀντίτυπα τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου τοῦ Καντίου. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαφήμιση γενικὰ προορίζεται γιὰ ἐκείνους πὺ δὲν εἶναι προσκολλημένοι σὲ μιὰ ὠρισμένη Ἐκκλησία, τρέφουνε ὅμως συμπάθεια πρὸς τὴ θρησκεία. Μερικὲς διαφημίσεις ἀναφέρονται σὲ εἶδη πὺ ἀγοράζει ὁ δῶλος ὁ κόσμος, ἄλλες ὅμως πρέπει πρῶτα νὰ ἀποδείξουνε τὴν ἀνάγκη τοῦ εἶδους πὺ διαφημίζουνε. Κι' ἔτσι ὅμως, γραπτὲς διαφημίσεις ἀποστέλλονται στὸ κοινόν, χωρὶς νὰ διανέμονται ὡς feuilles volantes στὰ πλήθη πὺ ἀφίνουνε τὸ ποδοσφαιρικὸ γήπεδο, καὶ οἱ ἐξαπολυόμενες ὅπουδήποτε ἀπὸ ραδιοφώνου ἐκκλησιαστικὲς διαφημίσεις εἶναι χαμένη ὑπόθεσις, πὺ θὰ πρεπε νὰ παραλείπεται, ἂν ὑπάρχουνε ἄλλα μέσα πὺ μποροῦνε νὰ φέρουνε τὶς διαφημίσεις μέσα στὰ χέρια ἐκείνων πὺ ὑπάρχει πιθανότητα ν' ἀνταποκριθοῦνε στὸ μήνυμά τους.

Στὸ σχεδίασμα μᾶς διαφημίσεως πρέπει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψη καὶ ἡ ἐλκυστικότητα καὶ ἡ ἀνταπόκρισις σ' αὐτὴ. Ἡ διαφήμιση πρέπει νὰ κριθεῖ μεταγενέστερα κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῶν δύο αὐτῶν παραγόντων. Ὁ διαφημιστὴς πὺ ἀναμένει ἄμεσα ἀποτελέσματα πιθανὸν ν' ἀπογοητευθεῖ. Οἱ πρῶτες διαφημίσεις εἶναι μόνο τὰ θεμέλια, χρειάζονται ὅμως περισσότερες προσπάθειες γιὰ τὸ χτίσιμο πάνω στὰ θεμέλια. Ὁ καλύτερος τρόπος ἐπανακρούσεως δὲν εἶναι ἡ ἀπλὴ ἐπανάληψις, ἀλλὰ μιὰ καινούργια νότα σὲ συνδυασμὸ μὲ προηγούμενη ἐκκλησιολογία, ὅπως ἀκριβῶς κάνουνε οἱ διαφημίσεις μερικῶν οἴκων, τῶν ὁποίων οἱ τοικοκολλήσεις, ἂν καὶ διαφορετικὲς μεταξύ τους, ἔχουνε μερικὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἀκολουθοῦνε μὲ συνέπεια μιὰ ὠρισμένη καλὴ ἰδέα.

Ὅποιοδήποτε κι' ἂν εἶναι τὸ πραγματικὸ θέμα μᾶς διαφημίσεως, πρέπει πρῶτα - πρῶτα νὰ εἶναι ἀπλό, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ διαβασθεῖ τρεχάτα χωρὶς σταμάτημα. Τηλεγραφικὴ συντομία, φράσεις μεστὲς χωρὶς μιὰ περιττὴ λέξι, εἶναι ὁ κανόνας

για τη διαφήμιση έξω από κλειστούς χώρους. Ἡ μικροσκοπική τοιχοκόλληση πού πρέπει κανείς νά σταματήσει γιά νά διαβάσει εἶναι ἄχρηστη. Μεγάλα γράμματα πού ἐξέχουνε πρόδηλα εἶναι ὁ μόνος χρήσιμος τρόπος ἐντυπώσεως. Ἐνα feuille - volante μπορεῖ νά περιέχει περισσότερες λεπτομέρειες. Ἐν τούτοις, ὅσο συντομώτερο εἶναι τόσο τὸ καλύτερο. Ὑπάρχουν μερικές ἐξαιρετικές ἐμπορικές διαφημίσεις πού, παρὰ ταῦτα, εἶναι κακές διαφημίσεις, γιατί δὲν μπηγουνε στὸ μυαλὸ καλὰ τὸ ὄνομα τοῦ προϊόντος ἢ τῆς φήμας, κι' ἔτσι ἐξυτηρετοῦνε κι' ἄλλες φήμες πού ἐμπορεύονται τὰ ἴδια προϊόντα. Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος τοῦ δρόμου ἔχει πολὺ λίγη γνώση σχετικά μὲ τοὺς διάφορους ναοὺς καὶ πρέπει νά τοῦ γίνεῖ ἀρκετὰ σαφὲς ποιὰ Ἐκκλησία ἐπιχειρεῖ νά τὸν προσελκύσει μὲ τὴ διαφήμιση.

Ἡ διαφήμιση πρέπει ἐπίσης νά εἶναι εὐχάριστη καὶ ἐνδιαφέρουσα. Τὰ δυὸ παιδιά σ' ἓνα μεγάλο βαθμὸ πηγαίνουνε μαζί. Ἡ κοινοτυπία καταστρέφει μιὰ ἐκκλησιαστικὴ διαφήμιση, γιατί ἐνοχλεῖ σὰν τὴ δυσαρμονία στὴ μουσικὴ ἢ τὴ σύγκρουση στὰ χρώματα. Φτηνὸ χαρτὶ καὶ τύπωμα δὲν εἶναι πραγματικὴ οἰκονομία. Μὴν ἀναγγέλεις ἀνιαρὰ θέματα, περισσότερο θεολογικοῦ παρὰ ἐπίκαιρου χαρακτήρα· φτάνε καλὸ διαφημιστικὸ ὕλικό. Ἄν ἡ διαφήμιση προορίζεται νά προσελκύσει τοὺς καλαροὺς, πρέπει νά περιλαμβάνει πράγματα πού θὰ τοὺς τραβήξουνε, ὄχι πράγματα πού προσελκύουνε τὸν τακτικὸ ἄκροατὴ τῶν κηρυγμάτων.

Ὁ τρίτος παράγοντας εἶναι ὁ προσωπικός. Ἐμπορικοὶ οἱ κοὶ φροντίζουνε νά αἰσθάνεται ὁ πελάτης ὄχι σὰν ἓνα ἀκόμη ὄνομα στὰ κατάστητά τους, μὰ σὰν ἓνα ὑπολογίσιμος ἀγοραστής, τοῦ ὁποίου οἱ ἀνάγκες πρέπει νά ληφθοῦνε καλὰ ὑπ' ὄψιν. Στὴν ἀλληλογραφία μὲ δικούς μας ἀνθρώπους μιὰ προσωπικὴ ἐπιστολὴ ἔχει πολὺ μεγαλύτερη σημασία ἀπὸ μιὰ ἐντυπῆ, καὶ στὴν περίπτωσιν πού πρακτικοὶ λόγοι ἐπιβάλλουνε τὸ τελευταῖο, μερικές λέξεις προσωπικὰ γραμμένες πάνω στὴν ἐντυπῆ πρόσκληση, εἶναι σχεδὸν τὸ ἴδιο ἀποτελεσματικές. Λέ-

γεται πὼς ὁ καλὸς διαφημιστὴς κάνει ἐκείνους πού διαβάζουνε τὴ διαφήμισιν του νά αἰσθάνονται ὅτι χρειάζονται νά ἀγοράσουνε, χωρὶς κἀν νά συνδέουνε τὴν ἀνάγκη τους αὐτὴ μὲ τὸ γεγονός ὅτι διάβασαν τὴ διαφήμισιν'. Μιὰ εὐχάριστη, γεμάτη βεβαιότητα, καλογραμμὴ διαφήμιση, εἶναι πολὺ καλύτερη γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ἀπὸ μιὰ ἐκκλησιὴ μετὰ δακρύων.

Ἐνα πρακτικὸ σημεῖο πού πρέπει νά μνημονευθεῖ εἶναι πὼς διαφημίσεις ἐγκαταλειμμένες ἀκατάστατα πάνω σ' ἓνα συρτάρνι τοῦ σκευοφυλακείου εἶναι κακὴ δουλειά. Κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς πού τυπώνεται πρέπει νά τοποθετεῖται προσεκτικὰ ἐκεῖ πού χρειάζεται. Τὰ feuilles - volantes, πού πετιοῦνται ἀπὸ ἐπαγγελματίες διανομεῖς κάτω ἀπὸ τὴς πόρτες, συνήθως ρίχνονται στὸ καλάθι ἀδιάβαστα. Ἡ ἐμφάνισιν μιᾶς διαφήμισεως πρέπει νά εἶναι τέτοια πού νά κεντᾶ τὴν περιέργεια. Αὐτὸ θὰ τὸ κάνει ἡ διαφήμιση πού εἶναι ἐλκυστικὰ τυπωμένη, σὲ δυὸ χρώματα ἴσως διπλωμένη, μὲ τὸ ἐξώφυλλο νᾶχει κάτι πού θὰ κάνει ἐκείνον πού θὰ τὴ σηκώσει ἀπὸ κάτω νά τὴν ἀνοίξει καὶ νά διαβάσει τὰ ἐντὸς. Ἐπὶ παραδείγματι, τὸ ἐξώφυλλο μπορεῖ νά περιέχει μόνον ἓνα δελεαστικὸ τίτλο, διαλεγμένο σὰν τίτλο τοῦ κηρύγματος. Ὅταν κανεὶς σηκώσει ἀπὸ κάτω ἓνα χαρτὶ καὶ διαβάσει στὸ ἐξώφυλλο τὸ ἐρώτημα: «Εἶναι σωστὸ νᾶναι κανεὶς πλούσιος;», ἢ «Εἶμαστε ἐλεύθεροι νά κάνουμε ὅ,τι θέλουμε;», ἢ «Τὸ ἀπλούστερο πρᾶγμα στὸν κόσμον» — ὅλα αὐτὰ θέματα πού ἔχουν χρησιμοποιοῦνται σὰν τίτλοι κηρυγμάτων — εἶναι σχεδὸν βέβαιον πὼς αὐτὸ τὸ πρόσωπο θὰ διαβάσει καὶ τ' ἀπὸ μέσα. Ἀπατηλοὶ τίτλοι τραβοῦνε τὴν προσοχὴ γιά λίγο, μὰ γρήγορα ὁ κόσμος ἀντιλαμβάνεται ὅτι πρόκειται γιά πλεκτάνη. Τὸ νά διαφημίζει κανεὶς: «Διάρρηξη σὲ σπῆτι μέρα μεσημέρι», κι' ὕστερα νά κηρύττει γιά τὸν παραλυτικὸ πού κα-

1. Παρόμοια, στίς ἐκκλησιαστικὰς διαφημίσεις εἶναι καλύτερα νά κανεὶς τοὺς ἀνθρώπους νά αἰσθάνονται πὼς ἔχουνε ἀνάγκη νά ἔλθουνε μᾶλλον παρὰ ὅτι τοὺς παρακαλεῖς ἢ τοὺς ἐπιτάσεις.

τέβασαν από την όροφή, δὲν εἶναι κάτι πού μπορεῖ νὰ ἐπαναλαμβάνεται συχνά.

Ὅτε εἶναι ἐπιτυχὴς ἡ διαφήμιση, ὅταν δὲν ἀκολουθεῖται ἀπὸ αὐτό, πού ἡ διαφήμιση ὀδηγεῖ τὸν ἀναγνώστη νὰ ἀναμένει. Ἡ καλὴ διαφήμιση θὰ τραβήξει, ἀλλὰ δὲν θὰ κρατήσῃ ὅ,τι τραβήξε. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ προσέχουμε σ' αὐτὸ πού διαφημίζουμε. Ὁ μὴ τακτικὰ ἐκκλησιαζόμενος χρειάζεται περισσότερη συγκίνηση — φῶς, χρῶμα, μουσικὴ, κίνηση, ἐνδιαφέρον — ἀπὸ τοὺς ἄλλους, πού ἔρχονται ἀπὸ πεποίθησι καὶ συνήθεια. Ἄν δὲν πρόκειται νὰ προσφέρουμε τὸ εἶδος τῆς ἐλκυστικῆς Ἀκολουθίας σὲ ἄντρες καὶ γυναῖκες, πού δὲν εἶναι συνηθισμένοι στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, καλύτερα νὰ ἀποφύγουμε τὸ ἔξοδο τῶν διαφημίσεων.

Ἡ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ Ἡ ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ

Ἄνισότιτες στὴν ἰκανότητα γιὰ θρησκευτικὰ βιώματα

Ἄν θὰ μπορούσε νὰ προστεθεῖ ἕνα ἀκόμη αἴτημα στὰ «Εἰρηνικά», θάπρεπε νὰ ἀναφέρεται στὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ συνήθεια νὰ ἐρμηνεύουμε τὴ θρησκεία τῶν ἄλλων διὰ μέσου τῆς δικῆς μας. Εἶναι καταπληκτικὸ πόσο λίγοι κατανοοῦνε τοὺς διάφορους βαθμοὺς ἰκανότητος γιὰ θρησκευτικὰ βιώματα πού ὑπάρχουνε σὲ διάφορους ἀνθρώπους. Ἡ κραυγὴ «Ἄς ἔδινε ὁ Θεὸς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Κυρίου νὰ ἦταν προφήτες» ἀκόμη ἀνεβαίνει ἀπὸ πολλὰς θερμὰς ψυχὰς, ἀλλὰ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Κυρίου οὔτε ὑπῆρξαν οὔτε θὰ ὑπάρξουνε προφῆτες. Στὴν παραβολὴ τοῦ σπορέα ἀκοῦμε γιὰ τριακονταπλάσια, ἑξηκονταπλάσια, καὶ ἑκατονταπλάσια ἀπόδοσι, μὰ πολλοὶ λίγοι ἔχουνε ἀπασχολήσει τὸ νοῦ τους σχετικὰ μὲ τὸ τί συνεπάγεται αὐτὴ ἡ γεμάτη νόημα ταξινόμησι. Δὲν ἀναμένουμε ἴση ἀπὸ ὅλους ἐκτίμησι γιὰ τὴν τέχνη, γιὰ τὴ μουσικὴ, ἢ τὴ φιλολογία. Δὲν περιμένουμε νὰ βροῦμε τὴν ἴδια διανοητικὴ ἰκανότητα σ' ὅλους. Δὲν ἀπαιτοῦμε κἂν τὸ ἴδιο ἠθικὸ αἰσθητήριον ἀπ' ὅλους. Ἐν τούτοις, κατὰ κάποιον τρόπο, πείθουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μποροῦνε νὰ ἔχουνε ἕνα κοινὸ θρησκευτικὸ βίωμα καὶ μιὰ κοινὴ θεοσέβεια. Γιατί;

Διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι οἱ Ἀνατολικοὶ δάσκαλοι φρονοῦνε, ἡ χριστιανικὴ ζωὴ δὲν ἔχει ἐσωτερικὸ καὶ ἐξωτερικὸ κύκλο,

ούτε άλλες διδασκαλίες για τους αγίους κι' άλλες για το λαό. 'Αλλ' αυτό δὲν σημαίνει πὼς δὲν ὑπάρχει διαφορά στὸ βαθμὸ στὸν ὁποῖο ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία γίνεται ἀποδεκτὴ κι' ἐφαρμόζεται. Τέτοια λόγια σὰν τὸ «ὁ ἔχων ὧτα ἀκούειν ἀκουέτω», ὑποδηλώνουν πὼς ὁ Χριστὸς προϋπέθετε ἰσότητα προνομιῶν, ὄχι ὅμως καὶ ἴση ἰκανότητα κατανοήσεως. Ἡ διάκριση μεταξὺ δυναμικοῦ (active) καὶ στατικοῦ (passive) τύπου θρησκευτικοῦ βιώματος ὅπως τὴν παρουσίασαν οἱ πρῶτοι θρησκευιο - ψυχολόγοι εἶναι μιὰ χρήσιμη γενίκευση, ἂν καὶ κανένας δὲν ἀνήκει ὀλοκληρωτικὰ σ' ἕναν ἀπ' τοὺς δύο τύπους. Οἱ στατικοὶ τύποι περιλαμβάνουν ἐκείνους τῶν ὁποίων ἡ πίστη εἶναι ἀπλῶς θεμελιωμένη πάνω σ' ἐκεῖνο πὸ διδάχτηκαν κατὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία, καὶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν διδάχτηκαν καθόλου, ἀλλὰ ἀφομοίωσαν μερικὲς θρησκευτικὲς ἰδέες ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία μὲ ἄλλους πὸ τὴν εἶχαν. Μερικοὶ διακηρύτουν πὼς ἡ πίστη τους στηρίζεται στὸ κύρος τῆς Βίβλου ἢ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ κατὰ κανόνα αὐτὸ εἶναι ἕνας δευτερεύων παράγων, γιατί τὸ πραγματικὸ θεμέλιο τῆς πίστεως εἶναι ἐκεῖνο πὸ ἀποκτᾶται κανεὶς στὴν παιδικὴ ἡλικία. Ὁ στατικὸς τύπος τοῦ βιώματος παρέχει ἰκανὴ ἰκανοποίηση στὶς θρησκευτικὲς ὁρμὲς τοῦ μέσου ἀνθρώπου. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ χρησιμεύει καὶ σὰν πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ ξεπηδήσει μιὰ πὸ ἐνεργητικὴ ἔκφραση. Μπορεῖ νὰ δώσει σ' ἄλλους στοιχεῖα προωρισμένα ν' ἀποκτήσουν στοὺς τελευταίους ἕνα πληρέστερο νόημα. Τείνει στὴν ἀποκρυστάλλωση τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας, πὸ ἀλλοιώτικα θὰ κινδύνευαν νὰ ἐξαφανισθοῦν μπροστὰ στὴν ὁρμὴ καινούργιων θρησκευτικῶν κινήσεων. Ἐπὶ τέλους κάποιος συντηρητισμὸς εἶναι ἀναγκαῖος γιὰ τὴ διατήρηση ὅλων τῶν κοινωνιῶν.

Σ' ἕνα ἄλλο βιβλίον μὲ τὸν τίτλο «Τί εἶναι Σωτηρία;», στρέφω τὴν προσοχὴ στὴ διάκριση πὸ ἀπέδωσα μὲ τοὺς δύο τύπους τοῦ Ἰακώβ καὶ τοῦ Ἡσαύ. Ὁ Ἡσαύ ἀντιπροσωπεύει ἕνα μέσο παιδὶ τοῦ δημόσιου σχολείου καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλ-

λο βιβλικὸ χαρακτήρα: ἀθλητικὸς, γενναϊόφρων, γρήγορος, πρόθυμος νὰ συγκωρεῖ, ἀλλὰ χωρὶς βάθος θρησκευτικοῦ βιώματος. Τοῦ Ἰακώβ ἡ σταδιοδρομία ἀρχίζει μὲ μικροπρέπεια, ἀπάτη καὶ δόλο. Περνάει ἀπὸ ἕνα βίωμα ἐπιστροφῆς στὴν Πενουέλ («εἶδος Θεοῦ») καὶ ζεῖ γιὰ νὰ φτάσει στὴν ἀξιοσέβαστη ἡλικία τοῦ Πατριάρχου. Οἱ Ἐκκλησίες μποροῦνε νὰ ἀφομοίωσουν τὸν Ἰακώβ, ἀλλὰ ὁ Ἡσαύ παρουσιάζει ἕνα πρόβλημα πὸ δὲν ἔχει ἀκόμη λυθεῖ. Δὲν μπορεῖ νὰ συμπεριληφθεῖ οὔτε μεταξὺ τῶν ἁμαρτωλῶν οὔτε μεταξὺ τῶν ἁγίων. Ἡ στάση τοῦ πρὸς τὴν Ἐκκλησία εἶναι πολὺ ὅμοια μὲ ὅποια μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ στάση τοῦ πρὸς τὴν κλασικὴ μουσικὴ. Σέβεται καὶ τὴν δύο, μὰ δὲν ἔχει κλίση γιὰ καμμιά. Ὁ Ἡσαύ δὲν ἀνήκει στοὺς μυκτηριστὲς ἢ ἐχθροὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ γιὰ τὴν δύο αὐτὲς κατηγορίες αἰσθάνεται περιφρόνηση. Δὲν βλέπει ὅμως τὸ λόγο νὰ φέρει τὸν ἑαυτὸ τοῦ πὸ κοντὰ στὴν Ἐκκλησία, κοντύτερα ἀπ' ὅ,τι απαιτεῖ μιὰ ἀόριστη συμπάθεια, βασισμένη σὲ παιδικὲς ἀναμνήσεις. Σὲ μιὰ πρόσφατη ἔρευνα τοῦ Βρεττανικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κοινῆς Γνώμης, παρμένης ἐπὶ ἀρχῆς πὸ διατείνεται πὼς εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς κοινωνίας, βγῆκαν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα ἐπὶ τοῖς ἑκατόν: Τακτικὰ ἐκκλησιαζόμενοι 27%, οἱ κατὰ καιροὺς ἐκκλησιαζόμενοι 41%, ἐπισκεπτόμενοι τὸ ναὸ μόνον σὲ περιπτώσεις κηδείας, γάμου, κλπ. 17%, καθόλου ἐκκλησιαζόμενοι 15%. Ὁ τύπος τοῦ Ἡσαύ πιθανῶς ἀντιπροσωπεύεται καλὰ μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ 41%. Κρινόμενη ἀπὸ τὴν παρακολούθηση στὶς πὸ πολλές Ἐκκλησίες, αὐτὴ ἡ μερίδα πρέπει νὰ παρακολουθεῖ τὴν Ἀκολουθίαν πολὺ ἀραιά. Ἐν τούτοις, αὐτὸ πὸ εἶναι σημαντικὸ συνίσταται στὸ ὅτι τόσο πολλοὶ ἄνθρωποι δὲν λογαριάζουν τὸν ἑαυτὸ τους σὰν ὀριστικὰ ἀποκομμένους ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Τοὺς ἀρέσει νὰ ἀναφέρουν τὴν σπάνιαν ἐμφάνισιν τους στὸ ναὸ γιὰ νὰ δεῖξουν πὼς δὲν ἀπέκοψαν τοὺς ἑαυτοὺς τους γιὰ λόγους ἀρχῶν, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἄλλοι περισπασμοί.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ὑπο - χριστιανικὴ μπορντούρα γύρω ἀπὸ τὴν

Ἐκκλησίες μας, πού παρουσιάζει τὴν πῶς σοβαρὴ πρόκληση στὶς προσπάθειές μας σήμερα. Ὁ τύπος τοῦ Ἡσαῦ ἀντιστέκεται σὲ κάθε ἀπόπειρα νὰ τὸν τραβήξει κανεὶς στὴν Ἐκκλησία μὲ δημιουργία λεσχῶν καὶ κοινωνικῶν ὀργανώσεων. Μπορεῖ νὰ ἔχει ὅ,τι χρειάζεται ἀπὸ τέτοιου εἴδους πράγματα μέσα στὸν κόσμον τὸ δικό του. Οὔτε ἀνταποκρίνεται σὲ ἄμεσες πνευματικὲς ἐκκλήσεις. Ἡ προσωπικὴ φιλία εἶναι ὁ καλύτερος τρόπος νὰ πλησιάσει κανεὶς τὸν τύπο τοῦ Ἡσαῦ, καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο τὰ λαϊκὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας μποροῦνε νὰ κάνουν περισσότερα ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ νὰ κάνει ὁ ἱερέας. Αὐτὸ εἶναι ἕνα πρόβλημα γιὰ τὴ λύση τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ προσκληθοῦνε καὶ οἱ λαϊκοὶ νὰ βοηθήσουν.

Ὁ δυναμικὸς τύπος ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἐκείνους πού σκέπτονται οἱ ἴδιοι γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ διακηρύττουν τις σκέψεις τους στὸν κόσμον, ἀπὸ προφήτες καὶ μεταρρυθμιστές, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ θρησκεία εἶναι πάθος καὶ δύναμη. Ἡ διάκριση μεταξὺ δυναμικοῦ καὶ στατικοῦ διασταυρῶνεται μὲ τὴν ταξινόμηση τῶν ψυχολογικῶν τύπων σὲ ἐξωστρεφεῖς καὶ ἐνδοστρεφεῖς. Ὁ δυναμικὸς ἐνδοστρεφὴς ἔχει τάση στὸ μυστικισμό, ὁ δυναμικὸς ἐξωστρεφὴς ἔχει τάση γιὰ τὴν ἔναρξη μιᾶς νέας σταυροφορίας καὶ συχνὰ ἀποσχίσεως ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Γενικά, μιὰ θρησκευτικὴ ἀναγέννηση ἱστορικὰ σημαίνει ἕνα νέο σχίσμα. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο λέγεται πὺς ὁ βαθειὰ θρησκευτικὸς ἄνθρωπος στὸν Μεσαίωνα εἶτε κατατάσσονταν στὴν κατηγορία τοῦ ἀγίου εἶτε καίγονταν πάνω στὴν πυρὰ σὰν αἰρετικός! Ἦταν οἱ δυναμικοὶ ἐνδοστρεφεῖς πού ἀνῆκαν στοὺς πρώτους, καὶ οἱ δυναμικοὶ ἐξωστρεφεῖς πού ἀνῆκαν στοὺς ἄλλους. Τὰ παλιὰ ὅμως ἀσκία δὲν τεντώνονται ἀρκετὰ γιὰ τὸ καινούργιο κρασί, καὶ οἱ νέες ἀλήθειες ζυμώνονται γρήγορα.

Ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία τοποθέτησε ὅλη τὴν ἐκκλησιαστικὴ αὐθεντία στὰ χέρια τῶν κορυφαίων τῆς ἱεραρχίας καὶ ἄφισε τὴ μάζα τῶν ἱερέων καὶ τοῦ λαοῦ μὲ τὸ ἀπλό καθῆκον τῆς ὑπακοῆς καὶ πειθαρχίας στοὺς ἐπιβαλλόμενους κανονισμούς. Ἀλ-

λὰ σὲ κάθε ἐπάγγελμα, ἐκκλησιαστικὸ ἢ κοσμικὸ, ὅπου οἱ λίγοι κυβερνᾶνε, ἀναπόφευκτα τὸ καθεστῶς γίνεται ἕνας σχεδὸν ἀμετάβλητος νόμος, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα στὸ τέλος εἶναι ἡ ἀπόσχιση. Οἱ Μεταρρυθμιστὲς ἄφισαν στὸ Κράτος μερικὲς ἀπὸ τις ἐξουσίες πού ἀνῆκαν στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, ἀλλὰ τὸ Κράτος ἀποδείχθηκε τὸ ἴδιο ἀντιδραστικὸ ὅσο καὶ οἱ ἱεράρχες. Οἱ Διαφωνοῦντες (Non-conformists) ἀποσπᾶστηκαν ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ κράτους, ἢ αὐθεντία ὅμως τῶν δογματικῶν κανόνων, ὅταν ἡ γενιὰ πού τοὺς ἔδωκε τὴν ἔκφραση πέρασε, ἔγινε ἐπίσης ἀντιδραστικὴ. Ἄν καὶ τὰ δόγματα αὐτὰ προορίζονταν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἐνότητας, ἔγιναν πηγὲς μιᾶς νέας δαιρέσεως.

Τὸ θρησκευτικὸ σχισματικὸ πνεῦμα

Ὅ,τι εἶναι γραμμένο τόσο καθαρὰ στὴν ἱστορία εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερα φανερὸ στὴ ζωὴ τῶν ἐπὶ μέρους Ἐκκλησιῶν, καὶ λίγοι ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ περνοῦν μιὰ μακρόχρονη ἐφημερία χωρὶς ν' ἀντιμετωπίσουν κάποιο καυγὰ ἢ σχίσμα μέσα στὴν Ἐκκλησία τους, πού συχνὰ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ ἔντονη πικρία. Ἐν τούτοις, αὐτὴ ἡ πικρία μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ἀνάποδη μιᾶς καλῆς ποιότητος μᾶλλον παρὰ ἔκφραση ἐνὸς ἐσκεμμένου κακοῦ. Συχνὰ ἡ ὀξύτητα τῶν φιλονεικούντων, ὁ ζῆλος γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ὑψίστου, τοὺς κάνει ἐν ἀγνοίᾳ τῶν μισαλλόδοξων. Οἱ φιλονεικίες μέσα στὴν Ἐκκλησία εἶναι σὰν τις φιλονεικίες τῶν ἀγαπημένων. Ἀρχίζουν ἀπὸ μικροπράγματα καὶ μεγαλώνουν πολὺ δυσανάλογα μὲ τὴν ἀσήμαντὴ ἀρχὴ τοῦ καυγᾶ. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ συγκίνηση εἶναι μεταδοτικὴ καὶ διεισδυτικὴ. Στὸν καυγὰ δυὸ ἀγαπημένων ἡ γοητεία τῆς ἀγάπης ἐντείνει τὴν ἐντύπωση κάθε λεπτομέρειας καὶ μεγεθύνει τὸν ὑπέρτατο βαθμὸ παραμικρὰ πράγματα. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὸν ἐνθουσιασμὸ τῆς ἀγάπης, πού βλέπει ἀσύγκριτες ιδιότητες ἐκεῖ πού οἱ ὑπόλοιποι ἄνθρωποι βλέπουν ἕναν κοινὸ νέο ἢ μιὰ κοι-

νή νέα. Ίσχύει επίσης τὸ ἴδιο ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔνταση τῆς ζηλοτυπίας καὶ τὴν ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία τὸ προστατευτικὸ τῆς ἀγάπης πάθος στρέφεται πρὸς τὴν καταστροφή αὐτοῦ πού εἶναι δικό του.

Οἱ θρησκευτικοὶ καυγάδες μοιάζουνε πολὺ τοὺς παραπάνω, γιατί οἱ ἴδιες αἰτίες ἰσχύουνε καὶ γιὰ τὶς δυὸ κατηγορίες. Ἔνα ξεχείλισμα αἰσθήματος ὁδηγεῖ παρόμοια σὲ θρησκευτικὸ ἐνθουσιασμὸ καὶ βαθειὰ πικρία. Ἐκεῖνοι πού ἐνδιαφέρονται λίγο γιὰ τὴ θρησκεία δὲν πρόκειται νὰ μπλεχθοῦνε σὲ φιλονεικίες ἐξ αἰτίας τῆς. Σ' ἐκείνους πού νοιώθουνε βαθειὰ εἶναι ζητήματα μεγάλης σημασίας ὅτι γιὰ τοὺς ἀδιάφορους ἀπ' ἔξω δὲν εἶναι παρὰ κοινοτυπίες. Ἄλλ' ἀκριβῶς, ὅπως στοὺς καυγάδες τῶν ἐρωτευμένων τὸ τέλος συνήθως εἶναι ἡ συμφιλίωση καὶ μιὰ ἀνανεωμένη τρυφερότητα, τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὶς διαιρέσεις στὴν Ἐκκλησία, κάτω ἀπὸ ἕνα σωστὸ χειρισμὸ, συντελοῦνε σὲ μιὰ καλύτερη ἐπικοινωνία καὶ τελικὴ κατανόηση.

Εἶναι σχεδὸν βέβαιον πὼς θὰ ὑπάρξουνε τέτοιες διαφορὲς στὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν μελῶν κάθε Ἐκκλησίας, πού ἐνδέχεται νὰ ὁδηγήσουνε σὲ διάσπαση. Ἐν τούτοις, ἐλεύθερη καὶ σωστὴ μέθοδος συζητήσεως τῶν πραγμάτων θὰ διευθετήσῃ τὸ ζήτημα χωρὶς φασαρία. Αὐτὸ συμβαίνει στὶς ἐννιά ἀπὸ τὶς δέκα περιπτώσεις. Δὲν πιστεύω σὲ ἐκκλησιαστικὲς συγκεντρώσεις πού ἀνασκαλεύουνε τέτοιες διαφορὲς — τούλάχιστον ἂν δὲν κληθοῦνε προηγουμένως οἱ διάφοροι ἄρχηγοὶ σὲ φιλικὴ σύσκεψη στὸ σπῆτι τοῦ ἐφημέριου. Αὐτὸς μπορεῖ τότε νὰ τοὺς ὑποδείξῃ πὼς, παρὰ τὶς διαφορὲς, πρέπει νὰ μείνῃ ἐξασφαλισμένη ἡ κοινὴ γαλήνη τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅτι οἱ μέθοδοι τοῦ κοινοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ δὲν ἔχουνε θέση στὴν κοινωνία τοῦ Χριστοῦ. Πόσο μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὑποχωρήσεις, χωρὶς νὰ θυσιάσουμε τὶς ἀρχές μας; Μιὰ εἰρηνικὴ σύσκεψη αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι τὸ ἴδιο οὐσιώδης γιὰ μιὰ ἐκκλησιαστικὴ διαφορὰ, ὅπως εἶναι καὶ γιὰ διεθνεῖς διαφορὲς. Μιὰ Ἐκκλησία πρέπει ν' ἀφίνει κῶρον γιὰ βαθειὰς διαφορὲς

παρὰ τὴν κοινωνία στὰ βασικά. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια πὼς ὅσο βαθύτερη εἶναι ἡ κοινωνία αὐτή, τόσο λιγώτερο ζωτικὲς θὰ εἶναι οἱ διαφορὲς πού θὰ ἐμφανισθοῦνε. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Σολομῶντος, στὸ κάτω - κάτω, περιεῖχε μιὰ οὐσιαστικὴ ἀλήθεια. Ἐκεῖνοι πού θὰ κατέστρεφαν μιὰ Ἐκκλησία ἀπὸ ἐπιμονὴ στὰ ἀτομικὰ τῶν δικαιώματα μέσα σ' αὐτήν, εἶναι ἐκεῖνοι πού ἡ Ἐκκλησία ἔχει δικαίωμα νὰ ἀποκόψῃ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς.

Ἡ πίστη ὅπως ἐκφράζεται μὲ σύμβολα

Ἡ ἀντίδραση τῶν Μεταρρυθμιστῶν στὸν συμβολισμὸ τοῦ Μεσαίωνα κατάληξε ἀπλῶς στὴ δημιουργία καινούργιων συμβόλων. Ἡ αὐστηρότητα τῆς πουριτανικῆς ζωῆς καὶ λατρείας εἶναι τὸ ἴδιο συμβολικὴ ὅπως καὶ τὸ πλούσιο λειτουργικὸ τοῦ Καθολικισμοῦ. Ὁ ἄνθρωπος πού ἀπορρίπτει τὰ σύμβολα δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰναῖ συνεπής, γιατί ἡ συμβολικὴ σκέψη εἶναι κάτι οἰκουμενικό. Πράγματι, θὰ μπορούσαμε νὰ ὀρίσουμε τὸν συμβολισμὸν ὡς τὴν χρησιμοποίησιν μιᾶς ἰδέας ἢ ἐνὸς ἀντικειμένου μ' ἕνα τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἀντιπροσωπεύῃ ἄλλες ἀπόψεις βιώματος. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἐννοία ἕνα ἀντικείμενον, ἕνας λόγος, ἕνα χρῶμα, ἕνας ἦχος, ἕνα μαθηματικόν, λογικὸν ἢ ἐπιστημονικὸν σῆμα, ἕνα σχῆμα ἢ ἔμβλημα, ὅλα αὐτὰ μποροῦνε νὰ εἶναι σύμβολα. Τὰ σύμβολα εἶναι ἕνα οὐσιαστικὸ μέρος κάθε μόνιμου ὀργανισμοῦ. Φαντασθῆτε τί θὰ συνέβαινε στὸν Ἐλευθεροτεκτονισμόν, ἂν ὅλα τὰ σύμβολα ἀπαγορεύονταν! Ὁ Whitehead λέει πὼς οἱ προάγουσες ἀλλαγὲς τοῦ πολιτισμοῦ μποροῦνε νὰ ἔχουνε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα πάνω στὸ κοινωνικὸ σύστημα, εἶναι ὅμως ὁ συμβολισμὸς πού βοηθᾷ στὴ διατήρησιν τοῦ τελευταίου δημιουργώντας κοινὰς ἰδέας, συνήθειες καὶ σκοπούς. Μιὰ μεγάλη προσωπικότητα, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸν Μωϋσῆ εἴτε γιὰ τὸν Λούθηρον εἴτε γιὰ τὸν Λίνκολν, εἶναι ἕνα σύμβολον ὅπως εἶναι καὶ ἕνα ἄτομον.

Ἡ θρησκεία μεταχειρίζεται σύμβολα γιὰ τρεῖς λόγους. Ὁ πρῶτος εἶναι ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖο καὶ στὰ μαθηματικά τὰ σύμβολα εἶναι ἀναγκαῖα, δηλ. τὸ γεγονός ὅτι ἡ θρησκεία ἔχει νὰ κάνει μὲ πράγματα πέραν τῆς περιγραφῆς τῶν αἰσθήσεων, μὲ ἀλήθειες πού εἶναι μὲν ἐνσωματωμένες στὸ γράμμα μόνο τῶν συμβόλων τῆς πίστεως, παραμένουνε ὅμως ὀλοζώντανες μέσα σ' ἐκεῖνο πὸν δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφρασθεῖ ἀπὸ τὸ γράμμα καμμιάς ὁμολογίας πίστεως. Ὁ δεύτερος λόγος εἶναι ὅτι ὁ συμβολισμὸς εἶναι ἡ *lingua franca* τοῦ ἀσυνειδήτου, καὶ ἐκφράζει μᾶλλον ἐκεῖνο πὸν βιώνει κανεὶς παρὰ ἐκεῖνο πὸν σκέπτεται ἢ ἐκεῖνο πὸν γνωρίζει. Τρίτον, τὰ σύμβολα παριστάνουνε μπροστά μας ὁρατὸ ὅ,τι εἶναι διαφορετικὰ ἀόρατο. Αὐτὴ εἶναι ἡ λειτουργία ἐνὸς μυστηρίου, καὶ ὅσα ὁ ἀπόστολος γράφει σχετικὰ μὲ τὴν κένωση τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐνανθρώπηση συμβολίζεται στὴ μυστηριακὴ πράξη τῆς νίψεως τῶν ποδῶν.

Ἡ ὅλη ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία εἶναι κυρίως μιὰ ἐπικοινωνία διὰ μέσου λέξεων πὸν συμβολίζουνε βιώματα, κι' ἔτσι τὰ τελευταῖα μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ περνῶνε ἀπ' τὸν ἕνα στοὺς ἄλλους. Τὰ σύμβολα, ἐν τούτοις, ἐνδέχεται νὰ χάσουνε τὸν ἀρχικό τους σκοπὸ καὶ νὰ γίνουνε τὰ ἴδια καθ' ἑαυτὰ ὁ σκοπός. Ἐνδέχεται νὰ μεγαλώσουνε σὲ σημασία καὶ λαμπρότητα, ἢ ἐνδέχεται νὰ περάσει ἡ ἐποχὴ τους καὶ νὰ γεράσουνε. Τὸ συναίσθημα μπορεῖ νὰ κλεισθεῖ σὲ μιὰ κρούστα κι' ἔτσι νὰ ἀπολιθώσει ἕνα σύμβολο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχει πρὸ πολλοῦ φύγει ἡ ζωὴ. Συνεπῶς, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὰ σύμβολα εἶναι ἀπαραίτητος γιὰ τὴν κοινωνικὴ σταθερότητα, ἢ ἐλευθερία ὅμως ἀνανεώσεως τῶν συμβόλων πὸν ἔχουνε χάσει πὰ τὸ συμβολισμό τους εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ συνέχιση τοῦ σεβασμοῦ πρὸς αὐτά. Αὐτὸ ἔχει σημασία γιὰ τὴ θέση τῶν συμβόλων τῆς πίστεως, πὸν σήμερα ἀποτελοῦνε μᾶλλον πέτρα σκανδάλου παρὰ τὸ σημεῖο τῆς ἐνότητος γιὰ τοὺς πολλούς. Ἐν τούτοις, ἂν γίνονταν καταννητὸ πὸς ἡ ὁμολογία τῆς πίστεως εἶναι μᾶλλον ἕνα σύμβολο πίστεως παρὰ μιὰ νομικὴ κατὰ γράμμα διατύπωση, οἱ ὁμο-

λογίες αὐτὲς θὰ ἔχαιραν πολὺ μεγαλύτερης τιμῆς.

Πάρτε γιὰ παράδειγμα τοὺς λόγους «ἡ ἀνάσταση τοῦ σώματος». Πιθανῶς ὅταν στὴν ἀρχὴ υἰοθετήθηκαν ὑποδήλωναν τὴν ἰδέα μιᾶς προσωπικῆς σωματικῆς ἔγερσης κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Κρίσεως. Δὲν ἔχουνε ὅμως τὸ ἴδιο νόημα γιὰ τὸν μορφωμένο κόσμον σήμερα. Εἶναι ὅμως ἀκόμη γεμάτες σημασία. Τὸ σῶμα πὸν φέρομε τώρα εἶναι κάτι περαστικό. Δὲν εἶναι τὸ σῶμα μὲ τὸ ὁποῖο γεννηθήκαμε, οὔτε, ἂν ἔχουμε πολλὰ χρόνια μπροστά μας, τὸ σῶμα μὲ τὸ ὁποῖο θὰ πεθάνουμε. Εἶναι ὅμως τὸ μέσον τῆς ἐμφανίσεως ἐνὸς πνεύματος πὸν διατηρεῖ τὴν ταυτότητά του διὰ μέσου ποικίλων ἀλλαγῶν τῆς ζωῆς — μιὰ ταυτότητα πὸν εἶναι γραμμὴν πάνω στὴν ἀργυρὴ κλωστὴ τῆς μνήμης. Ἡ ἰδέα τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος εἶναι μιὰ διαμαρτυρία κατὰ τῆς διδασκαλίας τῆς ἀπορροφήσεως, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἄτομον χάνεται μέσα στὸ Θεό. Διακηρύττει ὅτι, ὅπως τὸ γήϊνον σῶμα υφίσταται μεγάλες ἀλλαγές κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς, καὶ παρὰ ταῦτα εἶναι ὑπὸ μιὰ ἔννοια τὸ ἴδιο, γιὰτὶ φανερώνει τὸ ἴδιο πνεῦμα, ἔτσι, καὶ μετὰ θάνατον, ὁποιοσδήποτε ἀλλαγές κι' ἂν συμβοῦνε μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ σάρκινου σώματος, τὸ πνεῦμα πὸν ἐπιζεῖ τῆς διαλύσεως τοῦ συνεταιρισμοῦ μὲ τὸ σῶμα θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται φανερό ἀπὸ ἕνα «σῶμα», ὄχι σάρκινον ἀλλὰ πνευματικό.

Ἐπὶ αὐτὴ τὴν ἔννοια οἱ λόγοι τοῦ συμβόλου εἶναι ἀκόμη ἀληθινοί. Ἄν θελήσουμε νὰ ἐπιμείνουμε στὴν κατὰ γράμμα ἔννοιά τους, θὰ πρέπει νὰ ἀλλάζουμε τὰ σύμβολά μας, ἢ νὰ χάνουμε τὴν πίστη μας μὲ κάθε καινούργια διατύπωση τῆς ἀλήθειας. Ἄν ὅμως ἡ ὁμολογία εἶναι τὸ σύμβολο μιᾶς ἰδέας, πού, ντυμένη μὲ διαφορετικὲς μορφές σὲ διαφορετικοὺς χρόνους, ἀντιπροσωπεύει ἀκόμη τὴν ἀλήθεια διὰ μέσου ὄλων τῶν αἰώνων, μπορεῖ νὰ διατηρήσει τὴ θέση της καὶ νὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἐξυπηρετεῖ τὸ σκοπὸ της. Ἡ θρησκεία πρέπει, τὸ ἴδιο θαρραλέα ὅπως κι' ἡ ἐπιστήμη, νὰ ἀνανεώνει τὶς ἀπόψεις της ἢ μᾶλλον νὰ τὶς διατυπώνει σὲ νέες μορφές. Καμμιά μεγάλη

διδασκαλία δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιπροσωπεύει ἓνα ἀπλό πλάσμα τῆς φαντασίας. Πίσω ἀπὸ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς ὑπάρχει μιὰ αἰώνια ἀλήθεια ντυμένη μὲ τὸ συρμὸ τῆς ἐποχῆς.

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ πρωτοποριακοῦ ἔργου τῶν Starbuck, Coe καὶ Willam James, περὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ παρόντος αἰῶνος, δὲν ἔχουν λείψει βιβλία σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τῆς θρησκευτικῆς ἐπιστροφῆς. Εἶναι λοιπὸν ἀξιοπαρατήρητο πὼς πολλὸ λίγα καινούργια πράγματα ἔχουνε διατυπωθεῖ πάνω στὸ θέμα αὐτό. Ἐξ ἄλλου, ὑπάρχει σ' αὐτὸ ἓνα πλεονέκτημα, ὅτι μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε σὰν ἀσφαλῆ καὶ βέβαια ὠρισμένα τελικὰ συμπεράσματα ποὺ σχεδὸν ὅλοι παραδέχονται.

Ἐν πρώτοις, ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ξαφνικὲς καὶ διαρκοῦσες ἀλλαγὲς συνήθειας καὶ σκέψης δὲν εἶναι ἰδιόζουσες μόνο στὴ θρησκευτικὴ ἐπιστροφή. Ἔνας ἄνθρωπος π.χ. ποὺ γνωρίζω, ἕνας μηχανοδηγὸς τοῦ express, μοῦ εἶπε πὼς κάπνιζε μισὴ λίτρα ταμπάκο τὴ βδομάδα γιὰ πολλὰ χρόνια, ἀγοράζοντάς τον κάθε Σάββατο στὸ ἴδιο μαγαζί. Μιὰ Παρασκευὴ εἶδε πὼς εἶχε ἐξαντλήσει τὸν καπνὸ του καὶ ζήτησε ν' ἀγοράσει ἔξτρα μία οὐγκία γιὰ νὰ τὰ βγάλει πέρα μέχρι τὴν ἐπόμενη μέρα. «Τί;», φώναξε ἡ πωλήτρια. «Χρειάζεσθε περισσότερο ἀπὸ τὴ μισή σας λίτρα; Θάπρεπε νὰ ντρέπεσθε!». Ὁ ἄνθρωπος ἀπάντησε ἀμέσως: «Ντρέπομαι, καὶ θὰ παρατήσω τὸ κάπνισμα». Ἡ πωλήτρια νόμισε πὼς ἐπρόκειτο γιὰ ἄστεϊο, αὐτὸς ὅμως ἐγκατάλειψε τὸ μαγαζί, ἀφοῦ πέταξε τὴν πίπα του. Τὸν ρώτησα γιατί τὸ ἔκανε αὐτό καὶ μοῦ ἀπάντησε πὼς ἀπλοῦστατα, ὅταν ἡ βοηθὸς ἐνὸς πωλητῆ ταμπάκου σκέφτηκε πὼς θάπρεπε νὰ ντρέπεται γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἦταν καιρὸς νὰ σταμα-

τήσει τὴν κακὴ συνήθεια. Τὸν ρώτησα ἐὰν πέρασε ἀπὸ σκληρὸ ἀγῶνα ἢ εἶχε τίποτε ὑποτροπές. Ἀπάντησε ὅτι δὲν εἶχε, ὅταν ὄμως οἱ φίλοι του τὸν κοροϊδεύαν πὼς φοβόταν τώρα νὰ καπνίσαι, κάπνιζε μπροστά τους μὰ πάπα, κι' ἔπειτα πάλι παρατοῦσε τὸ κάπνισμα. Πρόσθεσε πὼς ἔκανε ἀπὸ τότε τὸ ἴδιο γιὰ ν' ἀποδείξει πὼς εἶναι ἐντελῶς ἐλεύθερος νὰ καπνίζει ἢ νὰ μὴ καπνίζει, ὅπως ὁ ἴδιος θεωροῦσε καλύτερα. Βέβαια, εἶναι σχεδὸν προφανές πὼς ἡ παρατήρηση τῆς πωλήτριας ἦταν ἀπλῶς ἡ τελευταία ὠθηση ποὺ ἀποφάσισε σ' ἓναν ἀσυνείδητο ἀγῶνα μέσα του, χωρὶς τὴν ἐπίδραση κανενὸς θρησκευτικοῦ ἢ ἠθικοῦ παράγοντος. Τέτοιες μεταστροφές δὲν προσιδιάζοντε μόνο στὸ θρησκευτικὸ βίωμα, εἶναι ὄμως ἐξ Ἰσου ἀληθές πὼς συμβαίνουνε πάρα πολὺ συχνότερα καὶ μὲ πολὺ πῶς ἰσχυρὰ ἀποτελέσματα, ὅταν τὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασή του ἀπ' ὅ,τι σὲ κάθε ἄλλη περίπτωση. Αὐτὸ ἐξηγεῖ γιατί τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ψυχολόγων γιὰ τὴν πορεία τῆς ἐπιστροφῆς ἔχει συγκεντρωθεῖ σὲ παραδείγματα θρησκευτικῆς ἐπιστροφῆς.

Ἀπὸ τοὺς ὄρους ποὺ ὁμαλὰ προϋποτίθενται στὴν ἐπιστροφή, μπορούμε πρῶτα νὰ ὀνομάσουμε τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία. Αὐτὸ ἀποδείχθηκε πρὸ πολλοῦ ἀπὸ τὸν Starbucks. Στὶς μὴ - χριστιανικὲς θρησκείες ὑπάρχουνε τελετὲς μνήσεως ποὺ ἀπὸ ὠρισμένες ἀπόψεις εἶναι παράλληλες τοῦ δικοῦ μας κρίματος. Γιὰ τὸν κοινὸ ὄμως πιστὸ τὸ μόνο πραγματικὸ παράλληλο τῆς ἐπιστροφῆς, μὲ τὴ δική μας ἔννοια τοῦ ὄρου, εἶναι ἡ ἐκλογή τῆς ζωῆς τοῦ ἀσκητικοῦ, τοῦ ἁγίου, τοῦ ἀφιερωμένου. Ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία στὶς ἄλλες θρησκείες δὲν φέρνει μαζὶ καὶ τὴν ἐλευθερία, ὅπως συμβαίνει στὶς χώρες τῆς Δύσεως, κι' ἡ θρησκεία εἶναι συνήθως μέρος τῆς πέραν ἀπὸ κάθε ἔλεγχο ἐθιμικῆς ζωῆς τῆς φυλῆς, ποὺ δὲν συνεπάγεται κρίση ἢ ὀριστικὴ ἔννοια ἐκλογῆς. Ὑπάρχουνε πάντοτε ἄνθρωποι μὲ μεγαλύτερη κλίση πρὸς τὴ θρησκεία ἀπὸ ἄλλους, καὶ γι' αὐτοὺς οἱ περισσότερες θρησκείες προσφέρουνε κάποια εὐκαιρία. Ἀκόμη καὶ ἡ σκλάβια Ra'bia, στὴ Basra τοῦ ὄγδοου αἰῶνα, ἐντυπωσίασε

τόσο τὸν κύριό της μὲ τὸ εὐσεβὲς πνεῦμα της, ὥστε τὴν ἄφισε ἐλεύθερη νὰ γίνεαι ἁγία γυναίκα, ἀσκήτρια μυστικὴ, σεβαστὴ ἀρχηγός, κι' ὄλα αὐτὰ σὲ μιὰ ἰσλαμικὴ χώρα σὲ μιὰ τέτοια περίοδο. Ὅπου ὄμως ὑπάρχει ἓνας μεγαλύτερος βαθμὸς αὐτοκαθορισμοῦ γιὰ τὴ νεότητα, μιὰ πῶς ἀτομικὴ στάση ἀπέναντι στὴ θρησκεία μπορεῖ ὁ νέος νὰ ἀκολουθήσει. Γιὰ τὴ μεγάλη, ἐν τούτοις, πλειονότητα τῶν Χριστιανῶν ἡ ἐπιστροφή εἶναι βαθμιαία, ὄχι αἰφνίδια, καὶ συχνὰ τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὴν τυπικὴ πράξη τοῦ κρίματος σημειώνει τὸ νέο στάδιο ποὺ εἰσέρχεται κανεὶς, ἂν καὶ μπορεῖ νὰ ἐκφράζει μιὰ εἰλικρινὴ θρησκευτικὴ στάση. Ἐνα σωρὸ ἀνοησίες ἔχουνε γραφεῖ σχετικά μὲ τὴν θρησκεία καὶ τὸ φύλο, μὲ κάλυψη τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ θρησκευτικὴ καὶ σεξουαλικὴ ἐξέλιξη συμπύπτουν κατὰ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία. Ὅταν ὄλες οἱ θεωρίες ἔχουνε διατυπωθεῖ, ὑπάρχουνε τόσο πολλὰ καὶ τόσο λίγα, ποὺ συνδέουν τὸ φύλο μὲ τὴ θρησκεία ὅπως καὶ μὲ τῶν ἐφήβων τὸ νέο γοῦστο στὸ ρουχισμό, στὴν τέχνη, στὴν πολιτικὴ, ἢ μ' ἓνα σωρὸ ἄλλα πράγματα ποὺ παίρνουνε μιὰ ἄλλη χροιά μὲ τὴν ἐφηβία. Ὅ,τι ἀπομένει νὰ ἀποδειχθεῖ εἶναι ἂν ὑπάρχει κάποια εἰδικὴ σχέση μεταξὺ φύλου καὶ θρησκείας.

Ἐνας ἄλλος παράγοντας εἶναι ἡ μαζικὴ ἢ ὁμαδικὴ ὑποβολή, ἡ πρώτη χαρακτηριστικὴ τοῦ παλιοῦ τύπου ἀναγεννητικῆς συγκέντρωσης (Revival), ἡ δευτέρη χαρακτηριστικὴ γιὰ σύγχρονα «ὁμαδικὰ» κινήματα. Μαζικὴ ὑποβολή ἀπαιτεῖ μιὰ βάση συγκινήσεως, καὶ ἡ συγκίνηση τῶν ἀναγεννητικῶν συγκεντρώσεων δὲν εἶναι ἀποτελεσματικὴ καθεαυτὴ ἀλλὰ σὰν κάτι ὑποβοηθητικὸ τῆς ὑποβολῆς. Μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ πλήθους ἢ τῆς ὁμάδας, θὰ ὑπῆρχαν λίγες ἐπιστροφές τῶν πῶς αἰφνίδιων καὶ χαρακτηριστικῶν τύπων.

Ἐνας παραπέρα παράγοντας εἶναι ἡ «δυσαρέσκεια», ποὺ σήμερα ἀντιπροσωπεύει ὅ,τι ἡ προηγούμενη γενιὰ ὀνόμαζε «πεποίθηση γιὰ διάπραξη ἁμαρτίας». Ἡ ψυχολογικὴ τῆς ἐξήγηση βρίσκεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀλλαγὴ καταστάσεως προῦ-

ποθέτει τουλάχιστον κάποιο αίσθημα υπεροχής για τὸ νέο ἢ δυσαρέσκεια για τὸ παλιό. Κάποια διανοητικὴ ἀδράνεια κρατᾷ τὸ μυαλὸ στὴν παραδεδεγμένη του θέση ὅποια κι' ἂν εἶναι αὐτή, καὶ κάποια δύναμη εἶναι ἀναγκαία για νὰ υπερνικήσει αὐτὴ τὴν ἀδράνεια. Ἀκόμη κι' ἡ πῶς παραμικρὴ συνήθεια δὲν μεταβάλλεται χωρὶς λόγο. Ἡ ἐπιστροφή συνήθως ἀντιπροσωπεύει τὴ λύση σὲ κάποια ἐσωτερικὴ σύγκρουση, χωρὶς τὴν ὁποία δὲν θὰ συνέβαινε καμμιά ἀλλαγὴ. Ἴσως εἶναι ἀναγκαῖο νὰ προκαλεῖ κανεὶς βίαια τὴν ἐσωτερικὴ πάλη, κι' ὁ παλιὸς τύπος εὐαγγελιστῆ τοῦ Revival ἦταν συχνὰ τόσο ἰκανὸς κάνοντας αὐτό, ὥστε συνήθιζε νὰ προτρέπει σὲ ὁμολογία ἐπιστροφῆς ἀνθρώπους ποὺ ψυχολογικὰ καὶ θρησκευτικὰ δὲν ἦταν σὲ κατάσταση για κάτι τέτοιο. Ἔσειε τὸ δέντρο τόσο δυνατὰ, ὥστε νὰ πέφτουν ἀκόμη καὶ τὰ ἄγουρα φρούτα. Τὸ μοτίβο τοῦ φόβου ἐπικρατοῦσε σ' αὐτὴ τὴ μέθοδο, καὶ ἡ παρακμὴ τοῦ παλαιότερου τύπου ἐπιστροφῆς ὀφείλεται κυρίως στὴν ἐλάττωση τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τοῦ ἐλατήριου τοῦ φόβου. Ἡ καταπληκτικὴ ἐπιτυχία τοῦ «προφήτη» τῆς Δυτικῆς Ἀφρικανικῆς Ἀκτικῆς Harris φαίνεται πὺς ὀφείλεται σὲ κάποιο βαθμὸ στὴν αὐστηρότητα τοῦ κηρύγματός του καὶ στοὺς φόβους ἐνὸς ἡμιπολιτισμένου λαοῦ. Ἐπειδὴ ὁ Harris μπορούσε νὰ ἐπιμένει πάνω σὲ μιὰ νότα, ποὺ ὁ ἱεραπόστολος τῆς Δύσεως δὲν θὰ χρησιμοποιοῦσε, ἄσκησε μιὰ τόσο ἰσχυρὴ ἐπίδραση τὸ κήρυγμά του στὶς εἰδωλολατρικὲς φυλές.

Ἐποσυνείδητη προπαρασκευὴ ἀποτελεῖ ἕναν ἄλλο παράγοντα, ποὺ πάντοτε προσάγεται. Στιγμιαία ἐπιστροφή, μὲ τὴν κατὰ γράμμα ἔννοια, ποτὲ δὲν συμβαίνει. Θὰ ἦταν ἕνα διανοητικὸ θαῦμα, ἂν κάποιος μπορούσε νὰ ἐγκολιπωθεῖ σὲ μιὰ στιγμὴ μιὰ τελικὴ τοποθέτηση ποὺ συνεπάγεται τὴν παράδοση μιᾶς παραδεγμένης θέσεως, χωρὶς νὰ εἶναι ἐνήμερος τοῦ ὅλου πράγματος. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, κάποια ἀναπροσαρμογὴ τοῦ νοῦ πρὸς τὴ νέα ἰδέα πρέπει νὰ λάβει χώρα. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβεῖ στὸ ὑποσυνείδητο, ὅποτε ὑπάρχει κάποιο ποσοστὸ ἐνημε-

ρότητας σχετικὰ μὲ τὸ τί συμβαίνει, ἢ στὸ ἀσυνείδητο. Στὴν τελευταία περίπτωσι, ἡ ἐπίδραση μπορεῖ νὰ φαίνεται ὅμοια μὲ κάποιο ἐξωτερικὸ ἔλεγκο ποὺ σπρώχνει τὸ ὄτομο. Κι' ὅταν αὐτὸ δὲν εἶναι πρόθυμο, ἐνδέχεται, ὅπως στὴν περίπτωσι τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ν' ἀντιδράσει πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Ὁ Jung φαίνεται ἔχει δίκιο, ὅταν εἰκάζει πὺς ἀσυνείδητα ὁ Παῦλος ἦταν Χριστιανὸς πρὸ τοῦ βιώματος στὸ δρόμο τῆς Δαμασκοῦ, καὶ πὺς ἡ καταδίωξι τῶν Χριστιανῶν ποὺ ἔκανε ἦταν ἡ ἀντίθετη πλευρὰ σ' αὐτὸ ποὺ συνέβαινε στὸ ἀσυνείδητό του. Οἱ περισσότεροι ἐπιθετικοὶ ἀθεϊστὲς καὶ ἀγνωστικιστὲς εἶναι παραδείγματα μιᾶς ὁδοῦ ἐπιστροφῆς ποὺ κατὰ κάποιο τρόπο ἀστόχησε στὴν ἐκκόλαψη.

Ἐνας ἄλλος παράγοντας ποὺ κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν ἀτομικῶν ἐκφράσεων τῆς ἐπιστροφῆς εἶναι ἡ προσωπικὴ ἀντίδρασι. Μερικοὶ ἄνθρωποι δὲν ἔχουνε καμμιά εὐπάθεια στὴν ὑποβολή. Μερικοὶ ἔχουνε ἕνα δυσκοῖλιο τύπο θελήσεως ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ παραμερίσει ἀμέσως τὰ ἐμπόδια. Μερικοὶ ἔχουνε μιὰ ἀμφιταλαντευόμενη θέλησι. Ἄλλοι ἀποφασίζουν ἐντελῶς ἐλαφρά. Μιὰ συγκινητικὴ ἐκκλιση τραβάει τοὺς μὲν, ἀποκρούει τοὺς δέ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὺς αὐτὸ δὲν ἐξαρτᾷται πάντοτε ἀπὸ τὸ γενικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὶς συνθηκὲς τῆς στιγμῆς, ἂν καὶ αὐτοὶ ποὺ ἀπροσδόκητα συγκινοῦνται ἀπὸ κάτι ποὺ κανονικὰ θὰ τοὺς ἄφινε ἀσυγκίνητους, ὑπόκεινται, ὅταν ἡ στιγμὴ περάσει, στὴν ἐπιστροφή σὲ κάτι ὅμοιο μὲ τὸ διανοητικὸ τους κλίμα. Μερικοὶ, ἂν καὶ σχετικὰ λίγοι, πείθονται μόνο μὲ ἐπιχειρήματα. Ἄλλοι εἶναι εὐαίσθητοι στὴν προσωπικὴ ἐπίδρασι ἐκείνων ποὺ θαυμάζουν. Ὁ De Sanctis παρουσιάζει ἕξι ψυχολογικὲς καταστάσεις εὐνοϊκὲς για τὴ βίωσι τῆς ἐπιστροφῆς. Αὐτὲς μποροῦνε ἐλεύθερα νὰ παραφραστοῦνε ὡς ἑξῆς: Ἀρχικὲς θρησκευτικὲς τάσεις καὶ ἀγωγὴ — συνήθους τάσι πρὸς ὀριστικὲς πεποιθήσεις — αὐθόρμητο ἐνδιαφέρον για τὸν ὑπεραισθητὸ κόσμο — θερμὴ μετὰ φαντασίας ἰδιοσυγκρασία — τάσι μεταφορᾶς διαφε-

ρόντων στην πνευματική και ήθική τους σημασία — επανάληψη οδυνηρῶν βιωμάτων, όπως πνευματική κατάθλιψη, πεποίθηση περί ἀμαρτωλότητας κλπ. Ἀνάλογα μετὰ τὴν δύναμή τους ὅλα αὐτὰ εἶναι παράγοντες πὺ ἀναμφίβολα ὁδηγοῦνε πρὸς βιώματα ἐπιστροφῆς.

Βιώματα μετὰ τὴν ἐπιστροφήν πρέπει νὰ ἀναμένονται, ὅπως σὴν περίπτωση κάθε ἀποφάσεως πὺ εἶναι τὸ τέλος ἐνὸς ἀγῶνα, καὶ θὰ φέρουν χαρακτηριστικὰ ἀνάλογα μετὰ τὴν ἔκταση καὶ τὴν ἔνταση τοῦ ἀγῶνα. Τὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὸν ἐνδοστροφῆ, σ' ὅλες τὶς μορφὲς τῆς θρησκείας, εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος μετὰ τοῦ Θεοῦ, πὺ ποικίλλει ἀπὸ τὴν πλήρη μυστικὴ ἐνότητα σ' ἕνα πὺ περιστάσιακὸ «αἶσθημα τῆς παρουσίας». Γιὰ τὸν ἐξωστροφῆ συνήθως παίρνει τὴν ἔννοια τῆς συμμαχίας μετὰ τὸ Θεῖο ἢ τῆς συμπαραστάσεως ἀπὸ τὸ Θεῖο. Ὑποστηρίζει:

«Ἐπικαλούμενος ἀπ' τῆς γενέτειρας τὸ κῶμα,
Τὸ Θεὸ κάτω ἀπ' τοῦ φτωχοῦ τὸ σχῆμα,
Γύμνωσε τὸ βραχίονα, τέντωσε τὴν ράβδο Σου».

Σύμφωνα μετὰ τὴν συνήθειά του νὰ κρατᾷ τὸ ὄπλο σὺν χέρι, προσθέτει: «Νὰ ἐμπιστεύεσαι σὺν Θεῷ». Εἶναι, ἐν τούτοις, δυνατὴ καὶ γιὰ τοὺς δυὸ τύπους μιὰ μεταβολὴ τῶν ἀξιῶν, κ' ὅταν ἀκόμη ἢ ἀπόφαση ἐξασθενήσῃ ἢ πάρῃ τέλος, τὸ βίωμα ἀφίνει ἴκνη πὺ μποροῦνε μιὰ μέρα νὰ ὁδηγήσουνε σὴν ἀνανέωσή της, ἂν οἱ ἀρχικὲς συνθηκὲς πὺ τὴν προκάλεσαν ἐπανέλθουνε.

Ἄν ἀναζητήσῃ κανεὶς μιὰ θεωρία περὶ ἐπιστροφῆς δὲν πρόκειται νὰ βρεῖ μιὰ ὁλότελα ψυχολογικὴ ὑψηλῆς. Σὰν περιγραφικὴ ἐπιστήμη ἢ Ψυχολογία ἐνδιαφέρεται μᾶλλον γιὰ τὰ φαινόμενα τῆς ἐπιστροφῆς παρὰ γιὰ τὴν ἐξήγησή της. Θὰ μπορούσε νὰ περιγραφῆ ὅταν ἢ λύση σὲ μιὰ ἐσωτερικὴ σύγκρουση, ὅταν συνεπαγόμενὴ ἀνασύνταξη τῶν ἐνδιαφερόντων, ἢ τῶν μέτρων τῆς κατανοήσεως (apperception - masses), ὅταν τὴν τε-

λικὴ ἀποφασιστικὴ λύση μιᾶς ἀμφίβολης κατάστασης, πὺ δημιουργεῖ ἢ πίεση πρὸς δύο ἀντίθετους δρόμους, ὅπως ζῶντὰ περιγράφεται σὺν 7ο κεφάλαιο τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς. Αὐτὰ ὅμως δὲν ἐξηγοῦνε τὸ φαινόμενο τῆς ἐπιστροφῆς. Ὁ James κ' ὁ Myers πρότειναν πὺ σὺν ὑποσυνείδητο (τὸ ἄσυνείδητο θὰ ἦταν ὁ καλύτερος ὅρος σὴν ἡμερὰ) εἰσορμᾷ ἕνα κύμα ἀπὸ πνευματικὴ ἐνέργεια ἢ μιὰ ἐπίδραση τηλεπαθητικοῦ εἶδους. Ἄν ἢ ἄποψη αὐτὴ εἶναι περισσότερο ἀπὸ μιὰ γραφικὴ φαντασία εἶναι δύσκολο νὰ κρίνουμε. Εἶναι ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ πράγματα πὺ εἶναι δυνατὰ, ἐπειδὴ δὲν ἀποδεικνύονται. Θὰ ἦταν ἴσως καλύτερο νὰ μὴ διατυπώνουμε ἀκριβῶς τὸν εἰδικὸ τρόπο τῆς συνδέσεως τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ καὶ νὰ μένουμε ἱκανοποιημένοι μετὰ τὴν διαβεβαίωση πὺς μιὰ τέτοια σύνδεση πρέπει νὰ ὑπάρχει. Τὴν προϋποθέτουν ὅλες οἱ φιλοσοφικὲς θεωρίες περὶ ἐνδοκοσμικοῦ Θεοῦ, καὶ κάθε μορφὴ θρησκευτικῆς πίστεως, πὺ ἀξίζει τὸ ὄνομα, τὴν παραδέχεται. Οἱ μυστικιστὲς πιστεύουνε πὺς ἔχουνε ἕνα ἄμεσο βίωμα τῆς συνδέσεως αὐτῆς, καὶ ἑκατομμύρια ἀπὸ κοινούς πιστοὺς, ὅλων τῶν Ὁμολογιῶν, πὺ δὲν διεκδικοῦνε γιὰ τὸν ἑαυτό τους μυστικὰ βιώματα, εἶναι ἤρεμα βέβαιοι πὺς ὁ Θεὸς πὺ λατρεύουνε τοὺς ἔχει μιλήσει μετὰ διάφορους τρόπους. Ἄν τὰ πράγματα ἔχουνε ἔτσι, ἐπιστροφή εἶναι ἀπλῶς ἢ θεῖα ἐπέμβαση πὺ κατέρχεται γιὰ νὰ εἰσορμῆσει μέσα σὺν ἄνθρωπο. Μετὰ μιὰ λοιπὸν λέξη, ἂν τὸ κανονικὸ θρησκευτικὸ βίωμα μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθεια, δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἀπίστευτο σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφή. Ἄν ὅχι, ἢ ἐπιστροφή εἶναι ἀπλῶς ἕνα ἄλλο παράδειγμα μιᾶς παγκόσμιας πίστεως, πὺ εἶναι πολὺ εὐκολώτερο νὰ τὴν ἀρνηθεῖ κανεὶς παρὰ νὰ τὴν ἐξηγήσει. Γιὰτὶ εἶναι πολὺ ἀπλούστερο νὰ δεχθεῖ κανεὶς τὴν μαρτυρία τῶν θρησκευτικῶν ἡρώων ὅλων τῶν ἐποχῶν παρὰ νὰ ἐξηγήσει γιὰτὶ δοκίμασαν μετὰ τόση ἔνταση καὶ μεταβλητικὴ τῆς ζωῆς δύναμη ἕνα ἀπατηλὸ βίωμα. Ἄν ἢ ἐπιστροφή ἦταν μιὰ πλάνη, τότε θὰπρεπε θαυμάσια νὰ προσευχόμεσθε νὰ μείνουμε στερημένοι ἀπ' τὴν

ἀλήθεια καὶ ἀφιμένοι σὲ πλάνες τέτοιου εἴδους ὅπως αὐτή.

Πιὸ σημαντικό πράγμα ἀπὸ μιὰ θεωρία πὸν νὰ ἐξηγεῖ τὴν ἐπιστροφή γιὰ τὸν ἐργαζόμενον ποιμένα εἶναι τὸ πρακτικὸ ζήτημα τῆς θέσεως πὸν ἔχει ἡ ἐπιστροφή στὴ ζωὴ τοῦ ποιμνίου του. Εὐαγγελικοὶ Χριστιανοὶ κλίνουν νὰ λησμονήσουν πὸς ὁ τύπος τῆς ἐπιστροφῆς πὸν καλλιεργεῖται μεταξὺ τους δὲν ἀναμένεται νὰ βιωθεῖ οὔτε βιώνεται ἀπὸ τὴ μεγάλη πλειονότητα τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ἔκκλησις δημιουργοῦνε τὴ συνείδηση τῆς καινούργιας ζωῆς χωρὶς καμμιά πνευματικὴ κλιμακτῆρια κρίση. Ἡ μέθοδος τῆς προκλήσεως μιᾶς αἰφνίδιας καὶ δημόσιας ἀποφάσεως ἔχει πολὺ θέαμα, δὲν στερεῖται ὅμως ἀξίας, γιὰτὶ φέρνει τὸ ἄτομον ἀντιμέτωπον σὲ οὐσιώδη γεγονότα καὶ τὸ πείθει νὰ ἀποφασίσῃ δημόσια, ἔτσι ὥστε κάθε τυχὸν ὑποτροπὴ νὰ εἶναι ἐπίσης μιὰ δημόσια ὁμολογία ἀδυναμίας. Ἐπὶ πλεόν, δίνεται ἕνα καλὸ παράδειγμα στοὺς ἄλλους. Ἡ πείρα ἐν τούτοις ἀπόδειξε πὸς ποτὲ περισσότεροὶ ἀπὸ τὰ 20% ἐκείνων πὸν κατ' αὐτὸν τρόπο παίρνουν ἀποφάσεις καὶ κάνουν ὁμολογίες ἐπιστροφῆς ἀποδίδουν ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα. Μερικοὶ ἀπομακρύνονται ἐντελῶς, μερικοὶ ἔχουν «ἐπιστρέφει» προηγουμένως καὶ ὠθοῦνται ἀπλῶς ἀπὸ συγκίνηση σὲ μιὰ ἀνανέωση τοῦ βιώματος, μερικοὶ δὲν καταλαβαίνουν κἀν περὶ τίνος πρόκειται, μερικοὶ ξεγλιστροῦν χωρὶς ν' ἀφίνουν ἴχνος. Ἡ μέθοδος εἶναι σπάταλη, καὶ μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀποδειχθεῖ καὶ ἐπιζήμια γι' αὐτοὺς πὸν πρόωρα ἔρχονται σὲ μιὰ «ἀπόφαση», γιὰτὶ καθιστᾷ λιγώτερον εὐκολὴ μιὰ μελλοντικὴ ἐπίδραση πάνω τους. Μιὰ σπάταλη μέθοδος ὅμως δὲν σημαίνει πὸς εἶναι κακή. Μπορεῖ νὰ εἶναι ἀναπόφευκτη. Ἡ θερμικὴ ἀποδοτικότητα μιᾶς κοινῆς σιδηροδρομικῆς μηχανῆς εἶναι μόνον ἕνα μικρὸ μέρος αὐτοῦ πὸν θεωρητικὰ θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθεῖ κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθήκες. Ἄφου ὅμως ἀπαιτεῖται ἡ ἄμεση παραγωγή μιᾶς μεγάλης ποσότητας ἀτμοῦ μέσα σ' ἕνα σχετικὰ μικρὸ καζάνι, ἄλλες μέθοδοι ἀποκλείονται. Παραμένει ὅμως συζητήσιμο ἂν μιὰ τέτοια δικαιολογία

μπορεῖ νὰ προβληθεῖ γιὰ μιὰ σπάταλη μέθοδο, ἐνῶ εἶναι δυνατοὶ ἄλλοι τρόποι πὸν ἔχουν ἀποδειχθεῖ ἐξ Ἰσου καλοί. Εἶναι βέβαιο, ἐν πάσῃ περιπτώσει, πὸς δὲν ὑπάρχει ἕνας μοναδικὸς τρόπος εὐαγγελισμοῦ τῶν πιστῶν πὸν νὰ ταιριάζει σ' ὅλους τοὺς τύπους τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος, καὶ μιὰ ἐπιστημονικὴ μελέτη τοῦ εὐαγγελισμοῦ, ἀπὸ τὸ ψυχολογικὸ πρῶμα, χρειάζεται πάρα πολὺ.

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΥ

Κλίνουμε να θεωρούμε την άπιστία σαν τὸ λογικὰ ἀντίθετο τῆς θρησκείας. Σ' αὐτὸ ἔχουμε ἄδικο. Τὸ λογικὰ ἀντίθετο τῆς θρησκείας δὲν εἶναι ὁ σκεπτικισμὸς ἀλλ' ὁ πεσσιμισμὸς. Κάθε μορφὴ θρησκείας, ἀπ' τὴν πρὸ ἀγροΐκας τῶν ἀγρίων μέχρι τὸν Χριστιανισμὸν, συμφωνεῖ σ' αὐτό, ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀρχή, πὸν συνήθως θεωρεῖται ὡς ἓνα πνευματικὸν δὴν ἢ πνευματικὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα, ὅταν κανεὶς πλησιάσει κατὰ τὸν πρέποντα τρόπο, ἐργάζονται γιὰ τὴν εὐημερίαν του. Ἐκείνη κ' ὁ Βουδδισμὸς, πὸν εἶναι ἢ πρὸ ἀνώμαλη ἀπ' τὴν θρησκείαν, πιστεύει πῶς ὁ κόσμος εἶναι ἔτσι διατεταγμένος ὥστε ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ φθάσει τὸ σκοπὸν, τὴν Νιρβάνα, ἢ ὁ,τιδήποτε ἄλλο ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι. Καμμιά θρησκεία δὲν ἔχει ποτὲ κηρύξει τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ ἀνθρώπινου πόθου μετὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων ὅπως εἶναι. Ὁ πεσσιμισμὸς μόνον κηρύττει αὐτὴ τὴν χωρὶς ἐλπίδα πίστην, καὶ γι' αὐτὸ ὁ πεσσιμισμὸς εἶναι τὸ λογικὰ ἀντίθετον τῆς θρησκείας. Εἶναι ὅμως ἓνας ἐχθρὸς πὸν ἡ θρησκεία δὲν ἔχει ἀντιμετωπίσει ὡς μιὰ ὀργανωμένη δύναμιν, γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι πρόθυμον ν' ἀποδεχθεῖ τὸν πεσσιμισμόν. Ἡ ἀνθρωπότης πίστεψε πάντοτε πῶς ἡ ἐπίτευξιν αὐτοῦ πὸν θεωρεῖ ἀγαθὸν εἶναι δυνατὴν, καὶ σ' ὅλες τὴς θρησκείας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ παγκόσμια αὐτὴ πίστις βρίσκει τὴν ἐκφρασὴν τῆς μετὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπον.

Ὁ σκεπτικισμὸς ἔχει κάνει τὴν ἐμφάνισίν του συχνότερα ἀπὸ τὸν πεσσιμισμόν, ὑπῆρξε ὅμως παντοῦ ἀτομικὸς μᾶλλον πα-

ρὰ φυλετικὸς. Ἐχοῦνε ὑπάρξει πολλοὶ σκεπτικιστῆς, ποτὲ ὅμως στὴν ἱστορίαν φυλῆ ἢ ἔθνος δὲν ὀδηγήθηκε ὀλόκληρον στὴν ἀπιστίαν. Ἐνας μαζικὸς σκεπτικισμὸς ποτὲ δὲν ὑπῆρξε σοβαρὸς παράγοντας στὴν ἀντίθεση πρὸς τὴν θρησκείαν. Ὁ ἀτομικὸς ὅμως σκεπτικιστῆς ἀποτελεῖ ἓνα πρόβλημα πὸν κατὰ καιροὺς καὶ κάθε περίπτωσιν ἐμφανίζει τὴς παραλλαγὰς τῆς. Στὴς γενικὰς ὅμως γραμμὰς ὑπάρχουν μερικοὶ σαφῶς διακεκριμένοι τύποι πὸν εὐκόλως μποροῦνε νὰ διακριθοῦνε.

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὑπάρχει ὁ ἐπιθετικὸς ἀθεϊστῆς, πὸν δὲν χάνει εὐκαιρίαν νὰ διακηρύξει ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μῦθος. Μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν ἐξαιρέσεις σ' αὐτὸ πὸν πρόκειται νὰ πῶ, μὰ ἐγὼ δὲν ἔχω συναντήσει καμμιά. Ὅσο ἡ δικὴ μου πείρα δείχνει, κάθε ἐπιθετικὸς ἀθεὸς εἶναι ἓνας θρησκευτικὸς ἄνθρωπος πὸν χάλασε καθ' ὁδόν, κατὰ κάποιον τρόπο ζύνισε. Ὁ ἀθεϊσμὸς του εἶναι ἡ ἀνάποδὴ τῆς θρησκείας του.

Ἐνα ζήτημα πούχει συχνὰ προκαλέσει συζητήσεις εἶναι ἂν κατοικεῖται ἢ ὄχι ὁ Ἄρης. Κανένας δὲν ἔχει θετικὴ ἀπόδειξιν γιὰ τὴν ἀποψὴν του, ὅποια κ' ἂν εἶναι. Προσωπικὰ, δὲν πιστεύω στὴν ὑπαρξὴν ἀνθρώπων στὸν Ἄρη. Δὲν αἰσθάνομαι ὅμως τὴν ἀνάγκην νὰ γράψω ἢ νὰ μιλήσω σχετικὰ μετὰ τὸ θέμα αὐτό. Ἄν τὸ ἔκανα, αὐτὸ θάταν μιὰ ἀπόδειξιν πῶς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἔχει πολὺ ἐνδιαφέρον γιὰ μένα. Ὁ ἄνθρωπος πὸν κοπιᾶζει νὰ ἀποδείξει τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ Θεοῦ δείχνει πῶς τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρων γι' αὐτόν. Μ' ἄλλες λέξεις δείχνει ὅτι εἶναι ἓνας θρησκευτικὸς ἄνθρωπος ἀπ' τὴν ἀνάποδην. Ὁ ἄνθρωπος πὸν δὲν πιστεύει σὲ φαντάσματα ἀπλῶς γελαίει γιὰ τὴν ὄλην ὑπόθεσιν καὶ δὲν δίνει καμμιά ἄλλη προσοχὴ. Θὰ ἦταν ὅμως βέβαιον νὰ συμπεράνει κανεὶς πῶς ὁ ἄνθρωπος πὸν ξεοδεύει χρόνον καὶ σκέψιν γιὰ νὰ ἀνασκευάσει τὴν πίστην στὰ πνεύματα ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν δυνατότητα τοῦ ἴδιου τοῦ γεγονότος πὸν ἀρνεῖται, καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ προσθέσει πῶς, παρ' ὅλες τὴς διαμαρτυρίας του, δὲν εἶναι ἐντελῶς βέβαιον ὅτι ἡ ἀποψὴ του εἶναι ἡ ὀρθή.

Μερικοί τέτοιοι άθεοι έχουνε δίκιο, όντας άθεοι, από μια άποψη, ότι δηλ. άρνούνται την ύπαρξη ένός Θεού που πραγματικά δέν υπάρχει. Έχουνε διδαχθεί στην παιδική ηλικία μια ώμα δυσφημιστική αντίληψη για τή θεότητα και δέν μπορούνε να τήν ξεχάσουνε. Ό Θεός που καλούνται να πιστέψουνε είναι:

«Ένας άρπαγας διάβολος, ή σκιά του έαυτού σου,
Βγαλμένος άπ' τά βιβλία παπάδων που λέν βλακειές
για παράδεισο και κόλαση,
Τόν φτιάνουν στο Βroomielaw, άπ' τó κρύο και τή βρώμα
της Γλασκώθης,
Ένα ζηλότυπο, υπερήφανο, φετίχ, παιδί μου, που είναι
ϊκανό μόνο να πληγώνει».

Για τέτοιους ανθρώπους λυπάται κανείς που τó ψέμμα τους έχει στραβώσει μπροστά στην αλήθεια. Ό άθεϊσμός άλλωνών είναι μια συναισθηματική αντίδραση σαν εκείνη του άθεου που αναφέρει ο Bernard Hart, ό όποιος είχε άπογοητευθεί από τόν δάσκαλο του Κατηχητικού του Σχολείου! Κάποτε, περνώντας τόν Άτλαντικό, συνάντησα στο κατάστρωμα του πλοίου ένα νέο άπ' τή Σκωτία, που μόλις άνοιξε ή τυχαία κουβέντα μας άρχισε να έκτοξεύει ύβρεις κατά της θρησκείας. Τόν ρώτησα ποió είδος θρησκείας έβριζε, και φάνηκε τόσο άπλοϊκά έκπληκτος γιατί μάντεψα κάτι πουταν πολύ φανερό. Είδα ότι είχε ανατραφεί μέσα σ' ένα τρομερά συντηρητικό περιβάλλον, και δέν μπορούσε να πιστέψει πως κάτι άλλο ήταν δυνατό ν' αντιπροσωπεύει τή σκέψη των Χριστιανών. Όνόμαζε τόν έαυτό του άθεο. Στην πραγματικότητα, ήξαιρε καλύτερα κι' άπ' τόν ίδιο ότι ζητούσε να βρεί τó Θεό που άρνιόταν. Σε μερικές περιπτώσεις μια άκόμα θλιβερώτερη αίτία οδηγεί τους ανθρώπους στην προσποίηση της άθεϊας. Άνάμεσα στους Δώδεκα ήταν κι' Ιούδας, και κάθε χριστιανική κοινότητα άκόμη περιλαμβάνει εκείνους που κρατούνε ζωντανή τήν παράδοση του

προδότη. Όταν κανείς συναντάει έναν άντρα ή μια γυναίκα που άπατήθηκε ή ζημιώθηκε από κάποιον που έπαγγέλλεται τόν Χριστιανό, είναι μια άπλη περίπτωση «μεταφοράς», για να χρησιμοποιήσω τόν ψυχολογικό όρο, που κάνει τó θύμα, ιδίως όταν αυτό δέν έχει άλλο τρόπο αντίδράσεως, να στραφεί έναντίον της πίστεως που στην πράξη καταπατεί ό έξ έπαγγέλατος πιστός.

Ό άγνωστικισμός συναντιέται συχνότερα από τήν άθεϊα. Υπάρχει ένας δογματικός τύπος άγνωστικισμού που διακηρύττει πως ό άνθρωπος δέν μπορεί να γνωρίσει τίποτε σχετικά με τó υπεραίσθητό. Οι προφήτες όμως που διακήρυξαν κατά καιρούς πως τούτο ή εκείνο είναι άδύνατο, άποδείχθηκαν πολύ συχνά από τó χρόνο ψευδείς, ώστε ή έμπιστοσύνη σ' αυτούς να έχει άρκετά κλονισθεί. Για να έπιστρέψουμε στο θέμα που ήδη μās χρησίμεψε για παράδειγμα, δέν υπάρχει γνωστή σήμερα δυνατότητα έπικοινωνίας με τόν Άρη. Δέν νομίζω πως μια τέτοια έπικοινωνία είναι ποτέ δυνατή, δέν θα μπορούσα όμως να πω κατηγορηματικά πως ένα τέτοιο πράγμα είναι άδύνατο. Πρέπει να έχω για παράδειγμα όλους εκείνους που διακήρυτταν τήν τηλεόραση, τόν ύπνωτισμό και πολλά άλλα άποδεδειγμένα σημερινά γεγονότα σαν έντελώς άδύνατα, ώστε να συγκρατώ τόν έαυτό μου από έσπευσμένες διατυπώσεις. Ό δογματικός άγνωστικιστής είναι τόσο αντιεπιστημονικός όσο είναι και αντιθρησκευτικός. Κανείς δέν μπορεί να προεξοφλήσει ποιά είναι τά σύνορα των μελλοντικών δυνάμεων του ανθρώπου.

Ό άγνωστικιστής στηρίζεται σε άσφαλέστερο έδαφος, όταν περιορίζεται στο παρόν και λέει πως μέχρι τώρα δέν υπάρχει πειστική άπόδειξη για τούτο ή εκείνο. Υπάρχουνε μερικοί που είλικρινά είναι έτσι τοποθετημένοι και γι' αυτούς κανείς δέν έχει παρά να έκφράσει με λύπη τó σεβασμό του. Η μεγάλη όμως πλειονότητα των άγνωστικιστών δέν άνήκει σ' αυτό τó είδος. Μερικοί είναι άγνωστικιστές από άπλη αντί-

θεση στην υποβλητικότητα των κρατουσών ιδεών. 'Ανήκουε στον τύπο εκείνο του προσώπου που ζητάει με κάθε θυσία ν' ανήκει στη μειοψηφία, και περιγελάει ό,τι πιστεύουν οι άλλοι. Συχνά αυτό είναι μια μορφή προκλητικού έκθετισμού, γιατί δεν υπάρχει μονάχα ο φυσικός προκλητικός έκθετισμός. 'Υπάρχει ο τύπος του ανθρώπου που εύφραίνεται σοκάροντας τους άλλους με τη γυμνότητα του μυαλού του, ή με την απρέπιά του, ή με την έκκεντρικότητά του. 'Αρνεϊται αυτό που οι άλλοι πιστεύουν με το σκοπό να τραβήξει την προσοχή τους, κι' αυτό είναι κάτι πολύ ικανοποιητικό για το είδος αυτό του προσώπου.

Μιά άλλη αίτια του σκεπτικισμού είναι η άπροθυμία να πολεμήσει κανείς τη μάχη που δημιουργούν μέσα στο μυαλό τα προβλήματα της πίστεως. 'Υπήρχαν μέρες στη ζωή του ψυχολόγου και φιλοσόφου James Ward, που, όπως αναφέρει, το μυαλό του δεν δούλευε όπως αυτός ήθελε. Συνήθιζε να παραπονιέται: «Denken ist schwer», κι' ο σκωτσέζικος σκύλος του, Jan, έβαζε το ρύγχος του συμπαθητικά πάνω στο γόνατο του κυρίου του. 'Ο Ward όμως εξακολουθούσε τη μάχη μέχρις ότου το μυαλό του ξανά καταπάνωνταν με το πρόβλημα που τον απασχολούσε. "Όλοι μας έχουμε περάσει τέτοιες μέρες. 'Υπάρχουν όμως μερικοί που ή σκέψη τους δεν μοχθεί. Βρίσκουν εύκολότερο να πούνε πως κανένας δεν ξαίρει, παρά ν' αντιμετωπίσουν θαρραλέα το ζήτημα. Αυτό είναι η στάση μερικών που μπροστά στις δυσκολίες της πίστεως γλιστρούνε σ' ένα άοριστο σκεπτικισμό μάλλον και δεν επιδιώκουν να περάσουν αποφασιστικά σε απαντήσεις.

Για άλλους ο σκεπτικισμός είναι, άσυνείδητα χωρίς άμφιβολία, μια μέθοδος λογικής αιτιολογίας (rationalisation). 'Ο ήθικος κώδικας του Χριστιανισμού είναι αρκετά αυστηρός. "Όποιος αποβλέπει στην εφαρμογή αυτού του κώδικα έχει να αντιμετωπίσει τη δυσκολία ένα σωρό τρόπων ζωής και συνηθειών που δεν επιθυμεί να εγκαταλείψει. Δεν είναι άρεστη σε κανέ-

ναν ή όμολογία ότι διαλέγει έσκεμμένα ένα τρόπο ζωής που ή ήθική του αίσθηση καταδικάζει. Είναι όμως αρκετά έντιμη ή εξήγηση πως ή χριστιανική θρησκεία δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, γιατί μέσα στις διδασκαλίες της υπάρχουν τόσα πράγματα που είναι άμφιβόλα και αναπόδεικτα. Πολύ σπάνια, εν τούτοις, ή πρόφαση αυτή είναι ή πραγματική εξήγηση της άπιστίας. 'Ο άνθρωπος που την προβάλλει ένδέχεται να είναι είλικρινής στην πεποίθησή του πως έτσι έχει το πράγμα. Δεν μπορεί να είναι άλλωως, αν ή λογική εκ των υστέρων αιτιολογία είναι ένα γεγονός ύποσυνείδητο. 'Η περασμένη του ζωή ή οι τωρινές του επιθυμίες είναι ο πραγματικός λόγος της άπιστίας του, είναι όμως αρκετά τίμιος, όταν σκέπτεται πως πραγματικά δεν πιστεύει, γιατί το μυαλό του δεν μπορεί ν' αποδεχθεί τη χριστιανική θεολογία. "Ας σημειωθεί ότι σε τέτοιες περιπτώσεις οι αντιρρήσεις στρέφονται σχεδόν πάντοτε έναντι των δογμάτων, όχι έναντι των πιο οικείων ήθικων κανόνων του Χριστιανισμού. Δεν είναι εύκολο να άμφιβάλλει κανείς σχετικά με την άλήθεια του «όσα θέλετε ίνα ποιώσιν υμίν οι άνθρωποι ποιεΐτε και υμείς αυτοίς όμοίως». Είναι πολύ εύκολότερο να ύποκαθιστά κανείς στη θέση των πραγματικών αιτίων θέματα σχετικά με τη χριστιανική δογματική, αν και τα τελευταία αυτά δεν θίγουν στο έλάχιστο το ζήτημα του πως πρέπει να ζει ένας Χριστιανός.

"Όταν έχει κανείς να κάνει με σκεπτικιστές, το πρώτο βήμα του θάταν να κάνει διάγνωση υπό το φως όσων είπαμε για να δεί κατά πόσον έχουν ασκήσει την επίδρασή τους οι παράγοντες που προαναφέρθηκαν. 'Ο είλικρινής σκεπτικός πρέπει να είναι σεβαστός. 'Η άμφιβολία καθ' έαυτή δεν είναι κακό πράγμα. Είναι μια άναγνωρισμένη μέθοδος φιλοσοφικής σκέψεως. 'Ο Καρτέσιος άρχισε άμφιβάλλοντας για όλα που μπορούσαν να άμφισβητηθούν με το σκοπό να βρει μια άναμφισβήτητη βάση πάνω στην όποία να χτίσει. Το συμπέρασμα ήταν ή πεποίθησή του ότι δεν μπορούσε ποτέ να άμφισβητήσει

τὸ γεγονός ὅτι ἀμφέβαλλε, ἐξ οὗ καὶ τὸ περίφημο «Cogito ergo sum». Ὁ Ἰδιος ὁ Ἰησοῦς πρέπει νὰ πέρασε ἀπὸ ἀμφιβολίες, γιατί ἡ διαπαιδαγώγησή του στὴ θρησκεία τοῦ ἔθνους του περιλάμβανε πολλὰ πράγματα πού αὐτὸς στὴ δημόσια δράση του ἔβαλε κατὰ μέρος. Ἀρνήθηκε, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ υἰοθετήσει τὸν αὐστηρὸ νόμο περὶ τοῦ Σαββάτου, ἢ τὴ διδασκαλία γιὰ τὸ Κορβάν, ἢ τὸ «ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος». Ἄν δὲν εἶχε περάσει ἀπὸ ἀμφιβολίες, τότε θάπρεπε νὰ συνεχίσει νὰ διδάσκει ὅπως κι' ὁ Ἰδιος εἶχε διδαχθεῖ.

Οὔτε μέμφθηκε ποτὲ τὴν ἀμφιβολία χωρὶς νὰ κάνει διακρίσεις. Ὁ Ἰησοῦς ἦταν πάντοτε ἀνεκτικώτατος γιὰ κείνους πού προσπαθοῦσαν νὰ ἐξομαλύνουνε τὶς δυσκολίες τους, εἴτε αὐτοὶ ἦσαν μορφωμένοι, ὅπως ὁ Νικόδημος ἢ ὁ νεαρὸς Πλούσιος, εἴτε ἦσαν ἀμόρφωτοι, ὅπως ἡ Σαμαρείτιδα. Ὅταν ὁ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, πού θάπρεπε νάταν ὁ τελευταῖος στὴν ἀμφιβολία, ἔστειλε νὰ ρωτήσει: «Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν», ὁ Ἰησοῦς δὲν τὸν μέμφθηκε, ἀλλὰ τὸν ἐπήνεσε ἐνώπιον ὄλων. Κατάλαβε τὴ δύσκολη θέση τοῦ Ἰωάννη. Ἦταν ἕνας ἄνθρωπος στὴ φυλακή, καταπονημένος καὶ ἀβοήθητος, πού εἶχε ἀναμείνει ἕνα Μεσσία μὲ μέθοδο δράσεως ριζική καὶ χωρὶς συμβιβασμούς, σὰν τὴ δική του. Ὅταν ἄκουσε γιὰ τὴν ἡρεμὴ δημόσια δράση τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν θεραπειῶν τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ φάνηκε πὼς στὸ ἀλώνι δὲν χωρίζονταν τὸ σιτάρι ἀπὸ τὸ ἄχυρο, καὶ τὸ ἄσβεστο πῦρ δὲν εἶχε ἀνάψει. Μὲ χαρακτηριστικὴ ἀφέλεια ἔστειλε νὰ ρωτήσει γιὰ νὰ μάθει τὴν ἀλήθεια. Αὐτὸ εἶναι τὸ εἶδος τῆς εἰλικρινοῦς ἀμφιβολίας. Εἰλικρινῆς ἀμφιβολία εἶναι πίστη σὲ δυσκολίες, πίστη πού ζητάει τὴ λύση τῶν προβλημάτων της. Αὐτὸ τὸ εἶδος ἀμφιβολίας δὲν μέμφθηκε ὁ Ἰησοῦς. Μέμφθηκε τὴν ἀμφιβολία τῶν μαθητῶν, ὅταν δὲν προσπάθησαν νὰ βροῦνε τὴν ἀλήθεια, καὶ τῶν Φαρισαίων ἐπειδὴ ἤθελαν νὰ τὴ βροῦνε.

Ἄσχετο ἢ ἀμφιβολία σὰν μιὰ περαστικὴ φάση, μὰ ἡ ἀμφιβολία σὰν ἕνας μόνιμος τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι εἶναι ἀξιοκατά-

κριτη. Στὴν πρώτη περίπτωση ἡ ἀμφιβολία μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνας ἔλεγχος τῶν πραγμάτων μέσα στὴν ἀναζήτηση γιὰ τὴν ἀλήθεια. Στὴ δευτέρη ὁμως περίπτωση εἶναι ἄρνηση κάθε περαιτέρω ἔρευνας. Ἐπὶ πλέον, ἡ ἀμφιβολία δὲν εἶναι καλὸ πρᾶγμα, ὅταν τὸ ζήτημα πάνω στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ληφθεῖ ἀπόφαση εἶναι ζωτικῆς φύσεως. Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει ἀπόλυτα δίκιο ἐπιφυλάσσοντας τὴν κρίση του σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα ἂν ὁ Βάκων ἔγραψε μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Σαίξπηρ, ἢ σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος εἶναι σωστή. Ἡ ἀπόφαση σὲ ζητήματα τέτοια δὲν εἶναι ζωτικὰ ἐπείγουσα. Ὅταν ὁμως πρέπει κανεὶς ν' ἀποφασίσει ἂν θὰ ἐπιτρέψει στὸ παιδί του νὰ ὑποστῆ μιὰ ἐγχείρηση ἢ ἀλλοιώτικα νὰ διακινδυνεύσει νὰ μείνει ἰσόβια κουτσό, καὶ ἀρνεῖται νὰ βγάλει τὴν ἀπόφαση, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη βεβαιότητα καὶ πρὸς τὶς δυὸ κατευθύνσεις, μὰ τέτοια ἀμφιβολία εἶναι μιὰ δειλὴ ἄρνηση νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἕνα ἐπείγον ζήτημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξαρτῶνται ἡ ὑγεία καὶ ἡ εὐτυχία.

Ἡ ὑπάρχει ἕνας Θεὸς τῆς ἀγάπης ἢ δὲν ὑπάρχει. Ἄν ὑπάρχει, τότε ὀλόκληρος ὁ τόνος καὶ ἡ θέση μας ἀπέναντι στὴ ζωὴ πρέπει κατ' ἀνάγκη νὰ εἶναι διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι θάταν ἂν τὸ σύμπαν ἦταν ἀπλῶς ἕνα χωρὶς νόημα προῖον τυφλῶν δυνάμεων. Μερικοί, σὰν τὸν Bertrand Russel, ἔχουνε διαλέξει τὸ δεύτερο. Λυπᾶται κανεὶς πού ἡ σκέψη μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ἕναν ἄνθρωπο σ' ἕνα τέτοιο συμπέρασμα, ἢ στάση ὁμως αὐτὴ εἶναι πῶς σεβαστὴ ἀπ' τὴ στάση ἐκείνου πού ζαρώνει μπροστὰ στὸ πρόβλημα καὶ δὲν ἀποφασίζει πρὸς καμμιά κατεύθυνση. Πάνω σ' ἕνα ζήτημα σὰν αὐτὸ ἀναποφασιστικότητα σημαίνει δειλία, γιατί ὅπως εἶπε ὁ William James στὸ The will to Believe, δὲν βρίσκει κανεὶς τὴν ἀλήθεια, ὅταν φοβᾶται πὼς ἐρευνώντας μπορεῖ νὰ πέσει σὲ πλάνη. Δύο εἶναι τὰ δικά μας καθήκοντα, νὰ ζητοῦμε τὴν ἀλήθεια καὶ ν' ἀποφεύγουμε τὴν πλάνη, καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ πρώτου προϋποθέτει τὸν κίνδυνο τῆς μὴ πραγματοποιήσεως τοῦ δευτέρου. Ἐξ Ἰσου ὁμως τὸ νὰ εἶναι κα-

νείς υπερβολικά ευαίσθητος στο ζήτημα της αποφυγής της πλάνης μπορεί να σημάνει απώλεια της αλήθειας. Είναι προτιμότερο ν' αντιμετωπίσει κανείς τον πρώτο κίνδυνο κι' όχι τον δεύτερο. Αυτός που αμφιβάλλει ειλικρινά είναι εκείνος που αναζητάει μέσα από τις δυσκολίες την αλήθεια. Ο ανειλικρινής σκεπτικός είναι ο άνθρωπος που χρησιμοποιεί την αμφιβολία σαν ασπίδα, πίσω απ' την οποία κρύβεται, αποφεύγοντας έτσι ν' αντιμετωπίσει την αλήθεια που φοβάται. Ειλικρινής αμφιβολία, άργα ή γρήγορα, αποφασίζει πάνω στο ζήτημα προς τη μιὰ κατεύθυνση ή προς την ἄλλη. Ἀνειλικρινής αμφιβολία είναι μιὰ όμικλη που σκεπάζει με σύννεφα τὸ δρόμο προς τὴν αλήθεια.

Σχετικά με τὴ στάση ἔναντι τοῦ σκεπτικιστῆ, ἡ συζήτηση πολὺ λίγα ἀποφέρει. Μετὰ ἀπὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα θὰ εἶναι φανερό ἂν ὁ περὶ οὗ πρόκειται ἐπιθυμῆ νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς αλήθειας, ἢ ἂν ἀπλῶς τοῦ ἀρέσει νὰ ἐκθέτει τὴ διαλεκτικὴ του ἰκανότητα. Στὴν τελευταία περίπτωση, οἱ πολὺ ἀπασχολημένοι ἱερεῖς προτιμοῦνε νὰ τοῦ δώσουν τὴν εὐκαιρία νὰ βρεῖ ἕναν ἀντίπαλο πὸ διαθέτει πὸ πολλὰς ὥρες. Ἄν ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα ν' ἀντιμετωπίσει κανεὶς τὶς διατεινόμενες δυσκολίες τοῦ σκεπτικιστῆ, πολλὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ στάση κατὰ τὶς συζητήσεις. Κατ' εὐθειᾶν ἐπίθεση ἔναντι-ον τῶν πεποιθήσεων ἐνὸς ἀνθρώπου σπάνια πετυχαίνει. Προκαλεῖ τὴ ματαιοδοξία του, ἡ ὁποία κρατερὰ ὑπερασπίζεται τὸν ἑαυτὸ της. Μιὰ πλευρικὴ κίνηση εἶναι πολὺ προτιμότερη, ἢ ἡ βαθματῆ μετακίνηση τοῦ θέματος σ' ἄλλο ἔδαφος. Ἄν ὑπάρχει σεβασμὸς μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων μερῶν, ἡ συζήτηση δὲν πρόκειται νὰ εἶναι ἐντελῶς μάταιη, γιατί οἱ πὸ πολλοὶ ἄνθρωποι ὁμολογοῦνε πολὺ λιγώτερα ἀπ' ὅσα στὴν πραγματικότητα παραδέχονται. Στὴν ἱστορία τοῦ Kipling, *The Miracle of St. Jubanus*, ὑπάρχει ἕνα ὠραῖο παράδειγμα ἐπιστροφῆς ἐνὸς σκεπτικιστῆ ἐξ αἰτίας τοῦ ἀγαθοῦ πικάντικου χιούμωρ ἐνὸς ἀσημαντοῦ ἱερέα.

Γιὰ νὰ συνοψίσουμε. Πρέπει κανεὶς νάχει ὑπ' ὄψει τοῦ πὸς ὅτι ὁ σκεπτικιστῆς μᾶς λείπει σχετικὰ μετὰ τὶς αἰτίες τῆς στάσης του εἶναι μόνο ἕνα μέρος ἀπὸ τὰ πραγματικὰ αἷτια, ἂν καὶ ὁμολογουμένως ἐνδέχεται ὁ ἴδιος νὰ τὸ ἀγνοεῖ. Στὶς πὸς πολλὰς περιπτώσεις αὐτὸ πὸς χρειάζεται δὲν εἶναι ἡ ἐπιχειρηματολογία ὅσο εἶναι ἡ στενὴ ἐπικοινωνία κι' ἡ ἀναθεώρηση παρανοημένων ζητημάτων. Τὰ περισσότερα ἀπ' τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς δὲν λύνονται μέσα στὴ σκέψη ἀλλὰ μέσα στὴ ζωὴ. Ἡ ἐφηβικὴ ἀπιστία εἶναι μιὰ φάση πὸς περνοῦνε σχεδὸν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, κι' ἀπ' τὴν ὁποία οἱ περισσότεροι βγαίνουνε χωρὶς πραγματικὰ νὰ γνωρίζουνε πὸς πέρασαν ἀπ' αὐτό. Ἐχοντας τοῦτο κατὰ νοῦ δὲν εἶναι φρόνιμο νὰ ἐκβιάζουμε τὰ πράγματα, εἰδικὰ ὅταν πρόκειται γιὰ νέους, καὶ νὰ ἐπιμένουμε στὴν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀποδοχῆ μῆς ἰδιαίτερης δογματικῆς βάσης προκειμένου νὰ τοὺς δεχθοῦμε στὴν Ἐκκλησία. Ὅταν ὁ Χριστὸς ἔλεγε «ἀκολούθει μοι», δὲν ἔθετε δογματικούς ὅρους. Ἡξαίρε πὸς ἐκεῖνοι πὸς ἀληθινὰ τὸν ἀκολουθοῦσαν, μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ θελήματός του, θὰ ἔφταναν νὰ γνωρίσουν καὶ τὶς δογματικὰς ἀλήθειες. Καθένας πὸς ἀποδέχεται καὶ ζεῖ τὰ χριστιανικὰ ἠθικὰ μέτρα ζωῆς δὲν εἶναι μακριὰ ἀπ' τὴ Βασιλεία καὶ σ' ὅτι ἀφορᾶ τὴν ὀρθὴ διδασκαλία.

ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ: ΜΕΡΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

Ὁ τρόπος λειτουργίας ἑνὸς Κατηχητικοῦ Σχολείου δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ θέματος ἑνὸς βιβλίου ὡς αὐτό. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπιστήσουμε τὴν προσοχὴ σὲ σημεῖα ποὺ ὁ ἱερέας ὀφείλει νὰ προσέξει καλὰ πρὶν αἰσθανθεῖ ἰκανοποίηση γιὰ τὸ κατηχητικό του ἔργο. Τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ πρέπει διαρκῶς νὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν του εἶναι πῶς ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Κατηχητικό Σχολεῖο εἶναι ζωτικὰ δεμένα. Σὲ μερικά σχολεῖα δὲν ἀρέσει στοὺς διευθύνοντες τὸ ὅτι ἡ Ἐκκλησία αἰσθάνεται ὑπεύθυνη γιὰ τὸ Κατηχητικό Σχολεῖο. Κι' ὅμως δὲν ὑπάρχει γιὰ τὴν Ἐκκλησία σπουδαιότερο τμῆμα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔργου ἀπ' αὐτὸ στὴ χώρα αὐτὴ καὶ στὶς περισσότερες προτεσταντικὲς χώρες. Πέρασαν πὰ οἱ μέρες ποὺ ὁ καθένας εἶχε κάποια σχέση μὲ τὴν Ἐκκλησία. Πέρασαν οἱ μέρες ποὺ μιὰ ἐντατικὴ ἱεραποστολικὴ προσπάθεια μποροῦσε νὰ τραβῆξει ξανά τοὺς ἀρνητὲς καὶ ἀδιάφορους γιὰ νὰ ξαναγεμίσει καὶ ξαναζωντανέψει τὴν Ἐκκλησία. Σήμερα πρέπει νὰ διαπαιδαγωγήσουμε μέσα στὰ Κατηχητικά μας Σχολεῖα τὴν ἐρχόμενη γενιὰ γιὰ τὶς Ἐκκλησίες μας.

Ἔχουμε μιὰ θαυμαστὴ εὐκαιρία. Ὑπάρχουν ἑκατομμύρια παιδιὰ ποὺ παρακολουθοῦνε τὸ Κατηχητικό Σχολεῖο. Ἡ πλειονότητα προέρχεται ἀπὸ οἰκογένειες χωρὶς ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση. Ἄν ὁ ὀργανωμένος Χριστιανισμὸς ἀποτύχει στὴν

ἐπιβίωσή του, ἡ ἀποτυχία θὰ ὀφείλεται στὸ χάσιμο αὐτῆς τῆς ἐξαιρετικῆς εὐκαιρίας γιὰ νὰ ἐπιδράσουμε μὲ τὸ Κατηχητικό Σχολεῖο στὴ ζωὴ τῶν νέων. Ἄν ὑποθέσουμε πῶς τὰ μισὰ ἀπ' τὰ παιδιὰ ποὺ παρακολουθοῦνε τὰ Χριστιανικὰ Κατηχητικά Σχολεῖα ἐκπαιδεύονταν κάθε Κυριακὴ σὲ φασιστικὲς ἢ κομμουνιστικὲς διδασκαλίες, πόση ἀναστάτωση αὐτὸ δὲν θὰ προκαλοῦσε! Ἄν αὐτὰ τὰ πολιτικὰ συστήματα εἶχαν τὶς εὐκαιρίες ποὺ ἔχει ἡ Ἐκκλησία ἀνάμεσα στοὺς νέους τῆς χώρας, θὰ ἀγάλλονταν καὶ θὰ ἔκαμαν χρῆση τῶν εὐκαιριῶν αὐτῶν! Ἄς ξυπνήσουν λοιπὸν οἱ Ἐκκλησίες γιὰ νὰ ἐκμεταλλευθοῦνε τὴν πλεονεκτικὴ θέση ποὺ ἔχουν μὲ τὰ σχολεῖα αὐτὰ καὶ ἄς ἐργασθοῦνε συστηματικὰ γιὰ τὴ διαπαιδαγώγηση τῶν σημερινῶν παιδιῶν, ποὺ θὰ εἶναι τὰ αὐριανὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ τάξη εἶναι οὐσιῶδες πράγμα σ' ἕνα καλοδιευθυνόμενο Κατηχητικό Σχολεῖο. Ὁ κατηχητής, ποὺ στὸ σημεῖο αὐτὸ στερεῖται τὰ μέσα καὶ τὴ δύναμη τοῦ δασκάλου τοῦ Δημόσιου Σχολείου, πρέπει νὰ περιμένει λιγώτερη πειθαρχία στὸ Κατηχητικό Σχολεῖο. Ἡ βάση, ἐν τούτοις, τῆς πειθαρχίας δὲν βρίσκεται στὴν τιμωρία, ἀλλὰ μᾶλλον στὶς παραδόσεις, στὴν ἀποδοτικότητα καὶ στὸ πνεῦμα τῆς ὁμάδας. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε, πρῶτα - πρῶτα, πῶς ἕνα παιδί ποὺ ἐνδιαφέρεται γιὰ κάτι δὲν ἔχει χρόνο ἢ κλίση γιὰ ἀταξίες, καί, δεύτερο, πῶς παίρνουμε ἀπ' τὰ παιδιὰ ὅ,τι τοὺς ὑποβάλλουμε ἢ περιμένουμε ἀπ' αὐτά. Ζαίρω ἕνα Κατηχητικό, ὅπου ἡ ἐπικρατοῦσα τάξη εἶναι σχεδὸν τέλεια, ἐν τούτοις, σπάνια χρησιμοποιεῖται κι' ἕνας ἀκόμη λόγος γιὰ τὴν ἐξασφάλισή της. Δὲν κρούονται κώδωνες, οὔτε φωνάζει κανεὶς «σιωπὴ». Οἱ ἀναγκαῖες διαταγὲς δίνονται μὲ τὴ μουσικὴ. Ὁρισμένες νότες, γνωστὲς στὰ παιδιὰ ὡς μελωδίες - συνθήματα, δίνουν τὶς «ἡμερήσιες διαταγὲς» γιὰ ἕναν ὕμνο, προσευχὴ, τὴ διαίρεση σὲ τάξεις, τὴν ἀπόλυση κλπ. Στὸς ἤχους τῆς ὀρισμένης μελωδίας τὸ σχολεῖο ἐτοιμάζεται γιὰ ὅ,τι πρόκειται νὰ ἐπακολουθήσει. Ἄν δημιουργηθεῖ ἀνεπιθύμητος θόρυβος, ἀντηχεῖ ἀμέσως «τὸ τραγούδι τῆς σιωπῆς»,

κι' άμέσως ό θόρυβος παύει. Τό άληθινό μυστικό του σχολείου αύτου είναι πώς όλοι περιμένουνε την τάξη και όργάνωση σε κάθε μέρος της δραστηριότητός του. Υπάρχουνε αντικαταστάτες από τις άνωτερες τάξεις, έτοιμοι να πάρουνε τη θέση κάθε κατηχητή που άπροσδόκητα δέν έμφανίζεται. Άντι να άφίσουνε την τάξη να περιμένει και να δημιουργεί θόρυβο, ή αντί για τη φασαρία που δημιουργεί ή άνάμξη μιās τάξης με την άλλη, όπως συμβαίνει στα περισσότερα σχολεία σε τέτοιες περιπτώσεις, έδω ή άπουσία ένός κατηχητή — πράγμα όμολογούμενως σπάνιο — άμέσως τακτοποιείται χωρίς άναβολή και σύγχυση. Δέν υπάρχει άμφιβολία πώς ή φρονιμάδα των παιδιών σ' ένα Κατηχητικό Σχολείο είναι ή άντανάκλαση της τάξης, της σοβαρότητας και της άποδοτικότητας με τα όποια διευθύνεται τό σχολείο.

Μερικές φορές ένα τέλειο σύστημα, σαν αύτό των δημόσιων σχολείων, ύποστηρίζει τη συμμετοχή των παιδιών στη διαχείρηση των ύποθέσεων του σχολείου. Είναι καλό ν' άφίνει κανείς τα παιδιά να διαλέγουνε τους άρχηγούς τους. Σπάνια κάνουνε λάθος έκλογή. Έκείνοι όμως που είναι υπεύθυνοι για την πειθαρχία πρέπει να μάθουνε να μένουνε ήρεμοι και σταθεροί κάτω από όποιοσδήποτε συνθήκες. "Αν θυμώσει μιá φορά ό δάσκαλος ή χάσει τον συναισθηματικό του έλεγχο, ή άνωμαλία θα σπρώξει και τό παιδί σε έκρυθμες έκδηλώσεις. Τό άποτέλεσμα θά'ναι τό παιδί να βγει έξω από κάθε έλεγχο. Τό μυστικό του Βρεττανού άστυνομικού είναι πώς έχει διδαχθεί με κάθε θυσία να παραμένει πάντοτε άτάραχος και ποτέ να μη άπειλεί με φοβέρες που δέν πρόκειται να πραγματοποιήσει. Δέν προσφέρει καμμιά διασκεδαστική συγκίνηση ή αντίσταση σε μιá τέτοια άπαθη δύναμη, αν και δίνει άρκετό περιθώριο σε συζήτηση με την έξουσία.

Αύτό μιās οδηγεί ξανά στο σημείο πώς ή πειθαρχία είναι ύπόθεση ύποβολής. Να προϋποθέτεις στα παιδιά καλωσύνη μάλλον, και μη τα μέμφεις για κακότητα. Κανένα παιδί δέν

γίνεται καλύτερο με τις μομφές, τα πιά πολλά όμως θα προσπαθήσουνε να διατηρήσουνε τον χαρακτήρα, για τον όποιο δέχονται τον έπαινο. Οί παραβιάσεις θα πρέπει ν' αντιμετωπίζονται μάλλον σαν γλιστρήματα άπ' αύτό που τό παιδί ήθρεπε να κάνει κανονικά, παρά σαν σημάδια έσκεμμένης πρόθεσης του παιδιού να κάνει τό κακό. Γιατί, καλοί ή κακοί, οί περισσότεροι από μιās έχουμε την τάση να ζούμε στο επίπεδο που οί γύρω φήμες λένε πώς ζούμε.

"Ένα Κατηχητικό Σχολείο συνεπώς πρέπει να έπιζητεί να δημιουργήσει παραδόσεις και να έκτιμάει τις παραδόσεις αυτές, όπως ακριβώς κι' ένα δημόσιο σχολείο. Πρέπει να φροντίζει για τό ζωντανό πνεύμα του συνόλου και να προσπαθεί να κάνει κάθε παιδί υπερήφανο για τό σχολείο του. Αύτό βέβαια σημαίνει πώς πρέπει να τους δώσει κανείς κάτι για τό όποιο νά'ναι υπερήφανοι, όχι απλώς να τους έξορκίζει νά'ναι υπερήφανοι για τό σχολείο τους, ενώ τό σχολείο συνεχίζει να είναι κακό όργανωμένο και χωρίς άποδοτικότητα.

"Ό,τι άναπτύχθηκε προηγουμένως σχετικά με την ψυχολογική άξία των συμβόλων έχει τη θέση του κι' έδω — ή σημαία, ή διακριτική κονκάρδα και τό διακριτικό τραγούδι, όλα αύτά είναι μέρος των παραδόσεων ένός σχολείου. Προσπάθησε να κάνει τους δάσκαλους υπερήφανους για την άποδοτικότητα του σχολείου τους, και συνεχώς άντάλλασε γνώμες μαζί τους για την άποδοτικότητα του έργου, έτσι ώστε να αισθάνονται κι' αύτοι ένα μέρος της ευθύνης. "Έχε τό κάθε τι προσεκτικά τακτοποιημένο σαν να περιμένεις ένα βασιλικό έπισκέπτη κάθε Κυριακή. "Ο βασιλικός έπισκέπτης πράγματι έρχεται. Έάν ένα σχολείο εργάζεται πάνω σ' αυτές τις γραμμές, ή πειθαρχία ποτέ δέν θα προκαλέσει σοβαρή διαταραχή. Οί παιδονόμοι βρίσκουνε πώς υπάρχουνε πολύ λιγώτερες πειθαρχικές δυσκολίες με τα παιδιά, όταν είναι σε κατασκήνωση προσκόπων, άπ' ό,τι όταν βρίσκονται στο σχολείο. Άναμφισβήτητα ό λόγος είναι ότι ή ζωή του παιδιού εκεί, με τις στολές, τις έ-

ξαρτήσεις, τις ασκήσεις κι' όλα αυτά τα πράγματα που σχετίζονται με τη στρατιωτική πειθαρχία, δημιουργεί μια ύποβλητή τάξεως την οποία τα παιδιά σέβονται. Ή προσαρμογή στο περιβάλλον δεν είναι διδακτική. Ή δύναμη της προσαρμογής είναι μέρος της κληρονομίας της φύσεως. "Ας λειτουργεί το σχολείο όπως πρέπει, και με πολύ μικρή προσπάθεια τα παιδιά θα είναι καθώς πρέπει. Συχνά παρατηρεί κανείς πως μια θορυβώδης ομάδα περιηγητών έκδρομικών απότομα σταματάει κάθε θόρυβο, όταν εισέρχεται σε μια Μητρόπολη. Δεν είναι τόσο τα θρησκευτικά συναισθήματα όσο η τυπική ατμόσφαιρα που κάνει άχρηστη την επέμβαση των ραβδούχων για την έπιβολή σιγής. Κατά τον ίδιο τρόπο, δε, υποβάλλει το Κατηχητικό Σχολείο στα παιδιά αυτό και θ' αποκομίσει από τα παιδιά. Μπορεί μια τέτοια δουλειά να χρειάζεται κόπο, χρόνο, προσεκτική οργάνωση. Το ίδιο χρειάζεται για την έπιτυχία κάθε δουλειάς. Τα δε Κατηχητικά Σχολεία μπορούν να πετύχουν, όταν υπάρχει ένα ένθουσιώδες και καλοφτιαγμένο σχέδιο που να διευθύνει το έργο τους.

Σ' ό,τι σχετίζεται με τη διδασκαλία, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η γνώση της Βίβλου δεν ταυτίζεται με τη θρησκευτική εκπαίδευση. "Αν ήξαιρα για τη Γραφή μόνο όσα διδάχθηκα στο σχολείο, ίσως θάπρεπε να είμαι άθεος! Έν τούτοις, πήρα μεγάλους βαθμούς για τις γνώσεις μου των βιβλίων του Σαμουήλ, τα οποία φαίνεται είχαν ειδική σημασία στα μάτια των δασκάλων μου, και μπορούσα να φτιάξω έναν καλό χάρτη της Παλαιστίνης, εύγνωμονώντας για το γεγονός ότι η παραλιακή της γραμμή είναι πολύ άπλη. Μ' άλλα λόγια, διδάχθηκα τη Βίβλο σαν καθαρή ιστορία και γεωγραφία. Το θρησκευτικό στοιχείο ήταν παραπεταμένο. Θυμάμαι πως κάποτε βρήκα το παιδί μου άπασχολημένο με το ξεφύλλισμα του Μωσαϊκού Νόμου προκειμένου να φτιάξει ένα κατάλογο εκείνων των παραβάσεων που συνεπάγονταν τη θανατική ποινή, κι' αυτό ήταν ή και' οίκον εργασία πάνω στη Γραφή που του άνατέθηκε

άπ' το σχολείο. Το παιδί έκανε την εύχή να έπιβληθεί σωματική ποινή σ' όλους τους δασκάλους!

Δεν έχω ιδιαίτερη συμπάθεια στη μόδα να κάνω ένα είδος ήρώων άπ' τις άφηγήσεις της Παλαιάς Διαθήκης. Ή διδασκαλία πρέπει κατά πρώτο και κύριο λόγο να συγκεντρώνεται γύρω άπ' τη ζωή και την προσωπικότητα του Χριστού. Δεν πρέπει να θίξουμε την Παλαιά Διαθήκη καθόλου πριν ή ζωή και το πρόσωπο του Χριστού γίνουνε καλά γνωστά στα παιδιά. Τότε ή Παλαιά Διαθήκη μπορεί να διδαχθεί σαν ή αντίθεση, ή εξέλιξη κι' ή προπαρασκευή για την Καινή Διαθήκη. "Όπως γίνεται τώρα ή διδασκαλία, ή Παλαιά και ή Καινή συνήθως μπερδεύονται χωρίς καμιά διάκριση μεταξύ τους. Το παιδί άποκτάει την ιδέα ότι όλα όσα άκούει είναι έξ' ίσου άθθεντικά. Σκοτίζεται με τις άνεξήγητες αντίθεσεις που νοιώθει μόνο άμυδρά, και το σύνολο του φαίνεται σαν κάτι μυστηριώδες. Μόλις έλθει ή έφηβική ήλικία, είναι καιρός να έγκαταλειφθεί ή άπλη διήγηση ιστοριών και ν' αρχίσει ή έξήγηση των ήθικων, κοινωνικών και διεθνών πρακτικών συμπερασμάτων της χριστιανικής πίστεως. Αυτό του είδους ή ύλη είναι πολύ μεγαλύτερου ένδιαφέροντος για τους σημερινούς νέους άπ' ότι ήταν στα δικά μας χρόνια. Σήμερα τα παγκόσμια νέα είναι πολύ προσιτά στα παιδιά. Είναι ένήμερα της συγκρούσεως των ιδεολογιών (υποθέτω δεν μπορεί κανείς ν' άποφύγει αυτή την άπαίσις έκφραση) και πολλά άπ' αυτά δεν έχουνε καν ιδέα ότι ό χριστιανικός δρόμος είναι ένας παγκόσμιος δρόμος. Οί σημερινοί νέοι είναι ειδικά πρόθυμοι να δεχθούνε καθοδήγηση στην κοινωνιολογία, τις διεθνείς σχέσεις και τις μεθόδους κυβερνήσεως. Το πρόβλημα είναι ότι ό κοινός δάσκαλος δεν είναι έφοδιασμένος για να δώσει τέτοια καθοδήγηση. Θα ήταν όμως δυνατό να βρίσκεται κάποιος έμπειρος γύρω άπ' αυτά τα ζητήματα, που να μιλάει από καιρού σε καιρό στους μεγαλύτερους μαθητές σχετικά με την παγκόσμια κατάσταση από τη χριστιανική σκοπιά. Ός προς τα μικρότερα παιδιά είμαι άρκετά κα-

θυστημένος για να πιστεύω πώς ένα ποσοστό αποστήθισης είναι καλό πράγμα. Λέγοντας αυτό σημαίνει πώς αναθεωρώ προηγούμενες απόψεις μου, γιατί ψυχολογικά πειράματα έδειξαν πώς στα πρώτα στάδια της παιδικής ηλικίας ή αποστήθιση είναι πολύ εύκολότερη και γι' αυτό πολύ φυσικότερη απ' ό,τι είναι αργότερα.

Είναι εύκολο να ψέγει κανείς παιδιά που αποστηθίζουν πράγματα χωρίς να τα καταλαβαίνουν, εκείνο εν τούτοις που νωρίς έχει αποστηθισθεί περιμένει να γίνει κατανοητό αργότερα. Συνέβη κάποτε να υποβάλω έρωτήσεις σχετικά με τη γνώση της χριστιανικής πίστεως σε μερικούς νεαρούς υποψήφιους για την άπονημη ενός βραβείου που κάποιος εύσεβης κληροδότησε. Ρώτησα ένα κοριτσάκι τί σημαίνει ο όρος μυστήριο. Το κοριτσάκι απάντησε: «Είναι αυτό που γίνεται μερικές φορές μετά τη λειτουργία». Δεν ήξαιρε περισσότερα. Το επόμενο παιδί απάντησε χωρίς κανένα δισταγμό: «Τό έξωτερικό και όρατό σημείο μιας έσωτερικής και πνευματικής χάρης». Τότε τό ρώτησα αν ξαίρει τί σημαίνουν οί λέξεις αυτές, μά δέν ήξαιρε. Μερικοί θα πουνε πώς ή απάντησή της ήταν ένας άπλος παπαγαλισμός. Ίσως να ήταν, μά θάρθη ό καιρός που θα καταλάβει τις λέξεις, τις λέξεις που σ' αυτή τη βραδύτερη ηλικία δέν θα λάβαινε ποτέ τόν κόπο να αποστηθίσει. Ή αποστήθιση ίσως είναι ένα θεμέλιο, καθ' έαυτο άχρηστο, έτοιμο όμως αργότερα για τό χτίσιμο. Δέν συνηγορώ υπέρ της αποστήθισης χωρίς όρια ούτε υπέρ του καταναγκασμού της πάνω σε παιδιά που δέν έχουνε εύκολία ν' αποστηθίζουνε. Θυμάμαι όμως πώς στο σχολείο μικρός είχα αποστηθίσει ένα όλόκληρο βιβλίο από τόν «Χαμένο Παράδεισο», έπειδή μου άρεσε έξαιρετικά τό ποίημα. Δέν θα μπορούσα να τό κάνω τό ίδιο και σήμερα. Ή αποστήθιση είναι πολύ εύκολότερη πρό της έφηβίας παρά μετά, και κάποιο ποσοστό απ' αυτή είναι ένας εύκολος τρόπος ν' άφίνει κάτω τελικά αυτό που πρέπει να μείνει στη μνήμη. Πολλά παιδιά αποστηθίζουνε ένα σωρό άνοησίες, και

τούς άρέσουνε να τό κάνουνε. Δέν υπάρχει λοιπόν ειδικός λόγος να μη άποθηκεύονται για τό μέλλον μερικά σπουδαιότερα πράγματα με τόν ίδιο τρόπο.

Τά παιδιά αντίδρουνε στην ύποβολή τό ίδιο όσο είναι και εύπαθη στην ύποβολή. Κι' όταν αντιπαθούνε τό δάσκαλό τους μαθαίνουνε πολύ λίγα. Ήν ό δάσκαλος τραβήξει τη φαντασία τους και κερδίσει τό σεβασμό τους, θα τοποθετούνε ψηλά άκόμη και τά συνηθισμένα πράγματα που τούς λέει. Ποτέ μη γίνεσαι παιδί με τά παιδιά. Πολλοί ένήλικες είναι βέβαιοι πώς αυτός είναι ό τρόπος που τραβάει την καρδιά του παιδιού. Αυτός όμως είναι ό τρόπος που προκαλεί την περιφρόνηση του παιδιού. Τά παιδιά είναι σίγουροι δικαστές. Ποτέ δέν θα πιστέψω πώς μπορεί να κάνει κακό ό άνθρωπος που αγαπάται από τά παιδιά και τούς σκύλους! Τό παιδί ξεχωρίζει την προσπάθεια του ένήλικου να κάνει τό παιδί, και μέσα του τόν θεωρεί «άνόητο». Ό,τι στα παιδιά άρέσει είναι να τά μεταχειρίζονται οί ένήλικες σαν ίσους, να μιλούνε μαζί τους, και να τά συμβουλεύονται, από κάθε άποψη, σαν ένήλικους. Αυτό είναι πολύ κολακευτικό για ένα παιδί. Θυμάμαι πώς κάποτε ένας γυμναστής με παρακάλεσε να καβαλικέψω ένα από τά άλογα και να τό πάω στο σιδηρουργό, να περιμένω εκεί, και να τό οδηγήσω πίσω. Είχα κι' άλλοτε ίππεύσει, όταν αυτός ήταν μαζί μου. Ποτέ όμως δέν μουχαν έμπιστευθεί, όπως σ' ένα πραγματικό παιδί του σταύλου, να ίππεύσω μόνος μου και χωρίς συνοδεία. Από τότε λάτρευα αυτόν τόν γυμναστή! Ή αργότερα τό ιδανικό μου ήταν ένας μηχανοδηγός, που μου επέτρεπε να μπαίνω μέσα στο όχημα την ώρα που εκείνος έτρωγε. Έγώ πήγαινα τά ζαχαρωτά, άγορασμένα από τό χαρτζηλίκι μου, κι' εκείνος έβαζε τό κρέας, φιλέτο ή μπριζόλα, μαγειρεμένα στο φούρνο. Τά καλύτερα δείπνα στα μεγαλύτερα ξενοδοχεία δέν μούδωσαν τη μισή χαρά που μούδιναν εκείνα τά μαγικά γεύματα. Και στις δυό περιπτώσεις όλη τη γοητεία προκαλούσε τό γεγονός πώς με μεταχειρίζονταν σαν ίσο.

Πάνω απ' όλα, να θυμάσαι ότι διαπαιδαγώγηση, ειδικά ήθικη και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση, είναι το καταστάλλαγμα στην ψυχή του παιδιού των σωστών συναισθημάτων. Λίγοι από μᾶς κατανοοῦνε πόσο ἡ στάση μας στὴ ζωὴ κατευθύνεται ἀπὸ τὰ συναισθήματά μας. Ὁ πρόεδρος τοῦ Κυνηγετικοῦ Συλλόγου ἐξαγριώνεται, ὅταν δεῖ μερικοὺς ἐργαζόμενους νὰ κυνηγοῦνε κουνέλια, πὺ ἀφίνουνε ἐλεύθερα μέσα ἀπὸ ἕνα σάκκο, ἢ μερικὰ παιδιὰ νὰ κυνηγοῦνε μὰ γάτα. Ἄν ὅμως ἐπρόκειτο γιὰ κυνηγόσκυλα πὺ κυνηγοῦνε λαγούς — ἀφιμένους χωρὶς καλύτερη τύχη διαφυγῆς — ἢ σκύλους πὺ κυνηγοῦνε ἀλεπούδες, θὰ ἦταν ἐντελῶς διαφορετικοί! Κι' ὅμως ὁ ἄνθρωπος δὲν φαίνεται νὰναι πραγματικὰ ἀνόητος. Πρόκειται πιθανῶς γιὰ μὴ περίπτωση ἐνὸς τρόπου ἀνατροφῆς πὺ καταδικάζει τὴ σκληρότητα καὶ ἐκτιμᾶει τὰ σπὸρ, χωρὶς ἢ ἀσυνέπεια νὰ τοῦ γίνεται συνειδητὴ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος δὲν συσχετίζει τὰ αἰσθήματά του. Τὰ περισσότερα ἔθνη βρίσκουνε εὐκολὴ τὴν καλωσύνη στὸν ἴδιο τους τὸ λαὸ καὶ τὴ μεγάλη σκληρότητα στοὺς ἐχθρούς τους.

Τὰ συναισθήματα εἶναι τρόποι πὺ αἰσθάνεται κανεὶς μᾶλλον, παρὰ τρόποι πὺ σκέπτεται, καὶ τὰ αἰσθήματα εἶναι πὺ μόνιμα ἀπὸ τὴ σκέψεις. Τὸ νὰ ἐμφυτεύει κανεὶς χριστιανικὰ αἰσθήματα εἶναι τὸ νὰ κάνει τὸ παιδί Χριστιανὸ ἐσωτερικὰ, ἀκόμη κι' ὅταν τὸ παιδί δὲν εἶναι Χριστιανὸς συνειδητὰ. Ἡ πολὺ αὐξημένη καλωσύνη πρὸς τὰ ζῶα πὺ τῶρα δείχνεται στὴν Ἀγγλία ὀφείλεται σχεδὸν ἐντελῶς στὴν ἐμφύτευση τῶν ὀρθῶν συναισθημάτων σχετικὰ μὲ τὰ αἰσθήματα τῶν ζωντανῶν δημιουργημάτων, ἕνα ἔργο στὸ ὁποῖο τὰ ἡμερήσια σχολεῖα βοήθησαν πολὺ μὲ τὴ μελέτη τῆς φύσεως, τὰ μασκάτ τοῦ σχολεῖου, καὶ τὴς ὁμιλίας σχετικὰ μὲ τὰ ζῶα. Φιλοπόλεμα αἰσθήματα, εἰρηνόφιλα αἰσθήματα, φιλεργατικὰ αἰσθήματα, συντηρητικὰ αἰσθήματα, ὅλα αὐτὰ δὲν κανονίζουνε τὴ γενικὴ στάση μας πρὸς ἕνα ὀλόκληρο πλῆθος ζητημάτων; Κάθε καινούργιο ζήτημα δὲν κρίνεται τόσο κατὰ τὴν ἀξία του ὅσο σύμφωνα μὲ τὰ

ἤδη ὑπάρχοντα αἰσθήματά μας σχετικὰ μ' αὐτό. Τὸ νὰ ἐμφυτεύει κανεὶς χριστοειδῆ αἰσθήματα εἶναι ἡ οὐσία τῆς χριστιανικῆς ἀγωγῆς. Κάθε νέα γενιὰ ἀντιδρᾷ κάπως στὴν προηγούμενῃ της. Αὐτὸς εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος τῆς «διαφοροποιήσεως» πὺ ἐργάζεται στὸ πεδίο τῆς σκέψης τῶν ἀνθρώπων. Ἡ θεολογία τῶν γονέων σπάνια μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ὀλόκληρη ἀπ' τὰ παιδιὰ χωρὶς μεταβολές, ἢ πίστη ὅμως τῶν πατέρων, ὅπου εἶναι ζωντανή, ποτὲ δὲν παύει νὰ ἐπιδρᾷ, ὅταν μεταφράζεται στὰ παιδιὰ μὲ τὸ μέσο τῆς ἀγάπης.

Τέλος, ἐνθαρρύνετε τὰ παιδιὰ νὰ σκέπτονται γιὰ τὸν ἑαυτό τους. Ἡ σκέψη ἐνὸς νέου γύρω ἀπὸ θρησκευτικὰ θέματα εἶναι συχνὰ πολὺ πρωτόγονη, εἶναι ὅμως καλύτερα νὰ σκέπτεται κανεὶς ἔστω καὶ πρωτόγονα παρὰ νὰ μὴ σκέπτεται καθόλου. Τὸ νὰ σκέπτεται ἄλλος ἀντὶ νὰ σκέπτονται τὰ ἴδια τὰ παιδιὰ ὡς πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα εἶναι τὸ ἴδιο κακὸ ὅπως εἶναι καὶ τὸ νὰ ἐτοιμάζει ἄλλος τὰ σχολικὰ τους καθήκοντα ἢ τὴς μεταφράσεις τῶν γαλλικῶν τους ἀσκήσεων. Κανεὶς δάσκαλος δὲν θὰ τὸ κάνει αὐτό. Ἐν τούτοις, πολλοὶ θὰ ἐπιμείνουνε νὰ μὴ ἀφίνουνε τὰ παιδιὰ νὰ σκέπτονται γιὰ τὸν ἑαυτό τους στὰ θρησκευτικὰ θέματα, μὲ τὸ φόβο πὺς τὰ παιδιὰ σκέπτονται ἐσφαλμένα. Τὸ ἴδιο ὅμως μπορούμε νὰ ποῦμε καὶ μὲ τὰ σχολικὰ θέματα. Ἐσφαλμένη σκέψη εἶναι μέρος τῆς ἴδιας μεθόδου πὺ ἀργότερα, μὲ μὴ περαιτέρω ἐξέλιξη ὀδηγεῖ στὴ σωστὴ σκέψη. Ἐνα παιδί μπορεῖ νὰ εἶναι, καὶ εἶναι, ἕνας σκλάβος σωστῶν ἰδεῶν, ἂν αὐτὸς οἱ ἰδέες εἶναι ἀπλῶς ὅ,τι τοῦ ἔχουνε ὑποβάλει καὶ ποτὲ ὅ,τι ἐλεύθερα ἔχει υἰοθετήσει τὸ ἴδιο τὸ παιδί. Νὰ κανεὶς τὸ παιδί ἐλεύθερο διδάσκοντάς το νὰ σκέπτεται γύρω ἀπ' τὸ Θεὸ ὅπως καὶ γύρω ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, γιὰ τὸν ἑαυτό του, καὶ νὰ ὀδηγεῖς, μὰ ποτὲ μὴ ὑπαγορεύεις, τὴ σκέψη του.

λέξης, δὲν ἔχει ἐπαφή μὲ τὴν ἐποχὴ του δὲν μπορεῖ ν' ἀσκήσει καμμιὰ ἔλξη. Κάποιο μέτρο ἁρμονίας μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἐποχῆς του ἀποτελεῖ προϋπόθεση κάθε ἐπιτυχημένης ἔλξης.

Εἶναι ἀμφίβολο ἂν κανεὶς μπορεῖ γιὰ πολὺ καιρὸ νὰ πετύχει νὰ πείθει τοὺς ἄλλους νὰ πιστεύουνε ὅτι ὁ ἴδιος δὲν πιστεύει. Ὁ ἱεροκήρυκας δὲν εἶναι δικηγόρος ποὺ παρουσιάζει μιὰ περίπτωση στὸ δικαστήριον. Αὐτὸς καλεῖται νὰ ἐκφράσει τὶς προσωπικὲς του πεποιθήσεις. Τὸ νὰ κηρύττει κανεὶς ὅτι δὲν πιστεύει δὲν εἶναι μόνο ἠθικῶς ἀπαράδεκτο — εἶναι μάταιο. Μερικὲς φορὲς ἀκούει κανεὶς κάποιον σὲ ἰδιωτικὸ φιλικὸ περιβάλλον νὰ διατυπώνει ἀμφιβολίες γιὰ πράγματα ποῦναι γνωστὸ πὼς ὑποστήριξε δημοσίᾳ μὲ πάθος. Ἴσως οἱ ἀμφιβολίες του νὰ εἶναι μόνο ἕνας ἔμμεσος τρόπος προσπάθειας νὰ στερεώσῃ τὶς πεποιθήσεις του. Ὅπως κι' ἂν εἶναι, πιθανῶς σὲ μιὰ ἄλλη ἀτμόσφαιρα, αὐτὴ τοῦ ἀκροατηρίου του, μὲ τὴν ἀσυνέπεια ποὺ ποτὲ δὲν ἐγκαταλείπει τὸ λογικὸ ζῶο ἄνθρωπος, ὁ ἴδιος, πρὸς καιρὸ τούλάχιστο, νὰ εἶναι πλήρως πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ σημασίᾳ τῶν λεγομένων του.

Ἐνῶ κάθε ἐπιτυχία στὸ πνευματικὸ ἔργο σημαίνει εὐλικρίνεια, δὲν εἶναι σωστὸ πὼς ἡ εὐλικρίνεια φέρνει ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἐπιτυχία. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ὁ κόσμος περιφρόνησε καὶ ἀπέρριψε ὑπῆρξαν ἄνθρωποι ποὺ πίστεψαν σὲ κάτι μὲ πάθος. Ἡ ἀποτυχία τους ὀφείλονταν στὸ ὅτι τὸ μήνυμά τους δὲν ταίριαζε στὴν ἐποχὴ τους. Ἀκόμη κι' ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ Spurgeon θάχε φτωχὰ ἀποτελέσματα, ἂν τὴ διέθετε στὸ κήρυγμα τῶν δογμάτων τοῦ Βουδδισμού πρὸς τὴν Ἀγγλίαν τοῦ 19ου αἰῶνα.

Παραμένει, ἐν τούτοις, δεδομένο πὼς ὑπάρχει κάποιον μέτρο συνταιριάσματος μεταξὺ ἀλήθειας καὶ ἐποχῆς, ἔτσι ποὺ μεγάλοι ἱεροκήρυκες ὀφείλουνε τὴν ἐπιτυχία τους σ' αὐτὸ ποὺ εἶναι μᾶλλον παρὰ σ' αὐτὸ ποὺ λένε. Ἡ ἐντύπωσή μας ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν περιπτώσεων διακεκριμένων ἱεροκηρύκων

ΤΥΠΟΙ ΙΕΡΟΚΗΡΥΚΩΝ ΚΑΙ ΚΗΡΥΓΜΑΤΟΣ

Τὸ μυστικὸ τοῦ ἐπιτυχημένου κηρύγματος εἶναι κάτι ἀπατηλό. Ὁ ἱεροκήρυκας ποὺ μαζεύει πολὺ κόσμον σπάνια λέει κάτι ποὺ ἄλλοι δὲν εἶπαν καὶ μάλιστα συχνά. Ὁ λόγος ποὺ ἀσκεῖ μεγάλη ἔλξη σ' αὐτοὺς ποὺ τὸν ἀκούνε φαίνεται συχνὰ σὰν κάτι φτωχὸ ὅταν διαβάζεται τυπωμένος. Μερικὲς φορὲς, οἱ καλύτεροι ἱεροκήρυκες εἶναι — μιλώντας εὐκρινὰ — πολὺ «ἐπιφανειακοί», ἂν καὶ ἡ φήμη τους πείθει τοὺς ἀκροατὲς τοὺς πὼς ὅτι εἶπαν πρέπει νὰναι καλύτερο ἀπ' ὅτι θὰ φαίνονταν ἂν ἴδλεγε κάποιος ἄλλος. Οὔτε ὅλοι οἱ ἐπιτυχημένοι ἱεροκήρυκες ἀνήκουνε στὸν ἴδιον τύπον. Παρὰ ταῦτα, ἕνα πράγμα ἰσχύει τὸ ἴδιο γιὰ ὅλους τοὺς τύπους — ὅλοι ἐκφράζουνε μιὰ ξεχωριστὴ προσωπικότητα. Καθὼς παρατήρησε ὁ ἐργάτης τοῦ William James, δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο, αὐτὴ ὅμως ποὺ ὑπάρχει εἶναι πολὺ σημαντικὴ. Ὁ καθένας ἔχει τὸ δικό του «ἐγώ», κάποια ξεχωριστὰ ἔμφυτα χαρακτηριστικά, ποῦ, ἂν καὶ μποροῦνε νὰ ἀναπτυχθοῦνε μὲ τὴν καλλιέργεια, δὲν ἀποκτιῶνται οὔτε ἀντιγράφονται. Τὸ μυστικὸ κάθε μεγάλου κήρυκα βρίσκεται πολὺ περισσότερο σ' αὐτὸ ποὺ φέρνει ὁ ἴδιος στὸ μήνυμά του παρὰ στὸ μήνυμα τὸ ἴδιο. Κι' ὅμως μιὰ τέτοια προσωπικὴ διακριτικότητα δὲν ἀποτελεῖ ἀπλὴ πρωτοτυπία. Μπορεῖ νὰ μὴ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ κάτι ἐξοργιστικό. Ἐπὶ τέλους, οἱ πὸ πολλοὶ φρενοβλαβεῖς εἶναι ἀρκετὰ πρωτότυποι. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ ὁποῖου ἡ προσωπικότητα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἰδιοσυγκρασία, μὲ τὴν ἀκριβὴ ἔννοια τῆς

ὀδηγεῖ στὸν ἄνθρωπο περισσότερο παρὰ στὸ κήρυγμα, ἐνῶ συχνὰ θυμόμαστε κάποιες ἐνδιαφέρουσες ιδέες κάποιου λόγου ἀπὸ κάποιον ἄγνωστο ἄνθρωπο, ἐνῶ ἔχουμε χάσει κάθε ιδιαίτερη ἀνάμνηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἱεροκήρυκα. Μερικὲς φορὲς διερωτᾶται κανεὶς ἂν οἱ ἀλλαγὲς στὸν τόνο καὶ τὴν ἰδιορρυθμία τῆς ἐποχῆς μας θὰ ἐξασφάλιζαν ἐνθουσιώδη ἀκρόαση στοὺς γίγαντες τοῦ ἄμβωνα μιᾶς προηγούμενης γενιᾶς. Πολὺ μικρὴ ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι θὰ ἀκούονταν. Οἱ προσωπικὲς ἐκεῖνες δυνάμεις ποὺ ἔκαναν τὴ γενιά τους νὰ ἀκούσει θὰ ἀσκοῦσε καὶ τώρα ἔλξη, κι' οἱ λόγοι ποὺ τότε ἐκήρυξαν θὰ ξαναπαρουσιάζονταν μὲ καινούργια μορφή ἐξ Ἰσου ἐλκυστικοί.

Οἱ μεγάλοι ἱεροκήρυκες ὑπῆρξαν πάντοτε πρακτικοὶ ψυχολόγοι. Σπάνια εἶχαν ψυχολογικὴ θεωρητικὴ κατάρτιση. Ἐντιλαμβάνονταν πῶς ὁ σωστὸς ὁμιλητικὸς λόγος μπορεῖ ν' ἀφίσει ἀσυγκίνητες τὶς μάζες ὅπως τόσες ἄλλες μορφὲς καλῆς τεχνικῆς. Ὁ δημοφιλῆς τύπος ἔχει δημιουργήσει ἓνα γούστο γιὰ ἓνα συνοπτικὸ οὐσιώδες στὺλ ποὺ προσφέρει ὅ,τι περισσότερο ἀπὸ πληροφορίες μὲ τὴν ὅσο τὸ δυνατὸ μικρότερη προσπάθεια τοῦ ἀκροατῆ. Ὁ ἐραστὴς τοῦ λόγου τῆς παληᾶς μόδας ποὺ ἀγωνίζονταν μὲ τὶς ἀσάφειες καὶ τὶς δυσκολίες τοῦ μηνύματος τοῦ ἱεροκήρυκα ἔχει ἐξαφανισθεῖ, ἢ μετᾶφερε τὸ μόχθο του στὴ λύση σταυρόλεξων, ποὺ σήμερα φαίνεται πῶς εἶναι ὁ δημοφιλῆς τρόπος ἀσκήσεως τοῦ μυαλοῦ. Εἶτε θρηνοῦμε γι' αὐτὸ εἶτε ὅχι, δὲν ὑπάρχει σήμερα «ἀγορὰ» γιὰ τὴ ρητορικὴ τοῦ παλιοῦ καιροῦ, ποὺ κάποτε ἔθελγε τοὺς ἀκροατές. Ὑπάρχουν ἀκόμη στυλίστες, ποὺ γιὰ δική τους εὐχαρίστηση παραμένουν πιστοὶ στὴν παράδοση τοῦ θορύβου μὲ τὸ λεκτικὸ καὶ τὴν ἐκφορὰ τῶν κηρυγμάτων τους, οἱ ποὺ δημοφιλεῖς ὅμως σύγχρονοι ἱεροκήρυκες ἀπλῶς μιλᾶνε διαλογικὰ καὶ στηρίζονται σὲ ψυχολογικοὺς περισσότερο παρὰ σὲ φιλολογικοὺς ἢ ρητορικοὺς παράγοντες γιὰ νὰ μεταφέρουν τὸ μήνυμά τους.

Στὸν ἱεροκήρυκα ποὺ ρωτᾶει ποιὸς τύπος κηρύγματος μπορεῖ νὰ ἐλκύσει τὴ μάζα τῶν ἀκροατῶν του, μπορεῖ κανεὶς νὰ

πεῖ: «Μελέτησε τὰ ἀναγνώσματα, τὰ τραγούδια, τὰ θεατρικὰ ἔργα ποὺ τοὺς τραβοῦνε, ὅχι γιατί πρέπει νὰ τὰ πάρεις σὺν μοντέλο, ἀλλὰ γιατί δείχνουν τὰ πνευματικὰ γούστα τῶν ἀνθρώπων ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ παραθεωρήσεις». «Ὅποιος μιλάει στὰ παιδιὰ ξαίρει πῶς πρέπει νὰ προσαρμόζεται στὴ διανοητικὴ τους ἡλικία. Δὲν ἐντιλαμβάνονται ὅμως ὅλοι πῶς εἶναι ἐξ Ἰσου ἀναγκαῖα ἢ προσαρμογὴ τοῦ μηνύματος πρὸς τοὺς ἐνήλικες στὸ πνευματικὸ τους ἐπίπεδο, ἀντὶ νὰ ἀναμένεται σὺν φυσικὴ ἢ δική τους προσαρμογὴ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὁμιλοῦντος. Στὴν περιφρονητικὴ ἀπάντηση ποὺ κάτι τέτοιο προκαλεῖ στὸν ἱεροκήρυκα ἐκεῖνο ποὺ δηλώνει πῶς θὰ κάνει τὴν κοινότητά του νὰ ἐκτιμᾶει τὸ καλὸ πράγμα, ὑπάρχει μιὰ μόνη ἀπάντηση, ὅτι δηλ. ὁ ἄμβωνας δὲν ἀποσκοπεῖ νὰ ἀνυψώσει τὸ φιλολογικὸ αἰσθητήριό, καὶ ὅτι ἂν θέλει νὰ ἀνεβάσει τὸ ἐπίπεδο τοῦ φιλολογικοῦ γούστου τῶν ἀκροατῶν του, ὑπάρχουν ἄλλοι καιροὶ καὶ ἄλλα μέσα ποὺ πρέπει νὰ υἰοθετήσει γι' αὐτό.

Ὁ περιστασιακὸς ἱεροκήρυκας ποὺ ἔρχεται γιὰ κάποιο εἰδικὸ ἑορτασμὸ μπορεῖ νὰ ὑπολογίσει στὴ φήμη του. Ὅπως κῆδη παρατηρήσαμε, ἡ φήμη τοὺς βοηθάει σὲ διάφορες περιστάσεις νὰ κάνουν πολλὰ φτωχὰ κηρύγματα καί, κατὰ τὴ λαϊκὴ ἔκφραση, «νὰ γλυτώσουν». Ὁ λαὸς πιστεύει πῶς ὅ,τι ὁ μέγας κ. Τάδε λέει πρέπει νὰ ναι καλὸ, καὶ δὲν χρειάζεται κανεὶς πολλὴ ψυχολογία γιὰ νὰ μάθει πῶς εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ βροῦμε στὰ ποὺ πολλὰ πράγματα αὐτὸ ποὺ ζητᾶμε. Ὁ τακτικὸς ὅμως λειτουργὸς μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος δὲν ἔχει αὐτὸ τὸ πλεονέκτημα. Τὸ κήρυγμά του δὲν μπορεῖ νὰ χωρισθεῖ ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ποὺ ἀφίνουν ὅλες οἱ ἄλλες πλευρὲς τῆς δουλειᾶς του. Τὰ αἰσθήματα τῆς κοινότητός του πρὸς αὐτὸν θὰ χρωματίζουν πάντοτε τὴν ἐκτίμησή τους γι' αὐτὸ ποὺ τοὺς λέει, εἶτε εὐνοϊκὰ εἶτε ἀντίθετα. Τὸ κήρυγμα ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι ἀπλῶς κάτι ποὺ ἀφορᾷ αὐτὸ ποὺ λέγεται. Εἶναι πολὺ περισσότερο κάτι ποὺ ἀφορᾷ τὴν ἐντύπωση ποὺ δίνεται, κι' αὐτὴ ἀναμιθισθῆτα χρωματίζεται ἀπὸ ἐντυπώσεις ποὺ σχετίζονται μὲ

άλλες περιοχές από αυτή του ιεροκήρυκα. Πολλοί σε μεγάλη έκτιμηση σαν ιεροκήρυκες μέσα στη δική τους κοινότητα αποδεικνύονται με πω μεγάλη ή μικρή άποτυχία, όταν ακούγονται από ανθρώπους που δεν τους ξαίρουνε. Το μήνυμα χωρίς τη γνώση του ανθρώπου μετράει πολύ λίγο.

Τύποι κηρυγμάτων

Όσα ακολουθούνε μπορούν να θεωρηθούνε σαν μια πολύ γενική ταξινόμηση των διαφόρων τύπων κηρύγματος, χωρίς αυτό να σημαίνει πως κάθε κήρυγμα πρέπει να ένταχθεί ακριβώς σε μια κατηγορία. Έν τούτοις, τα πλείστα κηρύγματα θα βρεθεί πως ανήκουνε κυρίως στον ένα ή στον άλλο απ' αυτούς τους τύπους, σ' ώρισμένες περιπτώσεις σε περισσότερους από ένα.

(1) **Έπίκαιρα θέματα.** Ο ιεροκήρυκας που πρέπει να τραβήξει ένα ανάμκτο άκροατήριο σε μια περιοχή, που οι άνθρωποι δεν συχνάζουνε στην Έκκλησία, νοιώθει ένιστε τον πειρασμό τούλάχιστον να δημιουργήσει ένδιαφέρον, αναγγέλλοντας πως θα μιλήσει για κάποιο επίκαιρο θέμα γενικού ένδιαφέροντος. «Η Άβυσσηνία στην Άβυσσο», «Η κατάκτηση του Όρους Έβερест», «Στοιχήματα στο Ποδόσφαιρο», έχουνε ανακοινωθεί σαν τέτοια θέματα. Είναι εύκολο να κατακρίνουμε τέτοιες προσπάθειες για δημιουργία έντυπώσεων, αλλά αν ο σκοπός αγιάζει τα μέσα, είναι συγγνωστές. Θυμάται κανείς την ιστορία του ιεροκήρυκα μοναχού, που μη μπορώντας σ' ένα πανηγύρι να τραβήξει την προσοχή του πλήθους έβαλε τη φορεσιά και τα κουδούνια γελωτοποιού, κάνοντας τον έαυτό του ένα «κατά Χριστό σαλό», τράβηξε την προσοχή του πλήθους κι' όδήγησε ανθρώπους στο Θεό. Άλλα το επίκαιρο κήρυγμα μπορεί εύκολα να έκφυλισθεί σε κηρυγματική ιδιοτροπία. Άν ο κήρυκας άπλως χρησιμοποιεί το επίκαι-

ρο θέμα του σαν κάλυψη για να εισαγάγει έντεχνα ζτι επιβάλλει το έργο του, όσοι έρχονται για το έντυπωσιακό θέμα γρήγορα θα ύποψιασθούνε τις μεθόδους του, ένω αν πραγματικά περιορισθεί στο θέμα της άναγγελίας, θ' αποδειχθεί άπιστος στο κύριο έργο του. Άν ένα θέμα γενικού ένδιαφέροντος άπαιτεί χριστιανική αντιμετώπιση, κάποιο σχόλιο και κριτική από χριστιανική σκοπία, είναι δικαιολογημένο σαν θέμα κηρύγματος, αλλά η έκλογή επίκαιρων θεμάτων γιατί είναι επίκαιρα άποτελεί φτωχό ύποκατάστατο από τη σκοπία του πραγματικού έργου του κηρύγματος.

(2) **Δοκίμια.** Ο δοκιμογράφος ιεροκήρυκας διαβάζει συνήθως το κήρυγμά του, άφου το προσεγμένα προετοιμασμένο δοκίμιο πάσχει κατά την από στήθους έκφορά, έκτός αν αναλάβει κανείς το βαρύν φορτίο να το άπομνημονεύσει. Άπό φιλολογική σκοπία τα πλεονεκτήματα του δοκιμίου είναι άναμφισβήτητα. Άλλα το κήρυγμα δεν έχει τους ίδιους σκοπούς που έχει η φιλολογία, η δε άμεση προσωπική έπαφή και έλξη, τόσο άναγκαία στο κήρυγμα, χάνονται με το δοκίμιο. Κι' αν το δοκίμιο δεν είναι πραγματικά καλοκαμωμένο, είναι θέβαιο πως πολλοί άκροατές θα πλήξουνε. Έν πάση περιπτώσει, μόνο οι πιο μορφωμένοι ένδέχεται να το έκτιμήσουνε. Ο ιεροκήρυκας που προσφέρει στην κοινότητά του προσεκτικά έτοιμασμένα δοκίμια θα μπορούσε να σκεφθεί καλά μήπως θάταν καλύτερα να θυσιάσει το φιλολογικό λούστρο στη διεισδυτικότητα, και να θεωρήσει τον έαυτό του μάλλον σαν έναν άνθρωπο μ' ένα έπειγον μήνυμα παρά σαν κάποιον που πρέπει να διατηρήσει το φιλολογικό του στύλ.

(3) **Έντυπωσιακά.** Ένας τύπος δημοφίλους κηρύγματος σήμερα μπορεί να χαρακτηριστεί σαν έντυπωσιακός. Για τον ιεροκήρυκα αυτού του τύπου το άναγινωσκόμενο ιερό κείμενο είναι συνήθως κάτι άσχετο. Άν το χρησιμοποιήσει, δεν έχει σαφή σχέση με το θέμα που ύποτίθεται πως εισάγει. Ο σκοπός του κήρυκα είναι με μια σειρά λεκτικών εικώνων,

πού συμπληρώνονται από πολλά παραδείγματα, να δημιουργήσει μᾶλλον μὴν ἀτμόσφαιρα παρά να φέρει στὸν ἀκροατὴ ἕνα εἰδικὸ μήνυμα. Μένει κανεὶς μὲ τὴν ἐντύπωση ὅτι προσφέρθηκε ἕνας καλὸς καὶ ἐνδιαφέρων λόγος, ἀλλ' ἂν ρωτήσετε κάποιον τί ἀκριβῶς εἶπε ὁ ἱεροκήρυκας, θὰ τοῦ εἶναι σχεδὸν ἀδύνατο νὰ σᾶς δώσει μὲ συνοχὴ κάποια περίληψη τοῦ λόγου. Αὐτὸς ὁ τύπος κηρύγματος μὲ τὸν τρόπο του ἔχει κάτι παράλληλο μὲ τὴ μοντέρνα τέχνη. Δὲν εἶναι τόσο μιὰ ἀντιπροσωπευτικὴ ἔκθεση ὅσο εἶναι μιὰ ἔκθεση ἐντυπώσεων: παρουσιάζει τὸν τρόπο πού ὁ ἱεροκήρυκας βλέπει τὴ ζωὴ. Ἡ δύναμη αὐτοῦ τοῦ τύπου βρίσκεται στὴν πρωτοτυπία του. Ἐὰν ἡ προσωπικότητα τοῦ κήρυκα εἶναι εὐχάριστη, τὸ κήρυγμα αὐτοῦ τοῦ τύπου, σὰν ἔκφραση τῆς προσωπικότητος τοῦ ἱεροκήρυκα, θὰ εἶναι ἐπίσης ἐλκυστικὸ. Ἡ ἀδυναμία του ἔγκειται στὴν ἔλλειψη δημιουργικῆς ποιότητος. Ἔρχεται, τέρπει καὶ φεύγει, καὶ δὲν ἀφίνει πίσω τίποτε. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ὁ ἐντυπωσιακὸς ἱεροκήρυκας πετυχαίνει συνήθως περισσότερο σὰν περιστασιακὸς ἐπισκέπτης μᾶλλον παρά σὰν τακτικὸς λειτουργὸς μιᾶς κοινότητος.

(4) Ἀπολογητικὸ Κήρυγμα - Κήρυγμα σὲ Προβλήματα. Αὐτὸς ὁ τύπος δὲν ἀντιπροσωπεύει τόσο ἕνα εἶδος κηρύγματος ὅσο ἕναν τύπο λόγου, κι' αὐτὸς ὁ τύπος ἔχει τὴ θέση του σὲ κάθε ἄμβωνα. Ἐν τούτοις, δὲν πρέπει νὰ γίνεται πολὺ συχνὴ χρῆση αὐτοῦ τοῦ τύπου. Τὸ νᾶναι κανεὶς ἱκανὸς νὰ δίνει λόγο «περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος» εἶναι ἕνα σωστὸ πρᾶγμα, ἐν τούτοις ὅμως ἡ ἀπολογητικὴ συζήτηση πάντοτε προϋποθέτει ἀβεβαιότητα. Πράγματα πού εἶναι βέβαια δὲν τὰ συζητᾶμε. Γι' αὐτὸ ὁ ἀπολογητὴς μπορεῖ νὰ ζωντανέψει ἀντὶ νὰ σβῆσει τὶς ἀμφιβολίες, μπορεῖ ἀκόμα νὰ θέσει σὲ ἀμφιβολία πρᾶγματα πού βεβαιώνει μὲ πάθος, ἐπειδὴ διαμαρτυρήθηκε γι' αὐτὰ πολὺ ἔντονα. Ἐπειτα, πολλοὶ ἀπολογητὲς ἀπευθύνονται στοὺς ἑαυτοὺς τους. Ἡ ἀσυνείδητη σκέψη τους βρίσκεται σὲ κατάσταση συγκρούσεως, καὶ ἡ ἔνταση στὴν ἔκ-

φραση τῶν πεποιθήσεών τους ἀποτελεῖ τὸ μέτρο τῶν ἀσυνείδητων ἀβεβαιότητων τους. Ἡ ἀπολογητικὴ ἔχει περιορισμένη ἀξία, ἰδίως σ' ὅ,τι ἀφορᾷ θέματα γιὰ διαφήμιση, γιατί ἡ τάξη πού κυρίως ἐλκύεται ἀπὸ τὴ διαφήμιση, δηλ. ἡ περιθωριακὰ θρησκευτικὴ, ἐνδιαφέρεται περισσότερο γιὰ πολεμικὴ παρά γιὰ συμφωνία. Ἔτσι συμβαίνει πάντα. Δυὸ ἄνθρωποι πού κρατοῦνε ὁ ἕνας τὸ χέρι τοῦ ἄλλου δὲν προσελκύουν τὴν προσοχὴ, ἐνῶ δύο πού παλεύουν μαζεύουν κόσμο γύρω τους.

(5) Ἐξήγηση, Βιβλική, καὶ Οἰκοδομητικὴ. Γιὰ πολλὰ χρόνια αὐτὸς ὁ τύπος κηρύγματος θεωρήθηκε ἀπ' τοὺς εἰδήμονες τῆς Ὀμιλητικῆς σὰν τὸ κατ' ἐξοχὴν κήρυγμα. Ὅταν ἡ Βίβλος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἔθεωρεῖτο σὰν θεῖο μήνυμα, ἡ σημασία τῆς ἐρμηνείας τοῦ μηνύματος κατεῖχε τὴν ὑπέρτατη θέση. Πραγματικά, αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ συνήθεια ν' ἀπαιτεῖται κάποιο βιβλικὸ κείμενο ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποιοῦδήποτε λόγου δείχνει αὐτὴ τὴν ἀντίληψη περὶ κηρύγματος. Κατὰ τὶς ἐνδοξες μέρες τῆς ἐξηγήσεως οἱ ἀκροατὲς εἶχαν γνώση τῆς Βίβλου, ἢ τοῦλάχιστον τὴν ἔφερναν μαζί τους στὴν Ἀκολουθία, ἔτσι πού ὁ ἱεροκήρυκας νὰ μπορεῖ νὰ ἐξηγῆ περικοπὲς πού θυμόντουσαν ἢ μπορούσαν ν' ἀνοίξουν τὴ Βίβλο τους νὰ διαβάσουν. Σήμερα δὲν εἶναι ἔτσι. Θυμᾶμαι πὼς ἄκουσα κάποτε τὸν μακαρίτη Λόρδο Rosebury, μιλώντας γιὰ τὴν ἀριστερὴ πτέρυγα τοῦ κόμματός του, νὰ λέει πὼς οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τῆς «Σαρουίτας» (Β' Βασ. 2, 18) ἀγρίεψαν. Τὸ ἀκροατήριον, τοῦλάχιστον σὰν σῶμα, ἔδειξε πὼς κατάλαβε τὸν ὑπαινιγμὸ. Εἶναι περισσότερο ἀπὸ ἀμφίβολο ἂν αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ σὲ μιὰ πολιτικὴ συνάντηση σήμερα. Πρὸ ἡμερῶν, σὲ μιὰ συγκέντρωση καλὰ μορφωμένων ἀνθρώπων ἄκουσα κάποιο, σχετικὰ μὲ τὰ εἰσαγωγικὰ σὲ κάποιο μυθιστόρημα, νὰ ρωτᾷ τί σημαίνει «τὸ εἶδος (brand) τοῦ Κάιν». Ἡ ἀπάντηση ἦταν «Ἐνα στίγμα πού τὸν σημεῖωσε σὰν δολοφόνον». Κανεὶς ἀπ' τοὺς παρόντες δὲν διόρθωσε τὸ λάθος. Βλέπει κανεὶς πὼς τὸ φορτίον τοῦ σύγχρονου ἐξηγητῆ εἶναι βαρύτερο, γιατί πρέπει νὰ ἀναλύει

κείμενα που οι άκροατές δεν μπορούνε να αναπλάσουν εύκολα καθώς τον άκουνε να μιλάει. Έξ άλλου, μιά λιγώτερο Βιβλικά σκεπτόμενη γενιά ένδιαφέρεται λιγώτερο για την έξήγηση τής Βίβλου. Λίγοι θα έλκύονταν άκόμη κι' από τις πιο ένδιαφέρουσες έξηγήσεις των ιερών βιβλίων τής Άνατολής. Είναι παράξενο αλλά άληθινό πως για πολλούς, για πολλούς μάλιστα που συχνάζουνε στην Έκκλησία, ή Βίβλος έχει γίνει ένα από αυτά τα ιερά βιβλία τής Άνατολής, και τόσο λίγο ή τόσο πολύ ένδιαφέρον όπως κάθε άλλο του είδους.

Η άπαίτηση για έξηγητικό κήρυγμα έχει νεκρωθεί, και δεν θα συμβούλευα κανένα να το καλλιεργήσει έκτος αν ύπάρχει κάποιο φυσικό ταλέντο προς την κατεύθυνση αυτή. Έπαψε πιά να είναι ο ουσιώδης τύπος, και μπορεί να γίνη πολύ άνιερδ έκτος αν είναι έξαιρετικά καλοκαμωμένο. Πραγματικά, το καλό έξηγητικό κήρυγμα θα παραμείνει πάντοτε έλκυστικό σ' ένα μεγάλο άριθμό άκροατών, αλλά μόνο ο άριστος τύπος αυτού του κηρύγματος μπορεί να έλπίσει σε έπιτυχία κατ' αυτές τις δυσκολώτερες μέρες.

(6) Π ρ α κ τ ι κ ό και Ή θ ι κ ό. "Αν γίνονταν μιά σφυγμομέτρηση στους έκκλησιαζόμενους δλης τής χώρας σχετικά με το ποιά θέματα κηρυγμάτων έννοουνε, δεν άμφιβάλλω πως τα πρακτικά και ήθικά θέματα θάρχονταν πρώτα. Άλλά και για τον ιεροκήρυκα δεν θα μπορούσε νάβαι κάτι πιο έπιθυμητό από το λειτούργημα να δίνει σε μπερδεμένους άνθρώπους καθοδήγηση στην καθημερινή τους ζωή, να τους κάνει να ζούνε την πραγματικότητα των πνευματικών πραγμάτων μέσα στο θόρυβο των πρόσκαιρων. Οί κίνδυνοι αυτού του τύπου κηρύγματος είναι ή τάση προς την πεζότητα, προς ήθικολογίες και κοινούς τόπους, καθώς και ή είσοδος των προκαταλήψεων του ίδιου του ιεροκήρυκα σε τέτοια θέματα κι' ή έμφάνισή τους στο επίπεδο άρχων. "Αν αυτά άποφευχθούνε, αυτός ο τύπος κηρύγματος θα διατηρήσει πάντοτε την άξία του. "Αν ή πείρα των λόγων από ραδιοφώνου είναι ένα κριτήριο,

είναι ο λόγος που «βοηθεί» ο πιο έννοούμενος. Πράγματι, όδηγεΐται κανείς στη σκέψη πως το «παρακαλείτε, παρακαλείτε, τον λαόν μου» έχει προσλάβει σήμερα μεγάλη έμφαση.

(7) Ε ύ α γ γ ε λ ι σ τ ι κ ό. Το κύμα του άναγεννητισμού (revivalism) που άρχισε με τους Wesleys και Whitefield επανέφερε ένα τύπο κηρύγματος που δεν είχε άκουσθεί από τους χρόνους του Μεσαίωνα. Η γέννηση του Στρατού τής Σωτηρίας και ο έρχομός των Moody και Sankey ξαναζωντάνεψαν τον άναγεννητισμό σε μιά εποχή που οι Μεθοδιστές είχαν χάσει κάμποσο άπ' τον άρχικό τους ζήλο. Ο Μεθοδισμός, και, σε μικρότερο βαθμό, οι Άγγλικές Έλεύθερες Έκκλησίες ξαναζωντάνεψαν τις άναγεννητικές έκστρατείες, κι' οι τακτικές Άκολουθίες, από ένα είδος σιωπηρής συμφωνίας, είχαν έτσι οργανωθεί, ώστε το πρώι να οίκοδομοúνε τον πιστό και το θράδυ να ξήνουνε τις πληγές του άμαρτωλού. Πιθανώς, έξ αίτίας τής άμηχανίας που προκαλούσαν άκριτες πυρετώδεις προσωπικές έκκλήσεις σ' όλες τις έσπερινές Άκολουθίες τής Κυριακής, σιωπηρά κατάλαβαν σιγά - σιγά στη συνέχεια πως, με την έξαίρεση ειδικών άποστολών, τέτοιες προσωπικές έκκλήσεις ή προσκλήσεις δεν έπρεπε να γίνονται κατά τις συνήθειες Άκολουθίες αλλά μόνο σε συναθροίσεις μετά την Άκολουθία. Βαθμαία όμως αυτός ο τύπος κηρύγματος ύποχώρησε. Κι' αν επανέρχονταν σήμερα, δεν θα άσκοúσε καμμιά έξλη. Η πιο καλή του πλευρά βρίσκονταν στην πρόθεσή του αλλά κι' έτσι άκόμη περιορίζονταν στο να θερίζει, αν μπορούσε, εκεί όπου δεν είχε προηγηθεί σπορά, μετά δε από μιά σοδειά τα άκαλλιέργητα, χωρίς λίπανση, χωράφια πρόσφεραν πολύ μικρές δυνατότητες για δεύτερη. Οί Moody και Sankey μπορούσαν να θερίσουν όπου το πλήθος των μμητών τους τσαλαπατούσαν μόνο στο έδαφος του δικού τους άγρου.

Αυτά όλα όμως δηλώνουνε κάθε λόγο για τον όποιο το εύαγγελιστικό κήρυγμα πρέπει να διατηρήσει τη θέση του. Η θετική έκφορά του κηρύγματος τής σωτηρίας είναι κάτι ουσια-

στικό για τη διατήρηση του ίδιου του Χριστιανισμού. Η Έκκλησία που δεν αναζητεί να σώσει τα απολωλότα σίγουρα θα απολεσθεί ή ίδια. Ο σύγχρονος εὐαγγελισμός έχει πολλές μεθόδους, πού, ἂν και λιγώτερο θεαματικές, είναι πιδ σίγουρες ἀπὸ ἐκεῖνες τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀναγεννητισμοῦ. Σὲ πρωτόγονους καιροὺς ὁ ἄνθρωπος ἦταν κυνηγός, κι' ἀποκτοῦσε τὴν ἀναγκαία τροφή του ἀπὸ κυνήγι χωρὶς διακρίσεις, μιὰ διαδικασία πού ἦταν ἀναμφίβολα διεγερτικὴ τῆς φαντασίας ἀλλὰ τρομερὰ σπάταλη. Δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει μέλλον, μέσα στὴ μακρὰ μελλοντικὴ προοπτικὴ τῆς ἀνθρώπινης ἐξέλιξης, γιὰ τὶς φυλὲς τῶν κυνηγῶν. Στὴ θέση τους ἀναπτύχθηκε ὁ γεωργός, πού παρήγε τὴν τροφή του μὲ ὑπομονετικὴ μέρα μὲ τὴ μέρα ἐργασία. Ἡ ἀναλογία μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κοινωνικῶν σταδίων καὶ μεθόδων εὐαγγελισμοῦ δὲν χρειάζεται ἐπεξεργασία. Ὁ ἀναγεννητισμὸς (revivalism) ἔχει τὴ φαντασία καὶ τὸν ἐνθουσιασμό, τὶς δραματικὲς περιπέτειες τοῦ κυνηγιοῦ. Εἶναι ἀληθινὰ ἕνα κυνήγι γιὰ ψυχές. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μέλλον γιὰ ἕνα κίνημα πού ἀπλῶς προμηθεύει ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖ τὸ εἶδος πού προσπαθεῖ νὰ προμηθεύσει. Τὸ μέλλον τῆς Ἐκκλησίας βρίσκεται στὴ φροντίδα τῆς γιὰ τὶς ψυχές κι' ὄχι στὴν αἱμαλωσία τους. Θάταν πραγματικὰ κρίμα ἂν τὸ εὐαγγελιστικὸ κήρυγμα ταυτίζονταν μὲ τὸ ἀναγεννητικὸ κήρυγμα. Σὰν ἱστορία ἀπλή, δὲν ὑπάρχει ἄλλη πού νὰ ἐλκύει τόσο ὅσο αὐτὴ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, μιὰ ἱστορία ἀγάπης, ἡρωϊσμοῦ, θυσίας, τραγωδίας, θριάμβου. Ἐνας κοσμικὸς ὁμιλητὴς θάπαιρνε τὴν εὐκαιρία νὰ ἀπευθύνει στοὺς ἀκροατὲς του μιὰ ἔκκληση τέτοια πού παρέχει στὶς βάσεις τῆς αὐτῆς ἱστορίας. Ὅταν ἐμεῖς προσθέτομε σ' αὐτὰ τὸ γεγονός ὅτι στὸ Σταυρὸ ὁ Θεὸς μιλάει στὸν ἄνθρωπο στὴ γλῶσσα ἐκείνη τῆς ἀγάπης διὰ τῶν παθημάτων πού κάθε γένος ἀνθρώπων ἔχει μάθει στὸν ἀγῶνα μὲ τὴ ζωὴ, βλέπομε πῶς δὲν ὑπάρχει κήρυγμα πού νὰ προσφέρει περισσότερες εὐκαιρίες ἀπὸ τὸ εὐαγγελιστικὸ κήρυγμα.

Μιὰ μεγάλη ἀνάγκη γιὰ τὴν Ἐκκλησία σήμερα εἶναι πῶς

πρέπει νὰ τελειποιήσει μιὰ καινούργια εὐαγγελικὴ πρόσκληση πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Κομμουνισμὸς καὶ φασισμὸς συγκέντρωσαν τὶς προσπάθειές τους σὲ κινήματα τῆς νεολαίας. Πρέπει γιὰ τὸ μέλλον νὰ ἀποβλέπομε στὴ νεολαία τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἡ τακτικὴ τῶν πλείστων Ἐκκλησιῶν δείχνει πῶς ὅλη ἡ προσπάθεια δὲν ρίχνεται στὴ δημιουργία ἐνὸς κινήματος νεολαίας ἀλλὰ στὴν ἐξασφάλιση ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἐνηλίκων γιὰ τὴ συγκρότηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων. Τὸ Κατηχητικὸ Σχολεῖο εἶναι ἕνα μέλος παρὰ ἡ καρδιά στὸ σῶμα τῶν πλείστων Ἐκκλησιῶν. Ἄς ὑποθέσουμε πῶς μόνο ἕνα ποσοστὸ τῶν παιδιῶν πού ἐκπαιδεύονται στὸ Κατηχητικὸ Σχολεῖο τελικὰ προστίθεται στὴν Ἐκκλησία. Κάποιες ἀπώλειες εἶναι ἀναπόφευκτες, ὄχι μόνο γιὰ τὴ συχνὰ μὴ συμπαθητικὴ στάση τῆς οἰκογένειας πρὸς τὴν ὀργανωμένη θρησκεία, ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰτίας τῆς συνεχοῦς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ μέρος σὲ μέρος. Ἄν οἱ Ἐκκλησίες πρόσεχαν ὥστε κάθε παιδί πού φεύγει ἀπὸ ἕνα Κατηχητικὸ Σχολεῖο νὰ ἐγγράφεται σ' ἄλλο, οἱ ἀπώλειες στὸν τομέα αὐτὸ θὰ μειώνονταν πολὺ. Πραγματικὰ, ἕνα βῆμα πρὸς ἐπανεύωση τῶν Ἐκκλησιῶν πού ἔχουνε κάποια διάθεση γι' αὐτὸ θάταν νὰ θεωρήσουνε τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα σὰν διομολογιακὰ, ἐκτὸς ἀπὸ περιπτώσεις παιδιῶν πού οἱ γονεῖς τους ἔχουνε σαφὴ προσκόλληση σὲ μιὰ ὁμολογία. Κάνοντας ἔτσι, οἱ ἀπώλειες πού ὀφείλονται σὲ μετακινήσεις θὰ μειώνονταν πολὺ. Τὸ Χριστιανικὸ Φοιτητικὸ Κίνημα διατηρεῖ μιὰ διομολογιακὴ βάση, καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος γιὰτὶ νὰ μὴν ἔχει δημιουργηθεῖ μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν ἕνα Χριστιανικὸ Κίνημα Νεότητος μὲ τὴν προοπτικὴ τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῶν νέων πού συνδέονται ἢ εἶχαν συνδεθεῖ μὲ τὰ Κατηχητικὰ Σχολεῖα, ἀλλὰ ἡ οἰκογένειά τους δὲν ἐπιδρᾷ πάνω τους χριστιανικά. Αὐτοὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸ στρατηγικὸ κέντρο γιὰ τὴν ἐξασφάλιση κάθε προόδου τοῦ Χριστιανισμοῦ σ' αὐτὴ τὴ χώρα.

Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μόνο ἡ ἀνάγκη τοῦ εὐαγγελισμοῦ γιὰ τὸ ἄτομο. Τὸ Χριστιανικὸ Εὐαγγέλιο σήμερα εἶναι ἡ μόνη ἐλ-

πίδα τοῦ κόσμου πού ἀπειλεῖται μὲ αὐτοκτονία. Κατὰ τὸν 19ο αἰώνα φάνηκε ἀναγκαία ἡ προσφορά τῆς σωτηρίας μόνο στὸ ἄτομο. Σήμερα εἶναι τὰ ἔθνη πού πρέπει νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὴν ἐρχόμενη ὄργη. "Ἄν ὑπάρχει κάποιος ἄλλος δρόμος ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Χριστιανικὸ Εὐαγγέλιο, δὲν φάνηκε ἀκόμα. "Ὅσο κι' ἂν φαίνεται χωρὶς ἐλπίδα ἐπιτυχίας, εἶναι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀληθὲς πὼς ὁ κόσμος μπορεῖ νὰ σωθεῖ μόνο ἀπὸ τοὺς πολῖτες του πού θὰ δεχθοῦνε τὴ σωτηρία, καὶ ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ πλησιάσει τοὺς λαοὺς ὄλων τῶν φυλῶν τῆς γῆς ὅσο καμμιά ἄλλη ὀργάνωση¹.

Τύποι ἱεροκηρύκων

"Ὅποιος δοκίμασε νὰ μελετήσει τὰ ψυχολογικὰ χαρακτηριστικὰ πετυχημένων ἱεροκηρύκων θὰ συμφωνήσει πὼς ὑπάρχουν διάφοροι ξεχωριστοὶ τύποι μεταξὺ των. Τέτοιοι τύποι δὲν εἶναι ἀποκλειστικοί, καὶ πολλοὶ ἱεροκήρυκες παρουσιάζουν στοιχεῖα περισσότερων τοῦ ἑνὸς τύπου. Τὸ πού θὰ τοὺς κατατάξει κανεὶς ἐξαρτᾶται, λοιπόν, ἀπὸ αὐτὸ πού φαίνεται σὰν ὁ μεγαλύτερος βαθμὸς ὁμοιότητος, διάφοροι δὲ ἀκροατές, ἴσως ἀκόμη καὶ διάφορες παραστάσεις ἀκροάσεως, μπορεῖ νὰ ὀδηγήσουνε σὲ διάφορες ταξινομήσεις. Τὰ πλήθη σπάνια βρίσκονται σὲ οὐρὰ ἔξω ἀπὸ τὴς πόρτες τῶν καλύτερων ἐκπρόσωπων ὀποιασδήποτε τέχνης. Πετυχημένος σημαίνει κάτι καλύτερο ἀπὸ τὸ δημοφιλές. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς μαέστρους τοῦ ἄμβωνα τράβηξαν λίγους ἀκροατές, ἀλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς δὲν πέτυχαν μὲ τὴ σωστὴ ἔννοια τῆς λέξης.

(1) Ὁ Φιλολογικὸς Τύπος. (α) Καθαρός. Αὐτοὶ ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τοὺς δοκιμογράφους,

1. Σημ. Μεταφρ. "Ἄς μὴ λησμοναίει ὁ ἀναγνώστης πὼς αὐτὰ τὰ περὶ νεολαίας γράφτηκαν τὸ 1940. Ἔχουνε περισσότερη ἀξία σὰν προβλέψεις.

μὰ μικρὴ τάξη πού ἀπευθύνεται μόνο σὲ λίγους πού ἐκτιμοῦνε τὴν καλὴ ἀγγλικὴ γλώσσα. Ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς τάξης εἶναι ὁ James Martineau, τοῦ ὁποίου οἱ λόγοι εἶναι ποιήματα σὲ πρόζα καὶ ἀπευθύνθηκαν σὲ μιὰ πολὺ μικρὴ κοινότητα, καὶ ὁ S. A. Trippie, τοῦ ὁποίου ἡ Ἐκκλησία στὸ Norwood, πού ἄνοιγε μόνο γιὰ τὴν κυριακάτικη πρωΐνῃ Ἀκολουθία, περιλάμβανε στὸ ἐκκλησίασμα καὶ τὸν Ruskin. Τέτοιοι ὅμως ἄνθρωποι, ὅσο κι' ἂν δὲν γνώρισαν φήμη, δὲν μποροῦν παρὰ νὰ θεωρηθοῦνε πετυχημένοι ἱεροκήρυκες. (β) Μικτός. Ὁ τύπος αὐτὸς βασίζεται λιγώτερο στὸ ὕφος καὶ περισσότερο στὸ χιούμορ, τὸ ἐπίγραμμα, τὸν σαρκασμὸ, στὴν ὀξύτητα καὶ τὴν κατάληψη τοῦ ἀκροατῆ ἀπὸ θαυμασμό. Ἀπευθύνεται σὲ κάτι εὐρύτερο ἀπὸ τὸν καθαρὰ φιλόλογο ἱεροκήρυκα, δὲν εἶναι ὅμως κι' αὐτὸς περιζήτητος ἀπὸ τὸ πλῆθος. Ὁ Δρ. W. L. Watkinson ἦταν ἓνα ἐξαιρετὸ δεῖγμα αὐτοῦ τοῦ τύπου, σ' αὐτὴ δὲ τὴν κατηγορία πρέπει νὰ κατατάξει κανεὶς καὶ τὸν Dean Inge.

(2) Ὁ Διδακτικὸς Τύπος. Ἐνδιάμεσα, μεταξὺ τοῦ φιλολογικοῦ τύπου κι' αὐτοῦ πού θὰ συζητήσουμε ἀμέσως μετὰ βρίσκεται μιὰ μικρὴ ὀμάδα ἱεροκηρύκων, τῆς ὁποίας ἡ δύναμη ἔγκειται στὴ σαφὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα διδασκαλία μὲ ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς ἐφαρμογές. Αὐτὸς ὁ τύπος σπάνια κατέχει εἴτε μεγάλα φιλολογικὰ εἴτε ρητορικὰ προσόντα. Τὸ ὕλικὸ τοῦ κηρύγματος μετράει περισσότερο ἀπὸ τὸν τρόπο παρουσιάσεώς του. Ἱεροκήρυκες αὐτοῦ τοῦ τύπου κάνουνε τοὺς ἀκροατές τους νὰ σκεφθοῦνε, καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο εἶναι πιθανὸ νὰ τραβήξουνε ἓναν ἀριθμὸ ἀκροατῶν, ὄχι ὅμως ἓνα μεγάλο πλῆθος. Σ' αὐτὴ τὴν ὀμάδα θάπρεπε νὰ κατατάξει κανεὶς μερικὸς ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες θεολόγους μεταξὺ τῶν ἱεροκηρύκων.

(3) Ὁ Δραματικὸς καὶ Ρητορικὸς Τύπος. Αὐτὸς ὁ τύπος, πού σήμερα δὲν ἐκπροσωπεῖται εὐρύτερα, πρόσφερε τοὺς πρὸ διακεκριμένους ἱεροκήρυκες τῆς Βικτωριανῆς ἐποχῆς. Διακρίνεται σ' ἐκείνους πού στηρίζονται

στην καθαρὴ ρητορικὴ, καὶ σ' ἐκείνους ποὺ ἀνακάτευαν στὴ ρητορικὴ τους κάποιο δραματικὸ στοιχεῖο. Στὴν πρώτη τάξη μπορεῖ κανεὶς νὰ κατατάξει, ὄχι χωρὶς δισταγμὸ, στηριζόμενος στὶς πληροφορίες αὐτῶν ποὺ τοὺς ἄκουσαν, τὸν Cannon Liddon, τὸν Robertson τοῦ Brighton, καὶ τὸν Morley PUNCHON. Στὴ δευτέρη ἀνήκουσε ὁ Δρ. Talmadge, ὁ Δρ. Parker, καὶ ὁ Mark Guy Pearse, ἐνῶ ἐκεῖνος ὁ ἐκκεντρικὸς καὶ ἀγαπητὸς Μεθοδιστής, ὁ Peter MacKenzie, ἦταν δραματικὸς σὲ τέτοιο βαθμὸ ποὺ θὰ καταντοῦσε σὰν κλόουν, ἂν δὲν ἦταν τόσο καθαρὰ φυσικὸς, ἢ εὐλικρινὴς ἔκφραση τῆς φυσικῆς τοῦ ἱεροκήρυκα προσωπικότητος. Μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἱεροκηρύκων ὁ Δρ. Dinslade Young κατέλαβε μιὰ θέση ἐντελῶς δική του. Δὲν ἦταν πολὺ δραματικὸς, οὔτε πράγματι ξεχωριστὰ ρητορικὸς. Μιὰ ὥρα φωνῆ καὶ παρουσία, μιὰ γενναία πίστη, ἀνθρώπινη συμπάθεια, καὶ μιὰ ὑγιὲς αἰσιοδοξία ἔκαναν αὐτὸν τὸν βετεράνο ἱεροκήρυκα ἱκανὸ γιὰ πολλὰ χρόνια νὰ συγκεντρῶνει μιὰ μεγάλη σύναξη ἀκροατῶν, ἀμείωτη ἀπὸ τίς ἀλλαγὰς τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ Λονδίνου, ποὺ σημειώθηκαν τὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια.

Αὐτὸς ὁ τύπος στὸ σύνολό του παραδειγματικὰ ἐπαληθεύει τὸ ἀξίωμα πῶς τὸ μυστικὸ τοῦ κηρύγματος δὲν εἶναι ὅ,τι λέγεται ἀλλὰ τὸ πῶς λέγεται, κι' αὐτὸ εἶναι τόσο ὀλοφάνερα σωστὸ ποὺ μερικὲς φορὲς διερωτᾶται κανεὶς ἂν ἡ ὕλη ἐνὸς λόγου μετράει περισσότερο ἀπὸ ἓνα μικρὸ ποσοστὸ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸ ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κηρύγματος. Πολλοὶ ἱεροκήρυκες ποὺ μοχθοῦνε πολὺ γιὰ τὴ σύνταξη τῶν λόγων τους, παραμελοῦνε ὅμως ἐντελῶς κάθε φροντίδα γιὰ τὴν ἔκφορα, δὲν μποροῦν νὰ ἀντιληφθοῦνε πῶς ἓνας λόγος εἶναι σὰν ἓνα τραγούδι σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐπίδρασή του ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν. Ἐνα καλὸ τραγούδι τραγουδημένο ἀπὸ κακὴ φωνὴ πολὺ μικρὴ ἐκτίμηση μπορεῖ νὰ συναντήσῃ, ἐνῶ ἓνα μέτριον τραγούδι τραγουδημένο ἀπὸ καλὴ φωνὴ γίνεται ἐνθουσιωδῶς δεκτό. Ἐν κάποια συμβουλή πρέπει νὰ δοθεῖ στοὺς νεαροὺς ἱεροκή-

ρυκες, πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλη, εἶναι ὅτι στὴ φήμη ὁδηγεῖ περισσότερο ἢ ρητορεία παρὰ ἡ καλὴ γνώση τῆς ὁμηλικτικῆς.

(4) Ὁ Τύπος τῆς ὑποβολῆς. Ξαίρομε γιὰ τὰ ζῶα ποὺ ζοῦνε σὲ μιὰ ἀγέλη ἢ ὁμάδα ἐλκύνονται ἀπὸ ὅποια δὴποτε ἔξαψη ποὺ παρουσιάζει κάποιο μέλος αὐτῆς τῆς ὁμάδας. Εἴτε πρόκειται γιὰ πουλιὰ εἴτε γιὰ κτῆνη, πάντοτε παρατηρεῖται πῶς μόνις ἓνα μέλος τῆς συνοδείας παρουσιάζει σημεῖα ἐξάψεως, ἢ προσοχὴ τῶν ὑπολοίπων στρέφεται πρὸς αὐτό. Κι' ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἴδια τάση. Ἐνα ἄτομο σὲ ἔξαψη μέσα στὸ δρόμο μαζεύει ἀμέσως γύρω του ἓνα πλῆθος, κάθε περαστικὸ, ποὺ σταματᾷ νὰ μάθει περὶ τίνος πρόκειται. Ἡ πλειονότητα τῶν πετυχημένων ἱεροκηρύκων ὀφείλουνε τὴ δύναμή τους σ' αὐτὸ τὸ γεγονός. Διαθέτουνε μεγάλη νευρικὴ δύναμη. Ἐξωτερικὰ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ἤρεμοι, ἀλλὰ αὐτὴ ἢ ἴδια ἢ ἡρεμία τους εἶναι πρὸ κατακτητικὴ ἀπὸ ὅποιοδήποτε μέγεθος φωνασκίας Ὁ φτηνὸς κήρυκας φωνασκεῖ, ἀλλὰ ὁ θόρυβος ποὺ προκαλεῖ ἀφίνει ἀσυγκίνητους τοὺς περαστικούς. Ὁ ψυχολόγος ποὺ ἀκούει τὴν πλειονότητα τῶν συγχρόνων φημισμένων ἱεροκηρύκων λίγο ἀμφιβάλλει πῶς ἡ δύναμή τους ἔγκειται στὴν ἱκανότητά τους νὰ μεταφέρουνε τὴ δική τους νευρικὴ ἔνταση διὰ μέσου τῆς ὑποβολῆς. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδιότητα ποὺ ἱκανώνει ἓναν ἄνθρωπο καὶ τὸ μήνυμά του μὲ κάποια καταναγκαστικὴ ἔνταση. Δημιουργεῖ ἓνα εἶδος σχέσης («rapport») μὲ τοὺς ἀκροατές, ποὺ κάνει μιὰ συνηθισμένη παρατήρηση νὰ φαίνεται πρὸ διαφωτιστικὴ. Μερικὲς φορὲς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀποτυγχάνουνε νὰ δημιουργήσουνε ἐπαφή, καὶ τότε ζοῦνε τὸν ἐφιάλη ποὺ ξαίρει κάθε ἱεροκήρυκα, πολὺ ἄσχημες ὥρες. Λίγα πράγματα εἶναι πρὸ ἐξαντλητικὰ ἀπὸ τὴ συνεχὴ νευρικὴ καὶ συναισθηματικὴ ἔνταση, κι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ γιὰ πολλοὺς ἀπ' τοὺς ἱκανώτερους ἱεροκήρυκες εἶχαν προβλήματα ὑγείας. Ἀπὸ τοὺς δημοφιλεῖς σήμερα ἱεροκήρυκες, ἀνακαλύπτει κανεὶς πῶς, ἂν καὶ ἡ καλὴ φωνὴ εἶναι ἀπαραίτητη, ἡ δύναμη τῆς δημιουργίας ἐπαφῆς διὰ τῆς ὑποβολῆς,

πολύ περισσότερο από τὰ φιλολογικά ἢ ρητορικά χαρίσματα, εἶναι ἐκείνη πού δημιουργεῖ φήμη.

Ἡ κατηγορία μπορεῖ νὰ ὑποδιαιρεθεῖ: (α) Ὑποβολὴ διὰ τῶν Πρωταρχικῶν Συγκινήσεων. Ἐδῶ περιλαμβάνονται οἱ μεγάλες μορφές τοῦ ἀναγεννητισμοῦ Whitefield, Finney, Moody, καὶ πιθανὸν ὁ Spurgeon. Οἱ γραπτοὶ λόγοι τοῦ John Wesley πούναι θεολογικά δοκίμια δὲν ἀντιπροσωπεύουνε καθόλου τὸ εἶδος τοῦ κηρύγματος πού βρίσκομε στὴ δική του Journal. Ὁ Walpole τὸν ὀνόμαζε ἡθοποιὸ «σὰν τὸν Garrick», καὶ ὁ Sir Walter Scott χαρακτηρίζει τοὺς λόγους του «σὰν σὲ μεγάλη ἔκταση πολὺ κοινούς στὴ γλώσσα». Τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ὑπαίθριου κηρύγματος τοῦ Wesley δύσκολα μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦνε μὲ ἄλλο τρόπο παρὰ μὲ τὴν ὑπόθεση πώς, ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλους εὐαγγελιστές, τῶν μετέπειτα χρόνων, ἦταν αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ ἱεροκήρυκα. (β) Ὑποβολὴ διὰ τοῦ συναισθήματος. Ἀλλαγές στὴ θεολογία καὶ τὴ νοοτροπία τῶν καιρῶν μείωσαν τὴν προηγούμενη κατηγορία καὶ ἔθρεψαν ἕναν ἡμερώτερο τύπο πού ἀπευθύνεται στὰ συναισθήματα, ἀναμιγνύοντας συχνὰ κάποιον εὐγενικὸ μυστικισμὸ μᾶλλον παρὰ προφητικὸς προειδοποιήσεις. Μ' αὐτὴ τὴν κατηγορία σχετίζεται ὁ Δρ. Jowett καὶ πολλοὶ ζῶντες ἱεροκήρυκες. Ὁ Δρ. Jowett εἶχε φιλολογικά χαρίσματα κι' ἦταν μαέστρος στὴ λεπτὴ κι' εὐγενικὴ διατύπωση, ἀλλ' οἱ τυπωμένοι του λόγοι στεροῦνται τῆς χάριτος πού τραβοῦσε σ' αὐτὸν τὰ πλήθη τῶν ἀκροατῶν.

Ἄν τὸ ραδιοφωνικὸ κήρυγμα θὰ ἔχει μεταμορφωτικὰ ἀποτελέσματα στὸ ὕφος τοῦ κηρύγματος θὰ φανεῖ στὸ μέλλον, ἀλλ' ὁ αἰθέρας δὲν εἶναι καλὸς γιὰ τὸν ρήτορα. Τὸ συζητητικὸ ὕφος λόγου ταιριάζει περισσότερο στὸ ραδιοφωνικὸ κήρυγμα. Μερικοὶ ἀπόκτησαν ἤδη φήμη στὸ εἶδος αὐτὸ πού δὲν ὀφείλεται οὔτε στὴν πρωτοτυπία καθ' ὕλη οὔτε στὸ ἰδιαίτερο τῆς παρουσίας ἀλλὰ στὴν ἰκανότητα νὰ κάνουνε τοὺς ἑαυτοὺς τους νὰ φαίνονται παρόντες μέσα στὸν κύκλο τῶν ἀκροατῶν.

Μποροῦμε νὰ καταλήξουμε λέγοντας πὼς ἐνῶ μποροῦμε νὰ φτιάξουμε καλοὺς ἱεροκήρυκες, οἱ μεγάλοι ἱεροκήρυκες εἶναι γεννημένοι, ἂν καὶ αὐτοὶ ἀκόμη φτιάχνονται. Ἡ πρακτικὴ ἀφειρηρία εἶναι νὰ κρίνει κανεὶς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὰ φυσικά του χαρίσματα μποροῦνε καλύτερα νὰ ἐκφρασθοῦνε στὸ κήρυγμα, καὶ νὰ προσπαθήσει νὰ τελειοποιήσει τὸν τύπο του. Εἶναι ἀδύνατο ν' ἀντιγράψει κανεὶς ἐπιτυχῶς ἕνα τύπο πρὸς τὸν ὁποῖο εἶναι ξένη ἡ φύση του, ἂν καὶ εἶναι δυνατὸ περισσότεροι ἀπὸ ἕνα ἐκ τῶν τύπων πού περιγράψαμε νὰ ταριάζουνε στὴ φύση μερικῶν. Οἱ μεγάλοι ἱεροκήρυκες ἔχουνε ἕνα τονωτικὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, σπάνια ὅμως ὑπῆρξαν ἄνθρωποι δράσεως, καὶ κρίνοντας τὰ πράγματα πάνω στὴ ροὴ τοῦ χρόνου ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει περισσότερα στοὺς ἀνθρώπους τῆς δράσεως παρὰ στοὺς ἀνθρώπους τοῦ λόγου.

Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΦΩΝΗΣΗ ΜΙΑΣ ΟΜΙΛΙΑΣ

Χρήση ύποσυνείδητων διανοητικών διαδικασιών

Ἡ Ψυχολογία εἶναι συχνὰ σὲ θέση νὰ δώσει κάποια ἐξήγηση κοινῶν πραγμάτων. Πρὶν γεννηθεῖ ἡ Ψυχολογία, ἦταν γνωστὸ πὼς τὸ μάθημα γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ μαθητὴς εἶχε κουραστεῖ ἀποβραδὺς μπορούσε νὰ ἐπαναληφθεῖ ἀκριβέστερα ὅταν ξυπνοῦσε τὸ πρωῖ. Ὅτι τὸ μυαλὸ φρεσκάρονταν ἀπὸ τὸν ὕπνο φαίνονταν σὰν ἐπαρκὴς ἐξήγηση τοῦ πράγματος. Σήμερα ὅμως μιλάμε μᾶλλον γιὰ ὑποσυνείδητο ποῦ «ἐπιδράζει» τὶς ἐντυπώσεις του μέχρις ὅτου γίνουμε ἀναμνήσεις καὶ τὶς ἀναμνήσεις του μέχρις ὅτου γίνουμε μόνιμες γνώσεις. Ἡ πρακτικὴ χρῆση τοῦ πράγματος στὴν πορεία τῆς προετοιμασίας μᾶς ὁμιλίας βρίσκεται πάνω στὶς ἐξῆς γραμμές: Κράτα ἓνα κατάλογο κειμένων καὶ θεμάτων ἔτσι ὅπως ἔρχονται, εἰσάγοντάς τα ὅταν αὐτὰ τὰ ἴδια συστήσουνε τὸν ἑαυτό τους. Κράτα, ἐπίσης, ἓνα κοινὸ σημειωματᾶριο γιὰ πιθανὲς παραπομπές, παραδείγματα, σχόλια, κλπ. Ἀπ' αὐτὸ τὸν κατάλογο διάλεξε, μόλις περάσει μιὰ Κυριακὴ, τὸ θέμα ποῦ σὲ τραβάει γιὰ τὴν ἐπόμενη ὁμιλία, ἀλλὰ μὴ ἐπιχειρήσεις νὰ γράψεις τίποτε. Ἄφισε τὸ θέμα νὰ σιγοψήνεται ὑποσυνείδητα, κι' ἐδῶ κι' ἐκεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βδομάδας σκέψου πάνω σ' αὐτό. Ἐπειτα, στὸ τέλος τῆς βδομάδας, ἄρχισε νὰ γράφεις τὶς ιδέες σου σὲ μορφή λόγου. Ἡ ἐσκεμμένη αὐτὴ ἀναβολὴ ὄχι μόνον ὑπηρετεῖ τὴν ὑποσυνεί-

δητὴ ὠρίμανση ἀλλὰ μᾶς κάνει νὰ κερδίσουμε καιρὸ. Γιατὶ ἂν κάποιος ἀρχίσει νὰ γράφει νωρὶς, τὸ μυαλὸ δὲν εἶναι ἔτοιμο γιὰ τὸ ἔργο του καὶ σπαταλιέται σὲ μάταιες προσπάθειες. Ἄν ἀκόμη στὸ τέλος τῆς χρονικῆς περιόδου εἶναι αἰσθητὸ ἀκόμη αὐτὸ τὸ ἀπροετοίμαστο, ὑπάρχει τὸ κίνητρο τῆς ἀνάγκης, ἀφοῦ κάτι πρέπει νὰ προετοιμασθεῖ, γιὰ νὰ προκαλέσει τὴ δημιουργικότητα. Μερικοὶ μεγάλοι καλλιτέχνες, εἴτε τῆς πέννας εἴτε τοῦ χρωστήρα, ἔχουνε ὁμολογήσει πὼς αὐτὸ τὸ κίνητρο μόνον τοὺς κάνει νὰ παράγουνε κανονικὴ δουλειά. Περιστατικὴ ἔμπνευση ἔρχεται, καὶ συνήθως εἶναι πολὺ καρποφόρα, εἶναι ὅμως πολὺ ἰδιότροπη γιὰ νὰ στηριχθεῖ κανεὶς σ' αὐτήν, ὅταν κάποια δουλειὰ πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμη σ' ὠρισμένο χρόνον.

Ἐκλογὴ θεμάτων

(α) Ἐνδιαφέρον. Ἡ πρώτη σκέψη στὴν ἐκλογὴ ἐνὸς θέματος πρέπει νὰ εἶναι ὄχι ἡ ἀξία του ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον ποῦ προκαλεῖ. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς ἡ ἀξία δὲν εἶναι τὸ σημαντικώτερο, ἀλλὰ ὅτι χωρὶς ἐνδιαφέρον τὸ θέμα δὲν θάχει ἀξία γιὰ τὸν ἀκροατὴ. Ἄν δὲν μπορούμε νὰ τραβήξουμε τὴν προσοχὴ αὐτῶν ποῦ ἀποτελοῦνε τὴν ἐκκλησιαστικὴ μας κοινότητα, ἡ ὠραιότερη ὁμιλία θὰ μπορούσε τὸ ἴδιο καλὰ νὰ ἐκφωνηθεῖ μὲ παράφορη ἔμφαση καὶ ἀποστροφή πρὸς τὸν τοῖχο τοῦ γραφείου μας. Εἶναι, βέβαια, γεγονός πὼς εἶναι ἀπίθανο νὰ κινήσετε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἄλλων γιὰ κάτι, ἂν δὲν ἐνδιαφέρεσθε ἐσεῖς προσωπικὰ γι' αὐτό. Εἶναι ἐπίσης γεγονός πὼς ζωηρὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ ἐνδιαφέρον καὶ σ' ἄλλους. Παραμένει πάντως βέβαιον πὼς ὅ,τι βαθιὰ μπορεῖ νὰ ἐνδιαφέρει τὸν ἱεροκλήρικα, μπορεῖ νὰ φέρνει πλήξη στοὺς ἀκροατές. Ἄκουσα κάποτε τὴν ὁμιλία ἐνὸς φοιτητῆ περὶ Αὐγούστου. Ἦταν προφανῶς τὸ προῖον κάποιας μελέτης καὶ σὰν δοκίμιον θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ λαμπρὸ. Τὸ ἐκκλησίασμα ἔγινε νευρικὸ καὶ ἀνήσυχον πρὶν τελειώσει ἡ ὁμι-

λία. Όταν ρώτησα τὸν κήρυκα γιὰ τὸ λόγο τῆς ἐκλογῆς τοῦ θέματος, μοῦ ἀπάντησε πὼς θεωροῦσε τὸν Αὐγουστο σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς πρὸ θελκτικὲς μορφὲς τῆς ἱστορίας. Αὐτὸς εἰδικὰ ὁ ἄνθρωπος ἄφισε τώρα τὴν Ἐκκλησία κι' ἐπιδόθηκε στὸ ἐμπόριο — κι' αὐτὸ δὲν εἶναι νὰ ἐκπλήξει κανένα. Κάθε ὁμιλία, γιὰ νὰ- ναι χρήσιμη στοὺς ἀκροατὲς, προϋποθέτει στὸ μυαλό τους ὅ,τι ἐνίοτε ὀνομάζουμε «ἀντιληπτικούς δέκτες» (apperception mass), ἤ, ἀπλούστερα, ἓνα πλέγμα ἐνδιαφερόντων, μὲ τὰ ὁποῖα ἡ ὁμιλία μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ. Ἡ πρακτικὴ ἀφετηρία συνίσταται στὴν ἐπιλογὴ τοῦ σωστοῦ πλέγματος. Όταν ὅμως δὲν ὑπάρχει κανένα, ἡ ὁμιλία θὰ πέσει χωρὶς τίποτε τὸ ἰδιαίτερο, ἔτσι ὅπως ἡ βροχὴ στὴν ἀσφαλτο.

(β) Π ο ι κ ι λ ί α. Εἶναι λάθος νὰ κρατᾶει κανεὶς τὸν ἴδιο τύπο θέματος γιὰ πολὺ καιρὸ. Ἄν ἓνας ἱεροκήρυκας πάρει μιὰ σειρά θεμάτων, αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἐκτεταμένη. Ὅλα τὰ πρόβατα δὲν τρέφονται ἀπ' τὴν ἴδια βοσκή. Οἱ περισσότεροι ἱεροκήρυκες παίζουσε σὲ μιὰ σκάλα τὴν ἄρπα τους. Ἰσως, καθὼς προτείνει ὁ Crichton Miller, οἱ ἁμαρτίες ἐναντίον τῶν ὁποίων κατευθύνονται τὰ δριμύτερα καὶ συχνότερα κηρύγματα εἶναι ἐκεῖνες πού μπορεῖ ν' ἀποδειχθοῦνε σὰν ὑποσυνείδητα οἱ πρὸ ἐλκυστικὲς γιὰ τοὺς ἱεροκήρυκες τοὺς ἴδιους. Εἶναι ἐκπληκτικὸ πόσο λίγη ποικιλία βρίσκεται σὲ πολλοὺς ἄμβωνες, ὅπου ἐν τούτοις ὁ ἱεροκήρυκας εἶναι ἄνθρωπος μὲ εὐρύτερα ἐνδιαφέροντα καὶ γνώσεις. Ὁ λόγος εἶναι πὼς, ὅπως καὶ ἄλλου παντοῦ, ἡ ἐκλογὴ θέματος γίνεται μιὰ συνήθεια μᾶλλον παρὰ μιὰ προσπάθεια εὐρέσεως καὶ ἀνακαλύψεως. Ὁ ἱεροκήρυκας φθάνει νὰ συνδέει ἓναν εἰδικὸ τύπο λόγου μ' αὐτὸ πὸν ἀρέσει στὸ ἀκροατήριό του, ξεχνώντας πὼς τὸ ἀρεσιὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνεῖ κάτι ἄνιαρὸ ἀπὸ τὴ συνεκὴ ἐπανάληψη. Ἡ πνευματικὴ δρεξη, ὅπως ἡ φυσικὴ, χρειάζεται κίνητρο μὲ τὴν ἀλλαγὴ δίαιτας.

(γ) Ὁ φ ε λ ι μ ὅ τ η τ α. Μιὰ ὁμιλία δὲν γίνεται, ὅπως μιὰ διάλεξη, γιὰ διδασκαλία ἢ γιὰ διασκέδαση μόνο. Σκοπεύει

σ' ὠρισμένα ἀποτελέσματα στὶς σφαῖρες τῆς σκέψης καὶ τῆς ζωῆς. Μπορεῖ νὰ εὐχαριστήσῃ ἢ νὰ προκαλέσῃ, πρέπει ὅμως νὰ ὠφελήσῃ. Ὁ κήρυκας, λοιπόν, πρέπει νὰ σκέπτεται ἀπλῶς τὸ λόγο του ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὴν ἀντίδραση πὸν θὰ δημιουργήσῃ. Εἶναι ψυχολογικὰ βεβαιωμένο πὼς εὐχάριστα νέα μένου- νε καλύτερα στὴ μνήμη παρὰ τὰ καταθλιπτικά, γιὰτὶ εἶναι κάτι κανονικὸ μέσα στὴ μνήμη ἢ ἐνεργὸς τάση νὰ λησμονεῖ τὸ δυσ- ἀρεστο. Ἀπαισιόδοξες καὶ ἀνασκάπτουσες τὰ λάθη ὁμιλίες τεί- νουνε ἀρχικὰ ἀπλῶς στὸ νὰ ἐρεθίσουνε τὸ ἀκροατήριον, ὅστε- ρα ὅμως ξεχνιοῦνται. Θέματα - προβλήματα ἔχουνε τὴ θέση τους ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν τὸ περὶ οὗ πρόκειται πρόβλημα κάθε φορὰ μπορεῖ νὰ λυθεῖ. Ἄλλα προβλήματα εἶναι πολὺ φτωχὸ εἶδος διατροφῆς. Τὸ στοιχεῖο θετικότητας βρίσκεται πάντοτε στοὺς λόγους τῶν μεγάλων ἱεροκηρύκων. Μερικοὶ ἄνθρωποι φαίνεται πὼς ξεδεύουνε τὴ δύναμή τους ἀμφιβάλλοντας γι' αὐτὰ πὸν πιστεύουνε καὶ πιστεύοντας στὶς ἀμφιβολίες τους! Τέτοιοι ἄνθρωποι ποτὲ δὲν βρίσκονται ἀνάμεσα στοὺς μαέ- στρους τοῦ ἄμβωνα. Δημιουργικὸ καὶ θετικὸ κήρυγμα πάντοτε πρέπει νὰ προτιμᾶται ἀπὸ τὰ κριτικὰ θέματα. Δὲν εἶναι ἀπα- ραίτητο νὰ εἶναι τὸ κήρυγμα δογματικὸ, πρέπει ὅμως νὰ ἐκφρά- ζει βεβαιότητα. Ἀφότου οἱ γιατροὶ ἔφεραν σὲ συζήτηση μὲσα στὶς ἐφημερίδες τὶς διαφορὲς τους γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴ δίαι- τα, δημιουργήθηκε μιὰ σαφῶς ἐλαττωμένη ἐκτίμησις γιὰ τὴν ἰατρικὴ σοφία σ' αὐτὰ τὰ θέματα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς πνευματικὸς γιατροῦς. Ὁ μέσος ἄνθρωπος δὲν γνοιάζεται γιὰ τὶς διαφορὲς γνώμων μεταξὺ τῶν σοφῶν, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὁμό- φωνη γνώμη τους σὲ κάτι. Ὅσοι υἱοθετοῦνε μιὰ κριτικὴ στάση ἀπέναντι στὰ Βιβλικὰ θέματα συχνὰ βρίσκονται σὲ ἀπορία γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν ὁπαδῶν πὸν συχνὰ πετυχαίνει νὰ ἔχει ὁ ἄκρι- τος παραδοσιαρχικὸς (fundamentalist) ἱεροκήρυκας. Ξεχνοῦνε πὼς αὐτὸς ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ κηρύττει μὲ ἀύθεντία, σὰν ἐκείνη τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ ἱεροκήρυκα, κι' αὐτὴ ἢ ἀύθεντία, ἀκόμη καὶ στὴν ἐποχὴ μας, γίνεται δεκτὴ μὲ σεβάσιμα προσο-

κὴ ἀπὸ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους. Ἐάν θάπρεπε κανεὶς νὰ περιγράψει μὲ δυὸ λόγια τοὺς ὄρους πὺν κάνουνε μιὰ ὁμιλία χρησιμὴ σ' ὅ,τι τοῦλάχιστο ἀφορᾷ σὲ μιὰ μέση ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, θὰ μπορούσε νὰ πῆ τὰ ἑξῆς: Πρῶτο, ὁ λόγος πρέπει νὰ ἐλκύει τὸ ἐνδιαφέρον. Ἐπειτα, πρέπει νάχει σχέση μὲ τὴ ζωὴ. Τρίτο, πρέπει νὰ κηρύττεται μὲ εὐλικρίνεια. Ἐάν αὐτοὶ οἱ ὄροι τηρηθοῦνε, κάθε σχεδὸν θέμα μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ ὠφέλιμο.

(δ) Ὑποβολή. Ἐνας ἄλλος παράγων ψυχολογικῆς σημασίας, πὺν σχετίζεται μὲ τὴν ἐκλογὴ θεμάτων γιὰ τὸ κήρυγμα, εἶναι ἡ ὑποβολή. Ἡ ἐλκυστικότης τῆς τέχνης καὶ τῆς μουσικῆς ὀφείλεται ἐν μέρει στοὺς ἀπόηχους πὺν διεγείρουνε μέσα στὸ μυαλό. Παρόμοια ἡ ἀποτελεσματικότης τῆς σκέψης ὀφείλεται εὐρύτατα σ' αὐτὸ πὺν ὑπαινίσσεται ὅσο καὶ σ' αὐτὸ πὺν λέει. Σὲ μιὰ ὁμιλία, ἂν ὁ μέσος ἀκροατὴς ὀδηγεῖται νὰ αἰσθάνεται κάτι περισσότερο ἀπ' αὐτὸ πὺν πραγματικὰ ἀκούει, ἐλκύεται παρόμοια. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἡ ὑποσυνείδητη σκέψη τοῦ τίθεται σὲ κίνηση καὶ πράγματα ἀμυδρὰ αἰσθητὰ ἔρχονται καθαρώτερα σὲ θέα. Μπορεῖ νὰ μὴ καταλαβαίνει πλήρως — ὑπάρχει ὅμως κάτι πὺν ἐλκύει τοὺς περισσότερους ἀπὸ μᾶς κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐκτείνει τὸν ὀρίζοντα κατανόησός μας λίγο πέρα ἀπὸ τὸ κανονικὸ τοῦ ὄριου. Ἴσως γι' αὐτὸ μερικὲς ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες, ἢ μερικοὶ σὲ κάθε κοινότητα, ἐπιθυμοῦνε ν' ἀκοῦνε λόγους λίγο πάνω ἀπ' τὴν ἀντιληπτικὴ τους ἰκανότητα. Ὁ Σκωτσέζος ἱερωμένος πὺν συμβούλευε τοὺς μαθητὲς τοῦ κάθε τόσο νὰ ἐκφωνοῦνε ἕνα λόγο πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια τοῦ κοσμάκη, νὰ διατηροῦνε τὴν αὐθεντία τοῦ λειτουργήματός τους, ἴσως νὰ παρερμηνεύθηκε, ἀλλὰ ἂν τὸ εἶπε αὐτὸ δὲν εἶπε κάτι ἀσύνετο! Γιὰ τοὺς πὺν πολλοὺς ἀπὸ μᾶς τὸ πὺν ἐλκυστικὸ θέμα δὲν εἶναι κάποιο παλιὸ ἢ κάποιο νέο, ἀλλὰ ἐκεῖνο πὺν μᾶς ὀδηγεῖ ἕνα βῆμα παραπέρα κι' ἀπ' τὸ παλιὸ κι' ἀπ' τὸ νέο. Ἄπλως νεωτερισμὸς ἀποτυγχάνει γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει θέσις μέσα στὸ μυαλό νὰ τὸν

δεχθεῖ. Τὸ παλιὸ ἀποτυγχάνει γιὰτὶ ἡ θέσις τοῦ εἶναι ἤδη ὑπερπληρωμένη. Τὸ ξεκίνημα ἀπὸ τὸ οἰκεῖο καὶ τὸ ταξιδὶ πέρα ἀπ' αὐτὸ εἶναι ὁ σίγουρος τρόπος γιὰ νὰ πάρεις τὸν ἀκροατὴ μαζί σου.

Ἄμεση καὶ ἔμμεση προπαρασκευὴ

Τὸ λάθος πὺν κάνουνε οἱ πὺν πολλοὶ ἱεροκήρυκες εἶναι ὅτι προετοιμάζονται πὺν ἄμεση. Διαβάζουνε πολλὰ μέχρι νὰ γεμίσει τὸ μυαλό τους μ' ἕνα μωσαϊκὸ ἀσύνδετες ἰδέες ἀπὸ ποικίλες πηγές. Ἐπειδὴ ἀντιλαμβάνονται πὺν αὐτὲς οἱ ἰδέες ἔχουνε κάποια ἀξία, ἐπιθυμοῦνε νὰ τις χρησιμοποιήσουνε. Κατὰ συνέπεια, ἀνακατεύουνε ὅλα αὐτὰ τὰ ἀκώνευτα πράγματα μαζί, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ ἴδιο πὺν βρῆκε ὁ Σκωτσέζος ὅταν διάβασε τὸ λεξικὸ τοῦ — «καλὸ στὸ διάβασμα, ἀλλὰ πολλὰ ἀσήμαντα πράγματα ἀσύνδετα». Ὁ καλύτερος δρόμος εἶναι νὰ διαβάσει κανεὶς ἀρκετὰ γιὰ νὰ θρέψει τὸ μυαλό ἔμμεσα καὶ νὰ τὸ ἀφίσει νὰ προμηθεύσει τὸ δικὸ τοῦ ὑλικό. Ὁποῖος διαβάσει μὲ κατανόηση καὶ ἐπιλέγει τὸ διάβασμά τοῦ συνετὰ δὲν μπορεῖ νὰ πάσχει ἀπὸ διανοητικὴ στειρότητα. Τὸ διάβασμα μὲ σαφὴ στόχο τὴν κατασκευὴ ἐνὸς λόγου εἶναι ἡ τακτικὴ «ἀπ' τὸ χέρι στὸ στόμα», καὶ ἀπαράλλακτα ἔχει δεῖξει ἢ πείρα πὺν ὅ,τι διαβάσει ἔτσι δὲν ἔχει εἰδικὴ ἀναφορὰ σ' αὐτὸ πὺν λέγεται κατὰ τὸ κήρυγμα. Ὁ παρατηρητὴς πὺν εἶδε τὸ πλήρωμα ἐνὸς ἀγωνιστικοῦ σκάφους νὰ ἐπιδίδεται σὲ δρόμο ταχύτητος ἢ στὰ ἐμπόδια, εἶτε μιὰ ὀμάδα ποδοσφαίρου νὰ παίζει γκόλφ, μπορεῖ νὰ ρωτήσῃ ποιά σχέση ἔχουνε αὐτὲς οἱ ἀπασχολήσεις μὲ τὴν εἰδικὴ ἐπίδοσις στὴν κωπηλασία ἢ τὸ ποδόσφαιρο. Γιὰτὶ νὰ μὴ γίνεται ἡ ἄσκηση στὴ λέμβο ἢ στὸ γῆπεδο; Ὁ ἐκπαιδευτὴς πὺν εὐκόλα καὶ γρήγορα θὰ ἐξηγήσει. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν ἔμμεση προετοιμασία γιὰ τὸν ἄμβωνα. Ὁ,τι πρέπει νὰ βγάλει κανεὶς καὶ νὰ προσφέρει πρέπει προηγουμένα νὰ τὸ εἰσαγάγει καὶ νὰ τὸ οἰκειωθεῖ ὁ ἴδιος, μιὰ ὅμως ὑπερσυγ-

κέντρωση στον άμεσο σκοπό θάχει σαν άναπόφευκτο άποτέλεσμα την τυποποίηση. Ό σκοπός της μελέτης ένός ιεροκήρυκα δέν είναι για νά βγάλει κάποια όμιλία άπ' αυτή αλλά για ν' άποκτήσει μεγαλύτερες δυνατότητες σκέψης και εύρύτερο όρίζοντα. Ότι πολλά άπ' αυτά πού διαβάζονται λησμονούνται μετά, διαφέρει πολύ λιγώτερο άπ' όσο φαίνεται. Τό «λησμονημένο» μπορεί ν' άναδυθεί ύποσυνείδητα, ή μπορεί νά δημιουργήσει συνειρμούς, στους όποιους δέν έμφανίζεται πραγματικά τό ίδιο.

Άμεση προετοιμασία ένός λόγου άπό κείμενα, συνοπτικά διαγράμματα, και παραδείγματα, έτσι όπως προσφέρονται άπό βιβλία γραμμένα γι' αυτό τόν σκοπό, είναι σαν μέθοδος κάτι τελείως άντιπνευματικό για τή δημιουργία ένός λόγου. Ό μόνος τρόπος για τή διατήρηση του όμαλου χαρακτήρα, της ποιικιλίας και της ποιότητας του έξοπλισμού μίας όμιλίας είναι ή έκτεταμένη μελέτη βιβλίων. Πολλοί έχουνε έξη είκοσαριές άπό κείμενα και μόνο έξη λόγους! Οί μεγάλοι ιεροκήρυκες, πού ή επίδρασή τους διάρκεσε, κι' άπ' αυτούς όχι όλοι, θά βρεθεί πώς χωρίς έξαιρέση ήταν άνθρωποι πού διάβαζαν πολύ άπό διάφορες πηγές.

Ή δομή του λόγου

Ένας λόγος δέν μπορεί νά γίνει χωρίς κάποιο καθωρισμένο τύπο, όπως μια σιδηροδρομική γραμμή δέν μπορεί νά στηθεί χωρίς άναφορά στο περίγραμμα της χώρας. Με άλλες κατά τις άνάγκες, οι άκόλουθοι γενικοί κανόνες μπορεί νά έξυπηρετήσουνε:

(α) Διάλεξε ένα σύντομο κείμενο, πού εύκολα μπορεί νά κρατηθεί στο μυαλό. Άν αυτό δέν είναι έφαρμόσιμο, συμπύκνωσε τό νόημα της περικοπής πού επέλεξες σε μια μικρή πρόταση πού εύκολα άπομνημονεύεται. Μια «προσλαλιά», ένα μίγμα συνήθως μεταξύ όμιλίας και διάλεξης, πού κλίνει πότε

πρός τό ένα και πότε προς τό άλλο, δέν χρειάζεται ν' άρχίσει με κανένα κείμενο, κι' αυτό έγείρει τό έρώτημα γιατί ή συνήθεια έπιτάσσει μια βιβλική περικοπή για τήν όμιλία; Ή άπάντηση είναι πώς, ακόμα κι' όταν ή όμιλία είναι του είδους πού δέν άπαιτεί ένα κείμενο, είναι μια όφειλόμενη άναγνώριση στην πηγή άπ' τήν όποία κάθε κήρυγμα έμπνέεται νά βάζει άπ' αυτήν κάτι στην άφετηρία εκείνου πού λέγεται σε άναφορά μ' αυτήν. Ένω δέν έχει καμιά ιδιαίτερη άρετή αυτή ή συνήθεια, ή σχεδόν οικουμενική τήρησή της άποτελεί άπόδειξη πώς υπάρχει σ' αυτήν κάτι περισσότερο άπό τό κατά συνθήκη όταν άκόμη και μη έξηγητικού χαρακτήρα λόγοι ξεκινούνε μ' ένα βιβλικό κείμενο. Άποτελεί τουλάχιστον μια ύπόμνηση πώς τό κήρυγμα δέν γίνεται σαν έκφραση προσωπικών άπόψεων, αλλά σαν έκθεση κατά κάποιο τρόπο της θέσης ένός μέτρου κοινού σ' όλη τή χριστιανωσύνη. Τό κείμενο δέν πρέπει ποτέ νά είναι μια πρόφαση. Ένα άσυνήθιστο κείμενο παρουσιάζει πλεονεκτήματα, αλλά ιδιόρρυθμα κείμενα παρμένα έξω άπ' τή συνάφειά τους είναι ένα είδος ταχυδακτυλουργίας πού δέν έχει θέση στον άμβωνα. Είναι είτε μια επίδειξη διεστραμμένης έφευρετικότητας, είτε άποδοχή πώς τό θέμα κανονικά δέν σχετίζεται με τίποτε μέσα στη Βίβλο. Κάθε κέρδος πού μπορεί νά ίσχυρισθεί αυτό τό είδος της έφευρετικότητας έξανεμίζεται γρήγορα. Γνώρισα έναν ιεροκήρυκα πού διαφήμισε σαν θέμα «Ή έκλογή μίας κόρης» και μίλησε στο θέμα «Ή Μαρία τήν αγαθήν μερίδα έξελέξατο». Αυτό είναι ένα άπατηλό παιγνίδι με τό έκκλησίασμα, κι' ή μέθοδος αυτή δέν κρατάει πολύ.

(β) Άπόφυγε, ή τουλάχιστον συμπέσε στον υπέρτατο βαθμό, εισαγωγικές έξηγήσεις. Μπες άπ' ευθείας στο θέμα. Τό Βικτωριανό διήγημα άρχιζε με μια έκτεταμένη περιγραφή του σκηνικού ή μια εισαγωγή για τόν «εύγενικό άναγνώστη». Τά περισσότερα σύγχρονα διηγήματα άρχίζουνε με τό σπάσιμο κάποιου παράθυρου άπό έναν ντετέκτιβ, ή κάτι τέτοιο! Δέν έπιχειρώ νά σταθμίσω στα πλεονεκτήματα των μεθόδων αυτών,

ἀφοῦ ὅμως οἱ πῶς πολλοὶ ἄνθρωποι σήμερα εἶναι συνηθισμένοι στὸ ξαφνικὸ μπάσιμο στὸ κέντρο κάθε ὑποθέσεως, στὸ νὰ τοὺς δίνονται τὰ νέα τῆς ἡμέρας σὲ ἐπικεφαλίδες, ἔχουνε χάσει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ προκαταρκτικά. Μερικοὶ ἱεροκλήρυκες σκόπιμα ἀρχίζουνε ἀργά, ἀκόμη καὶ ἀνιαρά, μὲ τὴν πρόθεση μιᾶς βαθμιαίας ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος καὶ ἔτσι προκλήσεως ἐντονώτερου ἐνδιαφέροντος. Στὶς μέρες πού ὁ χρόνος μετριόνταν μὲ τὴν κλειψύδρα κι' ὄχι μὲ τὸ κλάσμα τοῦ δευτερολέπτου ὁ ἱεροκλήρυκας εἶχε περίσσιο χρόνο. Τώρα, μὲ τὴν ἐπιτάχυνση τοῦ ρυθμοῦ τῆς ζωῆς ἢ νοοτροπία τῆς ἀνεσης τέλειωσε ὀριστικά, κι' ἡ στάση τοῦ σύγχρονου ἐκκλησιάσματος στὶς μακρυγορίες εἶναι «συντόμευε κι' ἔλα στὸ θέμα». Τὸ ἐνδιαφέρον πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ στὴν ἀρχὴ - ἀρχή. Γι' αὐτὸ ἔνα παράδειγμα, ἢ μιὰ παραπομπή, ἢ ἔνα καυτὸ ἐρώτημα εἶναι μιὰ καλὴ ἀφεταιρία. Ἡ ἴσως σημασίας εἶναι τὸ κλείσιμο τοῦ λόγου, πού πρέπει πάντοτε νὰ φθάνει σὲ μιὰ ἐκκλιση ἢ σὲ κάποιο ἀποκορύφωμα. Ἡ καλύτερη συμβουλή πού μπορεῖ κανεὶς νὰ δώσει στὸ νεαρὸ ἱεροκλήρυκα εἶναι πὼς πρέπει νὰ ξαίρει ἀκριβῶς τί σκοπεύει νὰ πεῖ στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος, καί, ἄς προστεθεῖ, πὼς αὐτὰ τὰ δύο δὲν πρέπει νὰ μείνουνε ἄσχετα. Τὸ ἄκουσμα ἐνὸς ἀνθρώπου πού μοχθεῖ στὸ τέλος, σὰν κάποιο πλότο σκάφους ἀναψυχῆς σὲ φουσκοθαλασσὶα προσπαθώντας νὰ πλευρίσει στὴν προκυμαία, εἶναι καὶ συνηθισμένο καὶ ἀσυχώρητο.

(γ) Μὴ φοβᾶσαι τὶς ἐπικεφαλίδες. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ναι οἱ τυπικές: «Πρῶτον, ἀδελφοί», ἀλλ' οἱ ἐπικεφαλίδες ἐξυπηρετοῦνε τὴν κοινότητα στὸ νὰ παρακολουθεῖ τὴν πορεία τῶν λεγομένων. Ἄκουσα νὰ λένε γιὰ ἔνα πολὺ γνωστὸ ἱεροκλήρυκα πὼς μιλοῦσε καλὰ ἀλλὰ δὲν μποροῦσε κανεὶς νὰ παρακολουθήσει τὴν πορεία τῶν ιδεῶν του. Κάποιος ἄλλος πρόσθεσε πὼς οἱ λόγοι τοῦ κυρίου Τάδε γενικῶς παρέσυραν! Ἔνα ἀπὸ τὰ πῶς κακὰ λάθη τῶν συγχρόνων ὁμιλιῶν εἶναι αὐτὴ ἢ ἔλλειψη κάποιου φανεροῦ δομικοῦ σχεδίου. Εἶναι οἱ σύχρο-

νες ὁμιλίες τοῦ «ἐμπρεσσιονιστικοῦ» τύπου, οἱ ἐντυπώσεις ὅμως ἔτσι ὅπως προσφέρονται, χωρὶς κάποιες ξεκαθαρισμένες ιδέες πάνω στὶς ὁποῖες μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀναλογισθεῖ, δὲν διαρκοῦνε πολὺ μετὰ τὸ λόγο. Τὸ ἐκκλησίασμα δὲν ξαίρει πού ὁδηγεῖται ἀπὸ τὸν ἱεροκλήρυκα. Αὐτὸς ξαίρει, καὶ συχνὰ διαπράττει τὴν πλάνη τοῦ ψυχολόγου προϋποθέτοντας πὼς κι' ἡ δικιά τους ἀποψη στὸ θέμα εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴ δική του. Δὲν ἀντιλαμβάνεται πὼς πρέπει νὰ κάνει πολὺ πῶς σαφὲς σ' αὐτοὺς κάθε βῆμα στὴν πορεία τῶν σκέψεών του, γιὰ τὴ συνήθεια κάνει γι' αὐτὸν προφανὲς ὅ,τι δὲν εἶναι καθόλου προφανὲς γιὰ τὸν ἀκροατὴ. Κάποτε μοῦλεγε κάποιος πὼς ἀπ' ὅλους τοὺς λόγους πού εἶχε ἀκούσει θυμόταν ἔνα. Ἦταν στὸ χωρίο Ἰωάννου 3,13 «Τοσοῦτον ὁ Θεὸς ἠγάπησε τὸν κόσμον, ὥστε...», ὅπου οἱ τρεῖς προτάσεις τοῦ στίχου εἶχαν εἰσαχθεῖ ἀπ' τὸν ἱεροκλήρυκα μὲ τὰ ἐπίθετα: Μεγάλο, Μεγαλύτερο, Μέγιστο. Ὁμιλητικῶς δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ ἰδιαίτερο σ' αὐτὴ τὴ διάταξη, ὅπωςδήποτε ὅμως ἄσκησε μιὰ μόνιμη ἐντύπωση. Παρὰ τὴ σύγχρονη μόδα τοῦ νὰ κηρύττει κανεὶς ἀπροσδιόριστα, ἐγὼ πιστεύω, σὰν δάσκαλος, στὴν ἀνάγκη νὰ κάνω σαφὲς ὅ,τι πρόκειται νὰ πῶ, κι' ἂν χρειασθεῖ νὰ τὸ ἐπαναλάβω καὶ νὰ τὸ συνοψίσω. Κανένας δὲν θέλει νὰ μετατρέψει τὴν Ἐκκλησία σὲ αἶθουσα διδασκαλίας, εἶμαι ὅμως βέβαιος πὼς ἡ προσοχὴ εἶναι ἐντατικώτερη καὶ τὰ ἀποτελέσματα μόνιμότερα ὅταν οἱ ἀκροατὲς γνωρίζουνε καθ' ὅλη τὴν πορεία τοῦ κηρύγματος περὶ τίνος τοὺς μιλάει κανεὶς καὶ ποιά θέση ἔχουνε τὰ ἐπὶ μέρους μέσα στὸ ὅλο.

(δ) Μὴ βάζεις πολλὰ πράγματα μέσα σὲ μιὰ ὁμιλία. Ὁ πῶς ἀξιωματημόνευτος λόγος πού ἄκουσα ποτὲ ἦταν ἀπὸ τὸν δρα Parker, κι' ὅλη ἡ ἀκτινοβολία ἔβγαινε ἀπὸ μιὰ ιδέα. Εἶναι λάθος νὰ εἰσάγει κανεὶς ιδέες καὶ νὰ μὴ τις ἀναπτύσσει. Ἀφοῦ ὁ χρόνος εἶναι πολὺ περιορισμένος, ὥστε νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀνάπτυξη περισσότερων ἀπὸ μιὰ ἢ δύο ιδέες, μείνε σ' αὐτὸ τὸ ὄριο. Ὅχι μόνο ὁ ἱεροκλήρυκας κάνει οἰκονομία καὶ ἀποταμί-

ευση ύλικου, αλλά, κάτι πολύ σημαντικώτερο, λίγες κοινότητες μπορούνε ν' άφομοιώσουνε περισσότερες από μιá η δύο ιδέες τήν ίδια ώρα. Μή λησμονήσεις, έν τούτοις, τó έπίγραμμα «Μιά όμιλία πρέπει να προβάλει μία καλή ιδέα, ποτέ κάτι λιγώτερο».

Ή θέση τής εικόνας, τής παραπομπής, και τής περιγραφής

Οί εικόνες η τά παραδείγματα μοιάζουνε με παράθυρο, άναγκαίο για να δίνει φώς, άχρηστο όμως όταν δέν είναι στη σωστή θέση. Ό Chuzzlewit παραπονέθηκε πώς ό Pecksniff έκλεψε τó σχέδιό του για τή στοιχειώδη έκπαίδευση και τó χάλασε βάζοντας μέσα δύο παράθυρα! Μερικοί ιεροκήρυκες πού φαίνεται να νομίζουνε πώς άπαιτείται μιá εικόνα η ένα παράδειγμα, και συμβαίνει να ξαίρουνε ένα πού δέν τó χρησιμοποιήσαν ποτέ προηγουμένως, τó σύρουνε μέσα στο λόγο έτσι όπως νάνα, κι' άφου δέν διαφωτίζει τίποτε, τó μόνο πού κάνει είναι να καταστρέφει τή δομή τού λόγου. Οί καλύτερες εικόνες είναι οί φυσικές, αυτές πού δίνουνε τήν έντύπωση πώς εισάγονται στο λόγο σαν ειδικά να έχουνε γίνει για τó ειδικό σημείο πού θέλουνε να τονίσουνε. Τό ίδιο ισχύει και για τις παραπομπές, πού δέν πρέπει νάνα μόνο οί κατάλληλες αλλά και σύντομες, και να μη χρησιμοποιούνται συχνά... Ένας λόγος γεμάτος με παραπομπές δέν είναι παράταξη στοιχείων μαθήσεως αλλά έπιμελούς μετριότητας, η ίσως τó αίσθημα κατωτερότητας, πού σημαίνει έλλειψη έμπιστοσύνης στην ίδια μας τήν κρίση.

Ή περιγραφή ύπηρετεί τόν ίδιο σκοπό πού έχουνε οί εικόνες σ' ένα βιβλίο. Ή περιγραφή είναι εικόνα με λόγια, και έτσι στο λόγο διασαφίζει τó περιεχόμενό του. Ή έμμεση προετοιμασία προσφέρει τó άναγκαίο φάσμα εικόνων, παραδει-

γμάτων και παραπομπών. Ή περιγραφή όμως έξαρτάται μάλλον από τήν όραματική ικανότητα και τή φαντασία. Τή δικαίωσή της έχει η περιγραφή, έν μέρει γιατί βοηθάει τούς άκροατές να συλλάβουνε καλύτερα τó μήνυμα, και έν μέρει γιατί ξεκουράζει από τήν ένταση τής προσεκτικής παρακολούθησης.

Εικόνα, παραπομπή και περιγραφή, σαν φιλολογικά στοιχεία ένός λόγου, ύπόκεινται στον κανόνα πού εφαρμόζεται στον άρχιτεκτονικό διάκοσμο, δηλ. πρέπει να έναρμονίζονται με τó ύφος και τó σκοπό τού οίκοδομήματος. Όποιαδήποτε άξια κι' αν έχει καθεαυτός, ό τύπος αυτός διάκοσμου δέν δικαιώνεται από τά παραπάνω στοιχεία αλλά από τήν ύποταγή τους στο όλο, τού όποιου άποτελούνε μέρος. Ένα παράταιρο στοιχείο μπορεί πολύ εύκολώτερα να εισαχθεί σ' αυτό πού όνομάζουμε διακοσμητικό στοιχείο ένός λόγου παρά όπουδήποτε άλλου μέσα στην Άκολουθία.

Είναι φανερό πώς πρέπει ν' άποφεύγονται τετριμμένες εικόνες η παραδείγματα, αλλά και με τά καινούργια γρήγορα έξοικειώνεται τó έκκλησίασμα. Μιάν εικόνα παρμένη από κάποιο άρκετά γνωστό βιβλίο θα τήν πάρουνε και πολλοί άλλοι ιεροκήρυκες, κι' ό θρησκευτικός τύπος θα τήν επαναλάβει, έτσι πού γρήγορα μπαγιατεύει. Σ' ό,τι άφορā τó συναισθηματικό στοιχείο, είναι εύκολο να επικρίνει κανείς τó «δακρύβρεχτο ύλικό». Ζούμε όμως σε μιá εποχή πού τρέφεται με συγκινήσεις από τόν κινηματογράφο, τó μυθιστόρημα και τόν τύπο. Γι' αυτό ό κόσμος δέν άντιπαθεί τή συγκίνηση πού μπορεί να προέλθει από τόν άμβωνα. Κατά τή διάρκεια τού πολέμου, έπρεπε να κρίνω μερικά τραγούδια πού ύποβλήθηκαν από πληγμένους στρατιώτες σ' ένα πάρτυ στρατιωτών. Διάλεξα κάτι πού σχετίζονταν με τήν άναχώρηση στον πόλεμο, τούς «γαλονάδες», τόν έπιλοχία, και πράγματα γενικά. Τά άλλα μέλη τής κριτικής έπιτροπής, δύο νοσοκομειακοί διαγγελείς, πρότειναν ένα συναισθηματικό τραγούδι για μιá χήρα μάννα πού προσευχόταν για τó άγόρι της. Διαβάστηκαν οί έπιλογές κι' έγινε ψη-

φοφορία από καμιά έκτακτη άντρες παρόντες. Ὑπερψηφίστηκε συντριπτικά ἡ προσευχή τῆς κήρας! Τὸ συμπέρασμα εἶναι πὼς ὑπάρχει πολὺ μεγαλύτερη ἀρέσκεια γιὰ τὸ συναισθηματικὸ στοιχεῖο ἀπ' ὅση ἐπιτρέπουν οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι. Τὸ συναίσθημα ὅμως εἶναι πολὺ ἰσχυρὸ στοιχεῖο, ὅταν ἐλέγχεται. Ὁ ἀντικειμενικὸς, ἀξιοπρεπής, ἤρεμος τρόπος, χωρὶς σχόλιο, ἔπαινο ἢ ἀγανάκτηση, πὺ τὰ Εὐαγγέλια διηγῶνται τῆ Σταύρωση ἀποτελεῖ πρότυπο. Διαβάστε τὴν ἱστορία τῆς Ἄγαρ καὶ τοῦ Ἰσμαήλ. Ὅλες οἱ μεγάλες συγκινησιακὲς καταστάσεις βρίσκονται ἐκεῖ — ζηλοτυπία, θλίψη, ἀγάπη, εὐσπλαχνία, ἀπόγνωση, ἐλπίδα, χαρὰ — ἀλλ' ἡ ἱστορία λέγεται μὲ τέτοια λιτότητα πὺ συγκινεῖ χωρὶς νὰ γίνετα συναισθηματικὴ.

Παρόμοια, ἡ περιγραφή πρέπει νὰ εἶναι ζωντανή, ὄχι ὁμως μελοδραματικὴ. Ὁ Ἀγγλοξῶνας ντρέπεται γιὰ τὰ συναισθηματά του, τρομάζει στὴν ἰδέα πὺς μπορεῖ νὰ ἐκθέσει τὸν ἑαυτό του. Γι' αὐτὸ μπροστὰ στὸ συναισθηματικὸ νοιώθει ντροπὴ σὰν σχολιαρόπαιδο. Αὐτὸ συχνὰ ἐνεργεῖ ἀνασχετικὰ στὸν ἱεροκήρυκα, πὺ δὲν θ' ἀφίσει τὸν ἑαυτό του χωρὶς ἔλεγχο. Δεδομένου ὅτι ὅπως ἀκριβῶς λάθη γούστου χαλοῦνε ἕνα κῶρο, ἔτσι καὶ μιὰ ἀνευ ἀξίας εἰκόνα θὰ καταστρέψει ἕνα λόγο, δὲν ἀλλάζει παρὰ ταῦτα τὸ γεγονὸς πὺς ἡ ἐπίδραση μιᾶς ὁμιλίας ἔγκειτα στὴ συναισθηματικὴ τῆς πρόσβαση στὸν ἀκροατή. Πρέπει νὰ ἀνεβεῖ ἡ θερμοκρασία τοῦ μυαλοῦ πρὶν ὁ,τιδήποτε λειώσει ἐκεῖ μέσα, κι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ ἐξασφαλίσει κάποιος βαθμὸς συγκινήσεως.

Ἡ χρήση σημειώσεων ἢ χειρογράφων

Δὲν πρέπει ν' ἀρνηθεῖ κανεὶς πὺς μερικοὶ μεγάλοι ἱεροκήρυκες διάβαζαν τοὺς λόγους τους, ἀλλὰ μερικοὶ ἐπίσης μεγάλοι ἱεροκήρυκες μπορούσαν ἐπὶ πολλὰς ὥρες νὰ μιλοῦνε ἀπὸ στήθους. Στὸν μέσο ἄνθρωπο συνιστᾶται ν' ἀποφεύγει τόσο τὸ πρῶτο ὅσο καὶ τὸ δεύτερο. Τὰ μαθήματα μπορούνε νὰ δια-

βάζονται. Εἶναι λόγια ἄλλων. Τὰ δικά μας ὅμως λόγια εἶναι πάντοτε πὺ ἀποτελεσματικὰ ὅταν λέγονται ἀπ' εὐθείας. Ἐνας ἐκκλησιαστικὸς λόγος εἶναι μιὰ πρόσκληση. Εἶναι κάτι προσωπικὸ, πὺ ἀποσκοπεῖ σ' ὠρισμένο ἀποτέλεσμα, θέλει νὰ πετύχει ἀνταπόκριση κάποιου εἴδους ἀπὸ τοὺς ἀκροατές. Μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθεῖ κάποιον πὺ γράφει μιὰ πρόταση γάμου καὶ τὴ στέλνει, ποτὲ ὅμως κανεὶς δὲν ἔβγαλε ἀπὸ τὴν τσέπη τοῦ χειρόγραφο γιὰ νὰ διαβάσει μιὰ τέτοια πρόταση! Εἶναι τὸ ἴδιο σχεδὸν ἀταίριαστο νὰ διαβάσει κανεὶς ἕνα λόγο, πὺ ἔχει σκοπὸ νὰ φέρει σὲ κοινωνία ἄντρες καὶ γυναῖκες μὲ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὸ Θεό. Κι' ὅμως στὴν πράξη τὸ χειρόγραφο εἶναι κάτι συνηθισμένο. Γιατί; Μερικὲς φορὲς ὀφείλεται σὲ ἀπλή νευρικότητα ἢ φόβο μήπως τὰ χάσει κανεὶς. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ὁ ἱεροκήρυκα, στὴν προσπάθεια νὰ ὑπερνικήσει τὴ συνήθεια τοῦ χειρογράφου, γιὰ λίγο καιρὸ, ἂς ἔχει τὸ χειρόγραφο μαζί του, ἂς τὸ κυττάζει ὅμως ὅσο τὸ δυνατό λιγώτερο. Τὸ αἴσθημα πὺς τῶχει μαζί του ἂν τοῦ χρειασθεῖ τὸν κάνει νὰ μὴ τὸ χρειάζεται, καὶ μὲ τὸν καιρὸ θὰ πάψει καὶ νὰ τὸ ἀνοίγει μπροστὰ του. Ἄλλοι διαβάζουνε γιὰ φιλολογικὸς ἐντυπωσιακὸς λόγους. Ἐτσι ὅμως θυσιάζουνε ἕνα μεγάλο πρᾶγμα γιὰ νὰ πετύχουνε ἕνα μικρό. Ἄλλοι διαβάζουνε ἀπὸ ἀπλή τεμπελιά, γιατί ἔτσι γλυτώνουνε τὸν κόπο τῆς προετοιμασίας γιὰ τὴν ἐκφώνηση. Γι' αὐτοὺς ἡ συμβουλή μου εἶναι σύντομη: σταματεῖστε τὴ συνήθεια ἢ παραιτηθεῖτε ἀπὸ τὸ λειτούργημα!

Κάτι ἐνδιάμεσο μεταξὺ διαβάσματος τοῦ λόγου καὶ ἀπὸ στήθους ἐκφώνησης εἶναι ἡ χρήση σημειώσεων. Αὐτὲς πρέπει νὰναι ὅσο τὸ δυνατό πὺ σύντομες, ἀπλοὶ ὑπαινιγμοὶ πὺ θυμίζουνε στὸν ὁμιλητὴ τί ἔρχεται μετὰ. Εἶναι ἐνοχλητικὸ γιὰ τὸ ἐκκλησίασμα νὰ βλέπει τὸν ἱεροκήρυκα μὲ σκυμμένο τὸ κεφάλι στὶς σημειώσεις. Ἐπειτα, αὐτὸ προκαλεῖ πτώση τῆς φωνῆς, καὶ τὸ νὰ κάνει κανεὶς τίς προτάσεις. Γράφετε, λοιπόν, μὲ μεγάλα γράμματα, ἔτσι ὥστε μιὰ ματιὰ νὰ δίνει τὴν ἀπαιτούμενη νύξη.

Τὸ ἀπὸ στήθους κήρυγμα χωρὶς σημειώσεις ἀπαιτεῖ περισσότερο χρόνο γιὰ ἀπομνημόνευση τῆς σειρᾶς παρουσιάσεως τοῦ θέματος, καὶ ρέπει περισσότερο στὴν περιπλάνηση, ἢ ὅμως ἢ τελευταία αὐτὴ τάση τεθεῖ ὑπὸ ἔλεγχου, εἶναι ὁ πῶς ἀποτελεσματικὸς τρόπος κηρύγματος. Γιὰ τὸν ἀσκούμενο ὁμιλητὴ, ὅσο πῶς σύντομος ὁ λόγος, τόσο πῶς προσεκτικὴ πρέπει νὰναι ἡ παρουσίαση.

Ἄν καὶ τὸ χειρόγραφο δὲν ἔχει θέση στὸν ἄμβωνα, ἔχει τὴ θέση του στὸ γραφεῖο γιὰ πολλοὺς λόγους. Βοηθάει στὸ νὰ δίνει καθαρώτερη ἔκφραση στὶς σκέψεις μας. Συχνὰ φαίνεται πὼς κάτι ξεκαθαρίζει γιὰ μᾶς μὴς μόλις δοκιμάσουμε νὰ τὸ ἐξηγήσουμε σὲ κάποιον. Τότε καταλαβαίνομε πὼς κάτι δὲν ἦταν σαφὲς ὅσο φανταζόμαστε. Τὸ νὰ γράφει κανεὶς ἀκριβῶς ποιὰ εἶναι ἡ σκέψη του βοηθάει στὸ νὰ στερεώνεται στὸ μυαλό του. Ἐπίσης, τὸ γράψιμο βελτιώνει τὸ ὕφος. Ἐπὶ πλέον, τὸ γράψιμο εἶναι τελικὰ κάτι οἰκονομικὰ χρήσιμο, γιατί γενικὲς σημειώσεις γρήγορα γίνονται ἀκατανόητες ἀκόμη καὶ γι' αὐτὸν πῶς τὴς ἔγραψε, ἐνῶ τὸ χειρόγραφο μένει καὶ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ, νὰ ἀναθεωρηθεῖ, νὰ ξαναγραφεῖ, γιὰ μελλοντικὲς χρήσεις. Μερικοὶ γράφουνε πληρὲς τὸ κείμενο, ἐνῶ ἄλλοι σημαντικὰ τὸ συντομεύουνε. Πάντως, τὸ γράψιμο καθ' οἷονδήποτε τρόπο ἔχει ἀναμφισβήτητα πλεονεκτήματα.

Γλώσσα καὶ ὕφος

Τὸ καλύτερο κήρυγμα εἶναι αὐτὸ πῶς γίνεται σὲ ἀπλὴ καὶ ἄμεση γλώσσα, τέτοια πῶς νὰ εἶναι κατανοητὴ ἀπὸ τὸ λαό. Δὲν δικαιολογεῖται ἡ χρῆση μιᾶς μακριᾶς λέξης ὅταν ἔχομε στὴ διάθεσή μας ἕνα σύντομο συνώνυμο. Τὸ ἀπλὸ αὐτὸ γεγονός ἐπῆρξε ἕνα ἀπὸ τὰ μυστικὰ τῆς ρητορικῆς τοῦ John Bright. Πρέπει ν' ἀποφεύγονται θεολογικοὶ ὄροι καὶ τεχνικὲς ἐκφράσεις ἀφ' ἑνός, κ' ἀφ' ἑτέρου κάθε χυδαία ἔκφραση πρέπει νὰ

θεωρεῖται κατώτερη τῆς ἀξιοπρέπειας τῶν κηρύκων τοῦ Θεοῦ. Τὸ χιοῦμορ ἐπιτρέπεται, ὅταν ὑπηρετεῖ ἕνα σκοπό, ὅχι ὅμως ἀστείότητες. Αὐτὸ θάταν ψυχολογικὸ λάθος, γιατί καταστρέφει τὸ αἶσθημα σεβασμοῦ πρὸς τὴν Ἀκολουθία. Ὁ ἀστείσιμος πούναι εὐπρόσδεκτος σ' ἕνα δεῖπνο, δὲν ἔχει τὴ θέση του σὲ μιὰ βασιλικὴ διακήρυξη. Τὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο τῆς παιδείας λέπτυνε τὸ δημόσιο αἶσθημα, κ' ὅτι εἶναι ἀνόητο ἢ χυδαῖο ἢ κονδροειδὲς χτυπάει ἄσχημα στὸν ἀκροατὴ. Ὁ διευθυντὴς ἐνός ἀπὸ τὰ δημόσια σχολεῖα μας μοῦ ἔλεγε πὼς ἄρесе στὰ παιδιὰ τὸ γέλιο στὴν ἐκκλησία τοῦ σχολεῖου, κατέκριναν ὅμως μὲ ὀξύτητα τὸν ἱεροκήρυκα, πῶς ἄρχιζε τὸ λόγο του μὲ τὴ φράση «Τώρα, ἐσεῖς παληόφιλοι».

Σὰν γενικὸ πρότυπο ὕφους δὲν ὑπάρχει τίποτε καλύτερο ἀπὸ τὴς Παραβολὰς στὰ Εὐαγγέλια. Πρέπει ὅμως τὸ ὕφος νὰ ποικίλλει ὅχι μόνον ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ ἀνάλογα μὲ τὸ θέμα. Μερικοὶ εἶναι ἀποτελεσματικώτεροι ὅταν χρησιμοποιοῦν διαλογικὸ ὕφος, ἄλλοι μὲ τὸ ρητορικὸ. Σπάνια ὅμως εἶναι καλὸ ν' ἀνακατεῦει κανεὶς τὰ εἶδη τοῦ ὕφους, ἢν καὶ μερικοὶ ἐξαιρετικοὶ ἄντρες περνοῦνε ἀπὸ τὴς βασιλικὰς ρητορικὲς παραγράφους σὲ διαλογικοὺς τόνους χωρὶς νὰ παρουσιάζεται καμμιά δυσαρμονία. Κάτι ἀπὸ ἡρεμο χιοῦμορ, πῶς ἐναλλάσσεται μ' ἕνα ἐξ Ἰσοῦ ἡρεμο πάθος, αὐτὸ ὑπῆρξε ἡ μέθοδος πολλῶν μαέστρων τοῦ ἄμβωνα. Ὁ Spurgeon μποροῦσε νὰ ὀδηγεῖ ἕνα ἀκροατήριον σὲ μιὰ στιγμὴ ἀπ' τὸ γέλιο στὰ δάκρυα, καὶ ἀντίστροφα. Ἐπὶ τέλους, κατὰ τὴν παροιμία τὰ δύο αὐτὰ εἶναι κοντά, καὶ μιὰ συγκινησιακὴ συμφωνία εἶναι πάντοτε παρούσα, ὅταν ἀναμοχλεύονται βαθειὰ τὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καλύτερος τύπος λόγου εἶναι ἐκεῖνος πῶς κάνει κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ θέμα, ὅχι τὸν ὁμιλητὴ. Μερικοὶ ἄνθρωποι εἶναι πολὺ προκατειλημμένοι μὲ τὴς δικὲς τους προσωπικότητες, γι' αὐτὸ δὲν μποροῦνε νὰ ἔχουν ἐπιτυχία σὰν ἱεροκήρυκες.

Πρακτικά σημεία

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐκφώνηση, πρέπει νάχει κανεὶς στὸ νοῦ τὰ ἐξῆς: Πρέπει νάχει κανεὶς μιὰ ἄνετη στάση, οὔτε ἀκαμπτη οὔτε ἐπιτηδευμένα νωχελή. Πρέπει νὰ νιώθετεῖται ἕνας κανονικὸς ρυθμὸς ὁμιλίας. Πολὺ μεγάλη ταχύτητα δίνει τὴν ἐντύπωση ἀμηχανίας. Πολλοὶ δὲν συλλαμβάνουνε τὴν ἔννοια μιᾶς παραγράφου παρὰ μόνον στὸ τέλος, καὶ χρειάζονται χρόνον γιὰ νὰ ἀφομοιώσουνε ὅ,τι ἤδη εἰπώθηκε πρὶν τοὺς ὀδηγήσει κανεὶς στὸ ἐπόμενο σημεῖο. Πολὺ βραδύς ρυθμὸς ὁμιλίας ἀφίνει τὸ μυαλὸ τοῦ ἀκροατῆ νὰ περιπλανᾶται κατὰ τὰ κενά. Μιὰ μικρὴ παύση, στὴ διάρκειά ἀνάλογη μὲ τὴν ἔμφαση ποὺ χρειάζεται, εἶναι οὐσιώδης. Ἐνα ἀπὸ τὰ σημάδια τοῦ πεπειραμένου ἱεροκήρυκα εἶναι νὰ ξαίρει πότε πρέπει νὰ γίνονται καὶ πόσο πρέπει νὰ διαρκοῦνε οἱ παύσεις στὸ λόγο του. Ὅποιος δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσει δὲν μπορεῖ νὰ ἐλέγξει τὴν ἀναπνοή, καὶ βγάζει λαχανιαστὰ τὶς προτάσεις του σ' ἕνα χεῖμαρρο, ἔτσι ποὺ οἱ λέξεις νὰ βγαίνουνε τελικὰ γουργουρίζοντας, ὅπως ὅταν χύνει κανεὶς νερὸ ἀπὸ γεμάτη καράφα.

Σὲ μερικὲς Ἐκκλησίες ὁ ἱεροκήρυκα μπορεῖ νὰ στρέφεται ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ στὴν ἄλλη καὶ νὰ ἀκούεται, σ' ἄλλες ὅμως οἱ ἀκουστικὲς ιδιότητες τοῦ κτηρίου κάνουνε ἀναγκαῖο νὰ εἶναι στραμμένος πρὸς ἕνα μόνον σημεῖο καθ' ὅλο τὸ κήρυγμα. Ἡ συνήθεια νὰ μιλάει κανεὶς κυττάζοντας πρὸς τὰ πάνω ὀφείλεται συνήθως σὲ νευρικότητα, ἰδίως ὅταν μερικοὶ μέσα στὸ ἀκροατήριον εἶναι ἀνήσυχτοι καὶ φέρνουνε ταραχὴ στὸν ὁμιλητῆ. Ἄν ἡ συνήθεια νὰ κυττάζει κανεὶς τοὺς ἀκροατὲς στὸ πρόσωπο δὲν εἶναι ἐπιτευκτὴ, ἢ κατεύθυνση τοῦ βλέμματος μόνις πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τους κάνει ὥστε ὁ νευρικὸς ὁμιλητῆς νὰ μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὴν ταραχὴ ἀπὸ τὴ θέα τῶν προσώπων τους, χωρὶς νὰ δίνει στοὺς ἀκροατὲς τὴ δυσάρεστη αἴσθησι πὼς προσπαθοῦνε ν' ἀκούθουνε ἕναν ἄνθρωπον ποὺ τοὺς μιλάει ἀλλὰ δὲν τοὺς κυττάζει κατὰ πρόσωπον.

Λίγοι ἱεροκήρυκες ἀποφεύγουνε ἐντελῶς τὸ σπάσιμο τῆς φωνῆς στὸ τέλος τῆς προτάσεως. Ἐνα τραγούδι, γιὰ ψυχολογικοὺς λόγους, τελειώνει μὲ μιὰ δυνατὴ νότα. Γιατὶ πρέπει ἕνας ἱεροκήρυκα νὰ τελειώνει *riantissimo*; Μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ νευρικότητα, καταστρέφει ὅμως τὸ αἶσθημα βεβαιότητας, καὶ ζημιώνει τὴν ἐπίδραση αὐτοῦ ποὺ λέγεται. Ἐνας δραματικὸς ψίθυρος μπορεῖ νάχει ἀποτέλεσμα στὴ σκηνῆ, δυστυχῶς ὅμως οἱ Ἐκκλησίες δὲν εἶναι ἀκουστικῶς τόσο καλοὶ χῶροι ὅσο τὰ θέατρα. Εἶναι συνετώτερον νὰ θυσιάζει κανεὶς τὸ ὕψος στὴν ἀκουστικότητα. Ἡ ἔνταση ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ ἀκούσει ὁ ἀκροατῆς δημιουργεῖ μιὰ ὑποσυνείδητη ἐνόχληση, πὺ στρέφεται κατὰ τοῦ λόγου στὸ σύνολό του.

Ὁ φυσικὸς τονισμὸς πρέπει ἀσφαλῶς νὰ προτιμῆται ἀπὸ «τὴ φωνὴ τοῦ ἄμβωνα». Γιατὶ πολλοὶ Ἄγγλοι ἱεροκήρυκες προσποιοῦνται μιὰ φωνὴ τοῦ ἄμβωνα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ πεῖ κανεὶς, ἐκτὸς ἂν εἶναι παράδοση κάποιου εἶδους. Πολλοὶ λιγώτεροι Σκωτσέζοι, Οὐαλοὶ ἢ Ἴρλανδοὶ ὁμιλητὲς ἔχουνε τὴν ἴδια συνήθεια. Οὔτε παρατηρεῖται τὸ ἴδιο στὴν Ἀμερικὴ ἢ στὶς Βρετανικὲς Κτήσεις. Στὶς Δυτικὲς Πολιτεῖες ἄκουσα μερικοὺς ἱεροκήρυκες ποῦχαν τὴν τάση νὰ ψελλίζουνε, ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἦταν τόσο ἀσχημὸ ὅσο τὸ μισοφυσικὸ μισοφέλλισμα ποὺ παραμορφώνει τόσοσ Βρετανικοὺς λόγους, ἰδίως στὴν καθεστηκυῖα Ἐκκλησία. Ὁ φυσικὸς τονισμὸς ἔχει τὴ θέση του. Πράγματι στὸν τύπον κτηρίου μιᾶς μητροπόλεως ὅ,τι τονίζεται μεταφέρεται καλύτερα ἀπ' αὐτὸ ποὺ λέγεται, δὲν ὑπάρχει ὅμως λόγος ἐπεκτάσεως τῆς συνήθειας στὴν ἀπὸ ἄμβωνα ὁμιλία. Τὸ κήρυγμα σὲ μιὰ φωνὴ ποὺ δὲν χρησιμοποιεῖ κανεὶς γιὰ συνήθεις σκοποὺς μεταθέτει αὐτὸ ποὺ λέγεται σὲ μιὰ ἰδιαίτερη κατηγορία καὶ τοῦ δίνει μιὰ γεύση ἐνὸς πράγματος ποὺ εἶναι μακριά, κάτι δηλ. ποὺ ἀσφαλῶς μιὰ ὁμιλία δὲν πρέπει νὰ ἔχει, ἂν πρόκειται νὰ ἐπιδράσει στὴ ζωὴ τῶν ἀκροατῶν.

Πολλοὶ περισσότεροι ἱεροκήρυκες σήμερον προσποιοῦνται ἕνα ὑπερήρεμο ὕψος. Ὅσο κι' ἂν εἶναι ἀληθινὸ πὼς ὁ μυκη-

θμός δὲν ἰσοδυναμεῖ μὲ σοβαρότητα, δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς μεγάλους ρήτορες ποὺ ποτὲ δὲν ὑψώνουν τὶς φωνές τους ἐκεῖ ποὺ χρειάζεται ἐμφαση. Ἡ βροντὴ δὲν προσθέτει στὴ λάμψη τῆς ἀστραπῆς, προσθέτει ὅμως στὸν ἐντυπωσιασμό της, καὶ δὲν εἶναι λάθος νὰ μιᾶμε δυνατὰ ὅταν πρέπει. Ὑπάρχει ἐπίσης χρόνος γιὰ τὴν ἥσυχη φωνή, ἂν ὅμως δὲν ὑπάρχει κάποια ἔνταση σ' ὅ,τι λέγεται ἥσυχια, εὐκόλα ἢ ἡσυχία μπορεῖ νὰ καταντῆσει μονοτονία. Ἰδιορρυθμίες στὶς κινήσεις καὶ χειρονομίες πρέπει νὰναι ὑπὸ ἔλεγχο, κι' ἀφοῦ λίγοι ἀπὸ μᾶς ἔχουνε συνείδηση τῆς ἰδιορρυθμίας τους ὡς πρὸς τὰ θέματα αὐτά, οἱ ὑπηρεσίες ἐνὸς εἰλικρινοῦς φίλου μπορεῖ νὰ βοηθήσουνε. Μιὰ ἀυθόρμητη χειρονομία, μὲ τὴν προϋπόθεση πῶς δὲν εἶναι ἀδέξια, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἐλάσσονες ἐκφράσεις τῆς προσωπικότητος καὶ προσθέτει σ' αὐτὸ ποὺ λέγεται. Μελετημένες χειρονομίες κινδυνεύουνε νὰ γίνουνε προσποιητές, ἂν ὅμως αὐτὸ ἀποφευχθεῖ, μπορεῖ ν' ἀποδειχθοῦνε χρήσιμες. Οἱ κάμψεις τῆς φωνῆς βρίσκουνε καλύτερα τὴ θέση τους, ὅταν ἀκολουθοῦνε φυσικὰ τὸ νόημα τῶν λέξεων. Λανθασμένη ἐμφαση σὲ μιὰ μόνη λέξη μπορεῖ νὰ χαλάσει μιὰ πρόταση. Εἶναι ἄσχημο νὰ τονίζει κανεὶς ἀσήμαντες λέξεις, τὸ λάθος ὅμως αὐτὸ εἶναι πολὺ κοινό. Ὅσο πληρέστερα ὁ ὁμιλητὴς ἄγεται ἀπὸ τὸ ἴδιο του τὸ θέμα, τόσο πιθανώτερο γίνεται φυσικὰ νὰ φθάσει στὸν πῶς κατάλληλο τρόπο ἐκφωνήσεώς του.

Κήρυγμα στὸ ὑπαίθρο

Τὸ συνηθισμένο ὑπαίθριο κήρυγμα προκαλεῖ ἕνα αἶσθημα λύπησης στὸ σημερινὸ ἄνθρωπο. Τὰ καλοκαίρια, λίγες παθιασμένες ψυχὲς θεῶνται στὶς γωνιὲς τῶν δρόμων νὰ κηρύττουνε τὸ εὐαγγέλιό τους στὴ μικρὴ ὁμάδα ποὺ τοὺς συνοδεύει καὶ σ' ἕνα ἐντελῶς ἀδιάφορο κύμα περαστικῶν. Ὅ,τι στὰ χρόνια τοῦ Wesley ἦταν κάτι καινούργιο ἔχει γίνεи τώρα μιὰ καθόλου

ἐλκυστικὴ συνήθεια. Ὑπαίθρια ἐργασία πρέπει νὰ γίνεиτα σὲ εὐρεῖα κλίμακα γιὰ νὰ πετύχει σήμερα. Ἀκροατὲς ποὺ δὲν θὰ σταματήσουνε, ὅταν βλέπουνε κάτι λίγους γύρω, πρόθυμα θὰ συγκεντρωθοῦνε ὅταν πρόκειται ν' ἀνακατευτοῦνε μ' ἕνα πλῆθος. Μιὰ τέτοια Ἀκολουθία ἀπαιτεῖ κατάλληλο ὑπαίθριο κῶρο, χορωδία καὶ μεγάφωνα. Ἐνα στοιχεῖο πανηγυριοῦ βοηθαεи, κι' αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ οἱ προτεσταντικὲς παραφυάδες δὲν ἐκτιμοῦνε ὅσο πρέπει.

Ἄλλος τύπος ὑπαίθριας μαρτυρίας εἶναι ἐκεῖνος τοῦ ἐνθουσιώδη ὁμιλητῆ ποὺ μόνος του, χωρὶς κανένα τύπο λατρείας, συζητᾷ μὲ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους κάθε εἴδους τὴν ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου ποὺ κηρύττει. Τὰ ἀποτελέσματα μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι χτυπητά, ἔμμεσα ὅμως ὑπάρχει κάποιο ἀποτέλεσμα, ἔστω κι' ἂν αὐτὸ εἶναι μόνο ὁ σεβασμὸς γιὰ τὸν εἰλικρινὴ ὁμιλητή.

Ἀπὸ τὴν ὑπαίθρια ἐργασία δὲν προστίθενται πολλοὶ στὰ μέλη τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ ἀξία τῆς ἔγκειται ἐν μέρει σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐργάτες, ἐν μέρει ἔμμεσα, μὲ τὸν τρόπο ποὺ μόλις ἀναφέραμε. Ἄν ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ γίνεи καλά, εἶναι καλύτερα νὰ λείπει ἢ ὑπαίθρια ἐργασία, γιὰτὶ λιγοσύνχναστες συγκεντρώσεις εἶναι πολὺ φτωχὴ διαφήμιση γιὰ τὴν πίστη.

Τὸ μυστικὸ τοῦ κηρύγματος

Τὸ κήρυγμα ἔχει ὀρισθεῖ σὰν «ἕνας ζωντανὸς διάλογος μὲ τὸ ἕνα μέρος ἐκτὸς» — κι' αὐτὸ εἶναι τὸ ἐκκλησίασμα. Ἄν ὑπάρχει ἕνα μυστικὸ στὸ κήρυγμα, αὐτὸ συνίσταται στὸν τρόπο ποὺ νοιώθει αὐτὸ τὸ μέρος καὶ συνεχίζει τὸν διάλογο μὲ τὸ ἄλλο σὰν νὰ εἶναι μέσα. Αὐτὸ εἶναι ποὺ φτιάχνει τὴ σχέση («rapport»), ποὺ οἱ μεγάλοι ἱεροκήρυκες δημιουργοῦνε μὲ τὸ ἐκκλησίασμα τους. Ἄντρες μὲ χαρίσματα καθαρὰ φιλολογικὰ καὶ ρητορικὰ τὰ καταφέρνουνε καλύτερα στὶς διαλέξεις ἢ τὶς

ἀπαγγελίες παρά στο κήρυγμα, ἀκριβῶς γιατί στεροῦνται τὴν εὐαισθησία ἐκείνη πὺν κάνει τὸ κήρυγμα ὅ,τι πρέπει νὰ εἶναι. Οἱ σωζόμενοι λόγοι τοῦ Παύλου δείχνουνε πόσο διαφορετικὰ ἐπιζητοῦσε τὴ δημιουργία τῆς ἀναγκαίας ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ εἰδωλολατρικὰ καὶ πρὸς τὰ ἰουδαϊκὰ ἀκροατήρια. Οἱ παραβολὲς τοῦ Ἰησοῦ, πὺν ἀπευθύνθηκαν σὲ κοινοὺς ἀνθρώπους, δείχνουνε πόσο βαθειὰ ἐπικοινωνία δημιουργοῦσε μαζί τους. Σὲ μιὰ περίπτωση, τόσο πολὺ ἐνθουσιάστηκαν αὐτοί, πὺν φαίνεται πὺς κάποιος ἀπ' τὸ πλῆθος παρέμβηκε, διακόπτοντας τὴν ἐξιτόρηση — «Καὶ εἶπαν αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς» (Λουκ. 19, 25).

Εἶναι λάθος νὰ κηρύττει κανεὶς στὶς τάξεις σὰν τάξεις. Κάποτε ρώτησα μιὰ κοπέλλα γιὰ τὴν Ἐκκλησία τοῦ κολλεγίου της καὶ γιὰ τὸ κήρυγμα πὺν προτιμοῦσαν οἱ φοιτήτριες. «Δὲν μᾶς νοιάζει ἐφόσον δὲν μᾶς μιλάτε γιὰ ὅποιαδήποτε γυναίκα στὴ Βίβλο», ἦταν ἡ ἀπάντηση. Εἶναι λάθος τακτικῆς νὰ μιλάει κανεὶς στοὺς ψαράδες γιὰ ψάρεμα, στοὺς στρατιῶτες γιὰ τὴν καλὴ μάχη, στὰ παιδιά τοῦ σχολείου γιὰ παιγνίδια. Ὅ,τι εἶναι κοινὸ σ' ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι πάντοτε πὺν κεντρικὸ ἀπ' αὐτὸ πὺν μᾶς διαιρεῖ σὲ τάξεις. Τὸ συντετώτερο εἶναι νὰ παίρνει κανεὶς ἕνα θέμα τῆς σειρᾶς καὶ νὰ τὸ προσαρμόζει στὶς ἀνάγκες τῶν ἀκροατῶν, εἴτε πρόκειται γιὰ μαθητὲς τοῦ σχολείου εἴτε γιὰ σοφοὺς. Τὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς λόγου ἐγκτεται μᾶλλον στὴ γενικὴ ἐντύπωση πὺν δημιουργεῖ παρά σ' ἕνα ὅποιοδήποτε ἐπὶ μέρους σημεῖο πὺν τονίζει. Ἡ καλύτερη ἐντύπωση δημιουργεῖται ἀπὸ ἐκεῖνον πὺν μπορεῖ νὰ καθίσει μὲ τὶς σκέψεις του ἐκεῖ πὺν κάθονται οἱ ἀκροατὲς του. Αὐτὸ δὲν σημαίνει πὺς προσπαθεῖ νὰ τοὺς καλοπιάσει, ἀλλὰ πὺς δημιουργεῖ μέσα τους τὴ σωστὴ διάθεση, πὺν κερδίζει ἀπ' αὐτοὺς τὴ θέση τοῦ ἡγέτη, στὸν ὅποιο ἡ σκέψη τους νοιώθει πιστότητα, ἔτσι ὥστε, ἀφοῦ τοὺς πάρει ὑπὸ τὴν ἡγεσία του, νὰ τοὺς οδηγήσει κοντύτερα στοῦ Θεοῦ.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	Σελ.	5
▶ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Ο ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ ▶		9
Ἡ Ἀνάπτυξη τῆς Ψυχολογίας - Ἡγέτριες Σχολές τῆς Ψυχολογίας - Ἡ Πρακτικὴ Χρῆση τῆς Ψυχολογίας.		
▶ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ	▶	30
Προκαταλήψεις τῆς Ἐκκλησίας - Ἡ πὺν ἐπιστημονικὴ μέθοδος ἐρευνας.		
▶ ΤΥΠΟΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΒΙΩΜΑ	▶	46
Ἐξωστρεφεῖς θρησκευτικοὶ τύποι - Ἐνδοστρεφεῖς θρησκευτικοὶ τύποι - Οἱ ἀμφοτεροστρεφεῖς θρησκευτικοὶ τύποι - Ἡ Ψυχολογία τοῦ Φουνταμενταλιστῆ - Τύποι προσωπικότητος καὶ ἡ μορφή τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος.		
▶ Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΟΣ ▶		74
Ἡ προσωπικότητα σὰν ὄργανωση - Ἡ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος - Ὁ ρόλος τῆς ὑποβολῆς - Κυρίαρχες ἐπιθυμίες - Ἡ ἱεραρχία τῶν ἐνδιαφερόντων.		
▶ Η ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΟΥ ΠΟΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΙΜΝΙΟ ΤΟΥ	▶	92
Μερικοὶ γενικοὶ ψυχολογικοὶ τύποι - Ψυχολογικὲς διαφορὲς τῶν φύλων - Ἀσυνείδητες τάσεις στοῦ χαρακτήρα - Ἡ Ψυχολογία τοῦ πλῆθους.		

- ▶ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΑΝ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ » 120
 Ἡ ψυχολογικὴ ἄποψη τῆς διαφημίσεως.
- ▶ Η ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ » 133
 Ἄνισότητες στὴν ἰκανότητα γιὰ θρησκευτικὰ διώματα - Τὸ θρησκευτικὸ σχισματικὸ πνεῦμα - Ἡ πίστη ὅπως ἐκφράζεται μὲ σύμβολα.
- ▶ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ » 143
- ▶ Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΜΟΥ .. » 152
- ▶ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ: ΜΕΡΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΧΗΤΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ » 162
- ▶ ΤΥΠΟΙ ΙΕΡΟΚΗΡΥΚΩΝ & ΚΗΡΥΓΜΑΤΟΣ » 172
 Τύποι κηρύγματος - Τύποι ἱεροκηρύκων.
- ▶ Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ Η ΕΚΦΩΝΗΣΗ ΜΙΑΣ ΟΜΙΛΙΑΣ » 190
 Χρήση ὑποσυνείδητων διανοητικῶν διαδικασιῶν - Ἐκλογή θεμάτων - Ἄμεση καὶ ἔμμεση προπαρασκευὴ - Ἡ δομὴ τοῦ λόγου - Ἡ θέση τῆς εἰκόνας, τῆς παραπομπῆς, καὶ τῆς περιγραφῆς - Ἡ χρῆση σημειώσεων ἢ χειρογράφων - Γλώσσα καὶ ὕφος - Πρακτικὰ σημεῖα - Κήρυγμα στὸ ὑπαιθρο - Τὸ μυστικὸ τοῦ κηρύγματος.

